

ХЛІБОРОБСЬКА УКРАЇНА

Рік 1920—1921 Збірник II, III і IV

ВІДЕНЬ

ВИДАННЯ УКР. СОЮЗА ХЛІБОРОБІВ ДЕРЖАВНИКІВ.

ЗМІСТ:

1. ВЯЧЕСЛАВ ЛІПІНСЬКИЙ:
Листи до Братів-Хліборобів.
І. Наша орієнтація.
2. ДМИТРО ДОРОШЕНКО:
Деніо про закордонну політику Укр.
Держави в 1918 р.
3. МИХАЙЛО ТИМОФІЙВ:
До наших економічних пер-
спектив. Майбутнє нашої трошо-
вої системи.
4. МИКОЛА КОЧУВЕЙ:
Думки Гетьманця. I. Трудова
Монархія як завершення радянської
системи. II. Про те, як можна будо-
вирішити земельне питання.
5. ДМИТРО ДОРОШЕНКО:
De profundis. Пам'яті І. Л.
Шрага, Ф. П. Матушевського й
А. Г. Вілкова.
6. ПОСТАВ ЛЕ БОН:
Французька Революція та психохі-
дія революцій (уривок). Переклада В.
СКОРОПІС-ЙОЛТУХОВСЬКА
7. В. ПРАВОБЕРЕЖЕЦЬ:
Замітки на полях демократичної
преси.
8. БІЖУЧІ ВІСТИ:
Розмова Гетьмана Павла Скоропад-
ського. — Заходи Гетьмана Павла
Скоропадського про прийняття
України до Ліги Націй. — Лист У.
С. Х. Д. до Старшина і Козаків Укр.
Армії. — Чому У. С. Х. Д. не пішов
у Всеукр. Нац. Раду у Відні.
9. З МИНУЛОГО: ОЛ. СКОРО-
ПІС-ЙОЛТУХОВСЬКИЙ:
Мої «заслуги».
10. ЛІТЕРАТУРНА ХІОНОКА:
Українське письменство в 1920 році.
— Літературне життя на Україні
Наддніпрянській в 1919 р. — Нові
книжки і рецензії.
11. ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ:
Барон Казимир Іужковський. — В.
П. Науменко. — Вадим Модзалев-
ський. — Наталія Кобринська. —
Христа Алечівська. — Станіслава
Корін-Павловська.
12. ДОДАТОК. ОФІЦІЙЛЬНИЙ
ВІДЦІЛ У. С. Х. Д.:
Статут і Регламент У. С. Х. Д. —
Заява Сергія Шемета і Вячеслава
Ліпінського Загальним зборам Укр.
Демокр. Хліборобської Партиї.

Накладом Укр. Союза Хліборобів
Державників вийшли з друку і
продаються в БЮРІ СОЮЗА

Wien III.,

Erdbergerlände Nr. 6/11

і в книгарнях:

I. „До Українських Хліборобів“

стор. 16, ціна 1 нім. марка*)

II. „Хліборобська Україна“

Збірник I, стор. 124, ціна 8 нім. марок.

ЗМІСТ:

1. Вступне слово. — 2 Вячеслав Липинський: Листи до Бритів-Хліборобів. I. Українська національно-демократична ідея. —
3. Сергій Шемет: До історії Укр. Демократично-Хліборобської Партиї — 4 Михайло Тимофіїв: До наших економічних перспектив. I. — 5 М. Забаревський: Пам'яті П. Я. Дорошенка — 6. В. Правобережець: Як Гетьманець стає демократом, республіканцем і членом упранізованої національної меншості. — 7. М. Жученко: Український видавничий рух в 1919 році. — 8. Біжучі вісти: Комунікат. Віче в Берліні. Дешо про українське наукове життя в Київ. — 9. Посмертні загадки: Евген Любарський-Письменний. Петро Бодбочан (портрет). Князь Альбізій Ліхтенштайн. Михайло Білецький (з портретом).

III. „Хліборобська Україна“

Збірник II, III і IV, стор. 276, ціна
20 нім. марок.

При замовленні безпосередньо в бюрі У. С. Х. Д. значна знижка. Для незаможних емігрантів знижка більша.

*) З огляду на занадто велике вагання вартості австрійської корони, що позбавляє можливості виставити ціну книжок в коронах — виставляємо її в нім. марках. Платити можна її іншою валютою орентуючись на курс марки.

ХЛІБОРОБСЬКА УКРАЇНА

Рік 1920–1921 Число II, III і IV

ВІДЕНЬ

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СОЮЗА ХЛІБОРОБІВ
ДЕРЖАВНИКІВ.

»Коли відновленя на Україні Гетьманства і уstanовлення Української Трудової Монархії видається ділом безмірно тяжким, то це може служити тільки доказом, що тяжко збудувати незалежну Українську Державу і перетворити українську етнографічну масу в свідому та поважаючу себе Націю. Трудність завдання тільки збільшує відновідальність тих, хто має обовязок взятись за його виконання. А звільнити себе од того обовязку можуть на Україні тільки ті, що добровільно помирилися з долею поневолених і покривдженіх за власною своєю згодою рабів.«

Просимо приступаючи до читання виправити попереду ось ці важніші друкарські помилки:

Стор.	Рядок	Надруковано:	Має бути:
2	5 зн.	відповідальність	відповідальність
7	16 зн.	соціальні? Які	соціальні? Яка її соціальна класова
9	21 зг.	групи	природа? Які
14	13 ан.	обєднана і зорганізована	група обєднана Українська Нація і зорга- нізована
19	21 зн.	що всю реальну	що свою реальну
28	23 і 24 зн.	Ці рядки, надруковані помилково двічі, вичеркнути обидва, як зовсім зайві.	
31	3 зг.	Треба уже серйозно	Треба дуже серйозно
34	11 зн.	поруч з такого-ж	поруч з такою-ж
112	5 зн.	сновідаємося	сподіваємося
169	24 зн.	роjєcia o možnowladzivie	rojècia o možnowładztwie
187	1 зн.	укра. демократичну	укр. демократичну

ЛИСТИ ДО БРАТІВ-ХЛІБОРОБІВ.

II.*)

Наша „орієнтація“.

1. Питання »орієнтації« це під теперішній час найважкіше питання для всіх політиків знесипленого Сходу Європи, в тім числі і для політиків українських. З ним у першу чергу звертаються до всіх, хто так чи інакше хоче брати участь в політичному життю. »Якої ви орієнтації?« — питают розуміється її нас; її шукают в нашій програмі й діяльності. Але що наша »орієнтація« загально прийнятому серед українського громадянства значінню того слово не відповідає, то оцінки її даються дуже ріжкі, при чому більшість із них оперта на непорозуміннях. Вияснити оті непорозуміння хотів-би я в цьому листі.

На думку одних наших земляків ми »зиркаємо на Німеччину«. Інші кажуть, що ми »вже дістали від Французів«, »Федералізм« і »москофільство« бачить де-хто в нашій відозві »до українських хліборобів«. Але єсть і такі, що вже знайшли в ній небезпечною »польську інтригу«. А хто до політичних дослідів не має охоти, той рішив, що »ясної орієнтації« у нас немає й тому ми просто »авантюра«.

Що в Україні означає слово »орієнтація« і чому в таких ріжких формах прикладається воно до нас? Думаю, що в розгардіянії й толкучі сьогоднішнього політичного життя добре іноді звернується до самих основ сучасного політичного думання і вияснити походження та дійсне значіння деяких ходічних і витертих політичних термінів.

Орієнтацією серед політиків на Україні (без огляду на їх національну принадливість) називається спосіб знайти собі по-за межами України союзника, заневинти його в своїй безмежній відданості і, одержавши в той спосіб його ласкаву допомогу, захопити з цею допомогою владу над своїми земляками. Але-ж ці земляки теж мають свою орієнтацій. Отже, виходить, есть орієнтації добрі й злі, — орієнтації користні й некористні, — такі, що заневиняють перемогу над інакими зорієнтованими земляками, і такі, що боротьби з чужкою орієнтацією не відержують. І дослід показав, що доброю орієнтацією на Україні есть орієнтація тільки на такого закордонного союзника, який: сам має велику силу, це раз, — сам потрібувє для своїх цілей зорієнтованих на його Українців, це два. Всі-ж наші

* Цей лист продовжує й розвиває думки, висловлені мною в першім листі, поміщені у I збірнику „Хліборобської України“.

орієнтації, і добрі і підобрі, мають одну спільну рису: вони звільняють політиків на Україні від тяжкої внутрішньої, організаційної, будуючої політичної праці, яка зовсім зайва там, де завдання політично зорганізувати рідину землю й рідину націю покладається відповідною орієнтацією на ту чи іншу зовнішню силу.

Під сучасну хвилину на нашій політичній біржі марку «ясної й доброї» мають аж три орієнтації: 1. орієнтація на Польщу, 2. орієнтація на Росію протиболюшовицьку і 3. орієнтація на світову революцію та на Росію большовицьку — при чим до кожної з цих орієнтацій привязані нації то на дономозу антисти, то на дономозу пімецьку. Але як усе з добрими річами на цім світі буває, орієнтації ці вже давно зайняті й розібрани. 1 Польща, і російські антіболюшовики, і російські большовики, всі вже мають своїх «самоутвержених малоросіян», а конкурувати з тим типом наших земляків, це справа безнадійна. Отже хоч-би тому ми «ясної й доброї орієнтації» не можемо мати, що вже такої орієнтації для нас не залишилось і з цього боку вся наша політична діяльність, як втічно й дотепно висловився один з поважних політичних органів, це дійсно «муштарда по обіді . . .»

Крім цієї зовнішньої та од нас, мовляв, незалежної причини, для якої ми не можемо мати «ясної й доброї» орієнтації, є ще ще для того причини внутрішні, від нас вже вновині залежні. І, розуміється, тільки ці останні відограють для нас рішачу роль.

Коли метою »доброї« української орієнтації є захоплення влади над своїми земляками при дономозі якогось закордонного союзника на те, щоб при цій дономозі зорганізувати Українську Державу, то ми думаємо, що будова власної держави на Україні при допомозі якогось закордонного союзника в теперішні часи неможлива. І коли дійсно таку мету (а не просто власний особистий інтерес політичних установ іменуємих »нартіями«) ставлять собі ріжкі такого роду політичні орієнтації, то з цього боку вони є на нашу думку безцільні й безнадійні. Бо якби і знайшовся такий союзник, що захотів-би своєю силою посадити на Україні українську владу, складену із зорієнтованих на цього Українців, та зробив-би він це, розуміється, в інтересі власнім, а не в інтересі України. Ай! Польща, ай! большовицька, ай! протиболюшовицька Росія не будуть будувати Україну, бо їм ніякої України не потрібно. Ім тільки треба в дацький мент використати фікцію України при дономозі зорієнтованих на них Українців. Аж піяково писати про такі речі, настільки вони елементарно зрозумілі.

Як-би нас було пе 40 міліонів, а 1 міліон і як-би ми жили в якихось пустинних горах, або болотах, а не на найкраїнії в Європі землі, то, »діставши« відповідну суму франків, марок чи стерлінгів та трохи »вже готової« поліції, можна-б було від біди завести у нас свій державний лад і порядок. Але маючи землю, за яку власне бютуться між собою ті зовнішні сили, яких ми для політичного визволення гієї землі хочемо вжити, і маючи замість свідомої, зорганізованої нації сорок міліонів національно неусвідомлених, а політично збаламучених ріжкими демагогами, взаємно себе непавідячих і ненавидячих усяку владу одиць, розбитих аверху на сотні ворогу-

ючих »партій«, а зину на тисячі воюючих між собою »республік« — трудно допустити, щоб у сучасній виснаженій і хворій Європі знайтилась поза нами сила, яка-б, всунереч іншим ворожим до нас силам і всунереч нам самім, збудувала для нас на нашій землі державу і зорганізувала нас в модерну європейську націю. Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо і ніхто з нас не зробить нації, коли ми сами нацією не схочемо бути. Ось перша й основна точка нашої — як де-хто каже — »ясної, недоброї і авантюричної« орієнтації.

А без збудування власної держави та без зорганізування мешканців нашої землі в націю, ми станемо кольонією, в якій періодично (судячи по дотеперішньому досвіду, через кожніх сто літ приблизно) буде відбуватись виризування »панів«, тоб-то тих, або багатих, або більш освічених і визначенніх туземців, які не єсть найкращими представниками своєї землі і своєї нації, а тільки репрезентують в ній інтереси метрополії і користуються протекторатом ціх метрополій. Одночасно з оцім виризуванням відбуватиметься ноголовна бійка поміж рештою туземців за те, хто з них має зайняти вакантне місце »панів« і кому з них дістанеться агентура та представництво метропольних інтересів на Україні. Отже створення інших, кращих ніж дотеперішні, державних і національних форм громадського життя в Україні; відбудування зруйнованої державності на нашій землі, не в невдалих чужих, а в більше відповідаючих умовам сучасного життя своїх власних національних формах і зорганізування темої, розпорощеної, взаємно себе винищуючої людської громади на Україні в розумну, культурну й себе самої свідому націю — ось єдине завдання кожної новажкої і творчої української політичної праці.

Якою для здійснення цієї мети мусить бути українська політика внутрішня і як до політики внутрішньої, до наших власних потреб та інтересів, пристосувати українську політику зовнішню, а не на відворот — ось питання, на які мусить дати відповідь кожний, рахуючий тільки на власні внутрішні сили свого народу, український політик. Отже рецептів на те, як треба будувати Україну, орієнтуючись на Польщу, або-ж як її будувати, орієнтуючись ѡа Росію проти більшовицьку, чи на більшовиків та на світову революцію, у нас немає. Натомість ми хочемо знайти відповідь на питання, чи може бути збудована Україна самими Українцями, і коли так, то як при цій будові власної держави Українці мусять ставитись до своїх сусідів, до інших сусідів, впливаючих на Україну, зовнішніх сил.

2. Почнемо з нашої »орієнтації« внуtrішньої.

Без світової революції не може бути України — голосять наші ліві: комуністи, частина есерів та есдеків... Без Росії нема України — пишуть наші федерацісти й московіфіти. Без допомоги Польщі й Антанти не збудуємо України, не визволимось з під Росії — ось гасло тих, що репрезентують Українську Народну Республіку. **Де-ж правда?**

А правда на нашу думку ось яка. Коли представники ціх усіх наших головних «орієнтацій» не помилюються, коли дійсно без допомоги сторонньої сили не може повстати Україна, то це знак, що підякої України нема, і що поняття нації української — це фікція. І всі, хто в той спосіб «катає та валяє, аби лише гарячек» українську політику, продовжувє тільки нашу двохсотлітню руїну. Найбліжчий український руйник — це заразом і найбільший український реакціонер. Розуміється він сам того не знає, бо минувшина України для нього чужа, бо досвіду історичного, традиції та національної індивідуальності в ньому немає, бо він — так само, як і його предки з часів «Руїни» — безбатьченко, маріонетка, одна з тих, що періодично вискають на нашій землі і, відогравши свою роль в чужих спритніх руках, сchezаютъ з історичної сцени, не зіставивши по собі нічого «ні наук, ні завітів» своїм націдкам. І власне з діяній таких безбатьченків і маріонеток почала відома теорія, що Українець це недомосковлений Польськ, або недопольщений Москаль; що «Малоросія» була-б собі спокійним російським провансом, де процітав би культ аполітичних галушки, гонака й бандури, як-би не сусідство Польщі, яка від часу до часу підіймає в цьому провансі ірвіденту; що «Русь» була-б найбільш патріотичною «малопольською» провінцією Польщі, як-би не сусідство Москві, який усе хоче Польшу з допомогою її внутрішньої «Русі» розвалити. Збунтований Москвою проти Польщі «Русин», і збунтований Польщею проти Москви «Малоросс» — ось як дивляться на нас сторонні аранжери «українських політичних комедій». Чому починають такі теорії, звідки беруться українські політичні маріонетки?

Ми маємо надзвичайно здібну, спльну, здорову народну масу з окремою мовою, окремою своєрідною культурою, масу, що компактно живе на точно означеній території. Маємо отже основні статичні елементи нації, які в теорії завжди можуть служити підставою для бажання перетворити їх в елементи динамічні: для сформування з нашої несвідомої етнографічної маси, свідомої та зарганізованої державної нації. Але на практиці, за винятком двох діб у нашій історії: варяжсько-князівської та шляхецько-козацької, зарганізування нашої етнографічної маси в націю і державу не вдавалось. Не вдавалось же воно тому, що за винятком тих двох діб не знайшлося на нашій національній території групи людей, настільки авторитетної, щоб вона зуміла біля себе обеднати величезну більшість української етнографічної маси і настільки сильною, щоб вона могла всі зовнішні, ворожі насоки відбити та всі внутрішні деструктивні руйницькі течії серед власного народу побороти, міцну власну державну організацію для цього створивши.

Проблема зарганізування такої сильної і авторитетної групи, коло якої могла-б національно обеднатись і політично зарганізуватись Українська Нація — це єсть основний проблема нашого національного й державного будівництва. Без теоретичного та практичного розвязання цього проблему підякої, навіть найкращі орієнтації не допоможуть нам стати нацією ані державою. Це зрештою не стільки

розуміють скільки відчувають усі сучасні провідники нашої політики і хоч несвідомо, хоч «намацуєчи собі емпірично дорогу» — як що вжити образного вислову лідера есерівської партії — всі вони прямують до тієї самої мети.

Але хто «намацує собі емпірично дорогу» тоді, коли його сусіди прекрасно своєї дороги знають і твердо ними йдуть, мусить опинитись в залежності від цих сусідів, мусить у своїй темноті та безрадності до кого-небудь із цих сусідів пристати. Так зробили вкінці наші сучасні кандидати на провідну, обеднуючу і організуючу українську групу. Не зумівши стати такою групою, не зумівши власними силами зорганізувати та повести за собою націю, вони пристали до сусідів. Але як-би до одного та всі разом, то, це ще було би пів біди. Вийшло-ж таке, що одні пристали до Польщі, другі до світової революції, треті до єдиній-неділійній Россії. І сталося з нашими незрячими політиками «емпіриками», знесиленими до того виутрішньою ворожнечою та розеднанням, те, що завжди в таких випадках буває: вони опинились у ролі безвольних марionеток в руках чужих, зрячих, сильних, свідомих своїх ділей людей.

Група політиків, що в основних питаннях патріотичної політики не має своєї власної, однієї, точно означененої лінії; група політиків, що замість понереду зорганізувати саму себе, розбилась, поділилась і, покликавши сусідів на поміч, кинулась на себе взаємно з ножами — розуміється до організації нації в одні національні й політичне тіло нездатна. Хто вони та група і де коріння її політичного безсила?

Українська матеріально-непродуктивна інтелігенція, що досі творить оту групу кандидатів у політичні організатори України, має дуже великі заслуги перед нацією на полі культурної апополітичної праці. Без її співучасти важко було-б розвинутись українській науці, штуці, літературі, павільоні українській кооперації. Але до політичної праці інтелігенція українська показала себе абсолютно нездатною. Причини цієї нездатності зрозуміємо, коли прикладемо до інтелігенції той самий метод матеріалістичного розуміння соціальних взаємовідносин, якого вона сама так залишки вживава у відношенню до інших класів. Хто вона, українська інтелігенція, в розумінні соціальних? Які вона має інтереси? . . . Про це я говорив ширше в моїм першім листі, а тепер тільки додам те, що потрібно для зрозуміння її політичних орієнтацій і політичної орієнтації нашої.

Перш за все констатуємо факт. Всі провідники її діячі наших трьох головних орієнтацій — польоніофільської, московофільської і світово-революційної — пічим не ріжняться між собою по своїй соціальній природі: всі вони належать до одної групи здектясаної, матеріально-непродуктивної, безземельної та безверстатної інтелігенції. Всі вони жили або живуть з умової праці, тоб-то творення певних ненамеріяльних духових цінностей; всі вони продукують на ринок, яким являється працююча фізично, продукуюча матеріяльні цінності нація.

Теоретично можна гадати, що, взявши за напіональну політику, всі вони: і С. Петлюра, і В. Винниченко, і М. Грушевський, і федералісти (вживачи імен розуміється не персонально, а для означення головних українських політичних напрямків) почнуть творити

духові політичні цінності в одному напрямі, по одній лінії. Тоді очевидно їх політичний вилів на націю, як одиночих продуcentів ціх цінностей, був би страшенно великий. Нація почала б думати і поступати так, як думали-б і вчили-б воїни. Воїни — здеклісовані інтелігенти — могли-б і стали-б тоді групою, коло якої політично зорганізувалася-б і національно обєдналась уся нація, провід її над собою привізниши. І основний проблем націонного існування був-би таким чином розвязаний. Але показалось, що в життю, на ділі це неможливе.

Для цього (номінаючи інші моменти, про які тут не говориму) бракує здеклісований, матеріально непродукуючий інтелігенції — тоді, коли вона береться за політику — перві за все спільному економічному інтересу. Вона не має інтересу в тім, щоби бути політично обєднаній супроти ринку, іншої якій вона викладає свою умову і продукцію, і бути обєднаній супроти інших груп, що мають інші інтереси. Навпаки: тільки розеднання, тільки боротьба поміж собою, тільки політична конкуренція дає змогу такій інтелігенції вибитись політично, забезпечити собі кращі умовиїного свого матеріального існування. Чим більше зростає число такої інтелігенції, чим більше її бере участь в політиці, тим гострією стає її конкуренція поміж собою, тим вона більше »диференціюється«. Лідери партій можуть існувати тільки тоді, коли існують партії. Чим більше політично розбита нація, чим більш захвату боротьбу вона веде сама з собою, тим більше в ній політичних партій, більше лідерів, більше всяких політичних посад для інтелігенції. Політикуюча інтелігенція живе з політичного розбінання та розеднення нації. Думати, що біля неї зорганізується і обєднається в одно тіло вся нація — абсурд.

Кожна суспільна група, що хоче будувати, організувати суспільство, мусить чернати свої силы сама з себе. Тільки її власна внутрішня сила, її удільна вага, рішав про її здатність притягати, про її вплив на ціле суспільство. Для того, крім спільнотного економічного інтересу, вона мусить ще мати спільну традицію, тобто невищу суму історичного досвіду, здобутого її попередніми поколіннями в боротьбі за існування й переданого «з молоком матері», з вихованням, і колоніям спідочним. Оци сума певних суспільних вартостей — що в боротьбі за існування себе оправдали та в досвіді поколінь показали себе для самозбереження тієї групи найкращими — творить те, що ми називаємо культурою. Без культури нема нації, без традиції нема культури. Без обєднуючої спільної традиції і спільнотої культури не може існувати група людей, біля якої має обєднатися і зорганізуватися нація.*)

Яка спільна традиція може бути у пашої інтелігенції, яка по походженнюному належить до різних класів: духовенства, збанкрутованого дворянства, селянства, міщанства, всякої »разночинства« і яка має одну тільки, спільну рису — здеклісованість, тоб-то розрив зі всякою зборною громадською традицією. Ніякого одідиченого досвіду, піяких одідичених цінностей: все можна й треба пробувати і при тім нема нічого до страчення. Група поодиноких осіб, одірваних од тради-

*) Ці проблеми, порушенні тут поверхово, будуть ширше опрацьовані в моїй книжці: Гетьманство. (Теорія Української Трудової Монархії.)

ції, а через те позбавлених усюкої культури (хоч може дуже цивілізованих, учених і освічених) і не обєднаних ані власною спільною традицією, ані спільним економічним інтересом — не може мати ніякої внутрішньої сили, не може мати сили притягання, не може обєднувати й організувати націю.

Нам трохи дивно читати в книжці лідера найбільшої української політичної (есерівської) партії, професора Грушевського, що »йти з народом це не значить ним командувати і водити його точно по своїм планам і діспозиціям« і що »ті, що йтимуть з ним (тобто проф. Грушевський з есерами) тільки до ісвої міри могли бутів ним керувати, а часто вони вестимуть їх, а не вони його і заводитиме не туди навіть, куди вони хтіли-б.«*) I ми розуміємо обурення та розику того селянина, який на віззді в Станіславові, в березні 1919 р. — інтелігентам, що йдучи за народом, питали у селян поради що до політичної орієнтації — сказав: »на цю-ж ми вас по школах учили, на що ми за вашу науку свою останню корову продавали? На віцо ви нам всі здалися, коли ви в трудну годину до нас по розум приходите? . . . « Про те сам факт вповні ясний і зрозумілий: не можуть вести когось за собою ті, що не мають ніяких внутрішніх даних на те, щоб самих себе повести. Сила і авторитет — дві прикмети, без яких не може зявитись в нації провідна, обєднуюча та організуюча її групи — це прикмети політичної інтелігенції.

»Йти з народом« — ось її теорія; »йти за народом« — ось її практика. Шукати, »намацувати« чого той народ хоче і, кидаючи в нього демагогічні кличі, дивитись на яку будку рибка ловиться — ось її політична тактика. »Союзъ русскаго народа«, есери, комуністи і назад — ось природна еволюція її реальних масових політических форм (99%, виборці!), всяких форм кабінетних і »номіркованих партій« не ражуючі. Коли-б Японія була заинтересована в Україні так, як заинтересована в ній Польща, большовики її російська реакція, то можна з певністю сказати, що з'явилася-би японофільська українська політична партія, яка на свому пропорі вишисала-б гасло: »без Японії нема України«. Хто сам в собі не має сили, той мусить шукати її за собою. В тім суть усіх численних, взаємно себе виключаючих українських інтелігентських політических орієнтацій.

Тільки така суспільна група, яка міцно звязана спільним економічним інтересом; тільки така група, яка має спільну традицію та спільну культуру й одну, виникаючу зі спільного інтересу та спільної традиції і культури, спільну і яспу, свою власну політичну лінію — тільки така група може обєднати і зорганізувати біля себе всю націю. Заклик до нашої інтелігенції одного з найвидатніших її представників В. Винниченка: зливайтесь з класом, йдіть на службу класові (автор має на думці пролетаріят) — це єдиний для неї політично чесний і розумний клич. Вій знаменує заслужене політичне банкротство української інтелігенції та служить показчиком усвідомлення існо того факту, що суспільною групою, яка здатна обєднати націю, групою, що має всі вищесказані прикмети — спільний інте-

*) „Боріться — поборете“, №. 1, стр. 17.

рес, спільну традицію, спільну культуру і одну власну політичну лінію, а тому може мати силу і авторитет — єсть клас.

На нашу думку класом, що єдиний може мати на Україні потрібні для обеднання та зорганізування цілої нації силу й авторитет — єсть пайдужий з усіх українських класів наш клас хліборобський. Ми не маємо і ще довгий час не мотимо мати сильного класу міщанського, буржуазного, такого, який став підставою національного обеднання скажім сучасної Чехії та Польщі. Наш слабкий і нечисленний пролетаріят теж до такої ролі нездатний. Тільки український клас хліборобський встане власною силою і власним авторитетом політично зорганізувати і національно обеднати нашу стилографічу масу, тобто створити Українську Державу і Українську Націю — ось друга основна точка нашої політичної «орієнтації».

В який спосіб мусить український хліборобський клас вести свою політику, щоби: 1. скріпти свою власну виутрішню силу і 2. здобути в очах інших класів потрібний для національного обеднання і державного зорганізування цілої нації авторитет?

* * *

3. Коли-б український хліборобський клас — клас пайдужий в Українській Нації — сам був політично і національно обеднаний і зорганізований, то біля його напевно вже-б досі обедналася і зорганізувалася усі Українська Нація. Коли-ж того немає, коли Нація наша національно розбита і політично незорганізована, то це знак, що пайдужий її клас сам розбитий і зdezорганізований. Від обеднання та зорганізування українського хліборобського класу залежить обеднання та зорганізування цілої Української Нації... Ось третя основна точка нашої політичної «орієнтації».

«Але-ж дозвольте» — скажуть нам — «хто-ж на Україні думає інакше? Хліборобів а не хлібодів організують і комуністи, і есери, і есдеки, і С. Петлюра »серед селянства, а не серед пролетаріату популярний«, і наші федералісти готують разом з демократичною Росією аграрну, користну для селянства реформу і т. д.« Як розуміють організацію нашого класу його дотеперні організатори — здеклісані безземельні інтелігенти — і як розуміємо свою організацію ми самі, що в тім класі породились і від його не відірвались, ось що хотівби я вияснити в цьому листі, говорячи про нашу політичну орієнтацію.

Перш за все, що розуміти під попяттям хліборобського класу? На нашу думку групу родин, які посідають власну землю і на цій землі власною працею продукують хліб. Число землі і форма праці в класовій свідомості хлібороба не відображають рішаючої ролі. Рішуючим для цієї свідомості є факт індивідуального посідання землі та індивідуальної праці на землі. Але чи хлібороб має одну десятину,

чи має сто десятин, він і в однім і в другім випадку хоче ці десятини зберегти. Чи він землю сам оре, чи наймає когось для оранки і сам організує цю оранку, він заінтересований у тому, щоб землю якнайкраще обробити, якнайбільше хліба випродукувати і урожай з якнайбільшою користю для себе зреалізувати. І бідна вдова, що наймає пилугтаря для своїх кількох десятин і дрібний хлібороб, що на своїй землі садить буряки та під час сезону допаймає для шарування чи копки робітників, такі-ж хлібороби, як і властитель парусот десятин, для якого організація від ранку до нізького вечора найманої праці єсть в його господарстві законом а не вийнятком.

Класова свідомість опреділюється тут способом хліборобської продукції, якої основною ознакою є індивідуальна здатність хлібороба випродукувати якнайбільше хліба на власнім участку землі. Хліборобство — як слушно каже Сорель — це мистецтво і оцім характером індивідуального артизму воно ріжниться засадично від сучасної машинної, трафаретної фабричної промисловості. Наймана праця в хліборобстві це тільки поширення індивідуальної, мистецької здатності хлібороба. І найманій робітник в хліборобстві це поміщик хозяїна, а не, як в індустрії, додаток до машини, якого можна іноді теж замінити машинною.

Опреділення класової свідомості хліборобської по числу найманої праці, по числу поміщиків у хозяйстві, не відповідає дійсності. І тому всякі розлагателі хліборобського класу покищали поділ на «трудових» і «нетрудових» хліборобів, а взялися за те, що дійсно єсть підставою існування нашого класу — за приватну власність на землю. Бо тільки знищення приватної власності на землю може розвалити хліборобський клас, винищивши з хліборобства його душу, усуціувши момент творчості з праці хлібороба, що цею свою індивідуальною працею перетворює, культивує свій власний участок землі. Тільки соціалізація землі може знищити нашу теперішню класову свідомість, винищуючу зі способу індивідуальної хліборобської продукції, так само як фабрика, вивласнивши верстати, знищила цехи і сучасною буржуазно-соціалістичною тенденцією знищила цехову артистичну творчість. Але що вдалось в промисловості, те не вдається ніколи в хліборобстві.

Анtagонізм між бідним і багатим хліборобом так само, як анtagонізм між багатим і бідним пролетарем, не є анtagонізмом двох різких класів, двох різких способів продукції та двох різких світоглядів з тих різких способів продукції випливаючих. Бідний хлібороб хоче мати більше землі, хоче стати багатим хліборобом; багатий хлібороб дбає, щоб йому землі свої не втеряти. Але обидва воно хлібороби, обидва мають спільній економічний інтерес супроти інших консумуючих хліб класів, мають спільну традицію праці на власній землі та спільну ідеологію і спільну культуру з цієї традиції винищуючу. Погодження анtagонізму між бідними й багатими хліборобами — це внутрішня справа самого хліборобського класу, а не боротьба двох класів.

Натомість одишаються од свого класу, декларуються, як дрібний землевласник селянин, що здає свою землю сусідові в оренду, а сам займається «отхожими промислами», так і більший землевласник

дворянин, що таксамо здає свій маєток в оренду і або бе байдинги в городі, або займається фінансовими чи промисловими спекуляціями, а на свою землю дивиться, як на побічний, додатковий доход. Цікаво між іншими, що власне ці два здеклісані тини, що самі вже на землі не працюють, мають найбільший паціл вирінати «аграрну проблему» і своїми здеклісаніми способами її вирішування вносять найбільшу колотинчу в середину хліборобського класу.

Одечі посідаючий власні землі і на своїй землі працюючий український клас хліборобський через різні історичні причини, про які тут говорити не будуть, розбитий і ослаблений вищі сильними економічними, політичними і національними аптаґонізмами. Як їх усунути, як нам обєднатись, як витворити зо всіх нас хліборобів таку міцну скелю, об яку всі ворожі часоки розіб'ються і на якій держава та нація наша побудується, це справа нашої щоденної громадської політичної праці. Теоретично обговорити це маю надію в однім з дальших листів. Тут заличу тільки провідні лінії, посільки вони для зрозуміння нашої по-пітичної «орієнтації» потрібні.

Усунення вищішнього аптаґонізму економічного між бідним і багатим хліборобами — це завдання будучої аграрної реформи і аграрного законодавства. Вони, на нашу думку, мусять спиратись на оціх трьох китах: 1. Земля українська дана Богом Українській Нації не на те, щоб ми собі взаємно ізза цієї землі голови розвалювали, нею спекулювали, або щоб на ній усікі «міжнародні банки» чи інші посідачі «закордонні валюти» могли буряковими фешефтами займатись. Дана-ж вона нам на те, щоб ми на цій своїй землі найкраще й найрозумініше — по Божому — своє життя владали. Чим хто з нас більше української землі має силу посідати, тим більші обовязки мусить він, відповідно до своєї більшої сили, і супроти Держави Української, і супроти цілій Нації Української, і супроти місцевої громади мати та виконувати. Тому кожний властитель землі мусить перш за все свою власну індивідуальну силу та здатність хліборобську (а не силу свого гроша, свого капіталу) доказати і наколи він хоче землю за собою задержати, то він сам особисто мусить на ній хояювати, сам особисто своє хояльство організувати. Задержати-ж цієї землі матиме він право стільки йому, відповідно до його індивідуальної сили, здатності й потреби, місцеві хліборобські органи самоврядування під контролем Держави присуствуять. Тільки розвязання аграрних аптаґонізмів на місцях і по принципу індивідуальному, а не в центрах по принципу егапітарному, оздоровить хліборобський клас, викине з нього всякі паразітарні та спекулянтські елементи; багатших хліборобів примусить бути по-трібними й користними громадянами, а не кольоністами «помешканниками» — у бідніших же хліборобів знищить землеробство і зневажливість до «панів» тоді, коли вони побачать, що з більшим посіданням землі звязані більші державні, громадські й економічні (більш інтенсивна культура і т. д.) обовязки. Законна ліквідація всякої паразітарної земельної посілості і наложення на всіх властителів землі державних, громадських і економічних обовязків пропорціонально до їх індивідуальної здатності й сили — по принципу: **кому більше дано (землі,**

освіти, культури і т. і.) з того більше й вимагається — це перша основа аграрної української політики. 2. Крім вінтрішнього спріллення хліборобського класу ще й скріплена його чисельне шляхом побільшення через пільгову нарицію чиства середніх, економічно сильних, соціально задоволених селянських ненадільних хозяйств — це основа друга. 3. Врешті забезпечення Українською Державою економічної експанзії для українського хліборобського класу — це основа третя.

При якій формі державного ладу можлива така аграрна реформа — це буде видно з мого дальнього викладу, а про подробиці цієї реформи не говорю, бо вони до теми мого листа не належать.

Антагонізм політичний, витворений на Україні російською державною політикою, яка в своїм інтересі насильно задернувала різкий поділ хліборобського класу на два політично нерівноправні стани: «дворянство і крестьянство», мусить бути знищений. Але не так, щоб одна частина хліборобського класу зітня другу частину, а так, щоб ці два стани злились в один: щоб з останків хліборобського дворянства і хліборобського селянства повстала нова провідна українська хліборобська верства, яка-б своєю працею, свою здатністю та своєю потрібностю собі серед цілого хліборобського класу пошану й авторитет здобула.

В XVII століттю за Великого Гетьмана Богдана такою новою авторитетною українською верствою стало козацтво, що обєднало під цею новою назвою здорові останки старої української піляхти і найкращу частину сміливого, воївоничого, готового на жертви за цілу націю селянства. Створення такої нової хліборобської, провідної, авторитетної верстви — це на тепер найважніща, кардинальна проблема нашого класу.

Отже не законсервовання дворянства, а тим менше поворот до давніго стану, маємо ми на меті. Як огидливі, хамські карательні експедиції на селяни, так і хамське вирізування дворян уважаємо карою Божою за історичні гріхи Української Нації. Во як слухно кажуть — коли Бог хоче кого покарати, то йому розум відбірає. Ніхто краще від нас не знає, що в масі своїй все наше — помосковлене і спольщене дворянство — вже у великій мірі виродилося і що ці постійні моніакані шляхецько-козацької доби нашої державності мусить вкінці зникнути так само, як зникли їхні попередники: — останні моніакані доби варяжсько-князівської, бо такий суворий закон природи. Але таким самим законом природи єсть і те, що здорове зерно тільки на дозрілім дереві родиться. І що стає дерево, закім загине, мусить оцім своїм здоровим зерном землю круг себе засіяти та з того здорового зерна нове, відроджене життя розпочати.

Тієї класової традиції, класової культури, яку має в своїй селянській масі наш хліборобський клас, для збудування держави замало. Ця традиція допоможе нам тільки відбитись від ворогів. Які-б ще політичні кунітюки не викидали наші й чужі комуністи, есери й уся демократична братія, приватної власності на землю вони на Україні не знищать, а тим самим хліборобського українського класу не зруйнують. За для цього стане нашому класові того традиційного уміння боронитись од руїнів зовнішніх і вінтрішніх, яке він

унаслідував од своїх предків. Але від пасивного опору до активного державного будівництва лежить ще велика дорога. І власне до державного будівництва наш клас хліборобський у своїй селянській масі ще не дозрів.

Державу, політично-організаторську традицію серед хліборобського класу тепер, в сьогоднішній день, має лише одно дворянство. Тільки воно одно в державній роботі вже дозріло. І тому той, хто тепер, а не через двісті літ, хоче Державу Українську будувати, той без зbereження і використання останків українського дворянства не обійтися. Здобутого рядом поколінь досвіду державної, організуючої праці, традиції державності — не дасть піяня наука. Хоча б усі нації здекларовані інтелігенти наївиці школи соціальних наук покинули, вони не навчаться там основи кожної творчої політики, а саме політичного такту. Це єсть вроджена, класова, традиційна здібність, а без неї в політці або перескочині, або недоскочині. То будеш скромнінським автономістом, то знову сугубим самостійником, — то свавільностістом-демократом, то революціонером-комуністом, — то европеїзатором, то ворогом гнілої Європи, — то гнатимені «Ляхів за Сяні», то віддаєш ім половину України, — то цирким серцем лідуратимені Керенського, то ріватимені на Україні «Москалів» і т. д. і т. д. . . .

Ми знаємо, що не останкам пережитого українського дворянства брати в свої старечі руки тяжкий державний український меч. Ним володітиме новий державний стан, що сформується з посеред здорового, молодого українського селянства. Але володіти цим мечем мусить цей новий стан повчитись від дворянства. Без старої державної традиції й державної культури нові нації державні меченося в своїй зброй заплутаються, своїм мечем себе поранять і його вкінці на поталу чужинцям покинуть.

Без морально здорових та до громадської роботи здатних останків як по moskovlenskого так і спольщеноого українського дворянства не може бути створена нова хліборобсько-селянська державна провідна верства, не може бути обєданий нею хліборобський клас, а значить не може бути обєдана і зорганізована Українська Держава — ось четверта основна точка нашої політичної «орієнтації».

І для усунення всяких іспорозумінь ще раз повторюємо: дворянство українське само без селянства не збудує Української Держави й Нації, але хто знишчить тепер послидно, соціально здорову ще горстку українського дворянства, той не тільки не збудує Української Держави, але знишчить заразом знов на цілі століття Українську Націю. Будучі українські покоління матимуть змогу правдивість цих слів провірити. А тим, хто сьогодня всі надії на інтелігентську демократію покладає, не слід забувати, що літературна продукція часів Руїни була у відношенню до літературної продукції московської й польської процентово більша чим наша інтелігентська література

продукція сучасна. Де вони ці твори тодішніх книжників і що з літературної праці і з політики тієї інтелігенції вийшло?

Знищена предків сучасного українського дворянства — української шляхецько-козацької старшини — стало в XVII століттю причиною руйни козацької держави та української нації. Та частина, що залишилася, не змогла боротись на два фронти: з Польщею і з Москвою та ще і з власною козацькою «черни», яку все підіймали проти старшини української московські та польські агенти. Щоб спастися своє фізичне існування вона пішла по лінії найменшого опору: одріклася державних ілюїв своїх батьків Хмельницьких, покинула Гетьмана Мазепу, не захотіла на правім березі воювати з Польщею. Пішовши на російську та польську службу держави, дворянство українське в одній своїй частині помосковилось, в другій спольшилось. Звідси той третій найнебезпечніший національний атаконізм, який державні верхи єдиного українського хліборобського класу поділив на дві національно чужі й ворожі собі частини.

Засицяти це провалля, знищити оцей пакинутій нам зовні національний антагонізм поміж рідними братами, поміж синами одної української землі — це перше завдання внутрішньої політики українського хліборобського класу. Помосковчене та спольщене дворянство мусить обєднатись біля нової, національно ще не покаліченої і примітивно суцільної хліборобської селянської аристократії. І воно мусить передати їй свій історичний досвід, нерестерегти її перед старими політичними помилками. Во тільки одно українське дворянство, яке само вже перейшло через москофільську й польонофільську традицію, знає, що традиції ці себе не оправдали. Що із Москва, із Польща українських хліборобських верхів од вирізаня її винищеня не оберегли і що тільки національна єдність тих верхів з цілим хліборобським класом, тільки поворот до традицій української старшини з часів перед Руїною, тільки створення власної держави спасе нову українську аристократію від загибелі.

Відомо, що навіть найкраїніші підручники історії для нижчих, середніх, вищих і найвищих ніколи ще нікого в світі історії не навчили. Во історії — як що дивитись на неї, як на «учителку життя» — не можна навчитись: її треба в своїй крові, в своїй традиції і у своїй культурі мати. Нові українські, досі ще не державні верстви, що власної державної традиції та культури не мають, все будуть у своїх політичних блуканнях одкривати на Україні політичні «Америки», не зважаючи на сотні томів написаних про нашу минувшину.

Ім все буде здаватись, що тільки союз з Польщею, або тільки «єдина Росія» дадуть їм змогу скрінитись і своє існування на Україні забезпечити. Але все це на Україні вже було. Тільки та верства, яку власна крівава традиція навчила досвідом, що дотеперішніми нашими державними методами ані державного ладу і цорядку на Україні збудувати, ані собі свою існування забезпечити не можна — тільки та верства може свідомо свою державу культуру на будову Держави Української повернути.

Будування Української Держави без українського дворянства, що вже її московську й польську державу школу перейшло, це тра-

гічне повторювання дотеперішньої нашої казки - безконешника: не сподобавши собі Польщу, пішли у Москву; не сподобавши Москву, пішли назад у Польшу, і так ходили доти, доки їх Москва з Польщею не поділили, а тоді . . . не сподобавши таки Польщу . . . і т. д. Без повороту назад до своєї нації як сполищеної так і помосковленого дворянства — визволення України з під Москви і з під Польщі, наладження з цими народами добросусідських відносин і збудування розумної, свідомої себе України — неможливе.

Але чи можливий сам отої поворот ? — Можливий, бо до цього пісає історичний традиційний досвід, сама державна культура українського дворянства. Однаке цього замало. Державна культура українського дворянства це те саме, що окрема мова наших народних мас. Без цієї окремої мови звичайно не буває нації, але, маючи окрему мову, можна на віки лишитись етнографічною масою і ніколи не стати нацією. Без державної культури не може бути збудована держава, але маючи на Україні державну культуру не все можна збудувати Українську Державу. Для того, щоб мову народину розвинути в мову нації і державну культуру нашого дворянства вжити на будову Української Держави — треба як цю мову так і цю культуру поставити в сприятливі зовнішні умови розвитку. Для державної культури такими сприятливими умовами розвитку являються такі чи інші форми державного ладу. Від сприятливої форми державного ладу на Україні залежить поворот українського помосковленого і сполищеної дворянства до рідної нації, замежить використання його державної культури для будови Української Держави і Нації.

Якою повинна бути ота нова форма нашого державного ладу, щоб вона могла сприяти повороті до рідної нації зденаціоналізованих державних українських верстов ? — Розуміється не такою, якою була та форма державного ладу, при якій ці верстви власне зденаціоналізувались. І тут хай мені буде вільно після раз »повторитись« та ще раз нагадати головні моменти історії нашої »Руйни«.

»Руйна« наша, а з нею й денаціоналізація державних українських верстов, почалась по смерті Великого Гетьмана Богдана Хмельницького і почалась вона з того, що республіканська, демократична старшина тодішня, спираючись на »волю козацького народу«, іоналила нелюбі їй монархічні й династичні плями старого »самодержавного« Гетьмана. Булава була віднята від законного наслідника гетьманського, Юрія, який по волі свого батька повинен був одідичити верховну гетьманську владу в козацькій державі. Рада козацька — »вільний народ«, вибрав вільними голосами більш достойного »кращого« кандидата — Виговського. Таким чином джерело влади в козацькій державі, а з нею політичний і національний авторитет України були перенесені з верху в низ: від Гетьмана, що одержав владу по наслідуству від свого »Богом даного« (»а через те Богданом прозваного«, як казали сучасники) Батька, до Гетьмана, що одержав владу з рук народу . . . Сувереном, джерелом влади в козацькій Україні став народ. І з того часу кожний Гетьман, кождочасна влада верховна, мусіли бути вибрані народом.

Кого і в який спосіб вибірав у своїй верховній правителі козацький народ на своїх »чорних« і нечорних радах і скільки ті вибори кошту-

вали царській та королівській казні — це факти загально відомі і над ними зупиняються не буду. Скажу тільки, що головною ознакою отого нашого козацько-республіканського державного паду, при якім почалась денационалізація наших державних верхів, було те, що теоретично джерелом державної верховної влади й посієм національного авторитету був народ, а фактично залежання цієї влади і фактичними авторитетами на Україні були: Царь московський, Король польський і Хан татарський, ці два останий до часу поки існували польська й татарська держави.

Наши політично активні державні верхи поділились у своїй козацькій республіці на три орієнтації: московську, польську й турецько-татарську — орієнтації, відновідаючі трьом головним політичним течіям, робленим нашими сусідами серед козацького »Суворена-народа«. Таким робом ці наши державні верхи ослабили себе і, знесилені до останку внутрішньою політичною боротьбою, пішли по лінії найменшого опору. І хоч не були вони ще тоді есерами, але гастро їх було таке саме: йти за народом. Народ же наш, як і кожний народ, ішов розуміється за силою. Поки ще сяк так сильні були польська й татарська держави, ішов він по трохи за Польщею, по трохи за Татарами, але в міру зросту сили московської, він почав усе більше хилитись »до востоку«. »З народом« ішла туди і старшина.

Послідня її спроба викресати з себе вогонь посвяти, обтрусити з себе моральну гниль і замість кормитися темнотою й безрадістю народникою, пійти на жертву, стати на чоло свого народа і повести його за собою — не вдалася. За »Ляхом-Мазепою« не пішов узятий вже в міції московські шори український народ. І старшина поспішила поправити свою »номилку«. Вона відреклася від »честолюбівих«, »лядських«, »ворожих народовій«, — »буржуазних«, кажучи по теперішньому — Мазепиних »видумок«. Вона пішла за народом і, баччи себе в грудді, з плачем кицулася під Полтавою до побідних піг Істрових. З того часу — як залюби підкреслює проф. Грушевський — »З якою антипатією трактовано в сих (українських народницьких) кругах зусилля української буржуазії коло збудування клясової національної держави, в супереч соціалістичним мріям мас!«*)

Ця страшна антипатія до власної української держави не присила зрештою »народницьким«, »свідомим« верхам українським багато турбот. Вона не вимагала від них великої жертви, посвяти та великого морального зусилля. Навпаки, вона давала новий споکій душевний їх народолюбчому »соціалістичному« цутру, а їхні потрібуючі реального корму тіла примощувала на »покійних «казених« посадах по петербургських та всяких інших — хоч не »протинародних, класових, національно-українських«, але все-ж таки . . . державних установах.

Теорія українського народовластія, української демократії, довела на практиці до повної залежності України від позаукраїнської чужої верховної влади. Слюгування цієї теорії і практики в одній

*) »Борітесь — поборете«, № 1, стр. 16.

»недержавній і народолюбній« ідеольгії породило політично-моральну, кажучи дезікатно, двоєдущість творців цієї ідеольгії — »народницьких, національно-свідомих« українських верхів. Вони свою теорію »народовластії й любові до українського народу« намагались сполучити зі своєю фактичною безсилістю й рабською лояльністю супроти московського державного кнута. Още політично-моральне лукавство представників української національної ідеольгії та осмішення і скомпромітовання всякими »хитрими Малороссами« ідеї суверенітету Української Нації — ось були причини, чому всі політично-чесні, державно-творчі українські елементи, які рабської двоєдущності перенести не могли, пішли просто за дійсною владою і дійсним авторитетом на Україні — тобто остаточно спольщилися і помосковились.

Тільки такий державний лад сприятиме національному повортові старої й народженню нової політично чесної, сильної, державно-творчої, провідної української верстви, який усуне головні політичні причини нашої Руїни; причини політичної деморалізації, нікчемності, слабості і недержавності дотеперішніх репрезентантів української національної ідеї. А тому це мусить бути такий державний лад, при якому: 1-о джерело верховної влади на Україні буде переведено — з низу — де воно було від початку і за весь час Руїни — на верх — де воно було в часах могутності нашої нації: за Кіївських і Галицьких Князів і за Гетьмана Богдана Хмельницького. І це мусить бути такий лад, при якому: 2-о це джерело верховної влади на Україні буде від сторонніх позаукраїнських сил і всяких відповідніх орієнтацій впovіні незалежне. Такий лад, це дідичне Гетьманство, тоб-то Українська Монархія, а приймаючи на увагу ще й новочасні соціальні відносини — це Українська Трудова Монархія.

Без української Монархії — в формі дідичного а не виборного Гетьманства — не може повернути до Української Нації політично-чесна, державно-творча частина по-московлених і спольщених дворянських верхів хліборобського класу; не може бути сформована при її участі нова, здоровая сильна, селянсько-хліборобська аристократія; не може бути обєднаний авторитетом цієї нової селянської аристократії український хліборобський клас. Значить: тільки при гетьмансько-монархічній формі українського державного ладу український клас хліборобський зможе обеднатись, зорганізуватись і придбати ту внутрішню силу, без якої не може ним бути обеднана Українська Нація і не може бути збудована Українська Держава — ось п'ята основна точка нашої політичної »орієнтації«.

4. Без внутрішньої реальної сили український хліборобський клас не зможе виконати свого завдання: обєднати Українську Націю і збудувати Українську Державу. Але самої сили для того замало. Класові диктатури, як показує досвід диктатури пролетаріату, не в стані удержати зорганізованої ними держави. Щоб збудувати міцну і тривку Українську Державу і обєднати Українську Націю український клас хліборобський мусить придбати для своєї реальної сили в очах інших класів ще й необхідний моральний авторитет. Без морального авторитету хліборобського класу — тобто без добровільної і законної згоди інших українських класів на те, щоб клас хліборобський ужив свою більшу реальну силу на будову спільноти для всіх класів Держави і на обєднання Нації — Держава Українська не може бути збудована і Нація Українська не може бути обєднана. Реально більша сила хліборобського класу замість на будову її обєднання буде вжита тоді на руйницищу боротьбу класів внутрі Держави і Нації і на збільшення руїн Української Держави і Української Нації.

Коли і в який спосіб — якою своюю політикою — український клас хліборобський зможе придбати серед інших українських класів потрібний для будови Держави і для обєднання Нації авторитет?

Тільки тоді, коли він дастъ доказ, що всю реальну найбільшу силу він використовує не виключно на оборону своїх власних егоїстичних інтересів. Тільки тоді, коли він одмовиться від диктатури кулака. Тільки тоді, коли над собою, над своїми реальними інтересами, він поставить вище ідейний інтерес Української Держави і Української Нації. Тільки тоді, коли во імя понадкласового закону Держави і Нації він поступиться своїми класовими інтересами і своюю реальною більшою силою в користь оправданих цим ідейним моральним законом інтересів інших, слабших українських класів.

Щоб український клас хліборобський постунився своїми егоїстичними інтересами і своюю більшою силою во імя ідейного інтересу Української Держави і Української Нації — цей інтерес Держави і Нації мусить бути поставлений понад егоїстичними інтересами всіх класів. Не тільки клас хліборобський, але і всі інші українські класи, мусять ідейний інтерес Держави і Нації ставити вище своїх реальних, егоїстичних інтересів. Ідейний інтерес Української Держави і Української Нації мусить стати Маєстатом Української Держави і Української Нації, Маєстатом, якого закон і повага обов'язує однаково всім класам. Без такого всіма класами і всіма членами нації однаково уstanованого Маєстату Держави і Нації не можна помислити існування модерної європейської держави і нації.

Хіба модерний демократичний принцип самоозначення нації був-би можливий там, де не існує оце спільне поняття Маєстату Нації, однаково дорогої й однаково спільнотного всім членам нації? І в що вилілось би самоозначення такої нації, де кожний клас, або кожна партія стала б на становищі: нація — це я, і мій інтерес — це інтерес нації? Або чи можливе самоозначення такої нації, в якій існують групи і партії, отже цілі частини нації, що в свою націо-

нальну індивідуальність і свою державність не вірять і існування своєї нації та потребу власної держави заперечують? Поняття нації може існувати тільки у таких етнографічно-відмінних людських колективів, які в своїм історичним розвитку зуміли витворити спільне для всіх і всім дороге поняття Маєстату своєї Нації і зуміли цей Маєстат поставити вище класових, партійних, груповоих, індивідуальних і всяких інших егоїстичних інтересів, поставити по над одиницями, групами, партіями, класами . . .

В історичному розвитку Української Нації всіми шанованої, усім дорогий, понадкласовий Маєстат Української Нації існував за часів держави Київських і Галицьких Князів і особливо за Гетьмана Богдана Хмельницького. Від часів Руїни він став знаряддям класової і партійно-політичної демагогічної боротьби: Його осмішили і скомпромітували, бачись між собою, внутрішні українські руйники; Його оплюгували підкупами і провокаціями всякі чужі па Україні агенти. Затоптаний в болото Маєстат Української Нації перестав бути всіми Українцями поважаним, для всіх Українців спільним, дорожим — дійсним Маєстатом. І з тою хвилиною Нація Українська перестала існувати. Зі смертю Української Держави завмерла Українська Нація. Чому так сталося?

Сталося так тому, що Маєстат Української Нації — персоніфікований цілою нацією в реальній, дійсній особі Голови Держави, «Богом даного» Великого Гетьмана Богдана — був повалений з хвилиною повалення династії Хмельницьких. »Не хай тая слава буде, що Хмельницький Гетьман!« — цими словами прийняв цілій народ український радісну звістку про перехід булави по наслідству до молодого, недосвідченого, але все ж таки Богдановою сина — Юрія. В тій славі, звязаній з дідичним іменем Гетьмана, народ бачив свою власну славу. І поважаючи персоніфіковану в особі гетьманської династії свою славу, він учився-би поважати сам себе. Ідеїний Маєстат Нації, втілений в реальну пануючу гетьманську династію, був-би став для народа зрозумілим, реальним і дійсним, всіми поважаним, сталим і незмінним Маєстатом Нації. Але перенесений в часах нашої Руїни разом з джерелом верховної влади державної на саму народину масу, він став фікცією. Фікцією, якої кожному стало вільно вживати для своїх цілей, тому власне, що це фікція; тому, що державний лад, який на цій фікції, на »суверенності парода« спирається, не в силі забезпечити од використування для власного вжитку, од образи, од насмішки, од приниження Маєстату Нації, що в фіктивному »суверенному народі« спочиває.

Хіба не »во імя народа« вибраний народом »крапцій« Гетьман Виговський повалив законного дідичного Гетьмана Юрія Хмельницького, заключив Гадяцьку Умову з Польщею і розпочав війну з Москвою? Хіба-ж не »їдучи з народом« Пушкарь повстав проти Виговського і перший закликав на Україну проти »вибраного« Гетьмана і його союзниці Польщи московських воєвод? Хіба-ж не »во імя на-

рода» Українська Народня Республіка повалила дідичного Гетьмана і бореться тепер в союзі з Польщею проти московських більшовиків? Хіба не »виконуючи волю народа« Українська Радянська Республіка повалила виборного Головного Отамана і в союзі з московськими більшовиками беться з Українською Народною Республікою і її союзницею Польщею? Хіба не на підставі »волі народа« править Україною Раковський і хіба не »з волі народа« став Головним Отаманом С. Петлюра? Хіба врешті не виконують »волі народа« наші федералісти і москвофіли, пропагуючи ідею єдиної й неділімої федераційної, демократичної, народовладної Росії?

»Онця наша скінчиться з хвилиною, коли ми політично і національно усвідомимо джерело влади: народ. З хвилиною, як ціле джерело влади — народ — усвідомиться, то й сама влада народна стане суцільною і свідомою — таку відповідь дають на ці факти наші республіканці демократи.

Але-ж знов-таки факти нашої минувшини кажуть, що і Виговський, і Пушкарь, і Брюховецький, і Тетеря, всі вони так само всіма силами народ політично і національно усвідомлювали, і всі вони з того усвідомленням свою силу політичну черпали. І можна, з певністю сказати, що послідний козак український був більше »усвідомлений« своїми »народолюбними« провідниками, ніж наприклад перший боярин московський. Бо коли московський боярин тільки накази понаднародної і понаднаціональної, традиційної і дідичної влади царської дисципліновано виконував та цеглину за цеглиною до будови своєї держави клав, то український козакувесь час »усвідомлювався« на своїх чорних радах, вислухував усіх, хто його мав усвідомлювати і, зрозумівши з цілого того усвідомлення тільки одно: »хто дужчий, той і лучший« — хилився врешті за всякою, хочби і сторонньою силою, туди-ж і своїх усвідомителів за собою потягаючи.

В результаті з Московщини »темної і неусвідомленої«, але гордої почуттям власної сили і власної »слави«, персоніфікованої в особі єдиного дідичного Царя — витворюється свідома себе, єдина й неділіма, міцна нація московська. А наша, усвідомлена в своїй демократичній козацькій республіці, нація українська, стративши почуття своєї сили, слави і єдності, персоніфікованої в особі єдиного Гетьмана, та придбавши натомість багато усвідомителів, дійшла до того, що поділилася на москвофітів, польнофілів і українофілів і що треба тепер напово починати »усвідомлення народа« та доказувати їхому демократичними засобами, що він єсть нацією, хочби такою-ж, як і нація московська. Та чи можливо-ж це »доказати«? Чи в стані демократія своїми демократичними засобами »народ« національно усвідомити?

В основі поняття нації лежить містичне ядро. Скільки- б ми прикмет нації — як мова, культура, література, територія, раса і т. д. — не вичисляли і не аналізували все в кінці кінців дійдемо до того чогось невідомого, до того, що прийнято звати »душею« нації. І дисциплінічне розуміння нації приймають в кінці кінців усі чесні й по-

важкі дослідники національного питання.*) Доказати факт існування нації раціоналістичними методами неможливо. Ще менш можливо раціоналістичними методами »усвідомити« якусь націю.

Хоч ми й дуже поважаємо авторітет »звістного педагога Ушинського«, але ми завжди думали й тепер думаємо, що неможливо застежти »рідину мову« в школах на Україні, покликуючись лише на цей науковий авторитет. Ми думали і думаємо, що українська мова в українських школах буде заведена тільки тоді, коли кров у українською й українською силою буде відродженна українська державність; коли буде знайдена відновідна політична форма виявленя несвідомої, містичної, ірраціональної волі народа до вільного, незалежного існування.

Правдивість цієї нашої тези наїкранце доказало зрештою само життя: всі наші дареволюційні »свідомі Українці« — культурини, демократи і автономісти — перетворились в самостійників, коли революція вивела їх на якийсь час з редакцій, клубів і кабінетів та поставила лице в лице з отим реальним »не науковим« життям.

Всяка усвідомлююча — культурна і політична праця — єсть необхідним проявом національного життя. Без неї не можна навіть, юрисдикцію існування нації. Але усвідомлювати можна тільки те, що вже існує, що вже єсть в стані несвідомості. Всі, як іх звуть, ноневолені і несвідомі народа відродились і усвідомились в своїх школах тому, що вони хотіли мати свою школу, що вони хотіли усвідомлюватись. І питання усвідомлення якогось несвідомого народа полягає перш за все не в тому, щоб раціоналістичним методом — школою, науковою, »Марксом« і економією — доказувати йому, що він є нацією, а в тому, щоб здобути для цього змогу себе усвідомлювати, змогу ставати нацією.

Здобути цю змогу можна тільки силою його несвідомої, містичної, ірраціональної волі бути собою. Не вміючи зорганізувати ту несвідому ірраціональну силу народної волі і не вміючи тією силою здобути змоги усвідомлення народу — покладати одночасно всії свої надії на оце усвідомлення; — з початку усвідомити народ — джерело влади — а тоді будувати і організувати владу, це один з багатьох абсурдів, якими наша демократія намагається маскувати свою нездатність до політичної і національної творчості.

Коли якийсь народ буде »усвідомлюватись« виключно раціоналістичними методами сучасної демократії, то можна з певністю сказати, що такий народ ніколи не усвідомиться і ніколи свідомою нацією не стане. Раціоналістичними, хоч-би найбільш демократичними

*) Дозволю собі навести тут коротеньку цитату з послідньої праці найбільше тепер у нас авторітетного дослідника національного питання Іл. Бочковського. »Всі дотеперішні спроби — пише він — об'єктивно-наукового зображення істоти нації за посередництвом зовнішніх ознак не вдалися. »Треба, сказати заявляє Челлен, що як лінгвістичне, так і генсаульче (а ми додамо також і територіальне) палагодження цієї справи аванкрутовало.« Зовсім зрозуміло, що ся ісвадча змусила дослідників нашої проблеми шукати розяснення її істоти іншим шляхом, а саме психольоґічно субективною методою... Новочасна наука здебільшого прийняла се психольоґічне розуміння нації.« (Національна справа. Віден 1920, стор. 86.)

методами не можна доказати на Україні вищість чи кращість »українофільства« над »москофільством« або »польонофільством«. Чому мешканець бувшого »Юга Росії« має стати »Українцем« а не »Русскимъ«? Чому в Галичині латиник (римо-католик) — одірвавшись од тамтешньої містичної основи нації, греко-католицької церкви — має оставатись »Русином«, а не стати »Поляком«? — На ці всі питання раціоналістичної розумової відновіді знайти не можна. Коли в данім етнографічно-відміннім колективі містична ідея нації не існує хоч-би в найбільш примітивнім стані, але як щось само для себе, щось не вимагаюче доказів, то »доказати« національну окремішість такого колективу раціоналістичними »ученими« доказами, »видавництвами і школами« усвідомити національно такий колектив неможливо.

Що-ж доніру, коли з ідеї нації зробити ще до того знаряддя внутрішньої політичної боротьби, яка все йде поруч зо всяким демократичним усвідомлюванням народу. Що буде, коли кожна наша демократична політична партія буде в поняття нації на Україні вкладати інший культурний, соціальний, економічний і політичний зміст і прийнятими в демократіях методами буде при своєму усвідомлюванню народу паскудити поняття нації, яке пропагують і усвідомлюють її політичні противники? Що буде, коли замість Української Нації окажеться в кінці кінців на Україні нації Російська і Польська, а поруч них тільки слаба, розвита в собі, демократична українська партія?

Почуття національної індивідуальності, в містичному і психолого-гічному розумінню цього слова, задержалось, завдяки нашій демократичній минувшині, тільки в неясному, примітивному стані серед нашого етнографічного колективу на нашій землі. Це те, що прийнято в наших інтелігентських раціоналістичних колах називати »стихійною свідомістю«. І тільки тому, що ми маємо ще трохи оції недонищеної нашою історією »стихійної свідомості«, ми можемо стати модерною європейською нацією. Але щоб стати такою нацією і щоб у боротьбі за свою національну ідею віддергати конкуренцію з іншими вже розвиненими, історично більш щасливими націями, ми мусимо цю нашу містичну, примітивну, неусвідомлену ще масами стихійну волю до буття нацією — поставити в такі зовнішні умови розвитку, щоб вона стала свідомою ідеєю, ідею розумілою і дорогою для наших мас так само, як розуміють і кохають свою національну ідею інші великі розвинені європейські нації.

Тими засобами і методами, яких уживає сучасна демократія, немислимо національно усвідомити неусвідомний парод. Немислимо тими засобами і методами зорганізувати силу його неусвідомого, стихійного національного почуття і тією силою здобути для нього такі зовнішні форми існування, які-б дали йому змогу усвідомитись і стати свідомою нацією. Ані Німці, ані Французи, ані Москалі, ані Поляки, ані жадна інша нація не усвідомлювались, не ставали націями в дорозі демократичного плебісциту, демократичної, політичної і літературної агітації і демократичних установчих зборів. В розвитку всіх великих історичних європейських націй (а наша нація, що має тисячелітню історію і сорок міліонів, до »маленьких« ніяк не може

бути причислена) помічається одна спільна риса. Всі вони перейшли через фазу персоніфікації врожденної їм містичного ірраціонального почуття нації в образі так само містичного, так само ірраціонального по свому походженню монархічного державного ладу.

Тільки тоді дрімаюче в народів масах містичне, ірраціональне почуття своєї національної окремішності у се в і д о м л ю в а л о съ ними, ставало ідеєю творчою, динамічною — ідеєю національною — коли ці народні маси персоніфікували його в особі Маєстату Голови Держави і Нації. Маєстату, який стоїть понад усіми і який однаковий і один для всіх. Якого нікому не вільно, завдяки його дідичному, традиційному характерові, підмінити. Якого нікому не вільно ображати, і якого всі мають однаковий обов'язок поважати та обороняти.

Французька революція »на місці божественного права Монархів, поставила божественне право народу«. Ці класичні слова слухати найкращим доказом, що »божественне право народу«, основа сучасних демократій, могло без небезпеки для нації і без знищення самої нації прийти тільки тоді, коли в дорозі історичного розвитку витворилось було »божественне право Монархів« і коли народ в особі права свого Монарха навчився розуміти й поважати своє власне право. »Суворість належить народові. Він один, неподільний, його неможна вивластиити, він не підлягає передавленню« — ці слова французької конституції 1791 р. та їх льогічний висновок: »Франція єдина і неподільна« — стали можливі тільки тоді, як французька нація стала дійсне єдиною і неподільною завдяки своїй попередній, не підлягаючій, ані вивлачуваній, ані передавленій, ані поділу, єдиній монархічній державній владі. Для Французів ідея нації стала Маєстатом нації і вони навчились поважати Маєстат своєї нації не тоді, коли вони стали Народною Республікою. Монархії дали величким європейським націям оцініті їхній свідомий патріотизм; дали несвідомим народним масам настільки велику національну свідомість, що її досі це не змогли знищити ані демократичні, торгуючі патріотизмом парламенти, ані оточені півнаемішкуватою байдужністю, виборі національні президентури.*)

І наша нація, як що вона має стати нацією, мусить перейти через стадію персоніфікації свого містичного ірраціонального, стихійного почуття національної індивідуальності в особі репрезентуючого її національну індивідуальність Голови своєї національної Держави. Ми досі не розвинулися в націю через те, що під час Руйни знищили свою козацьку монархію. Весь час од смерті Великого Богдана був для нашого національного розвитку, як слухно каже Драгоманов, »иронічним часом«. Без надолуження того »иронічного часу«, без збудовання Українського Гетьманства-Монархії — в формі Монархії Трудової, яка найкраще відповідає нашім сучасним соціальним відносинам — ми на віки останемось нацією недорозвиненою, нацією в

*) Ось що пише між іншим відомий французький соціольог Сорель: »Демократія в усіх краях намагається зруйнувати сили, які ще хоч трохи піддержують в життю національні традиції.« (*Matiériaux d'une théorie du prolétariat*, p. 16.)

літературі, нацією-калікою, одною з тих, яких багато було і є ще й тепер в Європі.

Народ, в якому 90% не знає письма, не можна національно усвідомити демократичними «метеліками», «видавництвами» і партійними «позундами». Кожній національний державний лад мусить відповідати степені стихійної національної свідомості нації, степені її культурного розвитку і її внутрішнім соціальним взаємовідносинам — в протилежному разі нація не матиме свого власного державного ладу, а не маючи свого власного державного ладу, вона не буде нацією.

Пустопорожній інтелігентський фразер — для якого байдуже, чи буде існувати нація, а важко тільки те, що про його «літературу» скаже «публіка» і «історія» — може собі дозволити на «послідній модний фасон» якоїсь соціал-літературної утопії. Але кожний патріот (розуміється в граматичному, а не в демократичному розумінню того слова), для якого доля батьківщини есть його власна доля, мусить в своїй практичній політичній праці обминати «літературні моди», особливо у нас, де війна в звичай »додумуватись і дочитуватись до українства«. Зі стихійної, а не з літературної свідомості може вирости наша нація, і кожний з нас, хто життям а не літературою з рідною землею звязаний, мусить перш за все з проявами тієї стихійної свідомості чиститись.

Виростаючи самому з національної ірраціональної стихії, маючи її в собі, в крові свого серця, старатись своїм розумом, своїм знанням повести її за собою, творити для неї розумні, раціональні, відповідаючі степені її стихійного розвитку, державно-національні форми життя — а не зі своєю літературою приходити до стихії і потім, безсило борсуючись, плисти по її потоку — ось па нашу думку завдання кожного »чесного з собою« українського політика, для якого Україна це життя, а не література, і українська література праця це тільки засіб усвідомлювання і оборони того життя, а не ціль, сама для себе вистачаюча.

І коли прояви нашого стихійного національного життя трактувати поважно, з любовю, так як своє власне життя, коли не плювати на них і не дивитись на них з комічного боку, як це прийнято в нашій демократичній літературі, то обовязком кожного політика есть старатись усіми силами поважно зясувати собі і чесно усвідомити собі ці прояви.

Хлібороби малі, середні і великі, зібрани в Київі в Квітні 1918 р. проголосують Гетьманом Всеї України нащадка старого гетьманського роду, і тільки за Гетьмана існує фактично, а не в теорії, Українська Держава. Розуміється можна сказати, вживаючи висловів наших інтелігентських »народолюбів« літераторів, що все це була »циркова комедія буржуїських і куркульських морд, розіграна під режисерством фельдфебельської піменецької палиці«. Але хто не має приємності належати до світлі творців сучасної української демократичної літератури і хто бачив тоді в Київі цих пригноблених, але завзятих українських людей — що хотіли снасти свою працю і культуру своєї рідної землі від рук ідейних і кримінальних руїнників — той мусить задуматись над питанням: чому ці люди, з яких 99½% не читали »усвідомлюючої« української літератури, в момент, коли

важилась їх доля, проголошують українську форму державного ладу, проголошують Гетьманство, як найблизччу і найбільше їм зрозумілу форму того ладу і чому за того власне ладу твориться дійсна Українська Держава, починає дійсно усвідомлюватись в своїх масах Українська Нація.

І коли знов таки не стояти на українськім демократично-літературним становищі, що Українець це «дурень або злодій»,*) то треба гадати, що в Квітні 1918 р. було не зібрания якоїсь банди такого роду »Українців«, а зібрання представників великої частини Української Нації і що в цьому зібранию знайшли собі вираз ота сама стихийна національна свідомість, що являється основою існування кожної нації. Ця наша національна свідомість, в своїй містичній ірраціональній суті не гірша і не ниша від національної свідомості всякої іншої великої європейської нації, у нас, в питанні національного державного ладу, знайшла якраз такий вираз, усвідомила себе в такій формі, яка степені її розвитку відповідає. При тім на тому зібранию хліборобів знайшла вона якраз ту саму форму, яку менше ясно, менше виразно приймає взагалі вся нація народна маса.

Бо тільки одним нашим демократичним літераторам не видно, що в реальнім, дійснім життю вся наша народня маса весь час намагається і персоніфікувати свої національні змагання, усвідомлюючи їх з іменем то одного то другого поцупляючого діяча. І робить вона це, не зважаючи навіть на всю завзятіту агітацію, яку проти такої персоніфікації ведуть коло тих діячів їхні демократичні політичні приятелі. Нам здається, що в однім і другім випадку ми маємо до діла з одним і тим самим фактом прояву стихийної національної свідомості мас; з фактом усвідомлення собі нашої національної душі в тій формі, в якій ми поки що в стані її собі усвідомити. І більше звязані зі старою національною традицією хлібороби, проголошуючи більше свідомо дідичного традиційного Гетьмана, — і позбавлені тієї національної традиції народні маси, менше свідомо персоніфікуючи »Україну« в особі чи іншого »отамана« — всі ми, вся нація наша намагаємось знайти для виявлення нашої стихийної містичної національної душі таку реальну зовнішню форму національного існування, яка степені розвитку тієї нашої національної душі відповідає. Такою формою есть персоніфікація нашої національної ідеї в особі одного і єдиного для цілої нації Голови націопальної держави, символізуючого собою повагу, силу, єдність і неподільність цілої Української Нації.

Незвичайно трудно писати для читаючої, вихованої на »літературі« публіки про питання, які літературними, раціоналістичними і діялектичними методами не можуть бути доказані. Для нас, українських хліборобів, питання Українського Гетьманства це питання життя. Справа стоїть для нас надзвичайно просто: або буде Україна

*) Прикладів такого відношення до своєї нації, до самих себе, цікавий читач може знайти скільки завгодно в численних сучасних творах демократичної української чолітньої літератури і публіцистики, особливо еміграційної. Найсумніше те, що оцей пакий її тон і дух санкціонують своїм співробітництвом і співучастю імена поважних і тесних старших представників української демократії.

їйське Гетьманство і ми, які українські хлібороби, будемо існувати, або Українського Гетьманства не буде і ми, які українські хлібороби, перестанемо існувати. Ми, які є клас, будемо тоді Росіянами, Поляками, Китайцями, інтернаціоналістами, ким угодно, тільки не українськими хліборобами. Наша стихийна національність свідомість, не знаєшиовні собі усвідомлення в едине відповідаючій їй формі національно-державного існування, умре і яко такі ми умремо разом із нимо, так само, як уже раз в історії національно були умерли наші предки. В таких нитіннях життя і смерти нема пічного страшніцього від всякої літератури. У словесничу життя вона виймає з нього живчик і душу. Ціль життя: зробити, творити — підмінюється цілю літератури: висказатись, написати . . .

Але в теперішніх часах від літератури не оборонишся. Особливо на Україні, де вся дотеперіння є відомістю національна була літературою, а не життю. І в даному разі, коли нитіння Гетьманства, Української Монархії, є для нас нитінням іrrаціонального життя, нитінням діла, оборони і утвердження свого життя, — стає перед нами український демократичний літератор і пити: звідкіль Ви додумались до того, які Ваші аргументи, де Ваша льогіка?

Розуміється пайкраще було-б'юму не відповідати, тільки своє діло робити. Але ба! український демократичний літератор має в своїх руках, як кажуть, шосту демократичну, її у наших демократичних часах мабуть найсильнішу «державу» — має пресу. Він не в силі пічного реального сотворити, але він усе може «ідейно» опоганити, оплювати, знищити і зруйнувати. І коли у нас на Україні обставини складаються так, що 99% людності мають національний інстинкт життя і стихийну національність душу, але не в силі собі цієї душі в творах розуму усвідомити, свого іrrаціонального життя в льогічні, раціональні, літературні форми убрести — а 1% тільки пише, мудрствує і усвідомлює, але не має в собі ані національної душі, ані національного інстинкту життя — то муситься вживати раціоналістичних методів літератури для оборони іrrаціональних фактів життя. Муситься літературою обороняти національну душу од наших національно бездушних літераторів.

»І чого вам іспиренінно захотілось Гетьманства, Монархії? — питаюти нас літератори. — Така форма державна не відповідає сучасним здобуткам соціальної науки, вона абсолютно не підходить до сучасних демократичних часів і теорій, а тому її не можна провести в життя. »Ну хай по вашому народ наш дійсно намагається персоніфікувати свою національну ідею — додають інші, більше уступчиві. — Отже він це зробить в особі якогось вибраного демократичним способом президента чи отамана і вам останеться теж обеднатись коло того признаного народом воїдя. Це буде і демократично, а разом з тим матимете і персоніфікацію«.

Отже в цій демократичній літературній діялектиці знаходить собі вираз один дійсний факт сучасного життя. Нова монархія, нова династія не може новстати в часах, коли над життям панує преса і література. Родоначальники монархії і династії: »Богом дані« провідники нації не можуть появитись в добі, в якій загинула епічність

життя. Богатирі не родяться при благосклонній участі кінематографів і репортерів. При нацюочім течер банківсько-бугальтерським погляді на світ торжествуючої демократії абсолютно немислимим появі національного спічного героя. Його зараз візьмуть «на екран», зареєструють в пресі і літературі під рубрикою: «національний герой» і в кінці окажеться, що на новоявленим національного героя вже взяла патент якася спрітина інтернаціональна фірма.

Коли дія якоїсь нації, щоб снести своє існування, приходиться заводити у себе відновідаючий степені її стихійної національної свідомості монархічний лад — течер, під час всесвітнього панування демократії — то вона мусить одмовитись од мрії про нову власну династію. Нитання для неї стойть так: або обставлена демократичною формою вибору персональна диктатура, як суррогат монархії, як демократичний спосіб обдурення демократії, або реставрація Монархії в формі проголошення Монархом нащадка одної з давніх, традиційних національних династій, що мають за собою те єдине, чого демократія сфабрикувати не може — силу національної традиції. В такій тільки формі стойть це нитання і перед нашою Українською Нацією: або виборний, демократичний популлярний Диктатор, або дідичний традиційний Гетьман.

Вага монархії для нації, як було вже вище сказано, полягає в тім, що оточена загальною пошаною єдина для цілої нації Особа Монарха персоніфікує в собі єдиний і обов'язуючий усю націю Маєстат Нації. Отже і всяка демократична диктатура, коли вона має стати суррогатом Монархії, мусить бути всенародня, єдина і національна. Народившись в демократії, будучий диктатор, опіраючись на волю народу, мусить зиніцити всіх своїх так само демократичних конкурентів і мусить остатись сам один. Тоді він буде єдиним і всенародним. А щоб до того він став ще й диктатором національним, боротьба між будучим диктатором і його конкурентами мусить вестися під гаслами національними. Тоді тільки він, як диктатор і набігше з поміж інших вождів демократії на ціональний, притягне до себе всіх репрезентантів національної традиції і при їх допомозі, принявши містичне хрещення традиції (коронація Наполеона), завершить свою перемогу над конкурентами, тоб-то перемогу над демократією, яка його породила і з якої він виник. Така була, єсть і буде історія всіх Наполеонів.

Чи може появитись український Наполеон? Перш за все сама можливість такого нитання означає факт, що Наполеона ще у нас нема. Появиться ж на Україні український а не якийсь інший Наполеон міг-би (поминаючи вже такі досить важкі моменти, що персонально мусів-би він мати хоч деякі спільні риси з Наполеоном і т. д.) при цій рішаючій у даним разі умові: найбільші крайні елементи української демократії, які все рішують у боротьбі демократії між собою, отже і в боротьбі будучого Наполеона з його конкурентами, мусіли-буті настільки національною свідомі, що вони-бдали перевагу іменно українському, а не чуженациональному Наполеонові. Але власне та піддережка, яку досі крайні ліві елементи

української демократії давали дотеперішнім кандидатам в українські Наполеони, свідчить, що поява такого українського Наполеона неможлива. Для того народ наш мусів-би вже мати усвідомленою свою стихійну, неусвідомлену національну душу.

Тільки тоді, коли-б народні маси вже мали розуміння свого «божественного права нації», коли-б вони вже були національно усвідомлені, демократія, що народ для своїх цілей використовує, могла-б і мусіла-б вжити для боротьби між собою усвідомлене вже народом його право нації. Але народ, що не пройшов через свою власну монархічну форму виявлення своєго стихійного національного почуття, не може усвідомити собі того почуття, не може мати національної свідомості. Без посередництва коронації Українського законного, дідичного, родового Гетьмана-Монарха, не може відбутися коронація безтрадиційного, маючого за собою тільки закон удачника, Наполеона-Стамана.

Якож основна ріжниця між українським дідичним Гетьманом і українським майбутнім Наполеоном? Та сама ріжниця, яка була вже в нашій історії між Юрієм Хмельницьким і Іваном Виговським. Перший, хоч молодий, недосвідчений, може навіть не зовсім своєму становищу відповідаючий, був у поняттю цілої нації наслідником Батька, законним Гетьманом. Другий, хоч досвідчений, незвичайно здібний, розумний, був у поняттю цілої нації у зуплатою. За першим стояла національна традиція, отже сила так само містична і ірраціональна, як містичною і ірраціональною є сила стихійної національної свідомості мас, на якій кожна національна традиція спирається. За другим тільки стояв факт його особистого щастя і сприту.

Щоб Гетьман-узурпатор міг зайняти місце Гетьмана-дідича, він би мусів мати за собою ще один ірраціональний факт, факт сили. Але сили у Виговського не оказалось для тої самої причини, для якої не може бути сили і у майбутнього українського Наполеона. Він не зміг при допомозі крайньої демократії, яка одна тільки піддержує все і скрізь узурпаторів, побити своїх конкурентів, так само узурпаторів. І коли він, бувши чесним українським патріотом, кликав народ: за Україну, то його конкуренти кинули кліч: геть з Україною. А що боротьба за Україну вимагала величного морального зусилля, була боротьбою по лінії найбільшого опору, а кліч: геть з Україною ніякого морального зусилля не вимагав, іншою по лінії найменшого опору, то народ, який не мав у собі грунту для того величного морального зусилля, бо не встиг ще усвідомити собі своєї стихійної національної душі, все вибірав у боротьбі між узурпаторами тих, що йому предлагали лінію найменшого опору. Виговського замінив Пушкарь, Пушкаря — Брюховецький, Брюховецького — московський воєвода.

Петлюру, коли він тільки удержиться і скличе «предпарламент», побе Грушевський, Грушевського Винниченко, Винниченка Раковський. І нічого не поможе таким українським патріотам, якими безумовно єсть і Петлюра, і Грушевський, і Винниченко, чеплятись всіма силами за народ. Демократичний узурпатор, щоб перемогти, мусить обдурути демократію. Але обдурути нашу демократію «Україною», стати українськими Наполеонами нашим узурпаторам не сила. Не

сила тому, що для опори української демократії — для найбільше лівого »народа« — Україна — це поки що фікція. Україну можна там підміняти землею, комуною, чим угодно, бо вона фікція. І фікцією буде вона там доти, доки єдина поки що українська національна сила: сила національної традиції, не зможе Україну в особі Голови власної національної Української Держави персоніфікувати. Хто піднімав повстання проти дідинного, традиційного Українського Гетьмана, мусить сам підробитися під Гетьмана і сотворити нову Гетьманщину, або сchezнути. Це загальний закон, не тільки закон одної України.

Тому наприклад наші представники інтернаціональної соціал-демократії, підіймаючи повстання проти Гетьмана, рантом запускають традиційні оселедці і стають отаманами. Тому наші пророки світової революції, замість спокійно підготовлятись в соціольогічних інститутах до своєї майбутньої провідної ролі в новім соціальнім всесвітнім устрої, рантом повертаються спиною до прекрасної будуччини і починають хапливо вигрібати давні золоті кістки українських »татарських людей« та завзято шукати по українських демократичних родословниках родства між собою і старим гайдамаччним запорожським Мамаем.* Але ці фальсифікати національного, традиційного Гетьманства не вдаються.

Традиційно-національна коронація народного вождя Наполеона могла відбутися тому, що сам обряд національної коронації вже мав в очах цілого народу свій зміст, вложений в нього пионерніми, законними, дідинними традиційними Монархами. І стала вона можливою тому, що »Імператор« Наполеон в очах народів мас перевисинив, переріс старих Монархів »Королів«. Він показав свою дужу руку, якої вони вже не мали; він знищив усіх своїх ворогів, чого ті не могли вже зробити; він відновив старий державний апарат і спас Францію від рабства.

Неможливо кандидувати в національні Наполеони там, де народ не має ще в собі традиції національних Монархів. І неможливо кандидувати в творці держави тим, хто виростав з традиції руїни й нищення держави. Які-бін наперішки не винесували гайдамаччині наші вчені і як-би щиро та сердечно не позували на отаманів наші літератори, — народні українські маси мають про гайдамаччину і про отаманів свій позмінний і вироблений погляд. Згадують вони про них і говорять з пів-соромливою, пів-небажливою усмішкою.

Бо ці маси народні інстинктом своїм і своєю традицією відчувають те, що відомо кожному дослідникові нашої нефальсифікованої минувшини. Мамай і всякі иниші »татарські люди«, як традиційні руїнники Української Держави, як ті, що кликали Татар і кого завгодно проти своїх Князів і Гетьманів, ічим инишім, як тільки руїнниками власної держави не були і ічим инишім по природі своїй не можуть бути. Весь їхній внутрішній зміст, образ, який вони свою діяльністю в уяві народних мас по собі залишили, це образ руйнування всякого державного ладу, це боротьба за всяким урядом. Вони персоніфікують собою тільки ту внутрішню українську деструктивну силу, яка витворилася на нашій землі в процесі хаотичної,

* Див. I число журнала »Борітесь — поборете..

неупорядованої, примітивної боротьби між ріжкими цивілізаційними впливами і з якою зрештою кожному будівничому державного життя на Україні треба уже серйозно рахуватись. Але Мамай сам в ролі Гетьмана; Мамай і «татарські люди» в ролі творців і будівничих Української Держави, це тільки дрібні, трагікомічні фігурки. Їх лубочний, несерйозний характер в такій ролі не стає розуміється іншим і від того, що до Мамая — під його традиційне дерево, з повішеними на ньому »Йндами« і всякими розбітими »поміщицькими фортечнями« — підмощуються сучасні демократичні літератори і деякі модерні університетські професори.

Демократичними засобами національно обдурити українську демократію і під видом демократичного Мамая проскочити в Українські Гетьмани — не вдасться нашим кандидатам в Наполеоні доти, доки само традиційне українське Гетьманство, яке воно намагаються в той спосіб сфальсифікувати, не стане реальним фактом. Фальсифікат можливий лише тоді, коли вже єсть, коли реально існує те, що мається на меті фальсифікувати. І коли признати, що без персоніфікації несвідомої, стихійної національної ідеї мас, ці маси не можуть національно усвідомитись, то єдиним засобом для персоніфікації української національної і державної ідеї є реставрація старинного, традиційного національного українського Гетьманства. Фальсифікат, або суррогат Гетьманства, в образі висунутого українською демократією демократичного Отамана, або в образі »вибраного на установчих зборах« Президента — неможливий при сучасному стані витвореної нашою минувиною, стихійної, національної свідомості наших народних мас.

Тільки реальна, дійсна, нефальсифікована державно-національна традиція може стати основою для будови реальної, дійсної, а не »літературної« Української національної Держави. Ця реальна, дійсна, державно-творча, а не державно-руйнуча українська національна традиція звязана нерозривно з поняттям Українського Гетьманства. З уладками Гетьманства надала їй Україна. Хто хоче воскресити, відродити Україну, той мусить реставрувати Гетьманство. Всякий ворог державного і незалежного існування Української Нації.

В старім нашім виборнім козацькім Гетьманстві було багато хиб, що не дали йому змоги здійснитись, втілитись у життя, стати тим, чим воно весь час, від Гетьмана Хмельницького починаючи, намагалося бути: формою державного незалежного існування Української Нації. Ідея, думи Богдана Хмельницького не здійснені ще й по сині. І надало українське Гетьманство не тому, що воно вмерло, що ідеїній образ Гетьманщини, витворений під час найбільшого напруження нашої національної енергії — за Хмельниччини — став реальним фактом життя, дозрів у життю і дозрівші, виявивши себе, вмер, стратив свою душу, загубив усю внутрішню, творчу, динамічну силу. Ні! »Слов'о« Гетьманщини не стало ще й по синій день її »тілом«. І тому-то пікто з нас не може, як коло задубівшого труна, спокійно й байдуже пройти коло питання Українського Гетьманства. Воно дратує і захоплює, воно викликає

страшенну зневість і родить безмежну любов. Над ним неможна побажливо-байдуже посміхатись.

Бо Гетьманство Українське це не збулось і не пережило. Воно в тім образі, який створила про його за Першого Великого Гетьмана Богдана Українська Нація, ще не здійснилося і не втілилось у життя. Всі хиби Гетьманства, всі його дотеперішні помилки, це борикання ідеї з життям, це опір хаосу, який він усе ставить творчий, активний ідеї, що хоче його по своєму образу і подобію перетворити. Викликаний цими хибами та помилками унадок Гетьманства в XVII столітті і його унадок в 1918 році — це не агонія, а тільки спроба сил. Це не послідує вітхання того, хто вже набувся, хто перейшов уже через свій аналог, хто показав уже все, до чого він здатний, хто виявив уже весь залежний в йому його творчий внутрішній зміст. Це тільки хвиляє невдача, тільки помилковий крок того, хто може і хоче бути; того, хто бореться з хаосом життя, маючи вже дані на те, щоб його побороти: маючи вже свідомість самого себе, свідомість тієї своєї внутрішньої творчої сили-ідеї, яку він мусить втілити в життя, мусить в матеріальні, життєві форми урати.

І тому навіть зо всіма своїми хибами, зо всіма своїми помилками, традиція Гетьманська, образ та ідея Гетьманщини, це поки-що єдина наша національна сила, здатна до життя і до національної творчості. По за цю, як підтверджує досвід, нема іншої сили, яка-б могла відродити нашу Націю, яка-б могла нам збудувати Державу. Кожний раз, як на новорічно життя виринатиме Україна — вирине неодмінно разом із Ней і Гетьманство. І так буде доти, доки воно не збудеться, доки не втілиться в життя та ідея, яку поставила перед собою в хвилині найбільшого національного скетазу, розбуджена Великим Гетьманом Богданом, Велика Українська Нація. Без реставрації й завершення Гетьманства не може і не буде існувати Україна. Тільки після здійснення, розвитку, аналога і натуральної смерті Гетьманщини може прийти якийсь інший український державний і соціальний лад. Без здійснення Гетьманства всякий інший лад, що прийде на Україні, не може бути і не буде ладом національно-українським

Кожна нація має тільки таку традицію, яку вона сама собі в своїй історії витворила. Кожна нація може мати тільки таку форму національно-державного ладу, який з цієї традиції виростає і на який цієї традиції вистачає. Ниніцти свою власну державно-національну традицію, тому, що в ній є хиби і помилки, це значить не будувати, а руйнувати націю, це значить ниніцти самих себе. Досконалити цю традицію — тоб-то обережно відкидати з неї все, що в життю нації показало себе шкідливим, все, що для національної творчості оказалось нездоровим, і з любовю та літнізмом розвивати те, що виказало свою творчу силу і життєздатність — ось завдання тих, хто будує, хто творить, хто живе життям нації, хто з життям нації звязує своє власне життя.

В нашій творчій, будуючій, державно-національній традиції Гетьманства дві його прикмети показали себе в життю нації шкідливими: його виборність і його залежність від чужих держав. І як-раз ці дві прикмети хотів знищити в Гетьманстві творець української

гетьманської ідеї Великий Гетьман Богдан Хмельницький. Він під кінець свого життя всіма силами намагався установити дідичну владу гетьманську, а союзом зі Швецією хотів він вибитись з під заалежності від московського Царя, однак необхідний для України тісний союз з Москвою при тім заховуючи. Це завдання, не здійснене під час »ирощаючого часу«, що настав для України по смерті Хмельницького, стоїть знов сьогодня перед нами.

Ідея незалежності і суверенітети Української Держави стає вже чимраз більше життєвим фактом. За свій гріх проти цієї ідеї заплатило в 1918 р. хвилевим упадком відроджене Гетьманство, хоч цей гріх мав наявіть за собою новажкі тактичні причини міжнародного характеру. І це найкращий доказ, що в теперішній стадії нашої національної свідомості неможливо помислити собі існування Українського Гетьманства, якого форми несуверенітетного, залежного існування Нації. В поняттях тієї нашої теперішньої національної свідомості тільки одно Гетьманство на Україні не має права зрікатись ідеї повної незалежності Нації. Во Гетьманство під чужим протекторатом, це вже пройдена нашою нацією, це вже усвідомлене собі стадія життя, це вже винробувана форма нашої національної традиції, і при тім це форма, що в життю нації себе не оправдала. Вертається до неї — це значить іти назад, творити шкідливу реакцію. В боротьбі за життя та існування не можна безкарно задержувати те, що для існування власне показало себе небезпекним і шкідливим.

З тих самих причин неможливо вернутись до Гетьманства виборного. Виборне Гетьманство перестало бути Гетьманством, стало б неможливою до здійснення демократичною диктатурою. Коли вся сила Гетьманства, все його величче, творче, динамічне значіння для Нації лежить в творчій силі того образу нашої державно-національної традиції, який воно собою для цілої Нації виражає, то посителем цієї традиції, Гетьманом України, може бути тільки той, хто на підставі традиційного дідичного права ту традицію персоніфікує. Гетьманом України може бути тільки націадок гетьманського, звязаного з нашою державно-національною традицією роду.

І тільки тоді, коли-б під однією наших Гетьманських родів не окажався до Гетьманства здатний, могла-би бути мова про покликання якоєї чужої династії, звязаної тільки посередно з традицією нашого національно-державного життя.

Бо тільки той, хто має за собою свою родову, дідичну гетьманську традицію, має право собою, своєю особою нашу державно-національну гетьманську традицію персоніфікувати. Тільки такої дідичної гетьманської традиції неможлива нікому ані сфабрикувати, ані придбати так само, як не можна сфабрикувати традиції державно-національної. На традицію державно-національну не може претендувати і не може її монополізувати якась одна партія чи частина нації. Так само і особи Гетьмана, який має за собою гетьманську дідичну традицію родову, з державно-національною традицією тісно звязану, не може використовувати для своїх цілей одна партія чи частина нації. Особа дідичного, родового Гетьмана належить цілій нації і стоїть понад всіми класами, тимчасовими урядами, партіями, групами і членами Нації. Так само, як цілій Нації належить і понад усіми її частинами стоїть

та традиція державо-національна, що її Гетьман дідичний законно, на основі своєї традиції родової, персоніфікує.

Маєстат Української Нації, коли він дійсно має бути єдиним і однаково дорогим для всіх Українців Маєстатом, а не товаром на політичну снекуляцію, мусить бути вирваний з під під'її партійних політиків, мусить бути поставлений за межі їх досягнення, мусить бути врятований од їхнього партійно-політичного вжитку. В противному разі не буде на Україні Української Нації, а буде тільки самодістуюча українська партія. Але це може статися тільки тоді, коли Маєстат Нації буде персоніфікований Головою Национальної Держави, який єсть Головою на підставі чогось, що від п'яного особисто не залежить. Отим чимсь, чого не можна придбати ані спритом, ані щастям, ані за гроші, ані силою — єсть право родової традиції, випливаюче з традиції цілої Нації.

Тільки перед таким понадособистим, традиційним, загальнонаціональним правом схилять свої булави, здобуті в тяжкій, кривавій праці, всі наші чесні патріоти-отамани. Тільки біля Особи, на яку жадівна партія не може взяти партійного патенту, бо ця Особа не з партійної сили, а з сили всенціональної традиції виростає — обєданаються всі наші посварені між собою, розеділі і розбиті українські партії. Тільки тоді буде знайдена наречіті ота гаряче бажання всім нам **єдність національного фронту**, коли на чолі цього єдиного фронту стане Особа, що має на це зверхнє над всіми нами — будь ми отамани, лідери, заслужені патріоти, чи звичайні українські громадяни — всенціональнє, традиційне, не цею особисто, а минулим життям, традицією цілої нашої Нації придбане право.

І тільки такому, випливаючому з усенціональної державної традиції і персоніфікованому в Особі родового, дідичного Гетьмана, Маєстаторі Української Держави і Української Нації скориться найдужчий на Україні наш хліборобський клас. Він ніколи не піде, він не може піти за безсилими демагогами-диктаторами, що свої партійні або особисті цілі прикривають ріжкими фальсифікатами Гетьманства. Тільки традиційному, а через те всенціональному і понадпартійному Українському Гетьманові, а в його Особі — понадпартійній, понадклясовій і всенціональній Українській Державі буде вірою і правдою служити нова, чесна, державно-творча селянська хліборобська аристократія, займаючи в Державі своє місце поруч з такого-ж аристократією духовною, пролетарською, військовою, інтелігенцією, промислововою і т. д. Тільки во ім'я персоніфікованого в такій Державі Маєстата Нації та ідейного інтересу цілої Нації найдужчий клас хліборобський поступиться своєю реальнюю більшою силою і своїми егоїстичними інтересами перед інтересами інших слабших українських класів.

Без відродження й реставрації державоподібного традиційного Українського Гетьманства в особі проголошеного Головою Держави родового, дідичного Гетьмана, не буде створено на Україні таких умов, при яких пай-

дужчий на Україні хліборобський клас зможе постуниця своєю більшою реальною силовою ім'я ідейних, виспаціональних інтересів Держави і Нації, зможе здобути для себе в очах інших класів необхідний моральний авторитет, і тому зможе вжити свою більшу силу на будову Української Держави і на обединення Української Нації — ось шоста основна точка нашої політичної «орієнтації».

5. Единою основою, на якій може відродитись Українська Нація і зорганізуватись Українська Держава є її наша державно-національна традиція, звязана тісно з традицією Гетьманства. Ця традиція єсть. Вона існує, вона здатна до життя, як показали нещодавно минулі події: факт реставрації Гетьманства і фактичне існування Держави Української тільки за Гетьманства.*) Як би тієї традиції державно-національної у нас уже не було, то поняття Української Нації було-б літературною фікცією, а будова Української Держави — політичним блефом. І всяка державно-національна українська політика була-б тоді не творчою, будуючою, громадською практикою, а мексиканським спортом »для любителів — як кажуть Росіяне — сильнихъ ощущеній«. Кожний поряддний і чесний Українець, який би

* Нашіть В. Винниченко — якого не можна запідозрити в бажанню умисне виникувати і підкреслювати існування нашої державно-національної традиції — в одному з романів писаних ще перед йогою, підчітив факт виліву тієї традиції на розбудження національної свідомості. В психології одного з персонажів цього роману — звичайного соїї, як і 99% нашого народу, зденаціоналізованого Мазороса — наступає глибокий переворот, коли він довідується від героя роману Вадима про те, що колись д'йсно існували українські Гетьмани. Ось як змальовує автор цю картину з хиття: „Ну, коли так — раптом рішуче трінув головою Геннадій Трифонович — тό разговор тепер буде другої. Позвольте вас спитатися: чи, ето сесть де є у книжках? — Видим навіть назву одної книжки йому сказав. Старий, дивлячись у стелю, кілька раз повторяв наголовок.. Гетьмани, видно, серйозно глибоко схвилювали його. Він не міг їх забути і весь час вспітався до них дивувався, хмікав і, помітно, все більш і більш приймав у свою свідомість. Але гетьмани не могли-ж самі по собі існувати. Як ні як, а царі. Всякий же царь мусить мати снос царство державу, царстворів, кійсько. І все це було холкання, малоросійське. Тоді який не буде зайд-карап не міг сказати природному малоросові на його землі: »напаш воїн бо я тут хочу сісти!« Це вже чорта а два! — І от що з неохочою цікавостю одмінн Вадим (це улюблений автором герой роману, соціаліст і літератор В. Л.): як тільки старий серйозно повірив в існування гетьманів, він зразу ж немов чудом яким став далеко чистіше говорить по українському. Він, певно, не брехав, кажучи, що все життя не балакав на українській мові. А тут раптом згадав і заговорив, і що далі, то вільніше, без нікківости, а навіть з завзяттям якимсь, з викликом гордості. Мало того: коли він говорив про »капітапи«, в тоні його чулася все образа.. І видно було, що не тільки за те «образа», що у нього хотіли одніять службу, а за щось більше, давнє, за щось таке, про що він і сам не знат, що воно — образа. І тим більше вона тепер виростала, чим ясніше йому ставало, що це була образа, що він міг би вже давно ображтися..“

Чи стихійне поширення української мови та поширення до саміх себе, і взагалі поширення національної свідомості іменно за часів теперішнього відродження Гетьманщини — що підкреслив навіть в одній зі своїх промов інший український соціаліст, небіжчик Ткачченко — це не явище того самого порядку?

не бажав стати агентом, авантюристом чи шарлатаном і хотів би зберегти своє добре ім'я, мусів би тоді, яко мога швидше, всяку українську політику покинути і, вибравши літераторську, професорську, чи якусь іншу філософську професію, задоволити свої громадські інстинкти або глибокими студіями над майбутнім соціальним ладом, або писаними «общеполезныхъ и дешевыхъ книгъ для малороссийскаго народа», наприклад «Про різачку», «Про те, як земля наша стала не наша», «Про те, звідки пішло слово Україна і куди воно іде» і т. д. і т. д.

Але, не бажаючи бути утопістами, ми мусимо рахуватись з сумним фактом, що наша державно-національна традиція під теперішній час ще надзвичайно квола. Як би не те — ми б уже досі, розуміється, були і державою, і нацією. Двісті літ пів-державного і пів-національного існування не можуть для ніякої нації пройти безстідно, не викликавши духової руїни. А до того наша державно-національна традиція, ослаблена історичним лихоліттям, ще поборюється безперестану ворожими до нас зовнішніми силами; вона занята ініціює нашими власними внутрішніми українськими руїнниками і врешті її найбільше погрожує розеднаність та слабість тих, хто має обовязок і хто береться її обороняти.

Ніяка зовнішня сила до реставрації і відродження нашої державно-національної гетьманської традиції нам не допоможе. Хіба така, яка сама заінтересована в існуванні великої і сильної Української Держави. Але навіть у тім випадку, як показує досвід недавнього минулого, союзник починає іноді лякатись тієї Гетьманської України, яку він будувати допомагав і починає одною рукою пинити те, чому він допомагав другою. Українська Гетьманська Держава, побудована на основах нашої старої національно-державної традиції, усвідомлює стихійне національне почуття сорокаміліонного народу і тому не підходить до ролі скромнечького українського буфера, апі до повернення України в чесні, слухніяну колионію. Таким завданням, як показує досвід, більше відповідають народні і радянські реснубліки.

В даний момент ніхто в Європі сильної і великої Української Держави собі не бажає. Навпаки, єсть багато сил, що власне заінтересовані в тому, щоби ніякої України не було, або побоювалися якнайслабіша. Тому при відбудовуванню нашої державно-національної традиції і при реставрації Гетьманства ми не тільки не можемо покладати надії на допомогу якоїсь «орієнтації», а навпаки мусимо бути готові, що ріжкі зовнішні сили будуть нам у тому на скільки можливо заважати.

Так само не повинні ми забувати й того, що нашу державно-національну гетьманську традицію будуть поборювати ріжкими демагогічними засобами всякої внутрішнії українські руїнники під проводом великого числа наших невдалих Наполеонів. Удалий Наполеон (у тих розуміється нації, які здатні мати своїх Наполеонів), повставши проти старої національно-державної традиції і здобувши силу та владу при допомозі найбільше «лівого» народу, все вертає в кінці кінців до тієї традиції і все продовжує її далі в дещо змінених формах. Наші-ж невдалі кандидати в Наполеони, повстаючи так само

проти старої державно-національної традиції — проти Гетьманщини і Гетьманів — але не маючи сили здобути собі владу і створити щось кращого, рішують, що їх одноким, мовляв, історичним призванням є тільки инищти та донищувати остатні сліди тієї старої української державно-національної традиції.

Вони звичайно, як показує наше минуле й сучасне, не хочуть чесно допомогти іншим українським силах будувати Українську Державу, переконавшись, що вони самі до того не здатні, що грунту в нашім народі для українських Наполеонів немає. Замість постуництва во ім'я патріотизму своїми егоїстичними інтересами, вони хапаються за зовнішні сили, коли вже своїх власних не стало, заключають ріжкі «угоди» з сусідами України і в кінці кінців стають їхніми звичайними агентами. Або-ж ишпорять вони поміж «народом» та ширять завзято серед нього виутрішню руїну, перетворюючись новолі в Махновицьку політичну та літературну.

В своїх низах український руїнник палить бібліотеки, музеї, двори, инищить пам'ятники, муровані будівлі — одно слово все, що нагадує про минувшину і культуру. А в своїх верхах він іде на службу до дужких сусідів і творить для них українські васальні держави-буфери, або-ж кидаеться в науку та літературу і оправдує там «неминучу варваризацію життя», доказуючи, що вже й сам Шевченко належав «по складу своїх ноглядів» до партії ссерів, що руйнування власної держави вихвалювали всі українські історики, мало не від Нестора Літописця починаючи, — що найбільшими й найрозуміншими державними мужами на Україні були всякі давні «люде татарські». Бо-ж і вони — ці «люде татарські» — так само, як їх теперішні нащадки по духу, своїх Князів та Гетьманів виганяли, всяких «Татарів» проти тих Князів та Гетьманів на Україну кликали і — в нагороду за ласкаву доломугу — їм синів своїх, замість до свого гетьманського війська, в яничари посылали, а дочок Ханам та всяким баскакам в дарунку до гаремів оддавали . . .

Памятаймо, що для великого числа здеклясованої, позбавленої стихійного, врожденого українського патріотизму, української інтелігенції, яка отим політичним та літературним руїнництвом промисляє, ідея власної Української Держави зовсім чужка, а сама ця Держава непотрібна. Пару літ тому назад кожний український державник був для неї або «дурень», або «проковактор». Так само чужка, ворожка та зневажена для неї єдине тепер реально можлива Гетьманська Українська Держава. Але навіть своїх власних державних творів вона в реєті реєт не хоче піддерживати. Народня Республіка — заради отаманська і права. Радянська — заради комісарська і ліва. Вожді тих республіканських українських держав ідеальні, поки «виганяють Гетьмана». Вони одіозні, коли самі стають отаманами чи комісарами.

Гетьманщину на думку цих інтелігентів будувати «чужі пані» і тому її треба було знищити. Але коли стали будувати республіку свої-ж таки патентовані, літературні, соціалістичні, демократичні і «свідомі» Українці, то ті-ж самі інтелігенти, придержуючись мабуть демократичної мудрості, що «не буде з Іваном пана», охрестили самі себе устами найдемократичнішого українського письменника «гер-

гепами» та війхали за кордон. І вся ця державна імпотенція та якась натильгічна зневість до самих себе і до власної держави прикриється у них гаслами »добра народу«, сполучається з фарисеїською тухою за ідеальною, раїською; безкласовою, безцентровою, безурядовою, всесвітньою, федеративною, народовладною республікою, яка управляється вченими волхвами та кудесниками без всякого примусу, а самими тільки магічними заклинаннями, в роді: »борітесь-поберете« і т. д.

Чи може українська частина такої ідеальної всесвітньої республіки бути збудована при допомозі Польщі, большовиків, світової революції і інших зовнішніх сил, яким передають державну творчість на Україні українські літератори-анархісти — це діло вождів і пророків отих ідеальних республік. Чи можна пересажувати дерево гіллям у землю, а корінням до гори, і чи можна завести у себе соціальній лад, витворений іншими націями на підставі інших національних традицій — це питання для тих, хто не маючи ні одної пущі фабрики, збирається заводити на Україні »соціалізацію промисловості і пролетарський комунізм«. Як можна зорганізувати на Україні упорядковане, розумне громадське життя, культивуючи »рідину звичай« самовирізування, варварства і анархії — це можуть в теперішніх демократичних часах знати тільки теоретики державного права Мамай і »татарських людей«, люди, що мають академічну, професорську освіту.

Звичайний же український громадянин — якому грамотність дана Богом не на те, щоб дурити простаків та недолітків, іронівідуючи їм чудеса, в які він сам не вірить — і політик, який політикує не для слави, а щоб мати для своєї праці, для своїх дітей і для своєї нації упорядковану національну державу — мусить бути готові на таку болючу несподіванку, як зневість багатьох нищучих українських інтелігентів до будови власної держави. Бо нищена державно-національної гетьманської традиції, на якій тільки й може бути побудована Українська Держава, стає єдиним оправданням власної безсилості для всіх непризнаних українським народом кандидатів в народні вожди.

І коли зникнуть послідні державні єубсидії, якими ще сяк-так підтримується український »державний інстинкт« отого роду літераторів, то »нірішучість і вагання, з якими — кажучи словами професора Грушевського — соціалістичні українські партії прийшли гасло незалежності України«^{*)}) воскреснуть напевно з вибуховою стихійною силою. Для безтрадиційної, »додумавноїся до українства« інтелігенції багато вигодніше в речіті речіт бути провідниками і вождями у країнських партій та монополістичними представниками екстериторіальної, недержавної, співаючої та нишучої віршії »української нації« в демократичній Росії та Польщі, чим займати вілновіднє своїм літературним здібностям становище в міцній і дужій класовій національній Державі Українській. Відродження і реставрація української гетьманської державно-національної традиції буде мати серед багатьох здеклясованих, запархізованих і

^{*)} »Борітесь-Поборете«, N I, стор. 47.

політично імпotentних українських інтелігентів найбільше завзятих, найбільше исперсбіраючих у засобах боротьби противників. А що в їх руках майже вся українська преса і література, то з отим трагічним для України фактом треба на жаль серйозно рахуватись.

Але і ці зовнішні і ці внутрішні ворожі сили в кінці кінців не так вже дуже страшні. Вони виявляють собою звичайний онір, який стихія життя все ставить кожній ідеї, що намагається цю стихію по своєму образу перетворити, що здатна по свому образу творити нові форми життя. Внутрішня, власна сила ідеї од тих ворожих до неї сил не залежить. Вона міряється і буде мірятись силою завзяття, силою віри і творчої здатності тих, кого ця ідея захоплює, хто її репрезентує, її ширити і втілює в реальні форми життя. Чи зуміємо ми, Гетьманці; нашій українській державно-національній, традиційній, гетьмансько-монархічній ідеї всею душою віддатись, її обороñити, скріпити і провести в життя — ось від чого залежить будуччина Гетьманства, наша власна будуччина і будуччина Української Держави і Української Нації.

І тут, щоб знов таки не бути пайвими мрійниками-утопістами, ми мусимо ясно усвідомити собі ті великі небезпеки, які серед нас же самих нашії власні ідеї погрожують.

Отже перш за все ми ще ідеїно не обєднані. Образ Гетьманської України, який ми всі винесли з нашої історичної традиції, з народніх переказів, з наших родинних памяток і родинних спогадів — у всіх нас далеко ще не одинаковий, є єдиної ясній. Неоднаковий і неясний він тому, що в нашім минулім історичнім лихоліттю покалічилася, поділилась і унестриглася сама наша державно-національна традиція, з якої наша ідея виростає.

Для одних з нас Гетьманство — це вже тільки пуста форма без змісту: шапка, булава і військовий парад — маріонеточна, театральна бутафорія. Для других воно вяжеться з поняттям якогось націонаціонального і напівдержавного, провінціонального існування: то щось в роді малоросійського генерал-губернаторства в залежності від Москви, — то знов щось в роді комісарства над поєднаними польській Річчю-постолітті козацькими отаманами, в залежності від Польщі. У третіх врешті це звичайна літературна романтика, побідні мрії про старе Запорожське козацтво, ніжні нахоні давніх зівялої квітки, меланхолійна любов до давньо помериних форм національного життя — любов без сили скетазу, без здатності творити нове життя.

Між тим силу творчу, здатість до втілення в сучасне реальне життя може мати тільки ясний однозначний образ живого будучого Гетьманства, виростаючий з творчої суті нашої державно-національної традиції, а не з її померших ріжноманітних, випадкових і, як показалось, нежизнездатних форм. Творча суть нашої державно-національної традиції — це традиційне змагання великої і дужої Української Нації до здобуття собі вільного та незалежного, організованого та розуміального національного існування на своїй власній землі. Образ будуччини, який ця традиція минулого ставить перед нами, це образ Гетьманства, як єдине можливої форми такого існування: але Геть-

маніства дозрілого, розвиненого, визволеного з давніх помилок, Гетьманства завтрашнього, а не вчорашинього.

В кім велика любов до рідної української землі не оживила її державно-національної традиції, не примусила пережити в собі ту традицію на те, щоб придбаний її великий досвід, далі її свою власною творчою працею продовжувати — у цього ясного і творчого образу будучого Гетьманства не може бути. Бо творчий образ Гетьманства — це не розпливчаті тіни мертвого минулого, які не можуть бути іпровідниками життя, а виростаючий з живої, пульсуючої в крові нашого серця державно-національної традиції, реальний, живий і ясний дорожок.

Він стоїть перед нами, а не за нами. Він стоїть над хаосом реального життя, що своїми важкими зломами завалило всі шляхи кругом нас. Контрастом між своїми ясними виразними формами і оточуючою нас хаотичною дійсністю він викликує непереможне бажання боротись за втілення в життя тих його форм. Ці ясні і виразні форми хочемо ми коло себе мати, а не румовища руїн і не безладний хаос. Не лякатись хаосу, не плакати над руїнами, марно не надіятись обдурити хаотичну дійсність, а перемогти хаос — ось в тім категоричнім імперативі вся творча життєва здатність кожного ідеального образу. Бо тільки з хаотичної дійсності можна на подобі ідеального образу будувати нові форми життя.

Але щоби бути здійсненим, щоби бути втіленим в реальному хаотичному житті, образ ідеї Гетьманства мусить бути для всіх нас, Гетьманців, одинаковий і ясний. Він мусить виразно виділятись над хаосом і мусить він бути одні. Тільки тоді він дастися нам ту єдність і ту організовану силу, без якої не можна перемогти хаосу, не можна зрушити з місця його тяжких глиб. Коли кожний з нас бачитиме перед собою інший образ Гетьманства, — коли ми не знайдемо в собі стільки захоплення і стільки любові до своєї ідеї, щоб прийти до собі подібних, — обеднатись за всім, хто в цю ідею вірить, — знайти і викохати в цьому обеднанні єдність образу спільноЯ ідеї і тоді всім разом, єдиним організованим фронтом, за здійснення цієї ідеї в бій піти — то праця всіх нас буде Сизифовою працею. Вона стане в кінці тільки що однією відміною безплодної української літератури, стане оляноватим і бездушним, політичним «малоросійським» любительським спектаклем»

Ми досі ще ідеїно не обеднані. Але це становиться в процесі громадської політичної творчості. Багато небезпешніше те, що ми в великій мірі здеморалізовані, що в нас самих є елементи розкладу, які, в свою пору не знищені, можуть нас зробити до всякої політичної творчості нездатними.

Ідея Українського Гетьманства — це ідея нового монархізму і нового аристократизму. Її погрожують — з одного боку: гниль, яку залишив по собі серед нас розвал старого монархізму і старого аристократизму. З другого: зараза модерного республіканства і модерної буржуазної, соціалістичної, комуністичної та всякої іншої демократії, яка залязить з усіх усюд в наші ряди.

Ми монархісти. Але ми не хочемо повороту помершого монархічного ладу ані відродження монархії в її минулих, виродившихся

формах. Ми не хочемо, як ті монархісти з часів розкладу монархії, використовувати для себе монархію, яку хтось колись створив, а хочемо творити в образі Гетьманства нову монархію. І ця наша нова монархія, Гетьманство, не може бути диктатурою однієї касти, за яку та касти зубами держиться, а вся решта з її зубів шматок за шматком, через поширення «конституційних і демократичних прав», собі вириває.

Гетьманство — це символ єдності Української Нації і сили Української Держави, персоніфікований в особі традиційного, національного дідичного Гетьмана. Воно стоїть понад всіми кастами, партіями, класами і до лікого в нації специяльно не належить так само, як не може до когось спеціяльно належати і чиїмсь монополем бути само традиційне поняття Української Нації. Гетьманство обеднує собою в одну національну цілість поодинокі класи людей, що живуть на Українській Землі — класи, природно зорганізовані в своїх автономних політично-економічних «радянських» чи інших формах власної класової організації.

Гетьманство — це Трудова Національна Монархія, це персоналіфіковане в особі Гетьмана єдино-владство ідеї Нації над цілим працюючим, продукуючим трудовим народом і всіми його класами, а не монархія-единовладство одної якоїсь касти — чи бюрократів, чи комуністів, чи конституційної демократії — над рештою нації. Воно, як верх піраміди, коронує собою труд цілої Нації, зорганізований в класових трудових установах всіх класів, а не приголомлює брехнею і террором розбите і розгорощене тіло нації, щоб використовувати національну працю на користь тільки одної касти: комуністів, бюрократії чи конституційної демократії.

До Гетьмана приходять в своїх окремих класових організаціях усі ті, кому дорога єдність Нації, кому потрібна єдина державно-національна організація всеї національної праці. Приходять на те, щоби біля його свої окремі класові організації обеднавши, національну єдність усіх класів, єдність цілої Української Нації створити і Державу Українську збудувати. Вони йдуть, щоб традиційному Гетьману Українському зруйновану всенациональну єдність та державну силу воскресити допомогти, його іменем руїну побороти, а не використовувати його Особу і персоніфіковану в його Особі українську державну, обеднавчу монархічну ідею кожній для себе, кожній для своїх власних егоїстичних інтересів.

Хто заражений труним яdom виродившогося бюрократичного чи конституційного монархізму, або божевілям його покілька: диктатури комуністів: хто приходить до Гетьманців, щоб забезпечити собі заєдалегідь двірську, комісарську чи якусь іншу посаду, щоб одержати нагороду, концесію чи прізвілей, щоби здобути собі про запас вигідний монополь на будучі блага нового державного ладу — тому місця серед нас немає. Бо Гетьманство Українське це не звироділа монархія — не дійна, вигодувана батьками корова, яку сини, по батьках одідичивши, перестали годувати, а тільки доять. Гетьманство — нова форма державного життя нашої Нації, яку ми для синів і нащадків своїх тяжкою працею, жертвами й посвятою ще повинні допіру створити. Хто хоче посад, нагород, концесій і всяких інших благ од-

своєї зручної політики — хай собі йде в республіканську, буржуазну, соціалістичну чи комуністичну демократію. Там при виборах президентів, при змінах правителів настановлених »волею народа«, заховались це всі темні сторони старої монархії. Спопуляризувавшись і здемократизувавшись, вони там стали тільки більш доступними. Підчеплюватись, дурити, підкуплювати, бути куртизанами далеко легше і зручніше при президентах, совпаркомах і при »сувереніті народі« ніж це було при виродившихся монархах

Ми хочемо аристократії, але здорової, міцної, до творчості здатної, а не штучного консервування аристократії здегенерованої і безсилової. Ми думаємо, що таку нову аристократію витворить в своїх класових організаціях кожний український клас па підставі власної класової традиції і власної класової селекції. Найкращі між хліборобами, найкращі між військовими, найкращі між робітниками, найкращі між інтелігентами, найкращі між промисловцями і т. д. — ось нова українська аристократія.

Мірилом вартості кожної дійсної аристократії є її здатність творити нові цінності, будувати, організовувати життя. Остаточне завдання кожної демократії: захопити в свої руки сотворене предками національне добро і його різними »справедливими« демократичними способами поміж себе поділити — вже у нас на Україні майже виконане. Тим нащадкам старої аристократії, що приходять до пас і питаютимуть, чи не можна би па підставі своїх старих аристократичних привілеїв одержати більший пайок при демократичному грабіжі національних складів — ми кажемо: національні українські склади вже розграбовані, а поділом награбованого ми не промишлиємо. Ми хочемо обєднати тих, хто здатний почати творити нові склади, а не тих, хто знає »послідній і наїсираївездливіцький спосіб«, як їх з користю для себе дограбувати. Ті хай ідуть до буржуазної, соціалістичної, комуністичної і всякої іншої демократії.

Нащадки старої шляхецько-козацької аристократії — дворянський і козацький станові хліборобського класу — при реставрації Гетьманства повинні і має обовязок відограти велику роль. Бо-ж серед них — людей землі — найбільше жива ще наша стара державно-національна традиція; бо-ж вони по природі своїй, як і всі хлібороби, мусять бути стихійними монархістами-гетьманцями, а маючи більшу освіту, повинні перші гетьманську ідею для себе і для других усвідомити. Але на жаль демократична зараза вносить страшні спустошення в ряди нашого дворянства, ослаблюючи тим самим ряди і силу цієї частини українських Гетьманців.

Багато нашої старої аристократії на жаль забуло вже про свою первістницу й основну аристократичну традицію: традицію жертви во імя держави і творчости державної; забуло про ту безліч праці і посвяти, яку поклали її предки в будову минулих форм нашого державного життя. Звички в часах розвалу старої монархії та старої аристократії тільки використовувати для себе пануючу форму державного ладу — обідатися в дословнім і переноснім значенню цього слова — та частина нашого дворянства нездатна вже ідею нової дер-

жавної творчості захопиться і па жертви, яких ця творчість вимагає, пійти.

Вона намагається пристосуватись до хвилевої переможниці — демократії; вона хоче лише урвати що можна для себе від пануючого демократичного державного розвалу, так само, як намагалась вона використовувати діля себе померший, звироднілій монархічний лад. І ми бачимо, що всяка буржуазна, соціалістична і комуністична демократія має на своїх послугах князів, графів, баронів і дворян, які одержують од неї всякі блага взамін за своє ім'я, за свою більшу культуру, вихованість і політичну здатність. Але це не єсть державна творчість, тільки пристосування себе до форм державного розвалу. Не боротьба за нові, винні форми державності, а боязливе, хамське втікання з небезпекного аристократичного фронту на безпекніший демократичний тил — втікання, сиолучене з глибокою погордою, якою здемократизовані і здеморалізовані аристократи платять в глибині душі тому, кому вони допомагають руйнувати ріжними демократичними способами останні сліди організованого, державного, національного життя.

Доля цих здемократизованих і здеморалізованих дворян для нас в реальні репит байдужа, бо вижеться вона не з нашою долею, а з долею цілої демократії. Не байдужим для нас натомість мусить бути те, коли здемократизовані дворянин приходять до нас і намагаються приступити нам, Хліборобам-Гетьманцям, свою демократичну політичну тактику, свій деморалізаторський демократичний світогляд.

Коли нам пропонують перетворитись під фірмою Гетьманства в дворянську велико-землевласницьку демократичну партію, викинути з поміж себе не-дворян і, здемократизувавши відповідно до поняття »простого народу« свою ідеальність, піти з отими демократичними гаслами »в народ«, щоб його по методу всіх інших демократичних партій обдурити — то ми мусимо зразу ж заявити, що ми на таку демократичну тактику ніколи й пі завіцо не пристанемо. Дворянство наше — як те, що було помосковлене, так і те, що було спольщено — ми широко і всім серцем бажаємо бачити в наших рядах. Але дворянство для нас — це не право на найзручніше демократичне дурисвітство, а обовязок державної і національної творчості: обовязок, випливавчий з родинної традиції, з більшої вихованості, з більшої політичної і державної культури. »Noblesse oblige« — як казало старе гасло предків, і не пашадак і в.

Кожний безродний, але заслужений ділами предок більше вартий пошани, ніж незданий і чванливий нащадок. Так само найбезданий і найбідніший хлібороб-селянин, що творчі організаторські здібності має, що тепер за свою національну Українську Державу готов во ім'я добра будучих поколінь своє життя в жертву принести — більше заслуговує чести і поваги, ніж здемократизаний нащадок дворянський, що перед пануючою демократією ласки і зможе ще з пару сот смашних обідів попоїсти забігає. Такий безродний і бідний селянин — державник і патріот — наш найрідніший брат, з яким нас всяка сила не розлучить. І так само братом — рівним співробітником, а не демократичним конкурентом — буде для нас усякий інший не-дворянин і не-хлібороб, будь це робітник, міщанин, інтелігент, який

· в своїй власній класовій організації поруч з нашою класовою організацією при Гетьмані України стане і якому тоді ми перші руку до згоди простягнемо, перші всі минулі взаємні кривди і образи забудемо, і рука в руку йдучи, як рівні з рівними до спільноти національної і державної творчої праці візьмемось. Як що це називати «демократією» — то на таку «демократію» ми все і завсіди ціло підемо.

Змонополізувати ідею Гетьманства для одної касти та, наче од багнетовиків втікаючи, прибрati її для непознаки в модерній крамний демократичний піджачок, це значило б створити ще одну імплементу українську демократичну інтелігентську партію, це значило б єдину українську державно-творчу ідею — ідею Гетьманства — загубити.

Під покришкою демократизму Гетьманство не може бути реставроване. Ідея наша, оплутана демократичним туманом, стратить свою яскравість і не зможе бути втілена в життя. Конкуренції зі спеціалістами по обдуруванню «суверенного народу» ми не видерхимо і коли олігархимось в демократичній компанії, нас тільки висміють і заклюють. «Народ», якому ми «запропонуємо вибрати себе» на тій підставі, що ми народолюбці-демократи, наїкраїці поміж усіми іншими народолюбцями-демократами, матиме новне право сказати, що ми тільки від реєнти демократів дурніці. Во ті за вибори платять землю та всіким іншим розграбованням в національних складів, хоч не своїм, але реальним добрим, а ми пропонуємо тільки вексель на будучі блага, які ще треба доцілу створити.

Так званий «холодний» раціоналістичний аналіз «політичної дійсності», яким у декого ціло прикривається бажання штовхнути нас во імя цієї дійсності і «реальної політики» на демократичні експерименти, має одну кардинальну хибу: він — як кажуть Росіяне — тільки «заднімъ умомъ кръвокъ». Він показує лише чого не треба було робити. Того самого зрештою вчить вища школа «реальної політики і політичної мудрості» — вся сучасна патентована т. зв. академічна соціологічна наука.

І академічні соціологічні теорії треба розуміється знати, щоб не одкривати політичних «Америк» і не думати наприклад, що комунізм це «послідовне слово соціальних наук», бо таких «послідових слів» було вже в історії людства чимало. Але при тім треба твердо памятати, що ці один патентованій соціоюзог піколи ці одної нової форми громадського життя не створив, і всяка «реальная політика» дуже добра, але тільки для використовування вже кимсь створених і усталених форм якогось політичного ладу. Бу дучина і творча сила всіх соціальних, зокрема національних політичних ідей опреділялась від початку світа не їхньою «науковостю» чи «політичним реалізмом», а степеню завзяття, відданості, захоплення й фанатизму, які вони в своїх визнавцях, а через них у цілих людських громадах викликали.

«Ce qu'il y a de vraiment fondamental dans tout devenir, c'est l'état de tension passionnée que l'on rencontre dans les âmes.»*) — пише Сорель. Цей факт усякого соціального життя підтверджує досвід минувшини і обсервація сучасності. І тому, коли ми хочемо бути тенер, в часах демократичного руїнництва, дійсно політичними реа-

*) G. Sorel: »Vues sur les problèmes de la philosophie», p. 76.

лістами — але не імпотентними критиками чи спрітичими ліквідаторами минулого, тільки творцями будучого, — то іерарх за все ми мусимо цей факт собі усвідомити. Ми мусимо твердо памятати, що ідея нації переможе тільки тоді, коли викличе вона в душах наших єдино творчий в громадському життю вогонь захоплення, посвята і завзяття.

Ніяка армія, ніяка політична організація не переможе, коли в ній немає «духа». Наїрозумінні обчисленими «десантами», національніце заготовленими проектами всяких демократизацій, соціалізацій, парцеляцій і всяких народніх установчих зборів, одне слово — самими жише кулеметами і політичними хоч би найдемократичнішими «платформами» не можна ніколи перемогти більшовизму, який залияв нашу Україну. І більшовизм це віра, яка своєю силою здатна творити свої діла. Цій чужій вірі можна протиставити тільки свою віру. І переможе наша віра чужу віру тільки тоді, коли вона матиме своїх вірних, коли ідійматиме вона їх на свої діла. І тоді, коли ці діла нашої віри будуть винці, будуть країці, будуть більше відновідати стихийним потребам законності і моралі даного громадського організму ніж діла віри чужої.

Якими мають бути ці діла нашої віри вказує нам само сучасне хаотичне, стихійне громадське життя. До ідеї Гетьманської і до Гетьманців ставляться на Україні більші моральні вимоги. Тільки Гетьманські уряди не мають права поступатись перед сусідами Українською Землею; тільки їм не вільно зрікатись моральних суверенітетів прав своєї Держави і Нації.* Тільки у Гетьманців уважається за непростимий гріх те, що нормально і само собою зрозуміло у всяких, в тім числі і комуністичних, демократів та республіканців. Коли який небудь гетьманський староста брав хабарі і крав державні гроші, то він в поняттю законності і моралі нашої народної маси вважався зовсім слушно за злодія, якого за це треба вбити. Але коли це саме робить який небудь «народний комісар», то ці самі маси вважають це явице зовсім нормальним. Бо в поняттю законності і моралі нашої чесної і морально здорової народної маси сама революція єсть неморальна — і чесність не може бути обовязковою моральною прикметою тих, кого революція винесла на посади, на керувництво громадського життя.

Нація сила й будучість в отих непорушених революцією поняттях законності й моралі українських народних мас і в тому, що вимоги тієї законності й моралі громадського життя прикладаються до нас, Гетьманців. Тим знаменем переможемо, коли тільки його вірою свою скріпимо і розумом своїм усвідомимо. Бо це знак, що підстави всякого організованого громадського життя: почуття законності і громадської моралі існують ще в нашій нації. І це знак, що сама стихія життя, ставлячи до нас більші моральні вимоги, допоможе нам перемогти нашу внутрішню слабість, викресати з себе максімум енергії і завзяття, без яких не можна перетворити в організовані форми

* Нагадую хоча би те обурення, яке знялося в привозу неправдивої звістки про нібито однову Гетьманського Уряду від поділу Галичини, не кажучи вже про повстання піднімте тому, що той Уряд проголосив федерацію. І нагадую ту бандужість, з якою зустрічало грохачанство акти всяких федерацій, всяких принижуючих союзів, уступок цілих великих територій і т. д., які робили уряди демократичні і республіканські.

в своїй власній класовій організації поруч з нашою класовою організацією при Гетьмані України стає і якому тоді ми перші руку до згоди простягнемо, перші всі мицулі взаємні кривиди і образи забудемо, і рука в руку йдучи, як рівні з рівними до спільноти національної і державної творчої праці візьмемось. Як що це називати »демократією« то на таку »демократію« ми все і завсідги цирко підемо.

Змисленіувати ідею Гетьманства для однієї касти та, наче од большовиків втікаючи, прибрати її для іменознаки в модерній крамний демократичний піджакоч, це значило б створити ще одну імплементу українську демократичну інтелігентську партію, це значило б єдину українську державно-творчу ідею — ідею Гетьманства — загубити.

Під покришкою демократизму Гетьманство не може бути реставроване. Ідея наша, оплутана демократичним туманом, стратить свою яскіність і не зможе бути втілена в життя. Конкуренції зі спеціалістами по обдуруванню »суворенного народу« ми не віддержимо і коли опинимось в демократичній компанії, нас тільки висміють і заклюють. »Народ«, якому ми »заарононуємо вибрати себе« на тій підставі, що ми народолюбці-демократи, найкращі поміж усіми іншими народолюбцями-демократами, матиме новне право сказати, що ми тільки від ренити демократів дурніці. Во ті за вибори платять землею та всіким іншим розграбованням з національних складів, хоч не своїм, але реальним добром, а ми пропонуємо тільки вексель на будучі блага, які ще треба допіру створити.

Так званий »холодний« раціоналістичний аналіз »політичної дійсності«, яким у декого цирко прикривається бажання штовхнути нас во імя цієї дійсності і »реальної політики« на демократичні експерименти, має одну кардинальну хибу: він — як кажуть Росіяне — тільки »заднимъ умомъ крилося«. Він показує лише чого не треба було робити. Того самого зрештою вчить вища школа »реальної політики і політичної мудрості« — вся сучасна патентована т. зв. академічна соціольогічна наука.

І академічні соціольогічні теорії треба розуміється знати, щоб не одкривати політичних »Америк« і не думати наприклад, що комунізм це »послідне слово соціальних наук«, бо таких »послідніх слів« було вже в історії людства чимало. Але при тім треба твердо памятати, що пі один патентований соціалью пікоги пі одної нової форми громадського життя не створив, і всяка »реальная політика« дуже добра, але тільки для використовування вже кимсь сформованих і усталених форм якогось політичного ладу. Будучина і творча сила всіх соціальних, зокрема національних політичних ідей опреділялась від початку світа не їхньою »науковостю« чи »політичним реалізмом«, а ступеню захоплення, відданості, захоплення й фанатизму, які вони в своїх визнавцях, а через них у цілих людських громадах викликали.

»Ce qu'il y a de vraiment fondamental dans tout devenir, c'est l'état de tension passionnée que l'on rencontre dans les âmes.**) — пише Сорель. Цей факт усіяного соціального життя підтверджує довід мицувшини і обсервація сучасності. І тому, коли ми хочемо бути тепер, в часах демократичного руйнництва, дійсно політичними реа-

* G. Sorel: »Vues sur les problèmes de la philosophie«, p. 76.

лістами — але не імпотентними критиками чи спрітними ліквідаторами мицулого, тільки творчими будучого, — то інерії за все ми мусимо цей факт собі усвідомити. Ми мусимо твердо памятати, що ідея наша переможе тільки тоді, коли викличе вона в душах наших єдино творчий в громадському життю вогонь захоплення, посвяти і завзяття.

Ніяка армія, ніяка політична організація не переможе, коли в ній немає «духа». Найрозумніше обчисленими «десантами», національніце заготовленими проектами всяких демократизацій, соціалізацій, парцеляцій і всяких народніх установчих зборів, одне слово — самими линіє кулеметами і політичними хоч би найдемократичнішими «платформами» не можна ніколи перемогти болшовизму, який заляє нашу Україну. Бо болшовизм це віра, яка своєю силою здатна творити свої діла. Цій чужій вірі можна протиставити тільки свою віру. І переможе наша віра чужу віру тільки тоді, коли вона матиме своїх вірних, коли підійматиме вона їх на свої діла. І тоді, коли ці діла нашої віри будуть винці, будуть крапці, будуть більше відновідати стихійним потребам законності і моралі даного громадського організму піж діла віри чужої.

Якими мають бути ці діла нашої віри вказує нам само сучасне хаотичне, стихійне громадське життя. До ідеї Гетьманської і до Гетьманців ставляться на Україні більші моральні вимоги. Тільки Гетьманські уряди не мають права постунатись перед сусідами Українською Землею; тільки їм не вільно зрікатись моральних суверенітетів прав своєї Держави і Нації.* Тільки у Гетьманців уважається за непростимий гріх те, що нормально і само собою зрозуміло у всяких, в тім числі і комуністичних, демократів та республіканців. Коли який небудь гетьманський староста брав хабарі і крав державні гроші, то він в поняттю законності і моралі нашої народної маси вважався зовсім слушино за злодія, якого за це треба вбити. Але коли це саме робить який небудь «народний комісар», то ці самі маси вважають це явище зовсім нормальним. Бо в поняттю законності і моралі нашої чесної і морально здорової народної маси сама революція єсть неморальна — і чесність не може бути обовязковою моральною прикметою тих, кого революція винесла на посади, на керовництво громадського життя.

Наша сила й будучість в отих непорушених революцією поняттях законності й моралі українських народніх мас і в тому, що вимоги тієї законності й моралі громадського життя прикладаються до нас, Гетьманців. Тим знаменем переможемо, коли тільки його вірою свою скріпимо і розумом своїм усвідомимо. Бо це знак, що підстави всякого організованого громадського життя: почуття законності і громадської моралі існують ще в нашій нації. І це знак, що сама стихія життя, ставлячи до нас більші моральні вимоги, допоможе нам перемогти нашу внутрішню слабість, викресати з себе максимум енергії і завзяття, без яких не можна перетворити в організовані форми

* Нагадую хоча би те «бурення, яке зняло в приводу неправдивої звістки про нібито однову Гетьманського Уряду від поділу Галичини, не книжчи вже про повстання піднімте тому, що той Уряд проголосив Федерацію. І нагадую ту байдужість, в якою зустрічало громадянство акти всяких федерацій, всяких припинюючих союзів, уступок цілих великих територій і т. д., які робили уряди демократичні і республіканські.

хаотичної стихії життя. Вона прийме нас, вона зростить нас своїми буйними потугами, але тільки тоді, коли ми станемо того варті — тільки тоді, коли ми самі, своєю власною моральною вартостю виправдаємо ті більші моральні вимоги, які ставить до нашої творчої ідеї, до нашої більше моральної віри сама оця стихія життя.

Всяка віра без діл мертвів єсть. І сила, живучість нашої віри, нашої ідеї, не в демократичних словах, які мали-б обдурити виборців, а в тих ділах, на які здатна підійти наша віра перш за все нас самих, її визнавців.

Коли, увірувавши в свою ідею Національної Гетьманської Української Держави, побудованої зорганізованими творчими і продукуючими українськими класами, ми під впливом цієї ідеї самі національно усвідомимось і стаємо самі в своїм класі більше дисциплінованими, обеднаними, більше здатними до організованої, творчої громадської праці. — Коли під впливом нашої ідеї ми скинемо з себе всі ознаки демократичної зарязі: боягуство, хамство, жадність, спекулянтство, політичний анархізм, всяке «покутнє отаманство», злобу, брехливість, інтригантство, бажання політичної помсти, карієризм, гадюче лукавство і зрадництво, запобігання перед сильними і перед юбою, одно слово все те, що ми бачимо тепер в добі торжества демократії. — Коли наша ідея, во імя збереження потрібних для її здійснення наших сил, зробить нас більш розважлими, здергливими, скромніми в щоденім життю і громадській праці, — відучить нас від шкідливих роскопів, від інтелігентського нозерства і руйнуючого словоблудія. — Коли викличе вона в нас любов і пошану до своїх братів по ідеї і посіс між нами взаємне довірія, солідарність і алльтруїзм, знищивши вроджене Українцям самоідство і будування своєї карери на очерненню близьких; але заразом примусить нас ставити взаємно до себе більші вимоги во імя здійснення ідеї, а не для підкреслювання хиб своїх співтоварищів. — Коли ми будемо служити нашій Гетьманській ідеї хоч би так, як предки наші служили своїй за часів Великого Гетьмана Богдана Хмельницького. — Коли, одним словом, ми самі під впливом нашої віри-ідеї станемо «більш моральними, станемо кращими, здатнішими, духом сильними і спокійними, і коли за ідею нашу говоритимуть не слова, а діла, — вартисть і здатність кожного з нас — то ідея наша мусить перемогти і переможе.

Бо по кожнім наступанню демократії все наступала і тіпер наступить перемога аристократії. В противному разі людство б загинуло. І у нас на Україні по періодах демократичного самовирізування і демократичної руйни, все наступав період аристократичного будівництва. Так само і тепер, коли вже все буде у час добріволоване, пересипкульоване і доницеце; коли провідники демократії, безконечне «лівіючи» та щукаючи свого Наполеона, винищать себе і своїх сторонників; коли одним словом завершиться діло демократії і наступить — як каже проф. Грушевський — «немищуча варваризація життя» — то народ наш, по природі здоровий, добрий і сильний, кип'ється зі стихійною силою будувати на ново громадський лад, на ново творити з безладного хаосу організовані гієрархічні форми життя.

Коли українська демократія, поспекулювавши нівдало на українськім державі і патріотизмі, піде собі спокій, о на службу до польських і московських демократичних Наполеонів — а слово «Гетьманець» одночасно стане на Україні позвою гайзевзятішого і непримірного українського державника і патріота та синоїмом чесного громадянина: коли воно означатиме чесного офіцера — і е шкунника і не грабителя, чесного українського державного урядовця — не злодія і не хабарника, чесного хлібороба — не глитая, чесного робітника — не чрезвичайщика, чесного промисловця — не визискувача, чесного купця — не спекулянта, чесного інтелігента — не шарлатана, чесного політика — не карієриста і не демагога — то тоді ідея наша Гетьманська переможе не якоюсь демократичною програмою, а тим, чим перемагають всі ідеї: **силою свого творчого, виховуючого творчих людей, виутрішнього змісту.**

І тоді Народ Український зустріне свого Гетьмана і своїх Гетьманців так само, як він вже раз в історії свого першого Великого Гетьмана і його поміщиків зустрічав. Не виборами, не голосуванням, не демократичними установчими зборами, а радісним плачем усіх дзвонів Святої Софії і традиційним благословенням Патріяршим ярийлив тоді в Київі народ український Великого Богдана, що визволив його з під панування і »бриканий« вільної і свободолюбивої, республіканської і антімонархічної, руйнуючої і жадної чужої та й своєї демократії.*)

До тої хвилини жде нас ще довга й терписта путь. Але пам'ятимо, що в природі тільки гнуучку лозу і пустопорожню бузину інвидко жене в гору. Дуб росте поволі і з великим трудом. І коли ідея наша має дійсно сформувати трівку силу нашої Нації і Держави, то вона мусить розвиватись по тяжкій лінії найбільшого опору.

І ми, розуміється, могли-б »добре зоріситуватись в політичній ситуації«, виплюхати куди в даний момент »народ хилиться« і, забігши туди поперед нього, заздалегідь там собі тепленьке місечко і добру »посаду« забезпечити. Ми-б може могли навіть собі таким чином »високе« становище придбати та, пародолюбічними демократами ставши, адмініструвати своїм народом іменем тієї чужої правлячої сили, яка його до себе прихилила. Але цей шлях по лінії найменшого опору ми мусимо залишити нашій демократії, якої спєціальністю власне єсть іти завжди »за народом«. Бути непопулярним і зненавидженим — це необхідний стаж і спроба сил для тих, кому належить творча будуччина. Коли ми підемо по демократичній лінії найменшого опору і будемо пристосовувати себе всякий раз до хвилевих політичних обставин, то зайдемо туди, куди заїшли наші демократичні предки з часів Великої Руїни. Шлях демократії заведе нас туди, куди він завів їх — під панування чужої аристократії.

*) Історичний аналіз боротьби між козацько-шляхецьким аристократичним монархізмом часів Богдана Хмельницького і тодішньою польською магнатсько-шляхецькою республіканською і демократичною олігархією читає зайде в моїй книжці: *Україна на Переломі (1657—9).* Замітки до історії українського державо-го будівництва в XVII ст. (Віден 1920).

Тільки в тяжких спробах може виховатись в Нації, зорганізуватись і підготуватись до своєї творчої праці міцна, здатна до громадської творчості і до державного будівництва, верства. Без такої своєї власної верстки не існуватиме Українська Нація. Бо по добі руїни мусить настути доба творчості і відбудови. І коли та людська громада, що живе на Українській Землі, здатна зодягати в свої власні індивідуальні національні форми лише демократичні, руїнницькі періоди свого існування; коли український демократизм єдиний прикметою, яка неодмінно має бути звязана з поняттям національної свідомості, то така однобока і висніцялізована па демократію »нація« могла-би проявляти своє окреме індивідуальне існування тільки періодично, в добах руїни і перемоги демократії. Періоди громадської творчості і державного будівництва, періоди панування аристократії, були-б періодами завмірания оттакої однобокої, »демократичної української нації«.

Хто хоче не періодичного, а сталого існування цілої Української Нації і хто не хоче дальшого безплюдного повторювання нашої трагічної минувшини, той мусить приготуватись на тяжку путь по лінії найбільшого опору, путь виховання своєї власної, сильної, загартованої, творчої національної аристократії. Во тільки по лінії найбільшого опору ростуть в силу не ефemerні, а сильні і великі нації і будуються не наперові, чи »буферні«, а сильні, великі і тривалі держави.

Без відданіх всею душою своїй ідеї і готових за для неї на жертви, без морально вартих, політично чесних, дисциплінованих і зорганізованих, до творчої громадської праці здатних Гетьманців — не зможе бути реставроване традиційне, національне Українське Гетьманство, не зможе прибрати українських національних форм період відбудови і творчости, що настане в Україні по теперішнім періоді демократичного руйнування. Во без Гетьманства не зможе витворитись нова авторитетна державно-творча національна українська верства, не зможе хліборобська частина тієї верстви обєднати і зорганізувати свій хліборобський клас і не зможе біля того найдужчого українського класу обєднатись Українська Нація та зорганізуватись Українська Держава — ось сема основа точка нашої політичної »орієнтації«.

Як, маючи таку віру-ідею, а не »орієнтацію«, ми орієнтуємося в сучаснім політичному життю, тоб-то: як ставимось в своїй політичній тактиці до інших внутрішніх, українських і до зовнішніх, впливаючих на Україну, сил — про це маю надію поговорити в наступнім листі.

В Жовтні 1920 р.

Дмитро Дорошенко.

Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році.

Писати про закордонну політику Української Держави в 1918 році, за часів Гетьманщини, мені особисто доволі важко: не тільки тому, що мені самому довелося відогравати в цій якусі ролю — і через те я не можу бути як-слід об'єктивним — але й тому, що до цього часу ще не опубліковано жадного документального матеріялу про ті часи, досі не виявилося ще ніяких споминів та мемуарів, які, писані хоча б і в якомусь партійному дусі, все ж могли б так або інакше освітити невідомі факти, схарактеризувати працю й ролю невідомих діячів часу Гетьманщини. Робити це мені самому, кажу, дуже важко, тим більше, що учасники цієї доби нашої свіжої бувальщини майже всі ще працюють на життєвій арені, а зачіпати кого-небудь мені б не хотілось: я вважаю, що суд над цим моментом нашої історії і його діячами мені, якто також учасників його, пінак не належить. Отже коли я берусь тенер за перо, щоб писати про закордонну політику Гетьманщини, то роблю це тільки для того, щоб пригадати нашому громадянству, спіраючись по змозі на документи, — на скільки я тут на еміграції в силі їх добути, — деякі моменти цієї політики, які варто було б краще тяжити й тепер і які, на великий жаль, усіми, хто пробував писати про ті часи, або свідомо перекручуються, або інтерпретуються дуже субективно, в залежності від партійних поглядів того, хто пише. Не хочу за це робити пікому закидів, бо 1918-й рік — час занадто близький до нас, і його події в своїх наслідках занадто болюче відчуваються всіма нами. Отже трудно й вимагати якоїсь особливої безсторонності від людей, що так або інакше тими подіями зачленені. Критичне відношення до подій може наступити лише згодом, коли ми ділі од них одійдемо. Я навіть, що і в цих моїх споминах не вбережуся од закидів в інвесторонності й субективізму. В такому разі я був би радий, якби ці мої замітки викликали уваги або може й цілі спомини людей, які також близько стояли до подій 1918 року: це повело би до вияснення того, що і як було тоді в дійсності, і тим скоріше справділисі би слова народної мудrosti: »всесмінеться, одна правда зостанеться.«

• • •

Коли я в маю місяці 1918 року прийняв посаду керуючого міністерством закордонних справ в кабінеті Ф. А. Інзогуба, я зовсім ще не був «гетьманцем»; я зробив це тому, що вважав, що традиція української національної державності мусить піддерживатись в кожній, хоча б може і переходовій, тимчасовій формі державності: я гадав, що фактичний напрям політики в державі залишиться од того, хто її веде або організує, що ухиляння від активної будівничої роботи в

такі моменти як тоді, означало б здачу позицій тим, хто поведе цю роботу в напрямі може й суперечному з нашими національними інтересами; а специяльно спонукало мене прийняти цю одіозну тоді в очах багатьох українського громадянства посаду (найбільше нахилили мене зробити це С. О. Ефремов і В. К. Винниченко) те, що я зінав, що літом 1918 року мусіла так або інакше вирішуватись доля Галичини, яка найбільше лежала у мене на серці, особливо після того як я зжився з цим многострадальним краєм нашої батьківщини під час всеєвітньої війни; я візажав, що політика Української Держави матиме на долю Галичини невий візив і боявся, щоб провід цієї політики не попав у руки людей, яка може не розуміти нашої національної справи, а особливо галицького питання так, як розуміли її ми, давні українські діячі. Слова Ф. А. Лизогуба, що в разі моєї відмови портфель міністра закордонних справ буде предложенено нашові Шебеко, колишньому послу російської держави у Відні, знищили всі мої вагання і я вступив до кабінету. Вступив, мушу сказати, тільки як «керуючий міністерством», а не як міністр і гадаючи, що матиму діло специяльно тільки з справами закордонними та стоятиму зовсім останньо від справ внутрішніх, щоб за них і не відповідати. Але скоро життя втягло мене і до внутрішньої політики; я став звичайним міністром і членом кабінету і павіть новів свою власну »внутрішню політику«, яка зводилася до того, щоб нахилити до участі в уряді українських національних діячів; та це не належить до предмету моїх тенерішніх сноминів. Скажу тільки, що пізніше, коли я придивився до державної праці Гетьманщини і тих перспектив, які вона, на мою думку, одкривала для нашої національної справи, я зробився дійсно »гетьманцем«. І тепер, на еміграції, оглядаючись на минуле, — слухаючи ріжкі розмови про нього ріжких людей політичної думки, я все більше схиляюсь до того, що Гетьманство було і єсть досі найбільш відповідно і одиноко здійсненою формою організації самостійної української держави, розуміється, як що ми дійсно хочемо незалежної суверенної України, як що ми переконані, що тільки в такій Україні ми зможемо вирішити всі основні національні й соціально-економічні проблеми нашого життя в інтересах широких мас трудового українського народу.

Я застав на порядку дня нашої закордонної політики цілий ряд питань, які для зручності перегляду дозволю собі розкладти в такій черзі: наші відносини до Центральних Держав і союзників з ними Туреччини й Болгарії; віносини до держав північної і спеціально до тих, що повсталі на території колишньої Російської Імперії; справа миру з Московічиною і справа кордонів України; окраїнні питання (Дон, Кубань, Бесарабія, Крим, Холмщина, Польща).

Безумовно основним питанням нашої закордонної політики у 1918 році — я скажу більше — самого нашого існування як держави, були відносини до Центральних Держав: Німеччини й Австро-Угорщини. Що нашим завданням було, опираючись на поміч Німеччини, старатись як можна швидче й легче вийти з під її опіки, емансиюватись, добути собі свободу рухів, а особливо визволитись від

військової допомоги Австро-Угорщини, — це все зрозуміло само собою. Цей стан залежності від Німеччини, а почасти й Австро-Угорщини, був утворений фактам присутності на нашій території кількасоттисячної австро-німецької армії, що прийшла до нас по хліб, і пайно було думати, що Німці, прийшовши до нас при таких обставинах, будуть байдужими глядачами того, що у нас вінтурі діється і так чи інакше до наших вінтурініх справ не будуть втручатись. Отже справа новільного, без потрясень, виходу з цього стану залежности від чужої військової сили, не пориваючи добрих відносин з державами, що цю силу як допомогу і порятунок до нас вислали, це було віссю нашої політики. Коло цієї осі й оберталась уся наша політика що-до Німців. Як ставились до нас самі Німці, чи була у них якась стала, ясна провідна думка що-до Української Держави, сказати дуже важко. Я думаю, що в керуючих кругах тодішньої німецької політики такої думки не було: вони хтиались між Росією й Україною; одні було ясно: бажання, скільки можна використувати Україну для біжучого моменту, для потреб війни, що рішала для Німеччини грізне питання «бути чи не бути». Вибір представників військової влади (за віймком покійного фельдмаршала Айхгорна) і дипломатії був дуже незручний, мов павмисне з таких людей, що до України ставились упереджено і в неї не вірили. Вести діло з членам центрального уряду в Берліні було в тисячу разів лекше й приємніше, ніж з його представниками в Київі. З другого боку треба мати на увазі ще й те, що з самого свого приходу на Україну в березні 1918 р. Німці зустрічали з боку Українців, і в краю і в самому Київі, прояви таких відносин, які могли розхолодити самі найгарячіші симпатії, коли б воїни Й були в дійсності. Одним з найбільш фатальних для нас по наслідкам проявів недовір'я до нас з боку Німців було вперте пебажання їх допустити організацію української армії. Коли воїни згодились на це в вересні 1918 року, було вже діля нас пізно. Так само безконечно довго вагались Німці в справі передачи нам чорноморської флотилії.

Я вважав надзвичайно важливим, щоб у Берліні був такий представник українського уряду, який міг би особисто заімпонувати німецькому урядові, з яким він мусів би рахуватись. Переносячи центр ваги наших зносин до Берліну, ми емансицувались бід віливів німецьких представників у Київі і дістали б більшу волю рухів. От чому на посаду українського посла в Берліні було запропоновано відомого громадського діяча, колишнього члена української парламентської фракції в 1-їй рос. Думі, давнього члена »Гварністра українських поступовців« і товариша голови Українського Наукового Товариства в Київі, барона Ф. Р. Штейнгеля. Коли він прибув до Берліна і вступив в офіційні зносини з тамошнім урядом, я скоро відчув у Київі велике полекшення. Такими самими заходами що-до емансиції від німецьких представників у Київі і переходу до відносин більше незалежних були подорож до Берліна голови ради міністрів А. Ф. Лизогуба і гостювання Пана Гетьмана у Імператора Вільгельма. Ці подорожі дуже посунули наперед прихильні вирішення для нас справ Криму, Холмщини, організації української армії і передачи нам чорноморської флотилії.

Відмінними були наші австро-угорські відносини. Що існування такої самостійної України, якою вона мала стати по Берестейському договору, ціком не входило в плани австро-угорських урядових політиків, це ясно кожному, хто з цією політикою був ознайомлений. Обставини змусили Австро-Угорську Монархію підписати Берестейський мир і вийти з Україною в тісний зв'язок, але «шлюб цей був без любові». І це потім ми відчували на кожному кроці. Уособленням австро-угорської політики та її відношення до українства був сам цісарсько-королівський посол, граф Форгач. Найбільш характеристичним моментом його діяльності в Київі була історія з анулюванням таємного додатку до Берестейської Умови про виділення східної Галичини в автономний коронний край Австрії. Вияснення цього дуже дражливого моменту завело б мене далеко, хоч я і вважаю своїм обовязком зробити це з новиною докладністю пізніше. Тенер скажу тільки, що ні про яке добровільне зречення з боку Пана Гетьмана не було й мови, і дуже помітились ті з галицько-буковинських публіцистів, що кидали в свій час з цього приводу цілі громи і навіть пічим неоправдану і неприємну лайку. Це може засвідчити і тодінішній посол Української Держави у Відні В. К. Липинський, який, так само як і я, згодився прийняти свій важкий і одновідальній пост головним робом через те, що йому також дуже лежала на серці доля західно-українських земель, що залежала тоді од того або іншого позрозуміння з Австро-Угорщиною. В своїй дипломатичній роботі у Відні В. К. Липинський раз-у-раз напікався на прояві тієї мадярсько-польської солідарності, що в руках таких політиків як граф Бурьян або граф Форгач завжди йшли в розріз з українськими інтересами й домаганнями що-до Галичини, Холмщини й взагалі Західної України.

Коли можна говорити про щирого друга молодої Української Держави, то такого ми мали в особі болгарського царя Фердинанда і його посла в Київі, професора Івана Шиншманова (зятя М. Драгоманова). Довоїл прочитати листи царя Фердинанда до Пана Гетьмана, пригадати його промови при прийомі нашого посла в Болгарії Ол. Я. Щульгина, щоб відчути в них не звичайні дипломатичні компліменти, але поти лицої приязні, випливаючої з свідомості, що вже роспався російський колис, той иенаситній «старший брат», що марою стояв перед болгарським народом, загрожуючи йому постійно перспективою «софійської губернії», а замість цього сусідкою стає Україна, держава без агресивних замірів, звязана з Болгарією традицією культурних і економічних взаємин.

Та сама щира приязнь, скріплена відсутністю поки-що спірних питань і певною спільністю інтересів (хоча б у відносинах до високого союзника-опікуна) вчувалась і у відносинах наших з Турками. З цього боку дуже характерна промова Султана при прийомі нашого посла М. А. Суковкина, де Султан дуже виразно виявив радість Туреччини з приводу відновлення самостійної Української Держави. І коли потім д. Суковкин заявив себе прихильником єдиної Росії, відношення Турків, як мені передказували, нагло перемінилося до нього в холодно-внічливий, офіціяльний тон. Такі ж самі сердечно-прихильні відносини утворились у нас у Київі і з турецьким послом

Мухтар-Бесем, визначним турецьким дипльоматом, який перед тим займав дуже важливий в турецькій політиці пост посла в Афінах.

Одною з найважливіших справ у наших стосунках до держав почвірної сили, з якими Україна заключила мир в Бересті-Литовським, була ратифікація цього миру. Наш посол у Відні В. І. Липинський мав, між іншим, спеціальну місію перевести цю ратифікацію, себ-то зробити виміну ратифікаційних грамот. Першою обмінялась з нами ратифікаційними грамотами Болгарія на початку літньої 1918 року: з нашого боку передав грамоту за підписом Пана Гетьмана В. І. Липинського, з болгарського — chargé d'affaires д. Джебаров з підписом царя Фердинанда. 24-го липня виміняла грамоти Німеччина за підписом Вільгельма II через свого chargé d'affaires принца Штольберга-Зеєнгероде, з нашого боку був В. І. Липинський; в серпні — Туреччина за підписом Султана Магомета V, через свого chargé d'affaires Беяк-Бея, нашу ж грамоту передав радник посольства д. Токарікевський. Одна Австро-Угорщина затягала ратифікацію, гадаючи, що ми згодимось купити її ціною уступок в Холмській співі на користь Польщі; так з боку Австро-Угорщини ратифікація її не відбулася зовсім, хоча вже перед самим розкладом монархії була заготовлена з австро-угорського боку ратифікаційна грамота і мала статись виміна.

Що стосується відносин наших до держав, які повсталі на місці бувної Російської Імперії, то до нас перші прислали своїх представників: Фінляндія, що вислала до нас д-ра К. Гумеруса (він так само, як і проф. Шишманов, ставився з дуже великими симпатіями до українства) і двох генеральних консулів — до Київа й Одеси; Грузія (представник — д. Тевзайя); Польща, що прислала свого посла, білоруського пана д. Ваньковича і установила консульство в Київі; Дон мав своїм представником генерала Черячукіна. Були у нас інші представники Білорусі, Литви й Естонії. З нашого боку були вислані представники до Фінляндії (К. В. Лоський) й Дону (М. А. Славінський) і консули до Грузії, Білорусі й Литви.

Що до відносин з нейтральними державами, то вони практично дуже утруднювались Німцями, особливо з початку. Влітку удалось вислати нашого представника до Швейцарії. Він повернувся з листом від швейцарського міністра закордонних справ Лярді, в якому той пропонував нам вступити в ділові зносини, прислати до Швейцарії нашого представника і обіцяв на поточність вислати свого до Київа. Наслідком цього до Швейцарії було вислано місію з Е. К. Лукасевичем (тимчасово) на чолі із двох консулів. Від Данського урядуявився до мене в кінці літа призначений ним генеральний консул і предложив од імені свого уряду також ділові відносини. В Берліні ж, при переговорах з нашим постом, представники Швеції, Норвегії й Данії заявили в імені своїх урядів, що їх держави не можуть поки-що визнати Україну офіційно, дожидаючи такого визнання від держав Entente, але неофіційально готові й охочі вступити з нами в усікі ділові зносини. Взагалі нейтральні держави дуже охочі, як це виявилося при переговорах у Берліні й у Швейцарії, готові були війти з нами у відносини і навіть визнати нас, але вони були звязані світовою боротьбою двох величин

і мусіли вижидати. Таке, наприклад, відношення було до нас Еспанії, як виявилось з переговорів з еспанським послом у Берліні, маркізом Бернабе, що бував частим гостем нашого посольства, так само як і посол Голландії. У вересні, коли ослабла вже трохи німецька пресія над нами, ми приступили до формування місій до нейтральних і антических країв. До Скандинавських держав вийшла місія з ген. Баженовим на чолі і був призначений до Штокгольму генерал-майор консул Є. В. Антонович. До Франції мав вийти М. М. Могилянський, до Англії й Америки Ів. Я. Коростовець. Останнії дві місії формувались за порозумінням з Українським Національним Союзом, який дав своїх кандидатів до персоналу місій. Коли я в кінці жовтня 1918 року приїхав до Берліна, то там один з головних керманичів, тодішнього уряду просто заявив мені: »Ідьте до Парижа, ідьте до Ліонду, робіть свое діло, добивайтесь самі визнання; ми вам уже допомогти не можемо, але для нас важко тільки, щоб збереглася самостійна Українська Держава«. На жаль, ця порада іде призначення прийшли, виступаючи модним в тогочасних українських відносинах словом *»zu spät«*. Я дійсно вийхав на третій день німецької революції до Швейцарії, щоб там говорити з представниками Еп'єнте-н, але коли туди прибув, то прийшла звістка про те, що Пап Гетьман проголосив грамоту в сиріві федерації і що в Київі склався вже новий кабінет міністрів. З моменту одержання мною цієї звістки я вважав свою місію скінченою і офіційно вже більше ніде не виступав.*)

Переходячи до наших відносин зsovітською Росією, мушу сказати, що я застав уже сформованою делегацію для переговорів з Москвою і місце визначене для цих переговорів — у Київі. Незручність вести переговори в Київі з огляду на його неспокійну політичну атмосферу, на присутність у нас самих значного большо-

*) Про події, що стались у Київі по моїм виїзді за кордон 22 жовтня 1918 року, я мушу сказати, що вони відбувались без моєї участі, і я за них не можу брати на себе відповідальність. Коли я ще в кінці жовтня і в першій дні падолиста міг по прямому друту з Берліна порозуміватись з Київом про біжучі справи, то з вибухом німецької революції мої згадки з Київом мають перервався, і там у закордонній політиці запанував новий курс і виступили нові люди. Про себе скажу тільки, що я з Київа вийшов у той момент, коли, здавалось мені, здійснилась та мета, для якої особисто я працював ціле літо 1918 року: до кабінету міністрів входили українські громадські діячі (А. Г. Вязлов, В. М. Леопотович, Ол. Гн. Лотоцький, М. А. Славинський, П. Я. Стебницький), як предводитель нової «українізації» кабінету; заповіджене було скоре опублікування закону про аграрну реформу і про близьке скликання сейму. Я думав, що обновленій кабінет і заповіджені реформи заспокоють українське громадянство, дадуть підstanu для утворення внутрішнього національного фронту і тим скріплять нашу державу внутрішні на зовні. На нещастя наше, сталася усе зовсім інакше.

Не можу тут не згадати (це мене дуже обходить особисто), що справи, які торкалися моєї подорожі як міністра закордонних справ Української Держави за кордон в жовтні 1918 року, дуже истотно і неінтирно передавались тоді в пресі, особливо російській, що виходила в Київі. Не інакше як тільки щоб діскредитувати мене як українського діяча — нічим іншим я цього пояснити не можу — пускалися кімсь фантastичні вісти про ціль подорожі й її обстанову, приписувались мені цілі промови, яких я зовсім не говорив (як, наприклад, ніби-то моя промова на одному банкеті в Берліні, надрукована в «Кіївській Мисли» і т. п.). Я згадую ці дрібниці через те, що у свій час не мав змоги ніде спростовувати цих невірних чуток, які виявляли перед громадянством мою діяльність в зовсім невірному, сфальшованому світі.

вицького елементу, була ясна сама собою. Я запропонував був Ніжині, як місце для переговорів, але патріотизм деяких членів нашої делегації та її комісій не сягав так далеко, щоб добровільно згодитись проміняти Кріїв на самітне життя в Ніжині, а тому, що це були українці, то їм не можна було просто наказувати або якимсь іншим способом виявляти невідчіність за те, що вони згодились брати участь в будові Української Держави. Позиція ухиляння од роботи з «гетьманським урядом» була тоді загально-прийнятою серед українських громадських діячів; вимки трактувались як якась уступка, компроміс; кожного разу вступ когось з діячів на більш-менш одповідалну посаду в уряді дебатувався в партіях. Поруч з цим весь час ішли нарікання на «фаховців», які зановили всі уряди, на те, що українцям не дають ходу і т. п.

Як відомо, переговори тягнулись чотирі місяці і ні до чого не дозвели. Трудно після поки що зясувати всі справжні причини їх неуспіху. Як на одній з причин можу вказати на подвійне становище тодішнього німецького уряду, який одною рукою підтримував молоду Українську Державу, а другою хотів творити Росію — таку, яка була на той час корисною для його політичних комбінацій; тепер, після призначення В. К. Винниченка^{*}), я допускаю, що й большовики умисне не поспішили заключити мир, щоб посіяти тимчасом через свої офіційні агентури і через своїх численних прихильників зерна роскладу в Українській Державі. Були й інші причини, про які поки вважаю передчасним говорити. Неясність перспектив що-до миру і майбутніх відносин до Росії приневолювала нас іти на порозуміння з Доном і заключити з його міністрами Лебедєвим, Калашніковим і Гульбіним (7 серпня 1918 року) в Кріїві оборонний і торговельний союз. Цо серед правлячих донських кругів панували погляди на самостійність Дону як на тимчасовий етап до відновлення єдиної неділімої Росії, це було видно з цілого ряду їх офіційних заяв і декларацій. Це спонукало нас вимагати від правительства Дону ясно означити свою державну самостійність, після чого вже й було заключено умову.

Памяткою цих наших домагань може служити нота, вислана від українського уряду до донського в липні 1918 року: «Правительство Української Держави, бажаючи незмінно жити в дружбі й мирі з своїм сильним сусідом Донським козацтвом і вітаючи стремлення Всевеликого Війська Донського до державної самостійності, дуже бажало-б увійти в найтіснії добросусідські взаємні відносини з Великим Військом Донським, як з сувореною, цілком самоопреділеною і ні від кого незалежною державою на непохитних основах взаємності й рівності. Але в першім уступі декларації Великого Війська Донського оновіщається, що Військо Донське в самостійною демократичною республікою лише до «організації єдиної Росії в тій чи іншій формі», а в уступі шостім »Донське Військо пропонує всім державам визнати його права на самостійне існування« знову лише »до часу організації в тій чи іншій формі єдиної Росії«. Таким чином згідно декларації, державна організація Великого Війська Донського

^{*}) Див.: >Відродження нації<, т. III-й, стр. 158—159.

має в теперішній момент лише тимчасовий характер, а се на жаль за-
падто утруднює можливість рішення пооміщеного в 3-м уступі декла-
рації питання про уstanовлення левих границь пооміж Військом
Донським і Україною, не дивлячися на найширіше бажання Україн-
ської Держави рішити це надто важке державне питання по можли-
вості найскоріше і остаточно, а не лише тимчасово. Тому зногоу, вважаючи встановлення постійних державних взаємних відносин по-
між суверенними державами Дону й України дуже цінними і необ-
хідними, правительство вірить, надіється і циро бажає, щоб усі не-
репони до цього були скоріше усунені.

Самий договір розмежував Україну з Доном так, що границя
йшла по давній межі Катеринославщини й Донської Області і тільки
малий клаптик землі припав нам коло Маріуполя. Таганрогська
округа, де живе значаний % українського населення (61% усієї
людності), зсталася за Доном. Ми вимовили в договорі тільки
призnanня культурно-національних прав за українським населенням
Дону. Добитись уступки Таганрогської округи було неможливо через
те, що як-раз на її східних частинах лежали військові козачі землі,
і добути згоду на уступку їх з боку козачого «круга» не було надії.
Але ми думали, що мати українську ірриденту на Дону і тим перша-
за все розвбудити національну свідомість у зовсім несвідомого тоді
українського населення було краще, ніж мати в себе донську і тим
самим «єдино-недільну» ірриденту. Між нинім було умовлено,
що господарське життя промислового району Таганрогщини мусіло
підпорядкуватись центральному промисловому органу в Хар'кові, на
що донці мусили згодитись, бо заводи й концальні донські так тісно
звязані й зачекати технічно від донецького басейну на Катеринослав-
щині, що самостійно розвинутись не можуть.

Що до Кубані, то уряд Гетьманщини дивився, що це частина
української землі, яка так чи інакше має бути до України прилу-
ченя, або як автономний край, або хоча б на федеративних основах,
— бо діло йшло і про союз північно-казильських горців, що йшли тоді
разом з Кубанцями, і в делегації від Кубанської Ради, що прибула
на початку червня 1918 р. до Київа, був представник горців Султан
Гірей. Пастрої українських діячів Кубані відповідали нашим плянам;
там велася агітація за приєднання до України, і міністерство закор-
донних справ піддержувало цю агітацію морально і матеріально. Кубанська
територія була тоді ще зайнята більшовиками, і добровольці
під командою ген. М. Алексєєва лаштувались туди походом: вони
самі сиділи ще на чужій, донській території і хотіли добути собі свій
власний пляндарт на Кубані. Було ясно, що Кубань склониться до
того, хто її визволить від більшовицької окупації. Я протягом цілого
місяця старався, щоб українське правительство вислато ті війська,
які мало — дівізію ген. Натієва — на Кубань, і можна було тоді бути
певним, що кубанські козаки прилучилися б до нас. Після довгих
і важких клопотів удалось нахилити до того й німців, які мали по-
могти нам висадити десант на чорноморськім побережжю; вже був
данний наказ стягати дівізію Натієва до залізниці для посадки: справа
розбилась через саботаж, або може й зраду одного з високих чинів
українського міністерства війни, який затягав цілу справу, як тільки

міг, а тимчасом Алексеєв брав Катериодар, залияв Новоросійськ, і нам втручатись уже було пізно . . . Дуже можлива участь в цій темній історії й піменецьких військових кругів, що вели, як і звичайно тоді у відносинах до нас, подвійну гру.

Так або інакше, але замість приязніої або навіть сполученої з нами Кубані повстала територія, опанована Добровольчою російською армією з її ворожими до українства настроями і пляшами відновлення єдиної-неділімої Росії. Кубанська Рада мусіла коритись добровольчим генералам, а ми мусіли обмежитись заснуванням на Кубані українських консульств.

Переходячи тепер до інших питань, що до частини нашої землі, які через ті або інші причини опинились по-за межами Української Держави, я вважаю потрібним давнє зупинитись на сираві Бесарабії, бо ця сирава тісно звязана була з нашими відносинами до Румунії, держави, що в 1918 році, хоча сама по собі й не мала великого міжнародного значення, але, по заключенню Бухарестського миру могла служити для нас тоді маленьким вікном у Європу, тереном, де ми могли зійтися з представниками інших держав з по-за почвірного союза.

Головним пунктом наших відносин до Румунії, само собою розуміється, була справа Бесарабії. Ця сирава була дуже ускладнена тим, що Центральна Рада, видаючи свій Третій Універсал, де проголошено право на самовизначення »окраїн«, в тім числі і Бесарабії, тим самим пібі дала правну зброю румунам твердити, що наче-б то Україна сама зріклась своїх прав на Бесарабію. Правда, на засідані Центр. Ради 12 квітня 1918 року було прийнята резолюція, передана як декларація українського уряду до румунського, де заявлялося, що Центральна Рада »не признає ухвали Сфатул-Церія в справі прилучення Бесарабії до румунського королівства актом вільного виявлення волі всіх народів, що заселяють територію Бесарабії, й тому Українська Народна Республіка вимагає здійснення вільного бажання мешканців тих частин Бесарабії, які виявили або вільно виявляють свою волю прилучитися до Української Народної Республіки«, але це тільки заплутувало справу, ставлячи питання не про цілу Бесарабію, як окремий край, етнографічно й економічно тісно звязаний з Україною (не кажучи про звязки історичні), але про якісь окремі частини її. Правительство гетьманське стало на тому, що окупація і примусове прилучення Бесарабії румунами є акт насильства, противний бажанню самого населення, і що згодитись на цього Україна ніяк не може. В такому дусі й була послана до румунського урядуnota від 5 червня 1918 року. Спростовуючи аргументацію румунської потії від 20 квітня 1918 року про пібі добровільний характер приєднання Бесарабії до Румунії фактичними даними, наша пота мусіла вияснити, чому Центральна Рада не проголосила в свій час приналежності Бесарабії до України і заявила, що Український Уряд жадним чином не може зрікніти Бесарабії: »рішучим способом відкидаючи права Румунії па Бесарабію і заявляючи про свої права на цю область, Правительство Української Держави одначе цілком не думає робити актів якого б небуло насилия у відношенню до прав Бесарабії на спра-

ведливе і доцільне національні самоозначення; але цілком зрозуміло, що з життєвого і для всієї України стратегічного й економічного мотивів Правительство Української Держави повинно настоювати на принципи суверенітету політично-автономної Бесарабії до Української Держави, до чого Україна має всі права і чого бажає величезна більшість населення Бесарабії».

На цю ноту румунський уряд відновів обширною потокою — цілім трактатом, погемізуючи з нам по пунктах. Тимчасом до нас являлись депутати з Бесарабії, клопочучись про встановлення з Україною торговельних зносин, бо знищена війною і ще окупована Німцями Румунія нічого не могла дати бесарабцям. Нищком приїздили до мене представники політичних організацій, духовенства, урядовців, кооперативів, заселеня, що все населення прагне з'їхти з Україною і що якби на Дністрі з'явилася хоч одна українська дивізія, то ціла Бесарабія повстала б і прилучилася до нас. На жаль такої дивізії ми ще не мали, бо ті самі Німці, які заявляли нам, що справа Бесарабії, це справа між нами і між Румунією, не давали нам довго приступити до організації української армії, самий факт існування якої вирішив би на нашу користь і бесарабську справу, і кримську і ще може не одне наше «окраїнське» питання. Отже, доживаючи країнських обставин і країнських часів, ми стали на тому, що жадним чином не тільки не можемо зрікатися Бесарабії, але мусимо гаряче протестувати проти окупації її Румунами. Щоб більше прихилити до себе населення Бесарабії, ми готові були на відновлення зносин з нею, але так, щоб продусти, які йшли від нас, діставались тільки бесарабському населенню; так, наприклад, ми відмускали цукор для бесарабських кооперативів. Румуни захоплювали частину його для себе, але це вже не було нашою виною. У вересні приїхала до Києва румунська делегація з товарищем міністра Конецеску на чолі. Вона хотіла заключити торговельний договір з Україною. Виявилось, що Румуни, потрібуючи тоді й нашого хліба, і нашого цукру, і ще багато інших речей, не могли нам нічого еквівалентного дати; вони могли предложить тільки сушені бесарабські ж фрукти, бесарабське вино (молоде!), трохи оселедців.... Над своєю нафтою вони вже не були панаам після бударештського миру.

Коли члени конференції з нашого боку заявили, що всі продукти, які пропонує Румунія, не мають для нас скільки-небудь серйозної ваги, п. Конецеску сказав, що постарається добути й безпину, заборонивши за для цього приватний рух автомобілів по Румунії, аби цю дістати для експорту до нас. Що до Бесарабії ми заявили, що український уряд має з Румунією «довгий процес», який буде вести й далі, але поки-що готовий вступити з Румунією в торговельні й дипломатичні зносини. Останнє було важне з того погляду, щоб мати змогу ще й на румунськім терені здібуватись з представниками нейтральних і антитанських держав. Торговельний договір після довгих старань і заходів з боку Румунів ми згодилися заключити аж в кінці жовтня 1918 року. Я вийхав з Києва до Берліну не встигши підписати його. Підписали вже за мене, але договору цьому не судилося вийти в життя, бо незабаром сама Українська Держава, якої ласки так запобігали тоді Румунії, перестала існувати.

Справа Криму була трохи більше скомплікованою — через особливу політику Німців у цій справі. Як відомо, Німці ще весною зупинили поход українських відцілів на кримську територію; вони окупували Крим самі і тут під їх крилом сформувався екзотичний уряд з генералом Сулькевичем на чолі. Наше становище в справі Криму було засоване в поті від 30 травня 1918 року, висланій мною до піменецького уряду через посла в Кіїв бар. Мумма. Знову прийшлося в цій поті викручуватись з становища, утвореного Третім Універсалом:

»Уряд Української Держави« — писалося в нашій поті — »уважає конче потрібним, щоб Кримський пів-острів увійшов в склад Української Держави. Економічно, політично й етнографічно Крим тісно звязаний з життям населення України. Українська Держава з свого боку ніколи не зможе нормально розвиватися без злучення з Кримом. Правда, коли проголосено Третій Універсал Української Народної Республіки, там зазначено, що до Української Держави належить тільки північна Таврія без Криму. Але перш усього універсал зазначив тільки головні частини української території, маючи на увазі, що ті землі, в яких українська людність не має абсолютної більшості, приєднуються пізніше. Через те в Третім Універсалі не була зазначена ні Холмщини, ні частини Курської, Вороніжської губернії, області донського війська, ні частини Бесарабії. А між тим тоді малося на увазі, що ці землі конче переїдуть до України.

Так само думали й що-до Криму. Такий спосіб установлення кордону, спершу тільки в загальних рисах, пояснюється також і тим, що Українська Народна Республіка розглядалася тільки як федерацівна частина Росії. Так само й Крим, коли б він приєднався добровільно до України, мав бути також федерацівною одиницею Росії й таким чином автори Третього Універсалу розуміли, що звязку з Кримом, економічним фортістом України, Українська Держава не губить. Нині ж, коли остаточно стала Україна на шлях цілковитої політичної незалежності, звязок з Кримом як федерацівною одиницею може увірватися цілком. І тому тепер, коли українське військо за допомогою дружнього нам піменецького війська захопило Крим у свої руки, повстало питання про прилучення Криму до Української Держави.

Стоячи на принципі самовизначення, не бажаючи порушувати волі населення, нарешті розуміючи ріжкі відміни в житті Криму, Український Уряд уважає, що приєднання Криму може відбутися на автономних підставах, відновідно до чого проект має бути розроблений; знаючи настрої більшості населення Криму, маючи на увазі інтереси тої людності та її стародавні звязки з Українським Урядом, не має сумніву, що воля населення Криму може бути висловлена тільки за злукою з Україною.

Дійсно, самостійність Криму обстоювали тільки російські кола, які думали зберегти його для будучої »єдиної-неділімої« Росії. І Татари, і Німці-колоноці, не кажучи про Українців, тягли до сполучки з Україною. Спеціяльно з боку тамошніх українських організацій велася що-до цього акція, і міністерство закордонних справ підтримувало ті організації та їх часописі матеріально. Коли правительство Сулькевича почало показувати такі прояви »самостійно-

сті» Криму, як одмова приймати офіційні папери й телеграми українською мовою, наш уряд примушений був до репресій в формі економічної блокади Криму. Не вважаючи на протести Німців, бльо-када була витримана протягом двох тижнів: ні до Криму, ні з Криму не переноскались підякі продукти і підякій крам. Це загрозило Кримові голодом і руїною всього тогорічного врожаю фруктів. Уряд ген. Суль-кевича скантулював і вислав до Києва делегацію з своїх міністрів: сенатора Ахматовича, Чарикова (колишнього російського посла в Туреччині), Нікіфорова і Фрімана. Не вважаючи їх компетентними висловлювати волю населення, ми зажадали, щоб з Криму приїхали представники від громадян тих національностей, що заселяють пів-острів. Коли прибуло кілька чоловіків Татар, Українців і Німців, почалися у Києві переговори в присутності також представника німецького військового командування, принца Рейса. Прелімінарні умови приєднання Криму до України на основах автономії були більшими вироблені*) і були новезені в Крим, щоб там їх було обмірко-вано в татарському «Курултаї»-сеймі та на зборах різних громадських організацій і самоврядування. Справа затяглася. Український Уряд не хотів робити пресії, тим більше, що Севастополь і чорноморська флота тоді вже передавалася Німцями в наші руки, отже питання про фактичну залежність од нас вирішувалось само собою. Тим часом настан місяць надолист . . .

Щоб покінчити з справою наших окраїн, треба це сказати про справу Холмщини й південної Білорусі, окупованої нами й органі-зованої під пазювою Поліського староства. Як відомо, Берестейський договір установив північно-західні граници України доволі вірно по етнографічній межі, отже Холмщина і частина Підляніша припадали нам. Фактично ці землі були окуповані німецьким і австро-угорським військом і поділені на дві зони: п'ять південних, найбільше українських повітів Холмщини входили в зону австрійської окупації і творили частину Люблінського генерал-губернаторства. Північна ча-стина Холмщини й Підляніша належала до зони німецької. Українській Уряд призначив на Холмщину й Підляніша краєвим коміса-ром Ол. Скорописа-Потіховського, який був залишений на посаді і урядом гетьманським, яко краєвий староста Холмщини й Підляніша. Однак тільки німецька влада допустила д. Скорописа до урядування, і то обмеживши його компетенцію справами доносили населеню й культурно-просвітінню. Австрійська влада не тільки не допускала на-шої адміністрації, але давала всі можливості Полякам спішно польо-нізувати край, звозити туди польських пересельців, пініти укraїнські школи й всякі ознаки українського життя. Спеціально роблено утиски над греко-католицьким духовенством, щоб не допустити українських вільників навіть в обсігу церковного життя: не тільки не був доопущений до краю єпископ Бонцій, призначений митрополитом Андрієм Шептицьким, але навіть військовим священиникам при українських полках австрійської армії заборонялось виконувати треби для цивільного населення.

*) Повна внутрішня автономія Криму, сейм, територіальна армія і статсsekretar в справах Криму в раді українських міністрів.

Становище, яке зайняв гетьманський уряд в справі Холмщини, найкраще можна бачити з ноти, якою наше міністерство закордонних справ звернулось до австро-угорського міністерства 12 червня 1918 року. Ось її текст:

«Мировим договором, зробленим у Бересті, а також додатковим протоколом, підписанням представниками України й Австро-Угорщини 4 марта 1918 р., питання про майбутню принадлежність Холмщини й Підлянщина остаточно та принципіально вирішено тим способом, що Холмщина з Підлянщиною має відійти до України. Не розгляно остаточно тільки питання про статус кордонів між Україною й Польщею в межах Холмщини. Ці кордони має установити передбачена в протоколі з 4 марта спільна комісія, а підставою для встановлення кордонів мають бути етнографічні дані й бажання населення Холмщини.

До заключення мирового договору Холмщина була окупована почасті пімецьким, почасті австро-угорським військом. Після заключення миру Український Уряд призначив на Холмщину й Підлянщину свого комісара, якого Німеччина доцупила до виконування його обов'язків. Що ж до території, окупованої Австро-Угорщиною, то тут положення являється цілком відмінним. Австро-угорській військові й цивільні влади не тільки не допустили комісара України до виконування його обов'язків, але інавпаки, нарушуючи мировий договір змінили *status quo ante* в Холмщині на користь Польщі.

Ц. і к. міністерству закордонних справ не могло бути невідомо, що на початку квітня б. р. переведено вибори до Польської Регенційної Ради в новітах: замостенськім, красноставськім, білгорайськім, томашівськім і грубешівськім, і вибрано поляків Ходаковського, Яблонського й Малинського. В тому ж місяці квітні Регенційна Рада ухвалила утворити суд і в компетенцію цього суду зачислити повіти: замостенський, білгорайський, томашівський і грубешівський. Крім того майстяться відомості, що австро-угорська військова влада, видаючи паспорти мешканцям Холмщини, котрих під час війни вивезено з Холмщини, визначає державну принадлежність цих мешканців, яко підданих Польщі. Нарешті мешканців Холмщини, яких під час війни вивезено з Холмщини, до цього часу не повернуто до дому, а на їх місце польські урядники переселяють людність польської національності.

Всі зазначені вище факти свідчать про те, що *status quo* Холмщини змінялося не в напрямі, зазначеному в мировім договорі, при чим те, що діється нині в Холмщині, ні в якім разі не буде спріяти лінійному і добросусідському розвязанню холмського питання між Україною, Австро-Угорщиною та Польщею.

Стоючи па ґрунті мирового договору, а також маючи на увазі запевнення, які дали представники ц. і к. австро-угорського уряду в інших складених умовах, низче підписанний від імені Уряду Української Держави має за честь подати все вищезазначене до відома ц. і к. міністерства закордонних справ і чекає від ц. і к. уряду Австро-Угорської Монархії, що воно негайно поробить рішучі заходи для того, щоб відкликтуто і скасовано було все те, що заведено Польщею на території Холмщини, а також, щоб негайно повернуто було всіх ви-

всезичих з Холмщини під час війни мешканців і припинено іміграцію Поляків на Холмщину».

Іще трохи згодом, голова ради міністрів А. Ф. Лизогуб, перебуваючи у Бересті, звернувся до німецького й австрійського урядів з меморіалом, який я також навожу тут, як характеристику поглядів «гетьманського» уряду на холмську справу. Ось цей меморіал:

«10 серпня с. р. австрійський посол при Українській Державі гр. Форгач заявив голові Українського Уряду, що ратифікація мирного договору задірюється з боку Австро-Угорщини через бажання остаточно встановити границі між Україною й Польщею, при чому додав, що на думку його Уряду, границя має йти по природній межі, а саме по річці Бугу.

По Берестейському мирному договору границя між Україною й Польщею проходить по лінії: Тарноград, Білгорай, Ізябречин, Красністав, Пугачев, Радин, Межиріччя, Сирошки, Мельниця, ВисокоЛітовськ, Пружани, Вигоповське озеро. По додатковому протоколу від 4 марта 1918 року, мішана комісія, якій доручено було встановити границі на місці, не забовязана точно додержуватись зазначеної граничної лінії і має право її виправлюти одхиляючись на схід, але беручи на увагу строго етнографічні принципи й бажання населення прикордонної смуги.

Пропозиція Австрійського Уряду, зроблена на словах послем гр. Форгачем, Українським Урядом цієї не може бути прийнята, бо проведення границі по Бугу позбавило б Україну цілої Холмщини, права на яку були признані за Україною Берестейським договором, уже ратифікованим Німеччиною, Турцією й Болгарією.

Україна жадним способом не може відмовитись від області, на яку має старі історичні права і яка в подавляючій більшості заселена українським народом. Що до національності населення краю на 1 січня 1900 року ділилось так: Українці й Білоруси 463.902 (або 51,76% всієї людності), Поляки 268.053 (29,9%), Їди 135.238 (15,1%), інші національності 29.123 (3,24%).

Проте з цієї Польщі на цей край об'єднуються лише тимчасовим володінням в наслідок завоювання, що тяглося від 1347 до 1795 року. З перших же років панування над краєм Поляки повели політику насильства та гнету над українським та білоруським народом, що найскравіше виявилось в переслідуванні української мови, православної віри й економічної руїни українського й білоруського селянства.

Український Уряд, який працює тепер як найенергійніше надутворенням самостійної й сильної Української Держави, бажає також установити добросусідські відносини з усіма державами. Кермуючись принципом самовизначення народів, який був основою Берестейського миру, Уряд Української Держави same в імя цього принципу не може погодитися з повним і насильливим відірванням так значної території України з півміліоновим українським населенням до Польщі, що викликало б по всій Україні страшне обурення й гнів, а в будуччині сталося б причиною ворожнечі між двома державами: Україною й Польщею.

Український Уряд з огляду на доконану вже ратифікацію Берестейського договору Німеччиною, Болгарією й Туреччиною, пропонує:

1. негайно скликати мішану комісію для остаточного встановлення граничної лінії, в надії, що нема досить певних причин для відмови ратифікації Берестейського договору і з боку Австро-Угорщини;

2. допустити на Холмщину українські цивільні й судові влади, а також правоуславне духовенство».

Розуміється, ані ці исти, ані дальші заходи в тому ж напрямкові, не дали безпосередніх наслідків, бо австро-угорський уряд ішов в напрямку потурання Полякам дуже далеко, мріючи про «австро-польську» розвязку польського питання. Вже у вересні 1918 р. австро-угорський представник у Київі гр. Форгач завів переговори зі мною в Хомській справі і все нахиляв мене погодитись на лінію Буга, як на найкращу, мовляв, історичну, стратегічну й політичну обопільну граничю, і обіцяв в разі нашої згоди негайну ратифікацію Берестейського договору і деякі другорядні компенсії. Я, в присутності нашого посла у Відні В. К. Липинського, що саме в той час приїхав був до Київа, рішуче одхилив «лінію Буга» і настоював на наших попередніх домаганнях. Так ми й не договорились на цей раз. Скорі по-тому справою Холмщини зацікавились Німці і взяли в цьому питанні нашу сторону. Справа мала бути вирішена в Берліні в мій приїзд, і справді, ми на початку падолиста умовились таким способом: з огляду на те, що австрійське війська почали виходити з Холмщини, Німці зобовязалися заняті дівізією свого війська кордон між Холмщиною й Польщею в межах бувшої австрійської окупації, ми ж мусіли вирівнати туди свою адміністрацію, утворити зараз же свою міліцію і, таким способом, поки остаточно справа вирішилась би виявленням волі самого населення (як уже думалось в падолисті по проголошенню відомих Вільзонових пунктів), Холмщина була б забезпечена од примусової польонізації і фактично зосталась би за нами. 9 падолиста вранці я в помешканні пімецького міністерства закордонних справ остаточно обміркував з одним з товаришів міністра закордонних справ деталі умови, вже прийняті перед тим принципіально в розмовах з рейхсканцлером і з міністром закордонних справ, але, вертаючись з міністерства до нашого посолства, я вже побачив автомобілі під червоним імператором і з кулеметами, на вулиці з'явилися плякати, що Імператор зрікся престолу — почалась німецька революція. Скорі за нею почалось і повстання на Україні. Німці покинули край, Поляки заняли всю Холмщину й Підляшшя, а українська адміністрація, яка на чолі з краєвим старостою Ол. Ф. Скорописом залинилася на своїм посту, отримала в польськім таборі для інтернованих. Утрата Холмщини й Підляшша була одним з перших наслідків упадку Української Держави, зруйнованої українськими ж руками.

Справа Погіського старства — також справа наших окраїн, хоч тут уже ми вийшли по-за українські етнографічні межі, захопили частину білоруської території, отже вступили на шлях «імперіялізму». Але це не був піякій імперіялізм, піяка заборча політика: при тодішніх неусталених відносинах питання про те, в чиїх руках буде стратегічна лінія Берестя—Лунінець—Гомель і самий Гомель, цей ключ

до Чернігова й Київа, це було для нас питання життя і смерті. Ми могли бути спокійні тільки тоді, як би ця лінія належала до самостійної Білоруської Держави. А що у нас не було певності, що така держава при тодішніх умовах сконсолідувалась би і вдержалась, тимчасом були ясні перспективи, що цю лінію захопить Світська Росія або Польща, то ми воліли взяти південноу Мінщину й Гомельщину в свої руки і тримати доти, доки за неї не можна було б говорити з їх правним господарем — Урядом Білоруської Держави. Це значіння Гомельської околиці розуміли на Україні ще за часів Хмельницького, коли українська армія окуповала південноу Білорусь і тримала там залоги, проти чого дуже енергійно протестувала Москва. Певна річ, що тепер це не було з нашого боку ніяким замахом ні на суверенітет білоруського народу ні на його національну територію.

Я дозволив собі довине зуникнитись на питанні про наші окраїни тому, що власне цей пункт закордонної політики Гетьманського Уряду знаходив собі найменше об'єктивної оцінки в українській пресі. Я не можу тут не згадати, що навіть такий високо-чесний і авторитетний український публіцист як С. О. Єфремов, у своїй статті в «Новій Раді» після приходу Директорії до Київа писав, що закордонна політика Гетьманського Уряду вела, мовляв, до того, що довелось зірватись усіх окраїнних земель, Бесарабії, Криму, Холмщини, або, як він малювничо висловився «недолуга гетьманська дипломатія одержувала одного лянаса за другим». Ці рядки С. О. Єфремов писав тоді, коли спростувати їх у Київі не було змоги, як і взагалі написати щось в обороні тільки що поваленого уряду і його політики. На скільки ж він був безстороннім пишучи це, наскільки його слова відновідали дійсності, нехай судять читачі наведених мною документів. В усікому разі, коли С. О. Єфремов міг написати це в росналі політичної боротьби, в один з гарячіщих її моментів, то тепер уже, думаю, настають часи, коли за події 1918 року на Україні можна і треба вже писати спокійніце і пишучи старатись тільки про одно: про об'єктивне вияснення правди, по скільки ми, живі свідки й учасники того, що було, зумімо об'єктивними бути. На цьому поки й закінчується свої сногади, сподіваючись згодом іще до цих тем вернутись.

Михайло Тимофійв.

До наших економічних перспектив.

Майбутнє нашої грошової системи.

Завданням цього начерка є спроба поставити питання про організацію нашого грошового господарства.

Абсолютна відсутність в українській літературі праць і статей, присвячених цій темі, а серед широких кол українського громадянства мінімум теоретичного підготовлення для її розуміння, примушують нас дотримуватись такого методу при викладі даної проблеми, при якому вона, принаймні в головніших рисах, могла-би стати зрозумілою і для неопідготовленого читача, і по можливості уникати таких тверджень, які не являються загально визнаними в фаховій європейській літературі.

Але з другого боку — цілковита відмінність загальної економічної структури України, як країни під цю добу чисто хліборобської, історична звязаність і залежність нашої шиншіньої грошової системи від російської, а почасти й інших, не скінчена боротьба за владу, а разом із тим і за право втручання в грошову систему цілого ряду політичних і національних течій — не дають нам права обмежитись викладом теорій і плянів, вирощених у цілком інших умовах і пристосованих до потреб різко відмінних од нашого національно-державного і господарського організму тим більше, що тут і раніше, а особливо в літературі по-російській майже безнадійно шукати чогось твердо установленого і якраз найгостріші суперечки ведуться по самим основним і головним питанням.

Розмір статі, який не може відповісти величезному обсягу й комплексності циклу проблем з ним звязаних, не дозволяє ні в якій мірі претендувати на вичерпаюче освітлення теми і ми вважатимемо завдання цього начерка досягнутим уже тоді, коли хоч одни центральній і основний його тезіс — конечність розглядати це питання лише під аспектом наших реальних господарських відносин, незалежно від «теоретично-наукових» симпатій і звичок наших до «номіналізму» чи «реалізму», або, як тепер кажуть, «металізму», в усіх їх історичних і сучасних формах — стане наглядно зрозумілим для всіх і коли свідомість у цьому буде вихідним пунктом праці, як майбутніх прихильників, так і противників пропонованого методу.

I.

Історія культури вияснила, що в усіх місцях, де були люди, що вели будь-яке, хоч найпримітивніше господарство, між ними відбувався обмін річами, яких потрібував один і мав забагато другий. Постепенно, з розвитком таких товаро-обмінних операцій, у кожного

племені вироблялись певні шабельони в способі розцінювання вартості даного предмета в порівнанні з іншими, і на долю того чи іншого предмета винадало служити загальну-визнаним мірилом порівнюючої вартості й посередником в обороті купл-продажу.

Так наприклад, в Старій Ірландії у Греції вартість одного раба прирівнювалась до вартості трьох коров і ціна всіх інших товарів мірялась відношенням її до кількості рабів.

Так і сьогодні ще в Західному Судані в Африці існує наприклад така таблиця порівнюючої вартості:^{*})

1 раб = 1 двурульовій рушниці та 2-м пляшкам пороху = 2 бикам = 100 штукам матерії (*Zeug*).

В Даффурі, де раб також слугує посередником обміну і «підставою грошової системи», маємо трохи іншу сказу:

1 раб = 6 бикам = 30 штукам бавовняної тканини певної довжини = 10 еспанським досярам.

Дрібною розміною «монетою» в ціх країнах слугує скляне намисто, або пачка тютюну.

У американських індійців в їх зносинах з європейцями установилися певні норми відношення між вартостю смірта й золота, золота й скляного намиста і т. д. У сібірських ловецьких племені і до нинішнього дня існують певні, твердо установлені пропорції вартості всіх товарів до пороху, дробу, рушниць і т. и. Номади рахували на кількість коров; мешканці Бісмаркового Архієзеляга^{**)} міряють усі вартості на кількість особого роду священих скайок; Меланезійці — на собачі зуби. Ту саму функцію виконував ядеїт у Китаї, агат у Борнео і Східній Африці, денталіум у Північній Америці.

Спосіб збирати податки «кунами» та існування цих «кун», як розрахункового засобу в київський період нашої державності, свідчить про цілком анальгічний процес утворення й розвитку в народній свідомості потреби й звички до переведення порівнюючої оцінки вартості окремих речей і до фіксації одного, або скількох небагатьох відмін з них, як мірила вартості інших.

Спочатку товарообмін розвивається на ґрунті виміну речей, які мають реальну вартість, як середник споживи або продукції супроти інших з такою-ж реальною вартостю товарів, і знов же посередником обміну, міркою порівнюючої вартості починають служити предмети, які самі по собі реального значіння (як середник споживи або продукції) не мають і цінність яких уперше появляється завдяки ідеальній оцінці під зглядом їх естетичного, або мистичного значіння. Справді — корову можна доїти або зарізати, раба можна примусити працювати, але скайка, або собачий зуб, скляне намисто, золоті каблучками в посі, чи в уях, на руках, чи ногах, на шпілі, грудях, або на поясі — примушувала наших предків шукати і добиватись

^{*}) Karl Helferich »Geld und Banken«; I: Teil »Das Geld«, ст. 14.

^{**) Мейер, т. 14, ст. 271.}

цього золота, надавала йому в їх очах певного значіння, а тим самим і цінності. Краса дівчини, чи парубка на їх думку значно зростала з тої хвилини, коли в їх носі починала боятись золота каблучка й тогочасні денди готові були принести для того в жертву й коров і рабів. Згодом появляється скажене колірое намисто, яке надає своюносителю ще більш привабливий вигляд — ціна золота падає і його віддають за ці предмети.

Певність, що така-то відміна скайок, чи собачих зубів убереже його власника від ворогів, його худобу від хвороб і т. д., надає вартості і цім предметам. Вартість та стає, звичайно, тим більшою, чим важче ці предмети здобути і чим глибше вкорінилась віра в їх містичне значіння.

Серед усіх інших предметів, на долю яких випадло служити таким міроплом вартости, перше місце по значенню, давності, широті території розповсюдження і впливу на організацію сучасного все-світнього грошового господарства — належить безсуперечно »благородним« металям, а серед них зокрема — золоту.

Вже в Старо-Вавилонії*) існувала дуже детально продумана, широко розвинута й добре організована, збудована на золоті грошова система. Вартість усіх товарів мірялась відношенням до певної вагової кількості золота в піску, або ізитках. Вартість срібла стояла в певному досить постійному відношенню до золота і воно виконувало ту саму функцію для дрібніших розплат.

В Єгипті таким загальним визнаним засобом переведення по-різнюючої оцінки і грошових розрахунків служило золото і срібло, але парівні з ними також і хліб.**) Останній звичайно не в натурі, бо зерно має завеликий обєм при порівнюючи невеликій вартості, щоб розілічуватись шим, як золотом або сріблом, виймаючи його з кешені. Розілата хлібом робилася у той спосіб, що відповідна скількість його, бувши на складі в державному складі, перечислялась з рахунка власника на рахунок того, хто одержував його як платню.

Лідійцям належить честь винайдену монети й розповсюдження її в обороті замість вагової кількості цінних металів, що досі служила розрахунковим засобом. Лідійська монета виявляє з себе законом установлену кількість вагових частин цінного металю, виражовану в законом установлений формі. Право прагування і випуску монет було вже тоді монополізовано верховною владою і з того часу стало скрізь служити одною з ознак суворенності. Лідійці прагували монети з золота, срібла і електрону (мішанина золота зі сріблом), їм належить більш сумнівна честь бути першими в історії фальшивниками грошей. Вже Крез, прагнути монети з електрону, видавав їх за ціне золото й наказував приймати по номіналній ціні. З того часу монета, зроблена з цінного металю, всюди витісняє розрахунки на вагу золота, чи срібла і майже всі держави починають прагувати власну монету, яка в межах їх території слугує законним платничим середником.

*) Gerlich: »Geschichte und Theorie des Kapitalismus.«

**) Gerlich: »Getreide-Giowesen.«

Консервативна Спарта приймає також монетарний принцип, але, боячись розповсюдження люксусу і пробудження серед свого населення гаїдлярських інстинктів, одмовляється від цінних металів, як підстави своєї грошової системи. Вона прагне залишити монету, якої цінність основувалась на декларації уряду, що лише ця монета є законним розрахунковим засобом у товарообороті, при вносі податків, оплачуванню боргів . . . Само собою зрозуміло, що Спартанська держава посідала монопольне право на прагування своєї монети і що за її піддроблювання мусіла гостро карати винних.

Це був перший в історії випадок уведення грошової системи, якої підставою служила не якось реальність, безпосередно потрібна для споживки або продукції цінності — як хліб, корови, раби, тютюн — і не цінність, основою якої служить індивідуальний процес оцінки під зглядом естетичного, чи містичного значіння певних предметів — золота, срібла, ядеїт, скайок, собачих зубів і т. и. Тут уперше в усій своїй класичній ясності виступає державно-правний мент — цінність монеті вперше і виключно надається декларацією державно-правового характеру, яка опреділяє монету як таку, як визнаний законом засіб розрахунків, як ідеально-правну мірку всіх реальних цінностей.

Коли ми це раз оглянемося на етапі розвитку грошового господарства в старі часи і спробуємо коротко сформулювати характер кожного з них, то мусимо зазначити такі найважливіші моменти:

1. Ніяких «грошей» взагалі ще не існує — шаблонів загально визнаної порівнюючої оцінки різних товарів ще не утворено. Між членами людської громади відбувається безпосередній, але не урегульований, обмін реальними цінностями; характер його випадковий і це скоріше обмін подарунками, ніж торговля.

2. Загально визнаний шаблон оцінки вже витворився. Вартість усіх інших товарів міряють порівнюючи їх з вартістю напр. раба, корови, куни і т. и. На цій ступіні ще відбувається безпосередній обмін реальними цінностями, але він уже до певної міри упорядкований, уведений в рівні рамки звичаю. З'являється поняття «риночної» вартості.

3. Мірілом порівнюючої вартості товарів починають служити благородні металі — золото, срібло й вироби з них — або в інших країнах: агат, ядеїт, денталіум, собачі зуби і т. и. загалом предмети, що самі в собі, як засіб споживки або продукції, вартості не мають і вперше одержують таку вартість з хвилиною оцінки їх під зглядом естетичного, або містичного значіння. Абстрактно-умовна «ідеальна» вартість стає тут уперше мірілом реальної цінності.*)

*) Ніхто певне не буде сперечатись з такою характеристикою скайок, собачих зубів і т. и., але напевно у відношенню до «благородних металів» у де-кого з'являться сумніви. Справді золото і яко товар має високу риночну вартість — значить нібито має не «ідеальну» а й «реальну» вартість. І хто купує нині золото для того, щоб робити з нього пльомб для зубів або годинники, чи вимагає платі за щось золотом, маючи на увазі забезпечити себе перед утратою на валюти, той менше всього думає про його естетичне, а тим паче містичне значіння. Але ми говоримо не про сучасний мент, коли вартість золота сонсім утратила звязок зі своїм містичним корінем («поклонення золотому тельрю», яке треба розуміти буквально, а не переносно, як «любостяжані») і лише почасти зберегла звязок зі своїм естетичним корінем — потребою на

4. Певній, відповідним способом оформленії (папр. в монеті), валтовій кількості металю (золота, срібла, міді, заліза) декларацією верховної влади надається значіння законного й обов'язкового платничого засобу на даній території — вводиться державно-правний чинник, який і починає чим далі відогравати все значнішу роль в процесі конструкції оцінки порівнюючої вартості.

Цей момент розвитку грошової системи ліг в основу всього сучасного всесвітнього грошового господарства й тому ми мусимо трохи докладніше зупинитись на його аналізі.

Що надає цінність монеті — матеріял, з якого вона зроблена, чи форма, що символізує певну функцію, яку монета мусить виконувати?

В сучасній європейській літературі — головним чином в німецькій — присвяченій грошовому питанню, під враженням руїни, яку внесла війна в грошове господарство більшої частини європейських держав, ведеться дуже широка «теоретична дискусія» на тему: чи гроши, як такі мусять мати реальну і цінність, підставою якої служить цінність матеріалу, з якого вони зроблені (*de facto* завжди думають про золото), чи «теоретично мислима» така «ідеальна» система, при якій грошове господарство могло бути організоване незалежно від «золотого короля», або взагалі «реального» забезпечення, і гроши виконували-б свою функцію, основуючись виключно на «номінальному» значенню, яке-б надавала їм відповідна декларація державної влади (в дійсності тут завжди маються на увазі паперові гроши «незабезпечені золотом»).

За браком місця ми не можемо тут дати звідомлення про всі етапи цієї дискусії, сподіваючись дати це в статі, присвяченій оглядові сучасної літератури по грошовому питанню. Але мусимо вже тут зазначити, що факт існування протягом довгого часу залізних грошей в Спарті, мідних у Росії (а ще в більшій степені факт підроблювання цих грошей без фальшивання якимись підмінниками самої міді)*), ажіо, яке мала під час світової війни шведська корона (однаково як металева, так і паперова) над своїм золотим нарітетом і ряд інших аналогічних фактів, що вказують, як у багатьох випадках фірма монети, символізуючи певну функцію надану її актом державної влади, відогравала домінуючу роль в процесі конструкції її вартості відносно як інших товарів, так і матеріалу, з якого сама монета була зроблена — являються дуже поважними аргументами для підтвердження не лише теоретичної вірності, але й фактичної можливості існування «номіналістичної» грошової системи і вказують на те, що

предмети скрізь зроблені з золота, а зате їх брали нових підстав своєї високої оцінки — потреба для індустрії та прагнення грошей, тобто, коли вартість золота стала базуватись на: а) естетичному, б) економічному і в) державно-правовому засновниках. Як і всі інші товари; тут ми говоримо про часи, коли державно-правний чинник «золота валюта» ще не мав нікого впливу на процес утворення оцінки золота, а економічний — лише починає оцінювати й опреділяти цю вартість на підставі відношення почину на нього для містичних і естетичних потреб і предложень на ринку. В цей момент характер вартості золота був цілком анальгічний з вартістю скляк, собачих зубів і т. д.

*) Вже в 1733 р. в державній скарбниці було складено 403 пуди фальш. мідн. монети. — Klauss: »Das russische Bankwesen«, str. 1.

лике значіння, яке »морфічно-проклямацийний« принцип має для установлення рівня вартості монети. Навіть більше — історія грошових систем за старих часів (а почасти й нинішні способи розрахунків у народів ге європейської культури) показує, що в основу їх може бути положений не лише принцип реально-економічної, або державно-правової »цінності«, а також і цінності естетичної і містичної, і що кожна з цих »вартостей« в невін часі і для невін культури являється »реальною«, незалежно від того, чи ця реальність є »умовою і второбр亚洲ю«, чи безнестрічною.

І коли розглядаємо боротьбу поміж поміналізмом і реалізмом не лише як спірку про те, чи країце — золоті чи паперові гроші, а з широкого історичного погляду, то це питання сформулюється у нас так: яка цінність, чи реально-економічна (худоба, хліб, сахар, золото і т. д.), чи морфічно-проклямацийна (паперові гроші, або гроші з неценінного металю) мусить бути покладена в основу грошової системи для того, щоб гроші як найкраще виконували свою функцію в народному господарстві. (Про цінності естетичного або містичного порядку ми не згадуємо, бо при сучасному стані культури годі думати про серйозну можливість основувати на них грошову систему.)

»Ідеальними« грошима були-б такі, які лише символізували б відношення між цінами всіх товарів, не виливаючи зі свого боку на процес їх будування.

Порівнююча картість напр. мік фунтом сала та пачкою сірників у кожній даній місцевості мусіла-б завжди залежати виключно від умов продукції, транспорту, почину і предложення цих товарів, і пі в якім разі не від того, за які — дешеві чи дорогі — гроші вони купуються.

Ідеальні гроші мусіли-б завжди мати однакову вартість незалежно від хитання цін на всі товари — значить вони самі не могли-б бути »товаром«, а лише »мірою вартості«, так само, як метр є міра довжини, кільограм — міра ваги і т. д. Їх відношення до тої степені вартості, яку вони виражают, мусіло-б бути в такій же мірі постійним і незалежним од матеріалу, з якого зроблені »символи вартості« — грошові одиниці, як є незалежною »ідеальнією довжиною«, метра, чи аринаю від того, чи конкретно символізує її відповідна залізна, або дерев'яна палічка, чи відповідної довжини пінурук.

Таких вимог не можуть, очевидно, задоволити гроші, вартість яких залежить од хитання цін на матеріали, з яких вони зроблені і могли-б їм відповідати лише гроші, маючи не реально-економічну, а морфічно-проклямацийну вартість.

Що, окрема золото, ціна на яке хитається в залежності від кількості його здобичі й попиту на цього, не являється прирождено-ідеальною мірою вартості — це ясно само з себе.

Для ілюстрації діапазону хитань його ціни відносно цін на найбільш важкі для життя товари, дозволимо собі привести пару прикладів.

Перший — катастрофічного упадку цін благородних металів у залежності від збільшення їх здобичі і другий — такого-ж, спеціально для українських хліборобів катастрофічного упадку цін на продукти в залежності від подорожчання золота:

По Roger'у*) середні ціни в Англії були:

	Роки 1541—1582	Роки 1583—1642	Роки 1643—1702
Пшениця	13 sh. $6\frac{1}{2}$ d.	36 sh. 1 d.	41 sh. $11\frac{1}{4}$ d.
Ячмінь	8 " $5\frac{3}{4}$ "	19 " $9\frac{1}{4}$ "	22 " $2\frac{1}{4}$ "
Овес	5 " $5\frac{1}{2}$ "	12 " 5 "	15 " $2\frac{1}{2}$ "
Мисо	1 " 7 "	2 " $5\frac{1}{2}$ "	3 " $5\frac{1}{2}$ "
Масло	2 " 8 "	4 " $9\frac{1}{2}$ "	6 " 1 "
Залізо	26 " $2\frac{3}{4}$ "	33 " $11\frac{1}{4}$ "	38 " 10 "
Платня роб.тнику	3 " 3 "	4 " 10 "	6 " $4\frac{3}{4}$ "

»Без сумніву« — каже Гельферіх, аналізуючи ці цифри й порівнюючи їх з цифрами здобичі благородних металів (див. таблиці в кінці статі) — »зменшення вартості гронаї і відновлення йому революція цін були-б ще більшими, якби велика потреба в розповсюдженням гронаїного господарства не забезпечила великим новим масам металю нового поля приміщення«.

Приклад відворотного звінца дозволює собі взяти з порівнюючи піддаваного нашого минулого.

Коли в третій четвертіні XIX століття Росія хотіла завести у себе золоту валюту і робила для цього великі закупки й нозикі золота за кордоном, вона мусіла за для придбання золотого запасу форсувати хлібний експорт за кордон. Найбільших розмірів досяг цей »експортний фанатизм« при міністрі фінансів Вишнеградському і продовжувався при Вітте. Низче наведені цифри характеризують наслідки цього в порівнянні з попереднім часом поміркованої політики мін. фін. Бунге.**)

	Бунге	Вишнеградський	Вітте
	1881 р.	1886 р.	1894 р.
Експорт	202,8	278	617 міліонів пудів
Одержано загалом	212,3	233,3	369,4 міліонів рублів
Середня ціна	119,4	83,7	59,3 копійок за пуд

Ми бачимо, що протягом 14 літ ціна золота відносно хліба вироста подвійно й лише тому, що а) продукція золота за цей період підвищала і б) поширила на нього з боку Росії був невчасний і завстигний і давав можливість закордонним спекулянтам гррати на пониженні цін нашого хліба й подорожання золота, і знов — коли виїзд хліба з України припинився, то ціна на нього відносно до того-ж золота раптово скочила в гору й пізні стойть на ю-Йоркській біржі $237\frac{1}{2}$ centis за бушель пшениці, або на нашу мірку, коло з рублів 16 коп. (золотих) за пуд.

Думаеться, що цих прикладів досить, що-б довести, що золото само по собі не є природною міркою, до якої натурально мусять пристосуватись ціни на всі інші товари, а що воно навпаки, як і всяка інша річ само є також товаром, якого вартість відносно до інших

*) Karl Helferich: «Geld und Banken», I. Teil, стр. 124.

**) Див. офіц. статистика цивового департаменту. Цит. по: Walentin Witzewsky: «Russlands Handels-, Zoll- und Industriepolitik», стр. 143.

товарів не є стабільною, а підлягає такому самому закону відношення між посилом і подажем, як і всякий товар.

Після того, що ми пережили в 90-х роках минулого століття, коли завдяки ринковому подорожанню грошей і викликаному цим катастрофічному унадксові цін на хліб, було зруйноване наше сільське господарство, а хліборобів опутали непосильні борги, від яких почали увільнятись лише під час світової війни, і після того, що ми переживаємо тепер під впливом відворотного зв'язка — подешевшання грошей, що майже д неможливу всяку калькуляцію, всякий обрахунок і в корінь руйнує громадське господарське життя — не знаю чи варто доводити, як тяжко відбиваються на народному господарстві хиттания вартості грошей, однаково, чи вгору чи вниз, і як потрібно мати стабільну грошову систему.

Такого стабілітету золото, як ми вже бачили, забезпечити не може, а значить воно й не може бути підставою найкращої з теоретично-мисливих систем.*)

Але не дивлючись на всі свої хиби, реалістичні системи — а серед них золота показала себе найзручнішою — протягом тисячеліття виявляли себе міцнішими й більш бажаними для людства, ніж системи номіналістичні. І пізнані, заведеної останніх — за винятком може лише Спарти — пояснюються не їх теоретичною перевагою, а лише неможливістю для держави мати в даний момент грошову систему, оперту на реальних цінностях, і при першій можливості держави працювали замінити номіналістичну систему менше удосконаленою, але більше невідною системою реалістичною.

Причин цього зв'язка треба шукати не в теорії, а лише в практиці грошового господарства. Річ у тому, що передумовою можливості нормально функціонуючої номіналістичної системи являється існування упорядкованого й міцного державно-господарчого організму з урядом, правні акти якого мають силу і значення, яке не втрачається від частих змін політичного життя.

Ноки існує упорядкована держава — її гроші, хоч і «номіналні», мають реальну вартість, бо ними можна оплачувати податки, платити борги, ними виплачується утримання урядовцам, за них лише закордонний купець може закупити в цій державі і т. д. Ця монета потрібна, її шукають купити, за неї дають реальні цінності й гроши чужих держав; її «міжнародний курс» держиться відповідно стану активності вимогового балансу цієї держави в порівнянні до балансу інших держав. Коли ж держава падає, або зловживши своїм правом емісії — її «номінална» монета стає просто нікому непотрібним і не маючим ніякої вартості шматком залива або паперу. Вона перестає служити «носителем цінності через час і далечінъ», мірилом і конденсатором вартості, — вона просто анулюється й одразу сchezаютъ усі ті вартості, яких вона

*) Теоретично найкращою безперечно була-б чисто номіналістична система, бо лише при ній можлива свідома регуляція кількості грошей в обороті, а значить і їх вартості. Тут ми не можемо докладніше зупинитись над цим питанням і тому широ радимо тим, кого воно цікавить, безпосередно позчайомитись з працями Кнаппа і Бендіксена.

була символом і виразителем. Анулюється грошовий капітал, і вчораший дука-капіталіст стає сьогодні злідarem.

Така залежність вартості «номінальної» монети від долі випущеної її держави і від стану загально-державного господарства не дає її власникам зділковитого забезпечення від того, що його праця, або реальні цінності, вложені ним для придбання цих монет, не пропадуть марно, коли держава зруйнується, або буде ногами вести своє господарство. Тому грошовий капітал шукає для свого символічного вираження чогось більше міцного та певного, ніж декларація державного уряду, і досі найбільш безпечною, зручною, а через те й найбільш розповсюдженою, формою такого вираження були гроші випрагувані з благородних металів.

В золотій монеті ми маємо синтез державно-правової гарантії, вираженої в формі монети з гарантією економічною, яка надається її присутністю певної кількості вагових частин золота.*)

Коли взяти на увагу, що політичне життя держав не завжди могло давати певність за їх майбутніх, то шукання капіталом реальній економічній гарантії треба визнати цілком слушним. І напевніше не скоро прийдуть ті часи, коли чисто номіналістичний принцип переможе «реалізм».

Зрозуміло також, що золото, як матеріал, що при малім обємі має велику ціну, легко переплавляється, не псуються від впливу часу, легко відріжняється від інших металів по брязку й по вазі, зручний для прагування монети, транспортний в природі не настільки рідко, щоб не бути в стані задовільнисти попиту на нього для організації грошових систем і не настільки часто, щоб утратити свою високу вартість — являється само в собі однією з найбільш зручних реальних цінностей для того, щоб покласти її в основу грошової системи для її реального забезпечення.

Звичайно ми не хочемо цим сказати, що лише золото може виконувати цю функцію. Навпаки, практика минулих часів знає, як ми вже згадували, інші способи забезпечення — в їх числі напр. старо-латинське *«распініа»*, єгипетські й вавилонські розрахунки хлібом, або київські *«куни»* першої доби нашої державності.**)

Вибір якоїсь реальної цінності, як підстави грошової системи залежить від багатьох причин. Зокрема треба тут виділити такі передумови:

*). Тільки маючи це все на увазі й можна зисувати собі можливість таких заявців, як те, що напр. золота шведська корона цінилась під час війни дорожче, ніж відповідна кількість вагових частин золота.

**). Напів уснідомлену, але анальпічну цією прикладам ідею можна помітити в законодавстві Центральної Ради при випуску нею «арбонанців» забезпечених пухром. Але самий цукор, яким хотіли забезпечити ці карбованці не був власністю смітнітів, самі емітенти зовсім не рахувалися з кількістю нот, я і вони мокнуть випустити, базуючись на дійній кількості цукру, що була д-їх розпорядимости. Вони не мили на увазі реорганізувати всю систему грошового господарства і не продумали до кінця наслідків «товарного» забезпечення, якого не можна було звязувати з курсом російської вілоти та з обіцянкою виплачувати предиянкам нот. щирим золотом» по курсу: карбованець = рубль. Вони лише скомпромітували себе й убити за кордоном довіря не тільки до їх здібності організувати грошову систему, а навіть сформулювати принципи, на яких хотіли її збудувати. І *«geheimsnisvolle»* карбованець став зразком непродуманої системи, замість стати зразком спроби конструкції системи нової.

а) Той, хто випускає «забезпечені» якимось товаром гроші, мусить сам раніше мати той товар у своєму розпорядженню — інакше «емітент» стає простим фальшиво-монетчиком (строго говорячи фальшиво-монетчиками тепер є більшість держав і державних банків).

б) На цей товар мусить бути завжди великий і постійний потік на внутрішньому і всесвітньому ринку — інакше вартість таких грошей не буде існувати. (Напр. в країні, де вода є дорогим товаром, що доставляється окремим господарям з систем центральних цистерн, теоретично цілком мисливі «гроші» забезпечені водою — квитки на право одержання певної кількості води мали б тут значну цінність відносно до інших товарів. Але було б абсурдно думати про подібну систему для країни багатою природною водою, або про «попит на воду» на всесвітньому ринку).

в) Висота техніки емісії мусить відповідати умовам свого забезпечення для того, щоб грошова система, збудована на даному сорті товару, була не тільки існування, але й зручною для користування.

До винайдення банкноту лізіє самі благородні метали могли відповідати вимогам легкоти й зручності розрахунків. Усі інші товари-гроші, як: раби, хліб, шкіра, куниці, худоба і т. д. вимагали спеціальних умов життя й господарства як од того, хто платив, так і від того, хто одержував їх і не могли служити посередником не тільки міжнародного, але й широкого внутрішнього торгівельно-фінансового обороту.

З часу винайдення й розвитку дженера системи банкнот, чекового обороту, товарних векселів, а пайбільше після того, як і по країнах із золотою валютою стала широко практикуватись система емісії банкнот, забезпечених товарними векселями, — проблема збудування грошової системи, забезпеченої не благородними металами, а іншими реальними цінностями, значно упростилаась, і певно недалекі ті часи, коли вона почне заводитись по різних країнах під різними (явними або скритими) формами і вступить в одверту боротьбу так з металістичним, як і номіналістичним принципами.

Зокрема для України, що не має золота для збудування металістичної системи і має забагато лиха від численних «номіналістичних» фальшиво-монетчиків, де населення не скоро повірить в господарські здібності навіть найкращого з мисливих урядів — це питання має іненомірно велику важливість і практичне значення.

Але для зясування масштабу проблеми і основних ліній, по яким мають пійти спроби її вирішення мусимо перейти до нарису організації модерного грошового господарства в тих формах, які воно прийняло від часу, коли монета перестала бути єдиним платничим засобом і відколи поряд із нею з'явився банкнот, а банкова організація стала центром усього господарського життя.

II.

Нині де жите майже в усіх культурних країнах золото рахується підставовою грошовою системи і весь міжнародний розрахунковий, торговельний і кредитовий оборот базується, знов таки «de jure» на цьому.

Коли взяти на увагу, що всесвітній оборот самої міжнародної торгівлі виражається, напр. за 1919 рік, величезською сумою — 70 міліардів доларів*), що розміри міжнародних боргових зобовязань виражаються тринадцятими значими числами**), що майже в кожній країні крім того функціонують на десятки, сотні, або й тисячі міліардів паперових грошових знаків, що значать на золото, і порівняти всі ці суми з сумою всесвітнього монетарного запасу золота = 36.453 міліардів ім. марок (по Гельфтеріху), з них на Європу припадає коло 22 міліардів, а по англійським підрахункам (V. W. Chr. Надолист 1919, ст. 452) = коло 2 міліардів £ — то їх явна невідповідність мусить гостро вразити читача мало знайомого з технічною структурою сучасного всесвітнього грошового апарату і з твою роллю, яку в ньому в дійсності виконує золото, і може викликати у нього цілу низку дуже серйозних сумнівів і запитань.

Справді, чи можна навіть скільки небудь серйозно думати про те, щоб держави могли поплатити золотом свої борги, коли найбільша з них — Швіц. Америка — мусіла-б заплатити своїм кредиторам біля 24 міліардів золотих доларів, а всесвітній запас золота рівний усього біля 9 міліардів доларів? Чи не є абсурдом, що серйозні люди й поважні держави (про мені поважні не будемо, й згадувати) видають і приймають зобовязання, які значать на золото, хоча її добре знають, що цього золота не вистане на покриття її одного відсотка всіх ціх зобовязань? Чи в який спосіб не тільки озброювати армії, будувати флоти, піщані життя міліонів людей для того, щоб видерті ще більшу кількість таких зобовязань, але навіть витрачати напір і працю урядовців на переведення по ним підрахунків, фіктивність і безпредметовість яких очевидна для всякого, хто здібний робити логічні висновки з мови цифр? В який спосіб може потіншитись економічне життя держави, коли на конто її дебіторів додається ще кілька десятків чи сотень міліардів неіснуючого в природі золота?

Відповідь на всі ці запитання можна дати лише після викладу сучасної системи організації грошового господарства і тих чинників, які відограють в ньому домінуючу роль.

»Хто хотів-би тенер щось сказати про хід господарчого життя в 19 столітті й пізніше і не почав-би свого викладу з нарису банків, в яких у всій чистоті втіленій дух модерного господарства,увільнений од усіх перед-капіталістичних підмінок, — тому-б попереду треба було вияснити, що він дуже мало розуміє істоту свого завдання... і »В бурах великих банкових фірм вирішується не тільки питання про війну і мир, дружбу або ворожнечу між великими державами, але врешті також і про долю дрібного перекупника на польському кордоні в такій же мірі вичерпуюче, як і про дальнє

*) »Volkswirtschaftliche Chronik« за 1919 рік, стр. 934.

**) Напр., сучасний державний б рг Сп. л. Держав Північн. Америки на 30 VII. 1920 р. виносив 23 941 972.781 до ягів; Англія = 1.278 000 000 фунтів шиллінгів; Франція = 254.000.000 франків; Німеччина = 239 800.00.100 марок не врахуючи 72 міліардів марок паперових грошей; Іспанія на 1. VI 1919 р. = 76 100.000 000 зір і т. з. — (Körpe II.: »Die Kriegsanleihen der europäischen Grossmächte«; »Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik pro 1919«; Manes: »Staatsbankrott«, а також доклади на брюссельській конференції).

існування наймогутнішого гірничого підприємства» —каже один з найвидатніших економістів минулого століття, Вернер Зомбарт*), і цілком із ним у цьому погоджуючись, ми мусимо хоч коротко зупинитись на питанні про банки і їх політику.

Наше старе державно-економічне життя не знало ніяких банків і піянкої банкової політики.

Правда, невідомо, який напрямок приняв-би розвиток нашої старовинної грошової системи (куп), якби татарська павала не знищила всенайкої нашої старої культури.

Можливо, що купа (коли це вірно, що ця назва означала не тільки купю шкіру в натурі, а також умовний знак — шматок шкіри з книжкою печаткою, який символізував право на одержання відповідної кількості цілих шкур) — була першим в Європі банкнотом. Книжка комора, в якій лежало «забезпечення» тих куп-знаків, що циркулювали в обороті, була прототипом модерних поточних банків, і Україна, яка була центром транзитової торговлі між Півноччю й Півднем, між Ганзою й Чорним Морем, — була в ті часи одиною з перших європейських країн, що починала творити сучасні форми господарства. Все це можливе і має велике значення. Але, на жаль, лише історичне, бо вже в другій добі нашої державності — за Хмельницького — Україна, відрізана і від Півночі і від Заходу, забула свої торговельні традиції, втратила безпосередні звязки з комерційними колами далеких країн і стала чисто хліборобським та скотарським краєм, для населення якого чисто фінансові проблеми відогравали вже лише другорядну роль, а «фінансова політика» звелась урешті до періодичного вирізування тих елементів, що западто нещадно висицали соки з народніх мас, і не виявляли політичних тенденцій до повороту до старої традиції.

Розрахункові потреби біжуЧого часу цілком задоволюяла металева монета — срібна й золота — Голяндського, Данцигського, Фльорентинського, Турецького, Польського і інш. походження, здобута, або за продаж товарів, або в щасливому поході, або як королівський «жолд» Війську Запорожському. Видатки на державні справи — військо, адміністрацію, суд і т. інш. — покривалися доходами з земель, млинів і т. ін., що були, або в комунальному користуванню, або давались у приватне володіння відповідним державним урядовцям чи станам.

Банкові установи й модерна грошова система були до нас уперше переднесені з Заходу, як зовсім чужородні рослини за ініціативою закордонного капіталу і під захистом та протекторатом петербургського уряду. Наше народне господарство не створило цих форм само, а, наспаки, мусіло розвиватись у поставлених цією системою з верху рамках, що часто зовсім не відповідали ні органічним його потребам, ні всьому духові культурно-економічного поступу нашого краю.

Тому аналіз діяльності банків па Україні не дав-би нам правдивої уяви про їх внутрішню сущість і закони розвитку та значення для народного господарства тих країн, де вони зародились і

*) »Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrh.«, 171—2.

розвинулись органіцю. Для зясування цього ми мусимо зробити маленьку розвідку в історії їх розвитку в чужих краях.

Історія старих культур — зокрема Вавилоної та Єгипту показує, що вже за 5000 літ до нашого часу існували банки й біржі, які по висоті своєї техніки мало в чім уступали своїм пізнішим лондонським, нью-йорським і інш. нащадкам.

В цих старих системах є не тільки безмежно багато цікавого з історичного погляду й поучаючого матеріалу, але й указівок на практичні організаційні методи, з яких багато можна-б і пізні перенести до нас з великою користю для справи.

Але стара східна культура в свій час загинула й на розвиток пізнішньої фінансової організації безпосереднього вlivу не мала. Посередній вliv — через Жидів, що скрізь були свідками її розвитку, зберегли й перенесли спомини про неї та її традицію через тисячеліття, протягом яких вони не могла розвиватись на новому ґрунті — ця культура певно мала, бо йнакше трудно було-б пояснити той факт, що першими банкірами по всьому світу в середні віки являються виключно Жиди й піхто інший.

В усякім разі Європа починає цілком наново й у великому цілому, зовсім пезалеки від старих забутих традицій, будову нової «Вавилонської вежі» — банкової та кредитової системи.

Після розпаду Римської держави на її території виникла дуже велика кількість маленьких державних новотворів, суворени яких присвоїли собі право прагування монети. Стара спокуса — фальшувати монету, побільшуючи примішку нецінного металю — проти якої вже не могли встояти Лідійці (прагування монет з електрону, видаючи їх за цире золото), надзвичайно розповсюдилається і завдяки цьому широкі кола населення почали дуже обережно і з недовір'ям ставитись до менше знайомої їм монети. Безконешна кількість одмін цих монет (у самій Німеччині їх було до 600) ще більше утруднювала для нефаховця розпізнавання справжньої вартості кожної монети і гальмувала торговлю. Розпізнавання цієї вартості та обмін одних монет на другі скоро перейшли в руки фаховців, у більшості золотарів, які ходили зі своїми столами по ярмарках та базарах і міняли бажаючим гроші. Від столів (*Banci*), на які вони кидали монету, щоби по брязку розізнати її вартість, цих людей почали звати банкірами.

Почавши свої гешефти виключно з розміну монет і заробивши на цьому добрі гроші, а також придбавши численні знайомства в торговельних колах віддалених країн — вони стали поширювати свої операції тим, що віддавали гроші в позику на проценти під залог майна, або під векселі, а також приймали чужі гроші на схованку в своїх мурованих льохах, спеціально пристосованих для безпеки від злодіїв. Національні, регіональні й родинні звязки між тодішніми банкірами умекнували їм переводження складніших операцій, як напр.: приймання грошей одним банкіром у касу в одному місці й виплата цієї суми його компаніоном у другому місці.

Вже в 1207 р. »Мініяйло Симон Розі цим стверджує, що він одержав 34 генуезьких лір і 32 денари, за які його брат Вільгельм

у Палермо має заплатити предявнику цього панеру 8 марок доброго срібла«.*)

Такі інреводи грошей, сполучені з одночасною зміною одних монет на інші, які були потрібні клієнтові в іншому місці, був дуже вигідний для обох контрагентів. Банкір заробляв на цьому добрі провізію, а клієнт (звичайно купець), маючи забезпеченням одержання потрібної йому в іншому місці валюти, міг завчасно зробити обрахунок вигодності тій чи іншої торгової транзакції й не боявся, що по дорозі його хтось ограбує.

З розвитком такого роду операцій банкіри ставали все більше та тісніше коло всього тодішнього торгового обороту. Інеріюча безпекіність переховування грошей у спеціальних до того пристосованих банкових льюах притягала до банків усе більше чужих грошей. Банкіри оперували ними, як власі ними й це значно збільшувало їх оборотні засоби, а разом із тим нобільшувало впливи в купецьких колах і давало великі доходи.

Переховування ріжких одмін монет в однім помешканні й використовування їх для обороту ускладнялося тим, що якість монет була не однакова — одні були більш, інші менш сфальшовані. Щоб уникнути непорозумінь, що могли виникати з обох боків при поверненні вкладів — або вкладчик жадав повернення кращих монет ніж він депонував, або банкір намагався видати гірші монети ніж він прийняв — багато банків, по прикладу амстердамського вже в 16 столітті почали поквитовувати вклади не на номінальну вкладені монет, а на дійсну вартість вагових частин цінного металю, що справді заключалась у цій кількості монет і означалась банкіром за згодою депонента. Ці росписки банкірів в прийомі грошей, завдяки тому, що вони значили на певну вагову кількість дорогоцінного металю, а тим самим були забезпечені від фальшування, почали розцінюватись у торговельному обороті значно вище від готових грошей. Ці банкові поквитування па прийняття в депозит певної суми металічних грошей і були первими в Європі «банкнотами» і тим чинником, розвиток якого зробив сучасну грошову систему так різко відмінною від усіх минулих.

Зпочатку, завдяки своїй більшій гарантованості перед фальшуванням, ці банкноти приймались у торговельному обороті охочіше від готових грошей і мали значне «ажію» (надвижку в ціні).

Далі банкіри, побачивши, що їхні зобовязання ціняться на ринку вище від готових грошей, зрозуміли, що на цьому вони можуть добре заробити і почали випускати в оборот свої банкноти не тільки на підставі інпередніх депозитів готових грошей, а й незалежно від них, сподіваючись, що ніхто не буде вимагати розвязання ціх банкнотів у металевій монеті. Таким чином банки почали «робити» собі гроші й це давало їм змогу ще більше поширювати свої обороти, свої звязки і впливи в комерційному світі.

Таке «роблення» грошей було западто легке й привабливе, щоб не дістати в найкоротшім часі широкого розповсюдження. Метою

*) Obst: «Bankpolitik», т. II. стр. 18.

кожного банкіра стало випустити яко мога більше своїх банкнотів і оперувати ними, як готовими грошима. Слідом за приватними банкірами по цьому-ж шляху пішти й уряди численних держав і поряд з банкнотами приватних банків з'явилися в обороті зобов'язання державних банків, яким законом надавалось значіння легального розрахункового засобу парівні з давінкою монетою.

Таким робом з'явилися паперові гроші, але довгий час не існувало нігде ані строгих приписів, що регламентували-б такого роду емісію, ані контролю над нею.

На результати не треба було довго чекати. Населення, що зпочатку, боючись фальшиваних монет, охотніше приймало банкноти, тепер побачило, що ціх ріжноманітних банкнотів з'явилося щось забагато й почало звертатись до банків з жаданням розвязати їх у цінному металі. Банки, що забагато випустили свої пот, не могли виконати своїх зобов'язань; банкноти почали втрачати загальне довір'я й падати в ціні відносно до металевих грошей, а їх емітенти почали банкротувати.

В цей спосіб напр. уже протягом 16-го століття з 103 венеційських банків безславно загинуло 96.*)

В 70-х роках минулого століття в самій Німеччині функціонувало до 140 відмін паперових грошей і банкнотів з найріжноманітнім курсом і дійсною вартостю.**)

В Англії довгий час після звигнання Жидів в 1290 р. банкова справа була в руках золотарів і їх «goldsmith's notes» з досить великим успіхом заміняли в обороті металеві гроши. Ноти «The Bank of England» скоро після його заснування мали вже в 1697 році дізажіо на 20% до свого золотого паритету. Ноти приватних банкірів, числом яких у 1790 р. доходило до 350, успішно конкурували з нотами «Bank of England», але вже в 1793 році більше сотні ціх фірм мусіло обявити себе банкротами. Ноти «Bank of England» тимчасом поправились і в 1800 р. вже часово стали на рівні зі своїм золотим паритетом. Але не надовго. В 1812 р. за 100 £ банкнотами давали вже лише 75 £ золотом, а в 1813 р. — всього 71 £. В 1821 р. банк знов вирівнявся й відновив розвязання своїх пот по паритету, але в 1825 р. знов «дізажіо» й банк припиняє виплати золотом. З числа приватних банкірів протягом 1814—15 р. р. (завдяки війнам Наполеона) збанкрутоvalо ще 200, а в 1825 р. — ще біля 70 (наслідок гіперінфляції й утруднень експорту).

Лише після Peels' akte в 1844 р., який реорганізував емісію пот по принципам квантитативної теорії славнозвісного Рікардо став банк на твердий ґрунт і до цієї вважається однією з найпевніших і найсолідніших інституцій, хоч і сильно потерпів під час пішіньої війни. Вартість його пот дуже піднімала не тільки відносно золотого їх паритету, але й відносно паперових грошей цілого ряду інших країн.

Франція пережила в цьому обсягу не менше. Банкротство Banque Royal в 1720 р., збудованого по системі славнозвісного Джона Лью —

*) G. Obst: «Bankpolitik», т. II, стр. 21.

**) W. Zombardt: «Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert», стр. 173.

згадується в усіх історіях тих часів і зупиняється на цьому не будемо, зазначивши лише, що ефект його був на стільки великий, що довгого у Франції не міг заснуватись новий емісійний банк і чергове банкротство могло статись з «Caisse d'Escompte» лише в 1793 р. головним чином завдяки кредитам, які він мусів давати державі і яких вона йому не повертала.

Крім банкнот, емісованих банками, французький уряд випускав це в 1789 р. по постанові Національного Зібрания «асигнати», що були забезпечені доменами.

Цей випуск ішов із таким успіхом, що вже в 1796 р. їх кількість виносила $45\frac{1}{2}$ міл і ярдів ліврів, а вартість відносно металю, яка все-ж тоді була рівна $\frac{1}{3}$ процента, скоро, звичайно, дійшла до нуля.

З часу заснування Французького Банку та перейняття ним на себе потвоєї монополії Франція явно досі не банкрутувала, але це не є виключенням для найближчого часу.

Не менш мабудь яскраві історичні приклади в цім обсягу знаходимо ми в країні гордого тепер і побідного доляра.

В 1748 р. за 100 \$ срібних можна було одержати:

в New England	\$ 100	наперових,
» New York	» 190	»
» South Carolina	» 750	»
» North Carolina	» 1000	» і т. д.

Винущені замість цих «colonial bills of credit» в 1775 р. «revolutionary bills», що гарантувались усім майном Сполучених Держав, уже в кінці 1776 р. мали діважіо на 100%. В початку 1777 р. відношення срібла до наперових грошей було = 1:4 в кінці того-ж року = 1:10, в 1779 = 1:20, в Березні 1780 р. 1 \$ срібла = 40, а в Грудні того-ж = 75 \$ наперових. В Лютому 1781 р. це відношення було вже = 1:500, а у Віпринії й Північній Кароліні = 1:1000.

Звичайно, як і в інших подібних випадках, держава й не думала навіть розв'язувати своїх пот у металевих грошиах і, висловлюючись мовою биржоників, «вивернула кожуха», як це робили свого часу й Англія й Франція і майже всі інші держави, коли обставини політичного життя вимагали цього для добра народу.

Що до характеру забезпечення наперових пот багатьох американських банків, то до недавнього часу такі випадки, як емісія пот на 648.000 \$, «забезпечених» металевим запасом = 86 \$ були не так уж рідкими.*)

В 1837 р. по підрахункам Handy емісію американських банків, розміри якої досягали 1,548.588 \$, «забезпечував металевий запас у розмірі 86.274 \$. І лише після ряду реформ — 1863, 1874, 1875, 1882, 1900, 1908 і врешті 1913 року північно-американське грошове господарство налагодилося. Нинішня війна, що неймовірно збагатила Америку, закріпила її силу та значіння доляра на довгий мабуть час. Але система емісії (правом емісії наперових грошових знаків в Америці користується біля 7000 приватних і корпоративних банків) на підставі забезпечення пот борговими зобовязаннями дер-

*) Obst, стр. 180.

жави, які рахуються за шире золото, ставить і сучасне американське грошове господарство в дуже тісну залежність від політичного життя держави з його успіхами та катастрофами. Нині Америка нереживає близьку добу економічного й політичного розвитку, і її грошова система є одною з найневніціх. Чи надовго? Відповісти тяжко, але не є виключенням, що на дуже довгий час.

Процес організації грошового господарства в Росії одріжнявся від європейського й американського в загальних рисах тим, що тут місцеве населення не проявляло жадної ініціативи в комерційній і промисловій сфері взагалі, а в банківій зокрема, аж до другої половини 19 століття і що всі реформи й нові економічні ідеї завжди проводились тут зверху за ініціативою, силово й коштом уряду, при допомозі головним чином чужоземців. В одній тільки сфері населеню трудно було відмовити в ініціативі й самодіяльності — це в незалежному від держави виробі (фальшуванню) мідної монети, яка до кінця 18 століття фактично (при юридичній срібній) була майже єдиним розрахунковим засобом. Так напр., уже в 1733 р. в державних лише касах Петербурга було складено 403 пуди фальшованих мідяків.*)

Першою спробою увести в оборот паперові гроші був проект графа Мініха випустити »асигнації«, забезпеченні металевим фондом державних кас. Першими банками в Россії були — засновані указом Ялісавети Петровни з 13/V 1754 р. — »Дворянський Позичковий**«) і »Торговельно-кредитовий« (приділені до »Комерц-Колегії«, закладеної ще Петром I.). Далі настунали засновані в 1758 р. графом Шуваловим 2 »мідні« банки — в Петербурзі й Москві — головним чином для дисконта торгівельних векселів і організації жирового обороту між Петербургом і Москвою. Тим-же графом Шуваловим був заснований ще один »банк артилерійського й інженерного корпусу«, капітал якого було складено з переливки старих гармат на монети.

Паперові гроші вперше в широкий оборот увела Катерина II, заснувавши в 1768 р. два »асигнаційні банки« в Петербурзі й Москві з основним капіталом $\frac{1}{2}$ міліона мідних рублів. Зпочатку ці асигнації, замінивши валіку і незруйну мідну монету, були дуже улюблені й мали $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}\%$, ажіо над своїм мідним паритетом, але коли емісія їх у 1786 р. досягла висоти 50 міліонів рублів, при загальній кількості всіх срібних і мідних монет в обороті 180 міл. руб., — діважіо досягло 2—3%. В 1795 р. асигнації уже було випущено на суму біля 150 міл. руб. і курс їх упав до $68\frac{1}{2}\%$. Потім, завдяки побільшенню закордонними позиками металевого фонду в 1747 р., піднявся до $79\frac{1}{3}\%$, — але в наступному році впав до 60%. В 1810 р. емісія досягла вже 577 міл. руб. Уряд намагався завести срібну валюту й хотів установити для асигнацій твердий курс: 1 руб. срібний = $1\frac{1}{2}$ руб. асигнаціями, але вже в 1812 р. думка ця була залишена — асигнації були обявлені законочним платничим засобом (перейдено було до чисто-паперової грошової системи). Кількість асигнацій в 1815 р. досягла

*) Klauß: »Das russische Bankwesen«, стр. 1.

**) Лише для Великоросії — на Україну переніс він свою діяльність лише в 1883 році.

826 міл. рб., а курс одного рубля асигнаціями став рівним 20 коп. сріблом.

Позики срібла, зроблені в Льондоні у *Baring Brothers & C°*, в Амстердамі у *Нор & Й* у Льондонського Ротшильда для скріплення металевого фонду справі не помогли і маніфестом 1/VII 1839 р. було зафіксовано часткове банкротство: уряд приймав асигнації проти срібла, або «нових державних кредитових білетів» — які йшли по паритету зі сріблом — 1 рб. срібла = $3\frac{1}{2}$ рб. асигнаціямі.

Своєю чергою нові кредитові білети мали лише на $\frac{1}{6}$ покриття сріблом у державній скарбниці. Але все-ж довір'я було до них велике до 1853 р. (Кримська війна), курс їх стояв майже парівні зі срібними грошима.

Дізажіо під час війни було незначне — всього $2-6\%$ — а в Жовтні 1863 р. курс їх піднявся навіть до 98.2% . Але не надовго. В Падолисті того-ж року він був уже 92.3% , а в Жовтні 1864 — 77.3% .

Державний банк і міністерство фінансів почали вести енергійну політику зборання золота.

Відсоток металевого забезпечення вдалось підняти до 28.8% , і в 1875 р. курс кредитових білетів піднявся до 92% . Але Російсько-Турецька війна, внутрішнє політичне становище, спекуляція своїх приватних і берлінських банків з російським рублем, така-ж спекуляція льондонських банків з російськими цінними паперами — знов збили цей курс. В 1881 р. він виносив лише $63-64\%$.

Поміркована і розумна політика б. київського професора Буніє, який (1882—87) став міністром фінансів, не могла рантом відновити зруйнованого фінансового апарату.

Щоби підняти курс кредитових білетів, треба було зробити інтервенцію головним чином з трьох боків:

1. Урегульювати державний бюджет так, щоб державні видатки покривались державними прибутками, а не вищуком нової маси паперових грошей, що не відповідала степені господарського розвитку країни, ані не була забезпечена металевим покриттям. — Це Буніє робив з досить великим успіхом.

2. Збільшити металевий фонд покриття шляхом накоплення золотого запасу. — І це робилося не без результатів.

3. Збільшити попит на російські кредитові білети з боку закордонних комерційних і фінансових кол. Цей попит звичайно зростає толі, коли закордонним імпортерам потрібно мати гроші даної країни для закупу й вивозу з неї до себе товарів. Головною підставою російського експорту завжди був хліб. Отже треба було збільшити експорт хліба. Примусити своїх хліборобів продавати більше ніж вони хотять і можуть, і павиаки, зменшити закупи за кордоном, то зменшити вивіз грошей.

Буніє розумів, що коли викинути на закордонний ринок забагато хліба й дати всесвітнім біржовим колам до зрозуміння, що цей експорт і надалі буде форсуватись — біржа буде гррати на почиже і як ціни на хліб, а тоді й побільшений експорт не побільшить суми одержаних за цього грошей. Далі розумів він також, що хоч і дуже важко досягти паритету кредитового рубля зі срібним, щоби постійні хитання курсу не руйнували господарського життя, але ще

бажніше, щоб населення нормально годувалось і сільське господарство могло нормально розвиватись. Кермуючись ціми мотивами він не міг зарадто форсувати експорту й інцидно зживати національного пресу. В результаті його кермування міністерством фінансів загальний рівень економічного розвитку значно підвищився, ціни на хліб на гессвітньому ринку, не зважаючи на силну американську конкуренцію, були не погані, — але курс кредитового рубля в кінці його доби стояв на 55.7%, відносно свого металевого паритету.

Ці «гуманітарні» мотиви »доктрина« Бунге пі на хвилину не зупинили обох його наступників — Віннеградського й Вітте. Вони з усією енергією почерзі налягали на податковий прес, щоб примусити хліборобів продавати для експорту більше хліба й тим визвати за кордоном більший попит на кредитові рублі.

Результати були »бліскучі«. Уже в 1890 р. курс кредитного біл. був = 72.6%, але скоро знов упав до попереднього рівня. І коли в 1897 р. по ініції Вітте почали заводити золоту валюту, то не обійшлося без девальвації, і старий кредитовий рубель став розв'язуватись у золоті, або паритетному до нього новому »государствуному кредитному білету« по курсу 06 $\frac{2}{3}$ %.

Вище наведені офіційні цифри (див. ст. 71) цлового департаменту роблять для нас зайвою детальнішою оцінку користі цього »експортового фанатизму« й політики накопичування золота за всіку ціну — для народного господарства взагалі, а для хліборобського класа зокрема.

Ціна на хліб упала на половину — величезному збільшенню експорту відповідала зарадто непропорціональна виручка грошей. Врешті вдалося таки (але не через побільшений експорт, а головним чином через позику металу й чужої валюти у закордонних банків) поставити російську валюту на золотий ґрунт і значно зменшити хибності курсу, але сільське господарство було винищено до безкрайю.

Епідемії голодного тифу, холери і т. д., страшна заборженість наших хліборобів у місцевих юндів-хліботорговців і інших так місцевих як і російських гілтаїв, од якої наше селянство почало увільнятись лише перед кінцем світової війни, — страшна сума 0%%, яку держава мусіла платити (знов таки в золоті) своїм закордонним кредиторам, що допомагали їй утворити золотий фонд, а значить необхідність і надалі форсувати експорт — це була компенсація за введення золотої валюти.

Коли до того це пригадати історію практики збирания податків (висота яких досягала розмірів, яких не могло витримати селянське господарство при упавших цінах на хліб) — розиродаж з публичного торгу за »недоімки« майна до останньої корови й останнього кокуха — і уявити собі, який настрій серед народних мас могла викликати така політика, яке відношення до влади мусіла вони виховувати . . . то розіплата за неї ціною болюшовизму не видастесь зарадто незрозумілою.

Не будемо забувати, що загальне переконання про »Росію — житницю Європи«, яке тепер у відношенню до України так часто і так (що до масштабу, в якім це робиться) безпідставно пристосовується — є навсправді одною з найстарших європейських »разв'єситихъ

клюквъ», в істинні якої ми самі себе супроти очевидності перевонали. Коли взяти середні цифри російської продукції, споживання й експорту хліба й порівняти їх з такими-ж цифрами інших країн, то стане очевидним, що Росія експортувала з голоду, а не з ліноків для внутрішньої споживи зайвих.

Ми дозволимо собі навести тут таблицю, складену авторитетним у цій справі інтернаціональним хліборобським інститутом у Римі.

**Середня кількість хліба на голову населення
в різних країнах за роки 1909 — 1914.*)**

Експортуючі країни	Здобич	Вивіз	Вжиток внутрі краю
	в кільограмах (1 пуд = 16·38 кільограма)		
Канада	1694	368	1326
Сполучені Держави Півн. Америки .	1151	43	1108
Угорщина	651	99	552
Аргентина	1322	813	509
Болгарія	568	143	425
Румунія	875	455	420
Росія	445	64	381

Імпортуючі країни	Здобич	Ввіз	Вжиток внутрі краю
	в кільограмах .		
Данія	689	267	958
Бельгія	226	313	539
Німеччина	417	80	497
Швеція	421	71	492
Франція	421	59	480
Голландія	150	298	448

На Україні справа стояла значно ліпше, але що не так уже близькуче, як це люблять чомусь виставляти — видно хоч-би з вислідів Берестейської Умови.

Ясно, що така система форсування експорту, яка була при Вішиеградському, Вітте та їх наступниках аж до самої війни, могла базуватись тільки на пригніченості та опушеності хлібороба боргами й податками, на відсутності у нього всякої іншої можливості оплатитись, як лише продажом хліба за всяку ціну і при всяких умовах.

Треба памятати, що таке пригнічення хліборобського класу було досягнуто головним чином при співділанню трьох чинників: 1. політики російського уряду, яка в області економічній була здавна «ліберальною» (останніх у інших областях азіяцько-деспотичною і імперіалістичною) й перекладала головний тягар податків на хлібороба; 2. спекуляцію «закордонних Жидів***) — кредиторів російської держави; 3. спекуляцію місцевих ембріонів нашого капіталізму, що

*) Vogel: »Russland«, стр. 147.

**) Руслан Петров Микола ІІ-го.

оплутували хлібороба боргами й диктували ціну на хліб на ви-
трішньому ринку.

Капіталізм і звязана з ним матеріальна культура — залізниці, поліпшення транспорту взагалі, електрика, телеграфи, телефони, використовування підземних багацтв (угля, заліза, гасу), економія праці і матеріалу в продукції тканин, виробництво шкіри і т. д. — річ сама зі себе дуже хороша, потрібна й користна. Але коли поруч із залізницею «по бровці» ідуть пішки десятки тисяч хліборобів «на заробітки», не маючи грошей, щоб купити квитка, коли загалом поліпшення транспорту служить лише інобільшенню вивозу одірваного від рота хліба, побільшання в сотні раз здобичі гасу не робить «лучину» історичним пережитком, а розвиток великої текстильної, шкіряної і іншої промисловості, зруйнувавши добробут восьми міліонів «кустарів», не говорячи вже про побічну селянську промисловість, не одяг і не обув голого та босого населення, бо не збільшив його покупної сили, — коли вуголь ішов лінією на опалювання залізничних валок, що вивозили цінності — то цей бік «імпортового» капіталізму спеціально нас примушує добре подумати над своєчасністю і методами його введення і пропаганди, а окрема над проблемою введення знову грошової системи, організованої після випробуваних зразків капіталістичного господарства при допомозі закордонного капіталу.

Коли золоту валюту заводили у себе Німці, то, хоч населення Німеччини (головним чином торговельно-промислові кола його) здавна мало значні запаси золота, хоч окрім уряди вже в другій половині 18-го віку набирали величезні суми грошей (самі субсидії, напр. од Англійців виносили 46.5 міліонів £, а од Французів 137.5 міліонів £)*), хоч приток благородних металів під збільшився завдяки активному торговельному балансу і великій іміграції до Німеччини багатьох Французів, хоч у 1845 р. Прусія одержала від Франції величайшу на ті часи контрибуцію — 100 міліонів франків — вони все ж таки вичікували до більші слушного часу: — до моменту, поки дощ нових французьких міліардів військового відшкодування не оросив ланів німецького народного господарства — до самого 1875 року. Завдяки цьому перехід на золоту систему відбувся тут легко, на чисто національному ґрунті і дав величезну користь для всього національного господарства, не звязавши його ніякими новими тягарями.

Коли-ж цю саму систему закодила Росія — без огляду на своєчасність і свої реальні господарські потенції — вона опинилася у виці змальованому нами становищі, завдяки якому наше селянство мусило годувати свиней, дріб, робити маслю і т. і. майже виключно на продаж до міста та експорт за кордон і годувати пів світа, само не доїдаючи й вічно лишаючись злідціями.**)

*) Порівняй з даними Зомбarta.

**) Інтересно, що до цього заявила всі так уж було звікли, що коли в останні роки селянство перестало так кидатись за грошима, як раніше й почало само країще годуватись — це викликало майже обурення у міських господинь і взагалі «публіки»: подумайте, музик «жере» курятину та масло! І навіть досі цей тон підсвідомо бренить в багатьох «споминах про подорожі», які друкували представники нашої зголоднілої інтелігенції, що побувала на селі.

Ось чому війна, закривши експорт хліба за кордон і увільнивши (завдяки «інфляції» і подешевшанню грошей) село від боргів, загалом значно поганішила його становище, не зважаючи на всю ту руїну, яку вона внесла в сільське господарство.

По цій же самій причині всі не хліборобські пляні санкцій нашої валюти — так большовицькі як і чисто буржуазні — завжди починаються з того твердження, що «треба викочати з села гроші, де вони лежать непродуктивно».

* * *

Вже з цього далеко неновного огляду емісійної діяльності приватних і державних банків у ріжні часи й у ріжніх країнах видно, що хвилі «інфляції», хитання «курсу», хитання і ануляція покупної сили грошей — були звищем загально розновисудженням, майже нормальним і, павиаки, періоди стабільноти, урегульованості цієї справи бували порівнюючи не так часто. І що металеві гроші від часу винайдення банкноту почали грati далеко не виключну ролю в грошовому господарстві.

Такий стан грошового господарства, при якому вартість грошей, їх покупна сила була пасивною, а навіть цільковитою ануляцією, дуже шкодив нормальному розвиткові господарства. Тому у всіх держав було завжди бажання упорядкувати цю систему так, щоб кількість грошей була пристосована до справжніх потреб народного господарства та ѹзби їх вартість була стабільною.

Практика ряду останніх десятиліть показала, що ця стабільність і твердість курсу грошей кожної країни на міжнародному ринку найкраще досягається тоді, коли курс нацерових грошей або банкнотів стоїть на рівні зі своїм золотим паритетом, і тому удержання системи паритетів стало одним з головніших і найтяжчих завдань політики поточних банків.

Удержання курсу банкнот на цьому рівні у великій мірі залежить од готовності банку завжди виплачувати бажаючим за свої потрібність відповідну суму в золоті.

Збереження по можливості більших запасів золота стало одним з домінуючих мотивів банкової діяльності. Але не дивлючись на ясну свідомість у тому, що при золотій основі валюти лише золото юридично є справді певним платничим засобом, від часів винайдення банкнотів іноді держава не думала серйозно про те, щоб обмежитись виключно золотими грошима і зовсім одмовитись од паперових. Вигода заведення нацерових, але забезпечених золотом грошей, збільшуєчи оборотні засоби емітента і роблячи його в скрутну годину посідачем реальної цінності — благородного металю — а його кредиторів власниками лише паперових зобовязань, була настільки очевидні, що відмовитись од них, звичайно, під один емітент добровільно не хотів, тим наче, що й не міг, би зробити цього без шкоди для всього народного господарства. Практика виявила, що в нормальні часи, коли кількість обороту их засобів впнутрі країни відповідає дійсним вимогам її господарського обороту, коли міжнародній обмін реальними цінностями взаємно компенсується і коли кількість грошових зобовязань даної держави, які знаходяться в руках держави іншої, не за-

надто ріжняться від її вимогових активів — політ на золото є по-рівноючи невеликий і курс паперових грошей можна регулювати не золотими виплатами, а напр. збільшенням експорту до країни кредитора. Він збільшує попит на грошові знаки експортера, а разом із тим підвищує їх вартість. Штати удержання валютових парітетів (коли не зумінеться на паліятивних засобах, як напр. дисконтова політика), звелось врешті до справи удержання так званих «вимогоного», «розрахункового» і «торговельного» балансів, і фінанси держав опинились у найтіснішій залежності від загального рівня добробуту, ступені заборженості і здібності до господарської експансії даної країни. Золото в такі часи служило лише резервним фондом, що вживався тільки тоді, коли в товарообмінному обороті і в обороті капіталу почувались якісь тертя або часовий інцидент. Тоді роблено золоту інтервенцію і справи полагоджувались. Коли ж дезорганізація господарства, чи то внутрішнього, чи міжнародного, набуває таких розмірів, що золота інтервенція або приняття нових зобовязань допомогти не могли, то держави в таких випадках в тій чи іншій формі, більш або менш спокійно (в залежності від їх реальної сили) обявляли банкротство, або відносно лише своїх підданих, або відносно лише закордонних кредиторів, або відносно й тих і інших заразом і починали заново будувати те, чого вже не можна було відремонтувати. Таких банкротств протягом 19-го віку було біля 83.

Ми бачили таким чином, що заведення крім металевих грошей ще банкнот і грошей паперових, забезпечених золотом, збільшує оборотні кошти й уможливлює переведення господарських операцій у ширших розмірах, ніж це було б можливо при існуванні лише того самого запасу металевих грошей і що — поки емісія паперових грошових знаків не набуває характеру «інфляції» — курс їх стоїть на рівні з металевою монетою.

Система металевих забезпечених банкнот дає, як виявила практика, можливість поміожити в кілька разів кількість оборотних засобів, не порушуючи цим (в нормальні часи) курсу паперових грошових знаків відносно їх металевого нарітету.

Але її цей подвійний і потроєний всесвітній запас грошових знаків ні в якій мірі не відповідає цифрам всесвітнього торговельного і кредитового обороту і цифрам зобовязань, які значать на гроші. Сама можливість таких сум виплат і зобовязань не може бути зясована, поки ми не вийдемо глибше в суть організації сучасного кредитового господарства й душі його — великих акційних банків.

Ми покинули огляд діяльності приватних банків у той момент, коли більшість з них було позбавлено права емісії грошових знаків, яка давала їм великий «заробіток». Більш того — в звязку з поступовим упорядкуванням грошових систем їх гешефт по обміну грошей почав підупадати. Ім залишилось лихварство й операції по кредитуванню торговельного обороту, які не завжди можна було відрізнити від лихварства. Але й тут з розвитком караочного за лихварство законодавства, гешефт приватних банків був обмежений, а збільшення заможності міського населення зменшувало його залежність від банкірів. Здавалось що для їх професії настали скрутні часи. Але то тільки здавалось.

Нові часи, часи господарської революції, яку пережила Європа під впливом винайдення нафтою машини і народження акційного принципу утворили для банків нову блискучу добу та одкрили їм необмежено широке поле для діяльності й розвитку. Треба було тільки пристосуватись до нових вимог.

Нова велика індустрія, будова заливниць, нова всесвітня велика торгівля — вимагали для своєї організації величезних капіталів, якими лише в рідких винаходах володіла одна особа. Треба було збирати гроші, складаючи великі суми з окремих дрібних вкладок. Акційний принцип дав для цього дуже зручні і прості форми. Банки з усією енергією кидаються в цю нову для них область індустриального й торговельного трондерства, стають організаторами торговельного і промислового кредиту, конденсаторами та розширеністелями грошової енергії в народному господарстві. Починається нова доба гарячкової перебудови європейського господарства на капіталістичний лад і банки стають на чолі цього величеського будівництва руху, зростаючи та розвиваючись разом із ним.

Цікаво, що модерна організація банків, що завжди служать найбільш типовим зразком чисто буржуазного духа, найбільш зобов'язана своєю ідеологією великому французькому соціалістові Сен-Сімонові, а своїм появленям — двом його учням Ісааку та Емілю Персірам, які сконкретизували думки свого учителя. Гостро підкреслюючи, що вони не мають нічого спільного з типом банкірів-ліхварів і гнітаїв (а цього типу банкірів тоді й не було), почали з великим ентузіазмом проводити широко задуманий план організації банку, який мав служити виключно розвиненю індустрії, полекшуваючи шляхом організації кредиту засновування і фінансування великих підприємств. Їх ідеалом було утворення такого одного центрального банку, який, володіючи більшістю акцій усіх національних індустрийних підприємств, міг би направляти й керувати всією промисловістю.

Заснований братами Персірами в 1852 р. з цією метою банк Crédit Mobilier перерішив свої сили і, заплативши у біржових спекуляціях, збанкрутівав. Ale ідея тісного зближення банків з індустрією лишилася і, очищена од усіх громадських «утопічно-альtruїстичних» елементів, стала одним з головних керуючих принципів в організації і діяльності модерніших великих банків. З ціх часів банки почали активно ітогуватись в організацію продукції.

Щоб дати нарис методи «трондерства» і значення для промисловості банкового кредиту, не займаючи забагато місця викладом цього питання, дозволимо собі обмежитись прикладом, який проф. Афанасієв*) на підставі довголітнього досвіду вважає характерною схемою нашого індустриального будівництва нових часів.

Збирається товариство, яке хоче заснувати цукроварню. Для того треба 500 тисяч основного капіталу, а воно має лише 200 тисяч. Просилляють за дозволом заснувати акційне товариство. Дозвіл приходить, але з умовою, що товариство може почати функціонувати ли-

*) Бувший управлюючий київською конторою російського державного банку, а потім міністр закордонних справ Української Держави. Див.: «Денежный кризис».

ше після виселення 500 тисяч основного капіталу в державний банк. Групдери звертаються до приватного банку, позичають там 300 і вносять 500 тисяч у державний банк, після того товариство вважається законно заснованим. «Загальні Збори» акціонерів існують уповноважують вибрану «дирекцію» взяти з державного банку «основний капітал». Дирекція бере 300 тисяч, оддає їх кредитованому банкові й остается з 200 тисячами власного капіталу плюс 500 тисяч акцій нового підприємства. Маючи ці акції, вона може під застав їх у банках одержати напр. 40%, значить ще 200 тисяч. Біля 100 тисяч уживається на закуп машин. Треба ставити будинки, давати завдатки плянаторам буряків і т. і. Але для цього можна запродати цукор майбутньої продукції, під цей цукор можна одержати ще кредит тисяч у 100 — і таким чином велике підприємство пускається в ход з порівнюючи дуже малим капіталом, лише завдяки можливості кредиту. Ясно, що таке промислове підприємство цілком залежить від фінансуючого його банку, бо напр. затримка кредиту викликає для нього кризіс, який може довести до банкротства. Цей приклад торкається промислових підприємств середнього типу.

Колику кинути погляд на підприємства — величні, такі, як будова великих каналів, залізниць, гірничі копальні, розроблення нафтових джерел і т. і., які вимагають для свого заснування і пущення в рух уже не сотень тисяч, а міліонів і міліардів, то побачимо, що для їх організації ще трудніше знайти індивідуальний капітал і що існування їх ще більше звязано з капіталом деперсоніфікованим, інтернаціональним, що збігається зо всіх джерел у великі банки, формується в них і ними направляється для роботи в тій чи іншій області. Правда є ще й окремі люди — Моргани, Рокфелери, Вандербільди, Ротшильди — які володіють міліардами і можуть, маючи більшість акцій у себе в руках, направляти по своїй волі діяльність таких промислових величин, як *United States Steel Corporation* з її міліардом доларів капіталу і «контролем» над 82% всієї американської залізної промисловості, як *Standard Oil Corporation*, що, закладена Рокфеллером з капіталом усього 4000 доларів, уже в 1912 р. посідала капітал 400 міліонів доларів і пізні «контролює» більш половини всесвітньої нафтової продукції і т. д. Але ці люди в більшості дійшли до такого багацтва в найбільшій мірі завдяки їх умінню оперувати чужими грошима і являються одночасно самі керовниками великих інтернаціональних банків, поширюючи в цей спосіб свої впливи й засоби ще більше.

Само собою ясно, що в організацію продукції банки втручаються не з пляточною метою допомогти їй своїми коштами, а лише для того, щоби збільшити свої власні кошти доходами од кредитування. Ясно також, що наслідки від такого втручання можуть бути для народного господарства окремих країн різкі. В одних випадках цей капітал заплодине індустрію, спричиняється до злагодження краю, в інших — спричиняється лише до винищення природних багацтв країни, до пригнічення господарської ініціативи місцевого населення й доводить його до ролі свого наймана-злідня.

Шабльону до апріорної оцінки значення банкового капіталу взагалі, а зокрема, для народного господарства всіх

країн немає й не може бути — все залежить у цьому випадку від індивідуальних умов і обставин. Але коли брати цю справу «*sic spectac acerbitatis*» саму в собі лише як метод організації, то можна з певністю сказати, що без участі банків, які виникають для підприємців відповідні кошти, розміщають акції між широкими колами громадянства, — процес індустріалізації і розвиток технічної культури не був би можливим у таких розмірах, які вони відбуваються нині і що в цьому банки відограли велику культурну й позитивну роль. Без участі банків це менше, ніж процес індустріалізації, був би можливим величезний розмах усесвітнього торговельного обороту. Цифра 70 міліардів доларів на рік красомовна сама в собі.

Пригадаємо ще раз, що усесвітній монетарний запас рівний усього біля 9 міліардів доларів і спробуємо уявити собі, яким чином можна було-б перенести подібний оборот, коли-б розрахунки по ньому проводились у дійсності готовими грошима? Звичайно, навіть тисячу частину такого обороту не можна було-б і думати.

Лиші такі організації, при яких фактичні виплати готовими грошима доведені до *minutum*, уперше уможливлює подібні транзакції. І банки таку усесвітню організацію збудували. Нині купець у виключних лініях умовах платить за товар готовими грошима. Звичайно він видає вексель або чек на свій банк. Такий вексель або чек, коли він акцептований солідним і заслуговуючим довір'ям банком, приймається у усесвітньому торговельному обороті не гірше від готових грошей і може бути пред'явником у всякий час дисконтування у кожному банку або проданий на біржі. І купець, той, що одержав його за свій товар, у свою чергу рідко міняє його на готівку. Він звичайно пускає його далі, розілачуєчись ним за свої покупки. Врешті такий вексель (в формі «тратти» або «рімесси» і т. д.) або чек опиняється в банку, де їх збирається велика сила. Зогляду на те, що всі купці та промисловці мають у банках своє «коonto», а всі більші банки в свою чергу звязані поміж себе, — утворюється можливість ліквідувати величезну більшість виплат, обминаючи вживання готівки, шляхом простого обміну й вирівнювання вимог поміж банками, і лише невелике «сальдо» вирівнюється внесенням відповідної суми готовими грошима, або знов таки шляхом видання одним банком іншому свого векселя на відповідну суму.

В кожній капіталістично розвиненій країні існують свої центральні й місцеві «Clearinghouse», «Abrechnungsstelle», «Chambre de Commerce», або «Разрахункова Палата», в яких концентрується обмін грошових вимог між банками без уживання готівки. Для ілюстрації розмірів таких оборотів наведу де-які цифри за останні роки:

Нью-Йорк, 1918 р. — 749.839,646.000 нім. марок, рахуючи долар по 4.20 м.;

Ліон-Дон, 1919 р. — 580.526,524.000 нім. марок — 1 фунт = 20.43 м.;

Париж, 1919 р. — 118.160,182.000 нім. марок — 1 франк = 0.81 м.;

Берлін, 1919 р. — 182.676,608.000 марок.*)

*) V. W. Ch. 1920, стр. 1052—53.

В Росії та на Україні тепер звичайно обороту безгрошових виплат не існує зовсім, але її за нормальних часів він ніколи не був великий. В 1898 р. при російському державному банку була заснована розрахункова палата. В 1905 р. її оборот вносив 6336.94 міліона рублів (при чому на філію в Київі припадало всього 83.58 міл. руб.); у 1913 р. було вже більше 35 міліардів руб.

Завдяки такому розвиненню чекового і вексельного обороту, в якому банки слугують посередниками, виплати готівкою в їхній діяльності в лініє дуже малою частиною загальних операцій по фінансуванню та кредитуванню торгу і промисловості, при чому країни з найбільшим розвиненням капіталістичним рівнем виявляють найбільшу тенденцію до зменшення ролі готових грошей. Наприклад уже в 1864 році John Lubbock, аналізуючи відношення між виплатами в один з більших лондонських банків, виявив, що з загальної суми, виплаченої в банк протягом певного часу:

чеки й векселі давали	96.8%
ноти Англійського банку	2.2%
ноти провінціон. банків	0.4%
дзвінкі монети	0.6%
	<hr/>
	100.0%.

А з того часу завдяки розвитку торговельного обороту й капіталізму, взагалі ці відношення змінилися ще більше на користь зменшення виплат готівкою і розвитку чекового і вексельного способу розплат. В менше капіталістично розвинутій Німеччині по підрахуках п. Obst, зроблених на підставі матеріалів двох великих банків за протяг двух місяців 1898 року, з загальної суми виплат жирові переводи і чеки виносили 78—80%, а виплати готівкою 20—22%.*)

Така організація розрахункового обороту уможливлює для банків як гаїріональніше використування як своїх власних, так і державованих у ньому грошей, дає можливість притримати оборотних засобів організувати, фінансувати, кредитувати і т. д. *maximim* підприємств, а цим самим поширювати свій вплив і мати зиск незрівняно більший, ніж це було-б мислимо при її відсутності. Коли-б з багатого матеріалу взяти для прикладу хоча-б лише діяльність одного зі значущих пімецьких банків *Deutsche Bank*, акційний капітал якого в 1913 р. був рівний 200 міліонів марок, а загальний оборот за той же рік досягав велітенської суми 129 міліардів марок. Значить цей капітал, завдяки тому, що банк встигав його обернути, беручи кругло, два рази на день, виконав господарську функцію в 600 разів більшу від тої, яка виплача-б на його долю, якби протягом року обернувся він лише одні раз.**)

Що-ж торкається до жирового обороту *Deutsche Reichsbank*'у який має домінуюче значення для всього економічного життя Німеччини, то напр. в 1913 році середній став вкладів на жиро-кonto приватних осіб був = 453,793.000 марок, розмір же жирового обо-

*) Georg Obst: *>Bankgeschäft<*, т. I, стр. 118—19.

**) Obst: *>Bankpolitik<*, II, 304.

роту = 257.090,035.377 марок, то-б-то на кожну марку вкладу припадало обороту 633 марок, а кожний інфеніг робив за рік оборот = 12 марок 30 інф., отже виконував господарську функцію, яку за один раз могла б виконати лише порівнюючи надзвичайно велика сума = 12 м. 30 інф.

Це вміння використовувати господарську потенцію капіталу, уdosконалення цього вміння до просто пеймовірних розмірів, є одним з найбільш близьчих досягнень модерної банкової техніки, завдяки якому на перший плям виступає вже не кількість капіталу, а здібність, енергія й загальний культурний рівень тих, хто цим капіталом кермус, а також громадянства, серед якого ця діяльність проходить.

По висоті капіталістичної й такби мовити »гропової« культури, Англійці, які до війни вміли з золотим запасом усього біля 1.2 міліарда рублів обслугжити торговельний і фінансовий оборот усього світа, безперечно не мають собі рівних. Їх сучасним щасливим і багатим конкурентам — Американцям — доведеться після попрацювати над собою, щоб досягнути рівня англійської банкової техніки.

Таким чином фактично банки без емісії паперових пот і без золота — шляхом лише переписки цифр з одного конта на інше фінансують величезні підприємства і дають утворюватись новим ціностям, наростили новому капиталові, який знов не виражений ні в золоті, ні в паперових гропах, проте існує, як активний чинник і завжди може бути реалізований супроти того-ж золота, чи паперових грошей.

Коли під цим аспектом ми ще раз оглянемо звідомлення Райхсбанку за той-же 1913 рік*), тоб-то в нормальний час, коли пікому й у голову не приходило сумніватись в існуванні в Німеччині міцної золотої валюти, то побачимо таке відношення:

В Німеччині при обороті золота не більшому як два міліарди марок — банкнотів Райхсбанка і провінціональних банків = 2,100 міліонів, емітованих державою паперових грошей = 200 міліонів, жиро-грошей Райхсбанка; інших банків і почти = 800 міліонів і, нарешті, грошових вимог у формі короткосрочних депозитів і кредитів приватних банків = 6,500 міліонів. Для розвязання всієї цеї колосальної суми — біля 9.600 міліонів марок — вимог на золото в запасі Райхсбанка ніколи не було до розпорядимості кількості більшої від 4% зазначеної суми.

В інших країнах справа стояла не краще, але це пікому й пікому не шкодило, і, не дивлячись на таку непропорціональність запасу, банк завжди міг задоволити вимоги своїх кредиторів — коли вони того бажали — золотом.

Не менша, пік же у фінансуванню промисловості й торговлі, роля випадає на долю банків і при організації державного кредиту. Ще середньовічні банкіри промисловці здуже часто і в великих розмірах (пр. Manes, ст. 39). На яких умовах вони це робили, видно хоча б із того, що загальна сума їх вимог до урядів Еспанії, Франції й Португалії в 16-віці виносила 200 міліонів марок тоді, як уся про-

*) Слідом за Отто Гайном: >Goldwährung oder Goldkernwährung<, стр. 29.

дукція благородних металів за час від 1521—1560 р. була рівна всього 115 міліонів марок, — а також з таких фактів, як напр. закон 1360 р. Короля Іоанна Французького, який забороняв Жидам брати відсоток вищий од $86\frac{2}{3}\%$ на рік, як загальне виселення Жидів з Англії в 1290 р. за лихварство і т. д. (дуже велику кількість цікавих прикладів подає проф. Manes: »Staatsbankrott«). Правда держави іноді також за прикладом Піліпра II еспанського, який в 1596 р. заявив, що він уважає »найбільш зручним і дешевим способом розрахуватись зі своїми кредиторами — неагайне знищення всіх боргових зобовязань і припинення всяких виплат«, — платили банкірам анальгічними деклараціями, — але банкіри, опікшись на одних дебіторах, надолужували на інших і врешті не були в пакладі.

В нові часи лише техніка кредитування стала тоншою, файнішою, а в методах і імпульсах не змінилось майже нічого.

Чи взяти для зразка свого роду класичний приклад, республіку Колюмбію, яка за час од 1820 до 1916 року 13 разів в обявляла банкротство й, не дивуючись на це, ще більше разів брала позики у закордонних банкірів, обіцюючи їм ще більші гарантії й відсотки; чи взяти Росію, якої гарантовані державовою зобовязанням віддавались тим же банкірам по курсу 61 за 100 (облігації Миколаївської залізниці) і яка устами большовиків видала декларацію достойну Піліпра II еспанського; чи взяти перший ліпший приклад з безмежного матеріалу, який нам дає сучасна картина державних фінансів цілого світа — скрізь бачимо те саме: Коли державі потрібні гроші, то вона мусить їх позичати й у більшості випадків може це зробити лише при посередництві чужих і своїх банків, які »розміщають« державні позики між рантієрською і спекулюючою публікою, заробляючи на цьому ріжницю між емісійним і біржовим курсом і відповідну пропізію за »турботи«. Відношення між номінальним, біржовим і емісійним курсами державних позик а також висота заробітку банків, які посередничать при цьому, залежить від того, в якій пропорції є кількість випускаемої державовою позики до кількості на ринку вільного капіталу, що шукає приміщення в паперах з певним опроцентуванням. Звичайно великі банки, що посередничать у цьому, добре орієнтуються в політичній і економічній ситуації й завчасу встигають увільнити свої портфелі од тих паперів, по якимгрозить припинення виплат, перепродуючи їх у »публіку«, і павпаки скуповують ті папери, на які курс має піднятись. Так напр. з числа 30.5 міліардів франків, які — по підрахунку Н. Кірре: »Die Kriegsanleihen der europäischen Großmächte«, ст. 409 — Росія була позичила через французьких банкірів, нині 7.5 міліардів військових позик та до того 3 міліарди за розвязання купонів од початку війни до 1/III 1918 рокупадають тягарем на французький уряд, а решта — біля 20 міліардів — на кешеню дрібних французьких рантієв. Банки, які посередничили й мали найбільший зиск на реалізації російських позик, само собою потерпіли найменше, бо своєчасно встигли зорентуватись в ситуації й ліквідувати запаси небезпечних російських паперів.

Чим у більші скрутних фінансових обставинах перебуває держава, тим її важче діставати кредит і тим дорожче він її коштує. Можливих рапіще лише для таких держав, як Колюмбія й Росія,

емісійних курсів зазнали в недавні часи й такі держави, як Франція, 4% рента якої була винесена по курсу 68.60%, (в той самий час напр еспанська 4% рента потувалась по 129%, а 4% державна позика по курсу 70.50%). Навіть Англія, перші військові позики якої йшли вине паритету, мусіла в 1919 р. винести державну позику по курсу 80%, і другу частину тієї ж позики по курсу 85%, приймаючи на себе розуміння обов'язок виплатити через певний речінець суму позики по паритету.*)

Історія державних боргів знає дуже небагато випадків, коли б якася заборжена держава спрівді як слід погодила свої борги. Звичайно діло обмежується тим, що держави намагаються «консолідувати» свої борги — наданням їм такої форми, при якій можна вступити розшукувати — чи то з податків та монополій, чи з інших джерел державних доходів — кошти на покриття відсотків в по цім боргам і можливості нових позик для виплат по тим, яким уже кінчається речінець. Завдяки тому, що державні відатки майже скрізь ростуть непропорціонально до державних прибутків, утворюється така ситуація, при якій з ходом часу заборженість держав стає все більшою, виплата відсотків по них усе тяжчою і залежність од тих, хто або через кого можна позичити гроші — банків — все тяжчою й нестерпною.

Коли держава стає дебітором окремих груп своїх підданих — це дає останнім дуже великий вплив на всю державну політику і можна назвати багато прикладів, коли уряди держав відогравали *de facto* лише роль виконавчого апарату фінансових груп, які, лишаючись «за кулісами», імперативно направляли весь ход державної машини. Але в цьому випадку приналежні *de jure* держава має змогу забезпечити себе від занадто великого визиску, користуючись своїми правами суворено. Коли ж кредиторами держави являються групи капіталістів чужої країни, до розпорядимості яких може стати весь мілітарний, дипломатичний і т. д. апарат інших держав — становище держави-дебітора ускладнюється крім моментів чисто економічних і практично ще й політичними. Наслідки такої заборженості бувають різні. Або винищення господарства шляхом надмірного експорту, розиродаж природніх багатств, віддання в оренду закордонним капіталістам ряду державних монополій, віддання їм права збирания цла на кордонах і т. п. — це у випадку, коли держава-дебітор є слабою й нерішучою, а її кредитори в силі (так було в Росії, Турції, Египті, так є в Австрії, Польщі і т. д.); або — коли держава-дебітор, визнавши, що *suprema lex — salus populi*, робить з цього відповідні реальному відношенню сил висновки, ліквідуючи свої борги на зразок Пилипа II, чи передаючи їх під усякими формами на чужі плечі — ануляція їх і початок нової економічної ери. Практика показала, що кредит держави після її банкротства ставав звичайно на довший час міцнішим, ніж перед тим, і що конкурючі поміж собою групи закордонного капіталу завжди поспішали до нещодавно збанкрутівши держави з пропозиціями нових кредитів, цілком вірно розраховуючи, що держава, яка не-що-давно

*) Körre, 419.

збанкрутувала, тепер платитиме по новим боргам, щоб скріпити до себе довіря, і що вони, не бувши перегружена боргами, матиме змогу це робити; тоді, як держава перегружена зобов'язаннями й не декларуюча банкротства, ще мусітиме це зробити, а значить, що в цю хвилю не являється поки-що достойним довіря дебітором. Та-ж практика показала, що збройні інтервенції для збору боргів дуже рідко давали бажані наслідки.

Коли знов розглядати цю справу під аспектом її значіння для організації грошової системи, то ми побачимо, що при всіх цих операціях ніякого нового реального капіталу, реальних цінностей не будеться. Але кожна переніска сум боргів показує їх збільшення й дає кредитові підстави для пропорціонально ще більшого поширення своїх операцій, для утворення нових грошових і капітальних фікцій, на яких — як це вже ми бачили — збудований весь сучасний капіталістичний оборот.

Ми зробили спробу дати ескізний портрет банків в організації ряду дуже важливих галузей економічного життя: торгу, промисловості, державного кредиту, а також емісії й «роблення» грошей.

Портрет цей зовсім не претендує на повністю. Для цього було б потрібно цілого ряду спеціальних розвідок. Тут ми скрізь уживали слова «банк», або «банки», не детермінуючи близче цього поняття й не вказуючи на ту диференціацію й поділ нації поміж окремими типами банкової справи, яка утворилася протягом 19 століття, існує й розвивається далі. Емісійні потні банки, головним завданням яких є випускання й регуляція обороту банкнот; гіпотечні (земельні) банки, сфера діяльності яких обмежується головним чином посередництвом у купівлі-продажу земель, грунтів, будинків і т. д., організацією меліоративного кредиту, фінансуванням сільського господарства і т. д.; торговельні банки, через які йде більша частина комерційного обороту; індустріальні банки і спеціальні товариства по фінансуванню й організації промисловості й транспорту; банки, фахом яких стала емісія цінних паперів і гра ними на біржі; банки, які спеціалізувались на організації державного кредиту; ощадні каси; товариства взаємного кредиту; кооперативні банки; банки міські й земські; банки державні; акційні приватні; банк, який «контролює» якусь одну, або скілька галузей всесвітньої продукції, в руках якого знаходиться доля цілого ряду великих і малих держав (наш. National City Bank of New York) і якийсь згаданий банкір десь у Золотоноші з капіталом у десять тисяч карбованців; банк, що держить у своїх руках могутні тrustи і окремий капіталіст (Морган, Рокфеллер), од якого безпосереднє залежить цілий ряд могутніх банків; банк, що організовує промисловість і промисловість, що утворює для себе банки, — все це зявища, які відображають дуже велику, актуальну і ріжноманітну роль в народнім господарстві й вимагають окремо спеціального вияснення. Завданням цього портрету є торкнутись банкового питання лише постільки, поскільки це необхідно для зрозуміння сучасної структури грошової системи й тому ми вважаємо можливим обмежитись тут тільки таким загальним оглядом.

Але гадаємо, що вже з того, що було сказано, можна уявити собі до певної міри методи і значення банків для народного господарства окремих країн, причини їх величезного впливу і суть сили обеднаного в них інтернаціонального капіталу. Як колись у Єгипті існували величенські резервуари, в які зо всіх усю збігалась і збиралась сила води, що потім із цих резервуарів направлялась до місць, де була суши на полі, так і в модерні великих інтернаціональних банків збігаються й концентруються там і злідениі ощадності урядовця або робітника, і величинні засоби якогось нафтового або залізного трусту, і оборотні капітали купця і т. і., утворюючи в сумі капітали такого розміру, для якого немає можливого завдання. Чи то треба оплодотворити міліони десятих пустині, провівши за сотні верстов туди воду, чи будувати тисячі верстов залізниці й обслугжити її рухомим майном, чи з глибин землі добути заховані там скарби на поверхні, чи дати змогу якомусь Гершкові з Барішполя купити пару сот кіп яєць, диконтувавши його всесель, — врятувати або зруйнувати фабриканта, відкривши або закривши йому в слішний час кредит для розплати за сиривці або з робітниками, чи дати великій державі змогу вести війну або заводити поліпшення державного господарства, — в усіх цих випадках рішаюче слово належить банкам, а власне через них тим нечисленним групам людей,коло яких концентрується всесвітній капітал і після директив яких »імущому дається а від неімущого віднімається.« Мабуть це до одної сфері людського життя ця евангельська істина не підходить з такою обсолютною точністю, як до банкової справи і піде так глибоко не сформульовано страшного механічного змісту законів капіталу.

Ми бачимо, що багаті банки працують головним чином з допомогою чужого капіталу і чим більшій банк, тим більше того чужого до нього безупинно напливає. Ми бачили також, що порівнюючи з золотими чи паперовими грошима, якими оперують банки, в їх діяльності незрівняно більшу роль відіграють кредитові фікції, між якими лише відношення в реальному і що de facto для сильного банку майже ніколи не буває потреби користуватись своїми золотими запасами й виплачувати значні суми готовими грошима. Вони в процесі кредитових оборотів самі собі »роблять« свіжі гроші, які безперечно не мають безпосередньо нічого спільного з дзвінкою монетою, але в більшості винахідків справді »забезпеченні« (як що абстрагувати від так зв. »фінанс-векселя«) якимсь реальним оборотом цінностей, для якого вони утворюються, або зобовязаннями певного дебітора.

Держиться ця система лише свою динамічністю, своїм безупинним рухом вперед. Якби ця машина була зупинена хоч на одну хвилину і одночасно була зроблена спроба реалізувати всі зобовязання — негайним результатом був би крах, цілковите банкрутство всесвітнього капіталістичного господарства з усіми його необчислимими наслідками. Поки-ж реалізація зобовязань вимагається лише частково, в міру потреб самого цього капіталістичного господарства — ця система близькуче себе виправдує і тільки часово, під впливом різних політичних і економічних чинників вибухають льокальні кризи. Але ці льокальні кризи не руйнують самого прін-

ціну. Навіаки, зруйнувавши слабших, вони сприяють ще більшій концентрації міжнародного капіталу і його сил.

На слідки цієї діяльності на народне господарство, як ми вже вказували в іншому місці цієї розвідки, бувають найріжкіші. В одних випадках, завдяки розвитку капіталістичного господарства, розвивається внутрішня промисловість, цвіте торговля, піднімається загальний рівень добробуту і притікає щорічнадань з боку менше щасливих держав, — в інших, як у нас напр., цей чужий банківський капітал грав роль помни, що викачувала відсотками всі соки з народного господарства.

Коли ми тепер, маючи іже на увазі існування й далішнього поступовий розвиток цих грошей і капіталів у «газообразному» стамі, читатимемо про існування зобов'язань на сотні міліярдів і обороти на тисячі міліярдів, які всі значать на золото — то не будемо дивуватись, що цілком серйозні (я не кажу, що цілком новажкі) люди витрачають час на нереведення такого роду розрахунків і не будемо думати, що всі ті, хто має на інших вимоги, які значать на золото, справді хотять його одержати. Навіаки це було б для них нещастям, що зруйнувало б усю їх силу і весь їх вплив. Сучасний капітал досяг такої ступені розвитку, при якій вся дійсно могутня і страшна його енергія перетворилася — викиваючи влучного виразу В. Зомбартта — в «газообразну», напор якої ледве витримує «золота форма», де ця газообразна енергія сконденсована.

Витримають тепер ці форми чи ні? Удастся «сконсолідувати» «зливуючі» сотні й тисячі міліярдів «золотих» зобов'язань, чи інфляція їх ще зростатиме? Чи удержиться на далі золотий психоз ограбованих народів і чи матимуть вони охоту й можність приносити нові жертви «золотому тельцю»? Чи вистане у них єдноти і творчості для уstanовлення нового modus'у? — це все питання, на які дадуть відповідь найближчі літа.

Не бувши пророком ми не можемо зараз з певністю сказати: «так», або «ні», хоч багато даних — швидким темпом зростаюча апарахія в грошовому господарстві більшої частини всього світу; катастрофічне, як у переможених так і у переможців, становище державних фінансів; трагедія сотень міліонів людей, які завдяки цій системі при найпідривному бажанню і тяжкою працею не можуть собі заробити на виживлення; назриваючий крізіс всесвітньої продукції по причині вичерпання «покупної сили населення» ряду країн: абсолютна відсутність творчої думки, якає незрозуміла на перший погляд прострація й імпотенцість всіх ілянів санації грошового господарства, які пропонувались в літературі і виставляються на численних економічних зіздах наївідатнішими світовими економістами, які не хотять або не можуть вийти за межі «золотого обручака» — дають на наш погляд досить солідну підставу думати, що сучасний крізіс не розв'язеться без порушення і зміни самого принципу, на якому збудоване сучасне капіталістичне грошове господарство. Во забагато зібралось «газообразного капіталу» і завеліка його ексцентрична енергія, щоб не прорвати своєї тонкої золотої шкардунини.

Ми не маємо на увазі розглядати тут безнадійно заплутаної проблеми всесвітнього грошового господарства й шукати для його

оздоровлення якийсь новий рецепт Всесвітній капіталізм і без нас дасть собі якоєсь раду, або буде переможений більшовицьмом.

Але ми мусимо для себе встановити твердий і ясний погляд на цю справу і забезпечити свій народ від того, щоб його контом, як це вже не раз бувало, відбуватось розплутування цієї справи..

Для того треба раз на завжди установити, яке місце ми — український хліборобський клас і хліборобська Держава Українська — займаємо в розвитку капіталізму, в якій мірі спричинилися до нього, в якій мірі заінтересовані в його удержанні, як одбився б на наших економічних інтересах його крах і чи можемо ми незалежно від цього налагодити своє господарське життя в центрі країни і звязатись з все-світнім господарським життям у тій мірі, як це дяга нас необхідно й користно.

Чи ми, хлібороби, справді є «буружуазією», яка розцвітає лише разом з капіталізмом, чи може навпаки — «аграрна буржуазія» не тільки логічно (*contradiccio in adiecto*) але й фактично не існує і хлібороби економічно не заінтересовані в підтримці інтернаціонального капіталізму в його сучасних формах і можуть собі знайти свій власний шлях без його допомоги.

Постаємо виявити це цілком об'єктивно, базуючись лише на фактах.

* * *

Не згадуватимемо тут про нашого дрібного хлібороба-селянина, якого ліберально-буржуазна економічна політика російського уряду, залежна від політики міжнародного капіталу, нещадно руйнувала і примушувала всі здобутки своєї праці віддавати на розвиток твоїй політики. Але та сама доба розвитку капіталізму довела до зліднів і пе одного середнього й великого аграрія.

Хто пригадає собі позицію, на якій від сороках років стояли представники «реакційної» частини аграрного класу в Росії — в більності великих земельних власників-славянофілів — супроти заведення капіталізму в Росії і порівняє її з позицією «революційних» але також аграрних ідеологів — Герценя, Міхайловаського, пр. Кашиєва й інших, той побачить, що слова Міхайловаського:

«Вся преса, що висловлюється за розповсюдження кредитово-вих установ, за збільшення в нашій батьківщині числа акційних товариств, або так само за розвиток нашої великої промисловості — несе власне на своєму підлітку гасло занепаду й зліднів російського народу»*) —

могли бути з такою як цирюлю скажані в свій час і «Москвітятином». І дійсно позиція всіх революційних і реакційних, але мислячих, російських аграрних кол була завжди однозначною супроти капіталізму, а особливо супроти закордонного капіталу.

«Буржуазія», що виступає проти капіталізму, який в сутью всякої буржуазії — це абсурд, або самознущання. Отже, або «аграрна буржуазія» не існує взагалі, або це перший в історії винахід клясової самознущання.

*) Собраніє Сочиненій — Т. I, ст. 660.

Та велика економічна робота, яку аграрії вели в земствах, організовуючи земські склади машин, рукомесні школи, кооперативи і т. ін.**) ті вимогання до уряду магістрату з усіма державою хлібну торговлю (з окрема підтримка пр. Мігояна) і вирвати її з рук буржуазії — все це на стільки яскраво бачі в очі факти, що болюче стає за тих, хто того не бачить і соромно за тих, хто не хоче бачити і сотий раз повторює завідому неправду. А може наші хлібороби робили все це «по недомисленю», не розуміючи своїх власних інтересів, через некультурність, через бідність? . . . Візьмім для прокірки інших, безперечно культурних, багатих і виливових хліборобів, візьмім самі верхи чужих великих аграріїв — німецьке земельне дворянство — і оглянемо їх відношення до капіталізму.

Поне, що ж запитувати представників ідеології цього класу, розгляньмо за Зомбартом^{**}) деякі об'єктивні дані і, звичайно, в першу чергу жиро-кonto німецьких хліборобів у Reichsbankу. Цей огляд дасть нам несподівані результати. Показується, що з усього численного й могутнього класу німецької «аграрної буржуазії» мають свое кonto в Райхебанку . . . 183 (сто вісімдесят три) чоловіка, середня сума вкладу якого виносить 5046 марок, а відношення їх участі в порівнянню з іншими (головним чином купцями і промисловцями) 0,4%.

Коментарі тут зайві.

Підемо далі. Може знайдемо капіталізм в хліборобстві в близькому розвитку акційних хліборобських товариств? І тут цілковите розчарування. Не тільки у нас, але і в капіталістичній Німеччині і в ультра капіталістичній Англії не має ані одного чисто хліборобського акційного товариства.

«Але ж це саботаж!» Маркс казав, що процес концентрації капіталу обхоплює всі галузі людського господарства. Дрібна власність мусить загинути, а хліборобські підприємства-веліті не можуть не бути чисто капіталістичними . . .

Але хлібороби чомусь і тут у сундереч законам капіталу йдуть своїм шляхом. Скрізь поміж ними все більше перемагає ініціяція дрібного і середнього землеволодіння, а великі маґнацькі володіння зникають, не витримуючи конкуренції з малими. І навіть в країні здавна на весь світ усталеній умінням використовувати привілеї концентрації капіталу — Північній Америці — немає ані одного хліборобського труста і за той час, коли дрібна промисловість майже зовсім заникла під пресом концентрації капіталу — число окремих, чисто селянських господарств зросло з 1,4 міліона до 5,7 міліонів. І американський капіталізм досі навіть не робив спроб вступати з дрібними хліборобами в конкуренцію.

Але ж чому капітал зовні не йде в сільське господарство? Чому, іншими словами, досі немає ані одного чисто хліборобського акційного товариства? Чому навіть мови не може бути про якісь перенікоди для масової організації кунальень і лікарень, готелів і театрів, зоотьо-

*) Про кооперацію сподівасмось висловитись окремо, але як тут зазначимо відомий факт, що кооперацію утворила й розширила на Україні трійка: пп, пан і сельський учитель. Соціалістичні гасла і соціалістичні елементи вийшли туди, звичайно, пізніше і на готове. Органічного зв'язку з українською кооперацією вони майже не мають.

**) W. Sombart: *Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert*, ст. 330.

тічних садів і кінематографів, індустріальних і торговельних, транспортових і асекураційних підприємств в формі акційних товариств, і лише для хліборобських маєтків це є виключенням? Чому пред'ївські господарства вже здавна не перетворились в »засновані«? — питання вже дитований Зомбарт і одновідає, що цей факт цілком зрозумілий для того, хто знає, що сущностю і підставою капіталізму є як раз те, чого не можна легко пристосувати до хліборобства. а саме: розрізання всякої вартості в кількості; заміна всякого особисто-індивідуального конкретно хубарвченого відношення сумкою абстракціо-річевих договорних зобов'язань; розглядання кожної частини посідаємої власності, як і кожного підприємства виключно під аспектом вигодності для здобуття грочеї. І сільсько-господарська праця, по самій своїй внутрішній суті і змісту, протестує проти »перенесення на поле принципів контор і точок погляду капіталістичної організації«. Той же Зомбарт ще раз підтверджує відомий факт старого антагонізму між німецькими аграріями і буржуазією, а переходячи до випливу капіталізму на дрібноселянське господарство, констатує, що він зруйнував дрібну домашню селянську промисловість, витіснивши її вироби продуктами великої індустрії і одночасно обідутав селянство боргами і поставив селянинін в таку залежність від торговців та лихварів, що »хлібороб у Баварії хазяйніє на своєму господарстві, має інвентар, худобу, але все це належить фактично Жидові; господар же фактично став лише подінником і часто мусить ще радіти, коли той не виставить його *an den Pranger*. А баденський міністер фінансів Вухенбергер констатує, що залежність селянства від цих же гандлярів і глатайїв довела до того, що не рідко »особиста свобода дебітора маєже не існує і він фактично приговорений до ролі безвольного раба свого зайmodавця«, і тільки завдяки самодопомозі хліборобів, хліборобській організації, кооперативів, німецьке селянство вибороло собі певну незалежність від капіталізму, принаймні в найбільш непримінних його формах.

Але одірвімось на хвилину від сучасного й перенесімось думкою за ряд тисячеліть назад — до Єгипту при Птолемеях. Поки була влада в руках місцевих хліборобів, держава посідала монополію на банки.* Ці банки в掌итовували великі склади, де кожний хлібороб держав хліб на своєму конто. Податки міг він платити, як хотів, або гронаюма, або хлібом. Все це було в掌итовано для цього, щоб зробити хлібороба незалежним від торговця і приватного капіталіста — буржуазії. Приватний банківський гешефт був заборонений. За порушення ціх норм, за сироби перемогти закони землі за коном капіталу, робилися репресії, які іноді доводили до . . . »ісходу з Єгипту«. На раз прийшла чужка, римська сила, опанувала Єгиптом і зруйнувала владу місцевих хліборобів. Вона зразу ж одмінила банківську монополію і з цього моменту, як констатує за рядом істориків Ф. Герліх *das egyptische Bankwesen einen gewaltigen Aufschwung nimmt.*

А чи ж не є фактом, що сільське господарство Англії було зруйноване розвитком англійського капіталізму? Хто не пригадує собі

* Dr. Gerlich: *Geschichte und Theorie des Kapitalismus*, ст. 214.

новоротно-пропорціонального руху нарощання там капіталу і зменшення посівної площі від другої половини 19-го століття аж до війни? Англія на цьому не програла: капіталізм дав їй змогу, мати на 640 міліонів фунтів стерлінгів річно «незримого експорту»,^{*)} який більш ніж компенсує упадок с.-господарської продукції. Для неї перемога «Закону Капіталу» загалом користна, але кому невідома доля голодного ірландського хлібороба, який всею стихією своєї натури держиться «Закону Землі» і гине, коли Закон Капіталу перемагає?

Чому пізні в багатій, ультра-капіталістичній Північній Америці хлібороби-фармери (павіть дуже заможні) так озлоблені проти буржуазії, що часто погрожують можливостю свого переходу на бік... більшовизму? Чому хлібороби канадські так довго добивалися і нарешті добились закону, по якому посередником між ними і консументами мусить бути уряд а не «ініціатори ініціатива»? Чим пояснити одверто ворожку позицію пізніших далеко не «пролетарських» парламентів і урядів Угорщини й Болгарії до «мобільного капіталу» і «сучасних класів-носителів його закону»? Чим пояснити, що найбільшими прихильниками розвитку капіталізму в Росії були завжди марксісти всіх напрямків до Леніна включно?^{**)} Чому Сен-Сімонівська соціалістична ідеологія привела в своїй конкретизації до утворення модерних мобільних (не гіпотетичних і не кооперативних) банків, а обидва — Ісаак і Еміль — Нерейри спільно з Ротшильдом і іншими приймати таку діяльну участь в російській залізничній нації? Чим одріжняється вреніт ідеологія більшовиків (див. Бухарін — Програма більш. ком.), які хотять, щоб «один централізований банк став свого роду бугальтерією соціалістичної товарищської продукції», від ідеології методів практики і досягнень сучасних зах. європейських і американських банків-великітнів? Чому талантливий директор великого німецького банку «номіналіст» буржуазний Ф. Бенкесен проповідує як раз ту саму теорію грошової системи, яку так послідовно але карикатурно проводять також переконані «номіналісти» в Москві? — Той самий концентраційний, квантитативний, апонімний принципі біржи й банкової контори: та сама і з тих самих елементів, що й банківська, рекрутова «советська» «робітниця» «аристократія»; той самий, лише в інших формах, визиск справді іраціюючої хліборобської маси: той самий поход проти хліборобської кооперативної організації і т. д.? А небольшовик, соц.-дем. Отто Бауер (див. «Der Weg zum Sozialismus»), чим одріжняється по сути і від Бухаріна і від Ротшильда або Моргана? — Лише тим, що поки Ротшильд вигодув після всіх капіталістичних правил банківську гуску — він спільно з Бухаріном стежить зі співчуттям за цим процесом і вважає, що абсолютно так і мусить бути. Але лише для того — додає сам до себе — щоби потім соціалізм любісенько сам міг її відісти. Бухарін і Ленін не дочекались і накинулись на недогодовану. Бауер, Рейнер,

^{*)} Дохід од купівель інвестованих закордоном, банкового посередництва і транспорту чужих грузів — V. W. Ch. 1919, ст. 976.

^{**)} В. Ільїн: Розвиток капіталізма в Росії.

Шейдеман, Вандервальде і т. д. радять ще почекати, поки віб'ється в сало . . . Ріжниця ліши в цьому. Але разом з тим ці ж народні застуники і соціалісти демократи вважають цілком нормальним те, що інтернаціональний капітал захоплює все більший вплив на території їх держав і радіють, коли якомусь з їхніх банків удається зробити «аніллюс» до так: недавно ворожої капіталістичної групи, яка, звичайно, дуже скоро надасть цьому господарству явно кольоніальний характер.

«В сучасному буржуазному громадянстві здійснилась реальна сущість жидівства: практичний дух жидівства став у ньому практичним духом християнських народів», а «на що направлене всесвітнє устремлення жидівства? — Практична потреба, власна користі. Що є всесвітнім культом жидівства? — Піхварство, торг, шахер. Що є їхнім всесвітнім Богом? — Грою!» — писав великий Жид 19-го століття Карло Марке.*) аналізуючи роль Жидів в організації капіталістичного господарства і шукуючи глибших причин цього зявища в виявленю і розвитку духа народів.

І ному здавалось, що »в тій самій пропорції, як християнські ожидовляються (проймаючись) капіталістичним духом) — жиди од цього духа емансилюються (переходячи, звичайно в ряди соціалізму). Великий Жид на це помилувався бо: 1-о не всі християнські глибоко прийняли догму Закону Капіталу, яку Марке ідентифікує з духом жидівства — ідеологія, психология, етика, естетика, релігія і пареншті економічний устрій хліборобського класу на всьому світі не піддавав їй і не змінив під его життя згідно з «закону землі», і 2-о після реального гіркого досвіду наших днів — навже в кого зостається сумнів, що Марке, звичайно підсвідомо, думаючи, що веде в соціалізм до емансиляції жидівського духа од нього самого, зробив цілком протилежне діло — знайшов нову форму для втілення того ж самого, в усій його чистоті, не емансилюваного жидівського духа? Всяка людина є тим, чим вона є, чим його зробили сотні поколінь предків і ніякий дух сам од себе емансилюватись не може. Це в »предбл’ю его же не пройдеш!«.

Ми не є юдофобами. Ми не є також могильщиками капіталізму. І за ним, і навіть за оборотною стороною його — боліюючи ми визнаємо певні заслуги, виконання певної культурної місії. Марксівську характеристику жидівського духа, що не тільки створив капіталізм і боліюючи, але також дав такі умі як Спіноза, Бергсон і т. д., ми визнаємо по менший мір не вичерпуюча цього питання. Але ми рішуче проти Маркової спроби універсалізації значення Закону Капіталу, який він хотів перенести в царство Закону Землі, і ще менше ми можемо з ним погодитись в сираві ідентифікації основних психологочних імпульсів хліборобського християнського класу з капіталістичним чи соціалістичним духом жидівської нації.

Ця характеристика і така трагічна по своїм наслідкам універсалізаторська помилка Маркса, яку на тисячу ладів повторюють і поширяють досі так його вороги, як і прихильники, мусить бути нарешті

* Цитую за В. Зомбартом: »Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert«, ст. 112 — 113.

ясно зрозуміла й відкинута всіми — інакше ніколи на нашій землі ні спокою, ні ладу, ні нормальної праці не буде.

Цим ми не хочемо сказати, що хліборобський клас, що живе і працює по Закону Землі, є монолітним, без усіх внутрішніх суперечностей і групового антигопізму. Ми лише підкреслюємо, що ці взаємовідносини і внутрішня боротьба між різними групами хліборобського класу не тільки не ідентичні з проблемами боротьби буржуазії з пролетаріатом і пануванням капіталізму, або соціалізму, а навіть не мають з ними нічого спільногоЯ і мусить бути вирішеної незалежно. Це буде зроблено і не для торжества і слави пролетарського чи буржуазного інтернаціоналу і на погибель буржуазії чи пролетаріату по якомусь універсальному шаблону. Істинна чи *Revue Internationale du Commerce de l'Industrie et de la Banque* — а для скріплення державності, ідніття рівня економічного добробуту всього людства, відповідно до індивідуальних умов хліборобської праці в різких місцях і під кермом забутого і буржуазію і пролетаріатом, але продовжуючого свою активну чинність в хліборобських колах їживого й вічного Закону Землі.

Але яке значення мають ці справи для викладу питання про організацію грошового "господарства"? — може синтати нас читач.

На нашу думку — дуже велике. Во від того чи ми познаємо себе одним з свідомих чинників, які утворюють і розвивають капіталізм, або соціалізм, чи бажаємо розвиватися і працювати в своєму господарстві по змозі незалежно од них обох — залежить і вибір того підходу, по якому ми мусимо йти для налагодження нашого грошового господарства.

Один з першорядних знавців сучасного становища грошової справи, Ф. Бендіксен, гостро підкреслює необхідність одріжити два окремих роди грошей: 1. Гроші, які кожна людина або кожне господарство мусить мати в своїй кишенні чи касі для переведення господарських розрахунків і 2. гроші-капітал, який служить людині, або господарству, засобом до одержання певного доходу від оборотів цього капіталу.

Кількість грошей першого порядку в обороті кожної держави і розмір потреби в них з боку населення опреділяється відношенням до числа населення, його добробуту, середнього рівня цін. Вона меншій постійна, і для неї цілком вистачають ці розмінні грошові знаки, які випускають в оборот держави. Потреба в гроšíах другого порядку залежить од рівня капіталістичного розвитку країни і зацівовується співділанням поточних і кредитових банків, що утворюють «нові гроші» на ґрунті кредитування торговельних і промислових операцій в різких формах «елястичної емісії».

Попередні рядки мусили виявити, що хлібороби не творили ані сучасного капіталізму і його грошової системи, ані «газообразних капіталів»: не мали ніяких вигод од їх розвитку і тому за той кризіс, в який кинула весь світ гіперкапіталізація і гіперспекуляція — ніякої, ані моральної, ані матеріальної відповідальності нести не можуть і не хочуть. Закон Капіталу, що утворив міліарди мобільного капіталу

в »газообразних формах« — як це наиває Зомбарт — або в »формах естетичної емісії« — як це характерізує Бендіксен — в розмірах засторономічних, а не фінансових чисел — яккаже Гільферіх — і Закон Землі, для якого гроші служать лише розрахунковим засобом для біжучих господарських потреб і який творить лише реальні цінності, — це два зовсім різні закони з різними областями відповідно, різними методами й різними цілями.

Коли це так, то які мусить бутиближчі ціли нашої економічної взагалі і грошової окрема політики? Чого ми хочемо досягнути? Агресивного індустріалізму? Ні. — Дай Боже, щоб наша промисловість могла хоч якнебудь обслугувати нас самих. Збільшення і забезпечення доходності наших капіталів, інвестованих по чужих краях? — Ми таких капіталів не маємо й не думаємо мати. Перенесення всесвітнього фінансового центру з Лондону чи Нью-Йорку до Києва, Одеси або Золотоноші? — Ані надії ані бажання такого ми не маємо принаїмні на цілий ряд десятиліть. Утворення на Україні центру транзитної й посередницької торговлі між Сходом і Заходом? — Можливо, що спирача ця матиме для нас колись актуальне значення, але в усякім разі дуже не скоро.

В звязку з цим і не є для нас центром ваги грошової проблеми утримання і скрінлення вартості наших капіталістичних фікцій. Не збільшення їх активності за межами нашої держави, а лише утворення такої розрахункової системи, при якій обмін реальними цінностями від внутрі країни і поміж нами та закордоном міг би відбуватись нормально, без перешкод, які вносять хитація курсу валюти. Порівнююча вартість між різними товарами мусить при цій системі опреділятись виключно чинниками, що лежать в умовах їх продукції, пониту її походженку і зовсім не залежати від того, »за які гроші« ці товари купуються і не від розуму чи глупства, працездатності чи ледарства, щастя чи недолі тих осіб, що присвоїли собі право »громі« ці друкувати. Ми не хочемо піз вигравати піз програвати на валюті; — ми хочемо лише, щоб кожний український господар-продукт завжди міг одержати в обмін за свої реальні цінності відповідний еквівалент продуктів праці інших людей. Коли для прикладу візьмемо реальну цінність: пуд пшениці, споживча цінність якого і в Америці й на Україні є однаковою і вимагає для своєї продукції приблизно однакової праці чи то від американського чи українського хлібороба, і порівняємо їх обмінну вартість, яка залежить од »валюти«, од того, за які гроші він продается, то побачимо, що американський хлібороб, продавши свій пуд пшениці за 158 центів (пинішня ціна в переводі з бушелів на пуди), може купити напр. в Австрії за ці 158 центів, перевівши їх на корони, товарів за 426 корон (по курсу 1-го жовтня 1920 р.). Український хлібороб за той же пуд пшениці, спродавши його за 500 гривень (но чуткам така там пині середня ціна), одержить змогу купити в тій же Австрії товарів усього за 50 корон, а в Америці — за 15—20 центів, тобто на 10—15 разів менше ніж хлібороб американський. Уся різниця ціни на світому ринку оцінюється в кешенях посередників, які цього хліба й не сіяли й навіть не бачили.

Усунути цю ненормальності, яка доводить нас до атиднів в однім з головних завдань всякої спроби організації розрахункового обороту

і це є саме та проблема, яку ми мусимо розвязати так, щоб наше народне господарство од цього не терпіло шкоди.

Але раніше ніж виступити з пропозицією свого пляну, ми мусимо приглянутись до тих засобів, якими інші намагались і намагаються запобігти цьому лихові.

В кінці минулого століття російський уряд шукав виходу в той спосіб, що вводив, приносячи для того величезні жертви, золоту валюту. Золото по всьому світі мало одинакову ціну і таким чином думалось, що коли воно буде розрахунковим середником, то це забезпечить нашого хлібороба від утрат на валюті. Вітте врешті досяв свого. Коли б йому пощастило ще провести банкротство Росії відносно її закордонних кредиторів (в 1905 р. це підготовлялось) і коли б ми в спадщину від Росії одержали не самі борги, відсотки від яких виражуються в «астрономічних, а не фінансових числах», а значий золотий запас, і коли б упорядкованість наших політичних відносин дозволила нам цей запас зберегти — не було б у нас ніякої грошової проблеми й не були б нам ітрібні ніякі реформи. Але цього не сталося, і тепер, коли весь золотий запас розкрадено болшевицькими і всякими іншими представниками «влади», і коли численні представники численних же влад, а поруч з ними й безліч приватних осіб за свій «страх і риск» і під забезпечення своїм словом, або і без нього друкують десятки відмін «гронів» в кількості, на яку дозволяють запаси паперу і сила друкарських машин, а експозитури «закордонних довірителів» з Варшави, Криму і т. д. виглядають часу, коли знов можна буде починати стригти купони — думати про можливість новороду до старої системи, опертої на золоті, немає ніяких підстав.

Другий спосіб — на зразок сироб, роблених Україною після Берестейського Миру, Піанозовим в Архангельську, де-якими кавказькими республіками, республікою Панамською й іншими — винустити гропі, гарантовані чужою державою і прив'язатись до курсу валюти держави-патрона, показав свою практичну несприятливість і нездатність розвіднати проблему грошового господарства в усьому її обширі. До розгляду цього способу ми ще вернемось в іншому місці, а тут лише зазначимо, що цей спосіб міг би бути не поганим для якоєїсь Альбанії або Панами — «держав», які знають, що все одне не можуть бути незалежними — але для Великої України, хоча б вона й знайшла собі відновідінного могутнього патрона, це було б рівнозначне ліквідації всіх мрій про самостійність і про державу для себе, а не для користі чужовіенної фінансової групи.

В часі, коли пишуться ці рядки, в Брюсселі засідає конференція, що зібралась з метою налагодити справу грошового господарства на всьому світі. Ухахлисъ туди делегати $\frac{5}{6}$ частин земної кулі. Від $\frac{1}{6}$ частини — держав на місці бувшої Росії — делегатів майже нема. Зібралися багато дуже відомих, ще більше не дуже відомих, а найбільше зовсім мало відомих теоретичних і практичних діячів на полі національної економії: Льюїд Нальмер, Рудзфорд, Бранд, і інші — від Англії; Бойден — від Америки; Цельзе і інші — від Франції; Бергман, Глазенап, Урбіг — від Німеччини; др. Раїх — від Австрії; Попович — від Угорщини; Бісерінг — від Голландії; Декотріно — від Бельгії; Бендуці — від Італії; Даленберг, Рілбек — від Швеції;

Де я Круа — від Бельгії і багато інших до и. Стракона з самого півдня Африки. Матеріал до зізду підготовляла дуже солідана комісія вчених фаховців і незалежно від того що люди такої міри, як Густав Касель, Шарль Жід і інші виступили зі своїми окремими планими санкцій. Короткий зміст усіх промов і прогнозій — на диво, до речі, м'яких і одноманітних — такий: Найбільше лихо нашого часу це інфляція. Вона мусить бути поборена, але це можливо лише в тому випадку, коли встановиться рівновага видатків з прибутками в державних бюджетах. Ця рівновага може встановитись лише тоді, коли «пливаючі» борги будуть «фундовані» або «консолідовані». В свою чергу це може статись не раніше, як збільшиться продукція індустрії та експортова здібність країн з слабою валютою, а знов таке збільшення продукції залежить від можливості нових кредитів для замову сирівців і харчів. Нові кредити викликують знов таки ще більші видатки по їх опроцентуванню і виплаті, ці видатки знов таки лягають тягарем на державний бюджет, що в свою чергу сприяє новій інфляції грошових знаків і «пливаючих» боргів. І так, як казка-безкінечник, без кінця.

Є багато промов і докладів, які свідчать про глибоке розуміння всього трагізму і безвихідності становища, але нема жайдої призики, щоби хтось виїс справді свіжку думку про те, як же має бути? Як розрубати нетло, коли не можна її розілутати? І це не тому, щоби кожна з представлених там держав не мала свого піану. — О, напевно не тому! А лише через те, що багато є недоговорчого, а багато говориться не досить ясно. Коли дивитись по сути, то пляни є і зводяться до ось яких досить простих постулатів:

Країни півтралії й Америка. — Не треба ніяких реформ. Нам і без того не погано. Робіть у себе, що хочете, а з нами розілачується золотом, або нашими валютами. Ми навіть можемо вам допомогти увести новий тип грочії — інтернаціональний торговельний банкноти, забезпеченні золотом. Це буде для нас навіть спокійніше.

Англія. — Досі — завдяки інвестаціїв свого капіталу закордоном, доходам від банкового посередництва по міжнародному торговельному обороту всього світу, що концентрується в Лондоні, а також завдяки доходам од транспортування чужих товарів на наших кораблях — ми мали змогу ввозити до себе на 520-640 міл. ф. ст. більше товарів ніж вивозили. Це не порушило нашої розрахункової рівноваги (балансу). Ці вигоди можна задержати в своїх руках і побільшити лише тоді, коли ми вернемось до золотої валюти. І хоч вакжко заплатити по закордонному боргу 1,278 міліоп і в ф. ст., але це вигодніше, ніж банкрутувати й губити привілеї солідної фірми. Тим наче, що активи наші все је таки багато перевищують пасиви, та й заплатимо власне не ми, а Німці, Росія, Перси, Египет, Індія і т. д. Напружимо всії свої фізичні сили до витримання найбільш неподадного оподаткування і всії свої сили моральні до запобігання перед явно злодійкуватими Нахамкесами (поки вони ще не встигли продати коронних бриллянтів) — і введемо золоту валюту. Це окупиться. (Чи введуть і чи окупиться — у нас певності немає, але це не є виключенiem.)

Становище Франції й Німеччини майже однакове. Державний борг Франції на 1-е липня 1920 р. — 254 міліарди франків.

а Німеччини — 239,5 міліардів марок (не рахуючи 200—300 міліардів військового віднікодування). Розміри інфляції наперових грошей в Німеччині — 72 міліарди марок, а у Франції мало, що менше франків. »Незримий експорт« обох держав зруйновано. Німеччини — завдяки програмі війни, Франції — завдяки війні »виграній« і банкротству Росії, яка перестала платити відсотки по боргам. Господарські органи обох держав однаково ослаблені і господарські апарати однаково зруйновані. Торговельний баланс єдинаково загрожуюче пасивний. Ілюзія санациї? — Франція гадає, що Версальський договір буде виконаний і це дасть їй змогу вернутися козис до золота, примусивши для цього працювати Сирійців і Турків, африканських Негрів і Росіян, Поляків і Чехів, Румунів і Сербів, Угорців і Австрійців, Українців, Німців і інші народи, — майже всі, крім тих, якім судилося працювати на Англію та Японію. Дуже простий фінансовий плян! Але здійснення його залижить головним чином од того, чи згодяться з його простотою і користюю всі визначені народи і чи схочуть його проводити. Ця скріплена своєї наукової аргументації Франція утримує величезне військо, і підготовлює цілий ряд »урядів«, які за дія жовтих франків, чорних негрів і »фюллетового« проміння мусять проводити »культуру« в своїх країнах. Але одночасно з проведенням яскраво-імперіалистичної політики, направленої на те, щоб примусити працювати на себе інших, Франція, маючи на увазі можливу небудучу цієї політики, не зумінняється пі перед чим, щоб відбудувати зруйновані війною реальні цінності — поля, будинки, фабрики і т. д. І ця робота ведеться з великим успіхом. Який плян французької фінансової політики викристалізується остаточно тільки тоді, коли виясниться, чи платитимуть їй інші, чи вона мусить сама на себе працювати. В першому випадку переможе велико-капіталістичний принцип, в другому — на чоло вийдуть національно-хліборобські елементи французького народного господарства, під впливом яких образ цієї країни може значно змінитись.

Німецькі вчені пляни санациї валюти зводяться до того, що треба відмінити Версальський договір, іншими словами — треба побити французів. І справді німецьке народне господарство в тих межах, які утворили для нього Версальський договір, розвиватися не може. Во скільки б Німці не працювали, скільки б не продукували цінностей, однаково пойдуть їх французі і ніколи самі від того ситими не стануть. Але їх у випадку, коли б їм і вдалось побити Французів, Німці не сподіваються принаймні на протязі більшіх десятиліть, вернутись до золотого обороту. Вони бажають досягти лініє стабільності своєї валюти, охоронити її від постійного хитання вгору і вниз; урегулювати державний бюджет так, щоб видатки покривались прибутками а не новими наперами; підвищити продуктивність національної праці та зменшити імпорт, руйнуючий присучасному стані валюту. Що до форм організації то суперечка йде лише про те, чи залишити золотий корінь валюти, головним чином для регуляції зносин закордоном, чи дати установитись міжвалютовому курсові відповідю по курсу і силі: відносному рівню цін в Німеччині й на всесвітньому ринку. Еластична емісія наперових грошей на ґрунті продуманого аналізу «status'у» господарських чинників кожного даного моменту, головний

критерій для якого дає товарний і кредитовий оборот приватного господарства, мусить забезпечити нормальний його розвиток, охоронити її від непрекод, які вносять інфляція або брак оборотних коштів. Цей плян, на який советська емісійна робота є злою й цинічною карикатурою, був би цілком можливий для здійснення в Німеччині. За цим промовляє й високий культурний рівень, і присутність саме в Німеччині частин буржуазії, що ще не зовсім загубила національне її патріотичне почуття, і стара організація Раіххебанку, який і раніше переводив туж роботу, симетично банкноти на грунті диконта векселів. Але, щоб при переведенню цього пляну в Німеччині не сталося того самого, що в Росії, треба, щоб відродився дух Німеччини Штейна, Гумбольдта, Ліста, Трейчке, Бісмарка і Райхенберга, щоб доля Німеччини перестала бути предметом політичної спекуляції представників інтернаціоналістичної демократії тину відомого нам по процесу Гільферіх-Еріцбергер. Чи це стається, чи Німеччина піде *«zu Grunde»* — покаже майбутнє. Тепер це мало даних для прогнозу можливості санації валюти в такий спосіб, а іншого способу немає . . .

А в стрія — пізнього пляну санації взагалі не має. В урядових її котлах в цілому ясна свідомість того, що в сучасному стані Австрійська Республіка, це організм не здібний до життя, і що сам уряд має ясно вражений «тимчасовий» характер. Тому вся фінансова урядова політика зводиться зрешіті до того, щоб позичити яко мога більше грошей — однаково розпізнаватиметься хтось інший. Дванадцять міліардів дефіциту по державному бюджету країни з шести міліонами населення промовляють самі за себе. Політика фінансових кол взагалі, а банківських зокрема, йде бистрим темпом до того, щоб упевнені зможуть від Австрії та її валюти. Акційні товариства переносять свої центри до Наріку, або до Швейцарії, переводять позичальні акції на франки й робляться таким чином «закордонними». Банки також намацують *«Anschluss»* до чужого капіталу, орієнтуючись хто на Америку, хто на Нарік. Завдяки такій політиці, як би спрощі дійшли колись до розплати з боргами, виали б вони всім своїм тягарем на селянство, робітництво та інтелігенцію, бо фінансові кола виступили б тут не як місцеві дебітори, а як закордонні кредитори, як представники закордонного капіталу. Це кращий зразок націоналізму буржуазії і користі з неї для країни, коли та потрапляє в інцепція.

П о л ь ї ц а пустілась зовсім берегів і гадає, що її вічно годуватиме антантта. Пізнього пляну санації вона, звичайно, не має.

Ч е х і я мріє стати славянською Англією і поправитись на торговельному посередництві між Сходом і Заходом. Але також вона серйозно працює в індустрії й гарячково готується до «культурної» місії в «братьїй» Росії й Україні.

Хліборобські Сербія, Болгарія й Угорщина дали б собі раду, але їх душить антигельський і якідівський капітал. У всіх них політика урядів веде до якнайширшого розвитку кооперативів і до вимушеного зъязильної боротьби проти гіперспекуляції мобільного інтернаціонального капіталу.

Що ж сказати про становище нашої української демократії? Який вихід може вона знайти для організації грошового господарства? — Випускати «синенькі», «рябі тисячі», «аеропланні», «фогелі», «серу-

лики«*) і т. д. і т. д? . . . — Марна справа! Напір для їх друку коштує тепер дорожче покупної їхньої сили. Скористуватись киановсько-бендіксеновсько-ленінсько-бухарінівським пляном «елястичної емісії»? — Для того треба мати або свою сильну, активну і патріотичну буржуазію, або не менше могутню «красну армію». Ані того, ані там-того в нашої демократії немає й бути не може.

Причинитись до чужої валюти, до чужої буржуазії і, призвавши до своєї нездібності, віддатись цілком на її волю? Дати їй викачувати все, що тільки зможе з нашого народу, а самі стати її жандармами й охоронителями? — Так. Це єдиний для нашої демократії вихід, і носії, з яким ще в початку революції один із членів шинінської урядової партії носивав з пропозиціями ген. Табуї, передати французам організацію українського державного банку — не випадкова. Це дійсно єдиний можливий вихід для нашої демократії.

Само собою зрозуміло, що самостійність України посила б у цьому випадку той самий характер, що має «самостійність» демократичної республіки Панамської, яка виглядає з кешем «National City Bank of New York», що англійська «самостійність» Егіпту і т. д. В усякім разі дікі Сирійці, що нині ведуть героїчну боротьбу проти заведення у них французької валюти, проявили в цьому випадку незрівняно більше посвіти, патріотизму і . . . розуміння настідків такого рішення, ніж наша народолюбна демократія. Але нам досі й тут якось Бог допомагає. Інтернаціональний капітал не приймає цих симпатичних пропозицій, бо добре розуміє, що навіть своїх зобовязань по охороні його інтересів українська демократія виконати не здібна при всьому бажанні.

Пляну бульновиків ми вже торкалися в попередній статті. Це чисто поміналістична концепція, що вимагає абсолютної централізації всього плянового господарства. Для її переведення ані в Росії, ані тим наче на Україні ніякої надії немає й бути не може. Результатом бульновицької валютової політики мусить бути лінне цілковита ануляція покупної сили грошових знаків, а тим самим і ліквідація без останку старої російської грошової системи.

Вже цей огляд існуючих плянів санкції грошового господарства дає нам ясне розуміння того, що від ціх і анальгічних їм плянів (до речі ні в одній із них хліборобські інтереси не фігурують, а навпаки, скрізь в скарги на те, що хліб дорогий і що всіми засобами — монополіями, реквізіціями і т. д. — треба зменшити його ціну) порятунку виглядати нема чого і що стабільність міжвалютових курсів, оскільки колись на золотому ґрунті, це тепер лише спогад про «золотий вік», а не реальність і реальністю не може бути це цілий ряд десятиліть. В усякім разі за нашого життя ми його поверту не побачимо.

Також не видно, щоб рівень цін внутрі кожної країни набрав від ціх плянів здібності нормально розвиватись і перестав стрибати то вгору то вниз під впливом інфляції і спекуляції.

Реальних позитивних вислідів од Брюсельської і всяких інших конференцій нам сподіватись нема ніяких підстав.

^{*)} Сучасні народні назви ріжноманітних українських паперових грошей.

Хиляємо собі, що чигач, у якого вистаю терицю й цікавості дочитати до цього місяця, зумінитьса на ньому й залитає: — «Добре ви розібрали й чисто буржуазну, й помірковано соціалістичну, й демократичну, й комуністичну концепції та пі одної з них не визнали гідною до переведення у нас. Які ж це гропі ви самі видумаете та й яка гарантія, що ваші видумки будуть розумініми й країнами від тих, що їх пропонують в Брюсселі на підставі праці й аналізу ряду глибоких знавців народного господарства в його теорії і практиці, або тих, над якими знов же працювали протягом десятиліття ряди видатніших людей 19-го століття і які проводяться тепер практично з советів Москви, а теоретично підтверджуються з директорського кабінету Гамбургського банку?»

Нам не тяжко дати вичерпуючу відповідь. Ми не видумуємо нових грошей — ми їх маємо, лише не вміємо ними користуватись. І нашим завданням є лише виробити спосіб, в який ми можемо найвигодніше використати свої гроші, а зовсім не вигадувати способу робити гроші. Ми не алхіміки, не фальшивомонетчики і не механіки газообразного капіталу. Ми лише клас господарів, що має і продукувє реальні цінності, і весь наш плям організації грошової системи зводиться лише до того, в який спосіб забезпечити себе від обдурування й грабування притвароюбмі.

Ця проблема має дуже небагато спільногого з тими, які ставлять собі ті теоретики, які хотіть збудувати плям санкцій всесвітнього грошового господарства і ті практики, що — чи то плямом організації всесвітнього Clearing House і фінансового консерваторія для контролю над грошовим і кредитним оборотом, чи то наїнаки, плямом знищення капіталістичного устрою й переходу на «трудові знаки» — хотіть дати для її вирішення один шаблон.

Наше завдання значно вужче й обійтися лише справи налагодження розрахункового обороту України, не даючи ніяких рецентів для інших держав і інших господарських організмів.

Підкреслюємо ще раз, що ми маємо цінностей як раз стільки, скільки продукуємо їх своєю працею на своїй піві. Наші цінності, коли вони у нас єсть, то вони дійсно існують. Вони складені в наших коморах і клуцях, винасаються на наших луках і толоках, викохуються в стайніях, сажах і новітках. Ух існування — не фікція, символізована в цифрах на жиро-кonto, гуляюча по світу в образі чеків, векселів, паперових грошей, всяких купонів, всяких «правді цінних» і «не справді цінних» наперів з ріжкими назвами і походженням, з ріжкою долею, залежною від таємних закулісних махінацій замаскованих і анонімних престіджитаторів — а справжній факт, в існуванню й реальному значенню якого завжди може переконатись і справді що дія переконується кожна людина, споживаючи продукти хліборобської праці. Збільшення або зменшення суми наших реальних цінностей залежить не від інфляції, завдяки надмірної праці друкарського станка, не від наростилия відсотків або емісійного курсу і біржової спекуляції на ньому, а лише від збільшення нашої праці й уміlosti, від того скільки і як упорано землі, скільки викохано худоби . . .

і ще від того, чи не трапилося якого нещастя: суші або повні, сану або сібірки, болыновицького або іншого нападу і т. д.

І тому ми мусимо розріпнати це безнадійне питання, як скріпти силу капіталістичних фікцій, а незрівняно простіше: — в яких формах можна наїзрушіні символізувати наші реальні цінності для полегшення розрахунків і товарообміну. Символ золотої монети, або паперових грошей, емітованих на підставі золотого забезпечення, для нас не підходить, бо золота ми не маємо, а «забезпеченю» обіцянками не маємо жодної підстави вірити. Чисто номіналістичні концепції безнадійно скомпромітовані болыновицькою практикою і при дезорганізації нашого державного ладу не мають жодних виглядів на успіх. На символ »франка«, »марки« чи »доляра«, тоб-то на гарантію чужої держави, ми і по політичним і по економічним мотивам піколи не погодимось, та нам це й не потрібно, бо ці одини з цих »забезпеченіх« неістнічним золотом символів не може користуватись тим довірям і не матиме тоді цінності, як наш банкнот наприклад на »пуд пшениці«, справді, а не фіктивно забезпечений запасом хліба на складі »Хліборобського Банку«.

»Х банк виплачує предявнику цього кредитового білету стільки-то рублів, фунтів, доларів . . . цирого золота« можна прочитати майже на всіх сортах паперових грошей в кожній державі. Але коли б хотіс дійсне повірив цій декларації та захотів те »лице золота« одержати, то на цього б дивились, як на дуже наївну людину, бо всім відомо, що вірити тому, що на банкноті написано не можна, що банкемітент своїх зобовязань виконати не може, бо не має золота в відповідній скількості. І навіаки, коли предявник банкнота на пуд пшениці справді по першій вимозі одержуватиме завжди відповідно цьому банкнотові реальну цінність, при умові, що »Хліборобський Банк« емітуватиме поти лише дійсно забезпечені попередніми депозитами хліба відповідної якості, то українська хліборобська валюта буде одною з найлевініших у світі, і нам не треба буде шукати, поза продуктами рідної хліборобської праці, для виразу наших реальних цінностей інших символів, яких джерела (напр. золото) знаходяться поза межами нашої країни і в посіданні чужоземної буржуазії. Забезпечені хлібом банкноти »Хліборобського Банку« дадуть нам одразу спокій, не гіршу від найкращих у світі, валюту, незалежну ані від чужих паперових грошей, ані від усіх політичних авантюр і спільнотих експериментів усіх можливих претендентів на урядування і патропаж над Україною.

Як установиться »міжвалютовий курс« таких гропей? — Ясно, що він залежатиме від всесвітньої цінні на хліб і від умов транспорту.

Яка буде покупна сила такого »пуда хліба« відносно всіх інших товарів і від чого залежатиме її хитання? — Для прикладу оглянемо нинішню ситуацію, коли харчовим диктатором усього світу є Америка, де він мусить купувати хліб по американській ціні й оплачувати його американською таки валуютою. Сучасні середні ціни ось які:

1 пуд пшениці = 158 центів (франко Нью-Йорк):

1 » жита = 119.3 » » » »

1 » олії = 2400 » » » » і. т. д.

Коли ми виступимо як організована сила на держава, а не як демократична креатура якоїсь групи закордонних капіталістів, уряд якої буде в дійсності лише виконавчим органом цієї патріотичної групи, і коли не будемо форсувати свого експорту, то і нам платитимуть ціну не меншу ніж американцям, тим більше, що фрахт від Одеси, Миколаєва чи Новоросійська до будь-якого європейського порту значно дешевший від фрахту з Чікаго, або Нью-Йорку. Рахуючи вищезгадену ціну нуда інвестиції в різких валютах, по курсу 1 жовтня 1920 р., то вона винесе (льоко Нью-Йорк) для Парижа 23,5 франків, для Льондуону 9 шиллінгів, для Цюриху 9,82 швейцарських франків, для Відня 426,6 корон і т. д. Цифри ці і в цифрами міжнародного курсу «нуда інвестиції» на всесвітньому ринку, і суми ці виражаютъ його и оку и в у силу. Курс цей, звичайно може хитатись в залежності від урожай, але і тут не може, бо людям завжди їсти треба, а наробити її викинути на ринок стільки хліба, щоб його перестали купувати. незарванило важче, ніж надруковувати гори наперових грошових знаків. Така валюта скрізь і завжди матиме свою цінність, вона робить її власника — хлібороба-продуцента — у великій мірі незалежним від біржової й політичної спекуляції та, паванки, дає йому самому змогу виступити на всесвітньому полі, як одному з наймогутніших чинників, регулюючих товарний і фінансовий оборот.

Зокрема для України заведення такої системи означало б кінець легенд про неї, як про «багача-аліндя», як про край «бідний на капіталі», що потрібує «допомоги» і патронажу. Грунтот, на якому ця легенда зросла і довгий час гіпнотизувала Європу, а це більше нас самих, в зовсім не наша неіснуюча «бідність на капіталі», а наша дійсна трагічна бідність на організацію, економічну творчість і державний інстинкт. Сорокамісячний працьовитий і плодовитий нарід на величезній території найкраїцої в Європі землі з безмірними підземними й надземними багатствами, з виходом до моря та природною сіткою водянинів пляжів — не може бути бідним, коли не буде організований чужкою, ворожою й визискуючою його силою, і коли сам у собі знайде міць зорганізуватись в державу, що служитиме виключно його власним і інчим чужким інтересам.

• • •

Ми по змозі вияснили передумови, які вважаємо необхідними для організації нашого грошового господарства. Щишається дати плян технічної структури цього апарату з пояснюючою запискою до нього, з якої були б видні мотиви, що кермували нами, коли ми зуміннялися в одних пунктах на англійських, в інших на американських, в третіх на старо-єгипетських зразках, а також уводили ряд нових моментів, згідних зі специфічним укладом українського економічного життя. Щишається також дати провізоричний нарис функціонування цього апарату і результатів, яких ми од нього сповідаємося; вияснити питання про його відношення до організації державних фінансів, про аналізувати можливі наслідки пропонуемої системи для розвитку індустрії, для життя міст і т. д.; і вияснити практичну можливість і техніку появи нашої «валюти» на міжнародному грошовому ринку, проаналі-

зувати питання, як би одбилося її заведення на нашій виутрішній і закордонній торговлі, ясно зазначити, чи має вона на наші ногляд стати також українською державою валютою, а як що ні, то який моду ми пропонуємо для позаходження можливих при подвійності, або рівнолегтії грошової системі шкод для народного господарства; дати нарешті звідомлення про провізоричні заходи, яких ми вживали для вияснення можливості «котіровки» нашої «хліборобської» валюти на найбільш для нас цікавих закордонних грошових і товарових ринках, про провізоричні заходи для забезпечення нашої майбутньої організації технічно-підготовленим персоналом і т. д. На багато це питань треба дати відповідь.

Почасти ми й маємо на увазі робити це в слідуючих наших статтях, але значної частини матеріалів ми по зрозумілим причинам цінні опубліковувати не можемо. В усіякому разі плян організації Українського Хліборобського Банку, з усіми потрібними матеріалами і звідомленнями про наші провізоричні заходи та їх результати, буде предложенний першому всеукраїнському з'їздові хліборобів і від його рішення, а також від активності всього нашого класу залежатиме проведення пляну в житті.

Середні цифри продукції «золота України» за пятирічча 1909—1913 рр.

	Кількість за- сіянних занів в тисячах де- сятин	Збір голов- них шести хлібів в тися- чах пудів	Жита й пше- нині надушу населення(ра- зом з насін- ням) в пудах	Вивіз	
				Жита й пшениці	Вівся ячменю
				в тисячах пудів	
Київщина . . .	1.653	128.139	15,3	7.589	1.748
Чернігівщина . . .	1.174	55.350	10,1	— 3.291 (ввіз)	4.289
Полтавщина . . .	2.032	140.502	22,9	25.366	8.595
Волинь	950	97.309	13,6	1.894	— 500 (ввіз)
Поділля	1.354	108.819	17,0	9.372	1.976
Харківщина . . .	1.774	124.474	22,0	15.843	5.200
Катеринослав- щина	2.549	174.474	30,8	52.289	28.267
Херсонщина . . .	3.295	179.330	28,0	50.703	56.546
Таврія	2.566	123.053	37,0	49.829	24.201
Разом біля . . .	17.345	1,131.761	20,8 середнє	29.595	130.323

Середній вивіз чотирьох головних хлібів за кордон за період 1909—1913 р. виносив:

З усієї Російської держави біля 588.454 тисяч пудів,
з 9-ти Українських губерній . . 261.580 >
тобто 44 % всього вивозу з Російської держави.

Огляд світової продукції благородних металів.

(Цифри пересічно за рік для кожного вказаного періоду.)

Періоди зглядно роки	Золото		Срібло		Із загальної продукції падас на			
	кількісн.	1000 марок	кількісн.	1000 марок	Срібло		Золото	
					ваги	варт.	ваги	варт.
1493—1520 . .	5,800	16.182	47.000	12.220	11,0	57,0	89,0	43,0
1521—1544 . .	7,160	19.976	90.200	22.370	7,4	47,2	92,6	52,8
1545—1560 . .	8,510	23.742	311.600	76.965	2,7	23,6	97,3	76,4
1561—1580 . .	6,840	19.083	299.500	72.779	2,2	20,8	97,8	79,2
1581—1600 . .	7,380	20.590	418.900	98.860	1,7	17,2	98,3	82,8
1601—1620 . .	8,520	23.771	422.900	96.421	2,0	19,8	98,0	80,2
1621—1640 . .	8,300	23.157	393.600	78.326	2,1	22,8	97,9	77,2
1641—1660 . .	8,770	24.468	366.300	70.330	2,3	25,8	97,7	74,2
1661—1680 . .	9,260	25.835	337.000	62.682	2,7	29,2	97,3	70,8
1681—1700 . .	10,765	30.034	341.900	63.593	3,1	32,1	96,9	67,9
1701—1720 . .	12,820	35.768	355.600	65.075	3,5	35,5	96,7	64,5
1721—1740 . .	19,080	53.233	431.200	79.772	4,2	40,0	95,8	60,0
1741—1760 . .	24,610	68.602	533.145	100.764	4,4	40,5	95,6	59,5
1761—1780 . .	20,705	57.767	652.740	124.021	3,1	31,8	96,9	68,2
1781—1800 . .	17,790	49.634	879.060	162.626	2,0	23,4	98,0	76,6
1801—1810 . .	17,778	49.600	894.150	160.053	1,9	23,7	98,1	76,3
1811—1820 . .	11,445	31.932	540.770	97.330	2,1	24,7	97,9	75,3
1821—1830 . .	14,216	39.663	460.560	81.519	3,0	32,7	97,0	67,3
1831—1840 . .	20,289	56.606	596.450	105.572	3,3	34,9	96,7	65,1
1841—1850 . .	54,759	152.777	780.415	137.353	6,6	52,7	93,4	47,3
1851—1855 . .	199.388	556.308	886.115	160.387	18,4	77,6	81,6	22,4
1856—1860 . .	201.750	562.899	904.990	164.709	18,2	77,4	81,8	22,6
1861—1865 . .	185.057	516.326	1,101.150	199.308	14,4	72,1	85,6	27,3
1866—1870 . .	195.026	544.130	1,339.085	239.696	12,7	69,4	87,3	30,6
1871—1875 . .	173.904	485.207	1,969.425	344.649	8,1	58,5	91,9	41,5
1876—1880 . .	172.414	481.045	2,450.252	382.062	6,6	55,7	93,4	44,3
1881—1885 . .	154.959	432.300	2,808.400	424.800	5,3	50,4	94,7	49,6
1886—1890 . .	169.869	473.934	3,387.532	448.000	4,8	51,4	95,2	48,6
1891—1895 . .	215.170	684.031	4,901.333	554.200	4,8	55,9	95,2	44,1
1896—1900 . .	387.257	1,080.447	5,154.551	428.806	7,0	71,6	93,0	28,4
1901—1905 . .	485.434	1,354.359	5,226.121	404.015	8,5	77,0	91,5	23,0
1906—1910 . .	652.302	1,819.922	6,135.348	480.518	9,6	79,1	90,4	20,9
1911 . . .	695.062	1,939.223	7,035.548	513.004	9,0	79,1	91,0	20,9
1912 . . .	701.379	1,956.847	6,977.002	579.112	9,1	77,2	90,9	22,8
1913 . . .	768.256	2,143.434	6,964.361	568.035	9,9	79,4	90,1	20,6
1914 . . .	660.667	1,843.261	4,996.141	373.151	11,7	83,2	88,3	16,8
1915 . . .	707.897	1,975.033	5,591.101	391.706	11,2	83,4	88,8	16,6

Світові запаси благородних металів у грошах на 31 Грудня 1913 р.

Держави	Золото міліони марок	Срібло			На голиву населення		
		Повної вар- тості	Обмеже- ної вар- тості	Золотом	Золото	Срібло	Разом
		Мільйони марок			марки		
Німеччина	3,820,0	—	1,150,0	1,150,0	56,8	17,1	73,9
Англія	3,484,4	—	531,3	531,3	76,8	11,7	88,5
Австро-Угорщина . .	1,244,5	—	524,2	524,2	24,9	10,5	35,4
Росія	4,248,3	—	331,0	331,0	25,9	2,0	27,9
Фінляндія	52,7	—	11,5	11,5	17,0	3,7	20,7
Голландія	255,8	—	118,4	118,4	42,6	19,7	62,3
Португалія*)	310,1	—	139,0	139,0	51,7	23,2	74,9
Туреччина*)	598,1	—	110,9	110,9	25,1	4,7	29,8
Данія	170,0	—	31,5	31,5	60,7	11,3	32,0
Норвегія	109,2	—	17,2	17,2	45,5	7,2	52,7
Швеція	115,5	—	6,3	6,3	20,6	1,1	21,7
Франція	5,040,0	1,459,1	267,5	1,726,6	127,3	43,6	170,9
Бельгія	287,7	126,0	45,3	171,3	38,4	22,7	61,1
Італія	1,115,1	94,1	7,0	101,1	31,9	2,9	34,8
Швейцарія	184,0	47,9	16,8	64,7	49,7	17,5	67,2
Греція	133,6	—	12,6	12,6	44,5	4,2	48,7
Еспанія	388,5	580,9	405,3	986,2	19,8	50,3	70,1
Болгарія*)	41,2	—	20,2	20,2	9,4	4,6	14,0
Румунія	177,2	—	63,4	63,4	24,3	8,7	33,0
Сербія	50,4	—	3,4	3,4	17,4	1,2	18,6
Е в р о п а	21,828,3	2,308,5	3,812,8	6,120,8	43,7	12,3	56,0
Сполучені Держави . .	7,919,7	2,366,9	753,9	3,120,8	81,5	31,8	113,3
Канада	598,5	—	551,0	551,0	83,1	76,5	159,6
Аргентина	1,228,9	—	39,5	39,5	170,7	5,5	176,2
Болівія	33,6	—	2,9	2,9	14,6	1,3	15,9
Бразилія	378,4	—	105,0	105,0	16,4	4,5	20,9
Чилі*)	2,1	—	35,7	35,7	0,6	10,5	11,1
Еквадор	20,2	—	5,9	5,9	13,5	3,9	17,4
Індонезія (інгл.) . .	3,8	—	4,2	4,2	12,7	14,0	26,7
(гол.)	0,4	—	0,8	0,8	4,0	8,0	12,0
Колумбія	16,8	—	16,8	16,8	3,2	3,2	6,4
Парагвай	7,1	—	—	—	8,9	—	8,9
Перу	84,0	—	10,1	10,1	18,7	2,2	20,9
Уругвай	62,2	—	18,1	18,1	51,8	15,1	66,9
Венесуела	7,6	—	3,8	3,8	2,8	1,4	4,2
Куба*)	126,0	—	2,1	2,1	57,3	0,9	58,2
Гаїті	8,2	—	—	—	4,1	—	4,1
Мексика*)	131,0	218,4	16,8	235,2	8,7	15,6	24,3
Центр. Америка . .	8,4	10,1	39,0	49,1	4,7	27,3	32,0
А м е р и к а	10,716,9	2,595,4	1,605,6	4,201,0	59,9	23,5	83,4
Єгипет	803,5	—	76,0	76,0	71,1	6,7	77,8
Південна Африка . .	63,0	—	11,3	11,3	10,5	1,9	12,4
А ф р и к а	866,5	—	87,3	87,3	50,1	5,0	55,1
А в с т r a l i я	909,3	—	42,0	42,0	189,4	8,8	198,2
Японія	548,8	—	230,4	229,4	10,4	5,6	16,0
Корея	7,1	—	14,3	14,3	0,5	1,1	1,6
Індія	1,570,8	3,570,0	189,0	3,759,0	6,4	15,4	21,8
Сіам	0,4	186,9	—	186,9	0,1	23,1	23,2
	5,0	—	29,4	29,4	2,5	14,7	17,2
А з і я	2,132,1	3,756,9	532,1	4,289,0	6,6	13,4	20,0
Р а з о м	36,453,1	8,660,3	6,079,8	14,740,1	35,7	14,4	50,1

*) Повторені цифри 1912 року.

Здобич золота в найбільш продукційних країнах в 1851—1915 літах.
 (До 1889 р. по Зетберу, далі по відомостям директора американського монетного двору.)

Періоди, зглидно роки (пересічно)	Сполучені Держави		Австралія		Росія		Південна Африка	
	кільобр.	1000 марок	кільобр.	1000 марок	кільобр.	1000 марок	кільобр.	1000 марок
1851—1855 . .	88.800	247.752	69.573	194.124	24.780	68.997	—	—
1856—1860 . .	77.100	215.109	82.392	229.891	26.570	74.130	—	—
1861—1865 . .	66.700	186.093	77.634	216.617	24.084	67.194	—	—
1866—1870 . .	76.000	212.040	73.526	205.153	30.050	83.840	—	—
1871—1875 . .	59.500	166.005	63.123	176.145	33.380	93.130	—	—
1876—1880 . .	63.920	178.337	45.204	126.370	40.140	111.991	—	—
1881—1885 . .	48.087	134.163	43.522	121.426	35.607	99.344	?	?
1886—1890 . .	50.279	140.664	43.881	122.428	31.973	89.205	6.723	18.757
1891 . . .	49.917	139.268	47.245	131.814	36.356	101.433	23.687	66.087
1892 . . .	49.654	138.535	51.398	143.400	37.325	104.137	36.461	101.726
1893 . . .	54.100	150.939	58.698	149.817	39.805	111.056	44.096	123.028
1894 . . .	59.434	165.821	62.836	175.312	36.313	101.913	60.595	169.060
1895 . . .	70.132	195.668	67.406	188.063	43.476	121.298	67.040	187.042
1896 . . .	79.880	220.865	67.984	189.675	32.404	90.407	66.819	186.425
1897 . . .	86.312	240.810	79.244	221.091	34.977	97.586	88.111	245.830
1898 . . .	96.095	270.616	97.504	272.287	38.314	106.896	120.566	336.379
1899 . . .	106.911	292.282	119.352	332.992	33.354	93.058	109.876	306.554
1900 . . .	119.126	332.362	110.591	308.549	30.312	84.570	13.048	36.404
1901 . . .	118.367	330.244	115.679	322.744	34.383	95.929	13.677	38.159
1902 . . .	120.373	335.840	122.749	342.470	33.905	94.595	58.716	163.817
1903 . . .	110.731	308.939	134.231	374.504	37.063	103.406	102.314	285.456
1904 . . .	121.072	337.791	132.060	368.447	37.321	104.126	129.272	360.669
1905 . . .	132.682	370.183	129.291	360.722	33.542	93.582	170.410	475.443
1906 . . .	142.001	396.183	123.971	345.879	29.336	81.847	203.669	568.237
1907 . . .	136.075	379.649	113.870	317.697	40.151	112.021	228.685	638.031
1908 . . .	142.281	396.964	110.333	307.829	42.209	117.763	250.558	699.057
1909 . . .	149.975	418.430	106.843	298.092	48.723	135.937	257.280	717.811
1910 . . .	144.853	404.140	98.511	274.846	53.535	149.363	263.602	735.450
1911 . . .	145.787	406.746	90.557	252.654	48.377	134.972	288.201	804.080
1912 . . .	140.613	392.310	82.018	228.830	33.402	93.192	316.764	869.352
1913 . . .	133.741	373.137	79.823	222.706	39.885	111.279	311.808	869.944
1914 . . .	142.239	396.847	71.575	199.694	43.013	120.006	303.938	847.987
1915 . . .	152.025	425.150	74.326	207.370	—	—	327.475	913.655

Здобич срібла в найбільш продукційних країнах в 1851—1915 роках.
 (1851—1885 по Зетверу; 1896—1915 по відомостям директора американського монетного двору.)

Періоди зглядно роки (пересічно)	Сполучені Держави кільогр.	Мексика кільогр.	Перу, Болівія, Чілі кільогр.	Австралія кільогр.	Німеч- чина*) кільогр.
1851—1855 . . .	8.300	466	218.600	—	48.860
1856—1860 . . .	6.200	447	190.400	—	61.510
1861—1865 . . .	174.000	473	191.100	—	68.320
1866—1870 . . .	301.000	520.900	220.800	—	89.125
1871—1875 . . .	564.800	601.800	374.700	—	143.080
1876—1880 . . .	980.700	655.800	350.000	—	163.800
1881—1885 . . .	1.137.600	750.800	547.000	?	238.920
1886	1.227.000	794.000	412.247	29.403	318.880
1887	1.284.000	904.000	491.000	6.422	316.960
1888	1.424.000	995.000	456.000	120.308	405.910
1889	1.555.000	1.144.000	440.603	204.523	402.400
1890	1.696.000	1.212.000	476.404	258.212	402.257
1891	1.815.000	1.084.000	493.000	311.100	443.840
1892	1.976.000	1.229.000	873.793	418.087	488.000
1893	1.876.000	1.380.000	880.000	637.600	448.100
1894	1.510.000	1.463.000	939.361	562.263	442.800
1895	1.733.662	1.461.008	418.672	389.102	392.000
1896	1.830.347	1.422.315	437.878	380.746	428.400
1897	1.675.582	1.676.925	655.054	369.523	448.100
1898	1.693.563	1.765.116	669.858	326.379	480.600
1899	1.703.720	1.730.089	697.771	396.266	467.600
1900	1.694.395	1.786.987	803.092	415.014	415.700
1901	1.717.705	1.793.692	465.759	318.256	403.800
1902	1.726.603	1.872.091	270.592	249.690	430.600
1903	1.689.270	2.193.249	237.356	301.233	396.300
1904	1.794.509	1.891.784	300.184	452.926	389.800
1905	1.744.995	2.023.044	328.262	467.666	399.800
1906	1.757.944	1.717.738	459.983	432.640	393.400
1907	1.757.844	1.901.934	478.141	558.292	386.900
1908	1.631.129	2.291.260	470.117	534.218	407.200
1909	1.702.068	2.209.920	407.996	508.843	400.600
1910	1.777.229	2.219.975	401.449	610.165	420.000
1911	1.878.675	2.458.241	385.737	515.658	439.600
1912	1.983.415	2.321.626	385.755	458.412	190.000**)
1913	2.077.807	2.199.188	311.169	563.873	—
1914	2.253.657	856.820	365.000	111.136	—
1915	2.331.604	1.230.798	413.375	133.616	—

*) Після державної статистики.

**) Здобич тільки туземної руди.

Світова продукція благородних металів у 1915 р. в окремих державах.
 (По Report of the Director of the Mint on the production of the precious metals in the calendar year 1915., Вашингтон 1916)

Держава	Золото		Срібло	
	кількогр.	Вартість в 1000 марок	кількогр.	Вартість, в 1000 марок
Англія	29	81	3.000	210
Франція	2.107	5.879	—	—
Австро-Угорщина	302*)	843	48.919	3.428
Росія	43.013*)	120.006	—	—
Греція	—	—	18.397*)	1.289
Італія	3	8	14.760	1.034
Норвегія	—	—	13.714*)	961
Швеція	37	103	754	53
Португалія	1	3	64	4
Еспанія	—	—	142.003	9.950
Туреччина	1*)	3	46.940	3.280
Европа	45.493	126.926	288.551	20.218
Сполуч. Держави	152.025	424.150	2,331.604	163.375
Канада	24.494	79.498	88.406	61.900
Мексика	9.870	27.537	1,230.798	86.242
Центральна Америка	4.469	12.469	90.838	6.365
Болівія, Чілі	1.225	3.418	120.375	8.433
Бразилія	3.648	10.178	669	47
Еквадор	821	2.291	767	54
Інданія (англійська)	1.390	3.878	—	—
• (французька)	2.449*)	2.228	—	—
• (голландська)	676	1.886	—	—
Колумбія	8.205	22.892	10.926*)	766
Перу	1.670	4.659	293.000	20.530
Уругвай	18	50	—	—
Венесуеля	922*)	25.72	—	—
Америка	216.382	603.706	4,962.383	347.713
Африка	327.475	913.655	36.954	2.589
Австралія	74.326	207.370	133.616	9.362
Китай	4.220	11.774	567	40
Японія	8.104	22.610	157.995	11.071
Англійська Індія	17.337	48.370	8.861	621
Решта Азії	14.560	40.622	2.174	152
Азія	44.221	123.376	169.597	11.884
Разом	707.897	1,975.033	5,975.033	391.766

*) Повторені цифри 1914 року.

Світова щорічна продукція срібла 1876—1915.

Рік	По Земберу		По відомостям директора американського монетного двору	
	кільogr.	1000 марок	кільogr.	1000 марок
1876	2,323.779	364.833	2,107.355	320.000
1877	2,388.612	396.955	1,949.567	318.000
1878	2,551.364	385.461	2,282.530	355.000
1879	2,507.507	381.141	2,313.572	351.000
1880	2,479.998	381.920	2,326.386	360.000
1881	2,586.700	395.800	2,457.830	378.000
1882	2,773.100	418.100	2,689.582	413.000
1883	2,775.100	416.400	2,773.655	416.000
1884	2,910.300	436.500	2,537.050	381.000
1885	3,036.000	436.800	2,849.392	410.000
1886	3,021.200	405.700	2,901.863	390.000
1887	3,324.600	438.800	2,989.793	385.000
1888	3,673.300	477.200	3,384.932	420.000
1889	4,237.000	534.900	3,739.076	472.000
1890	—	—	3,921.996	554.000
1891	—	—	4,266.498	569.000
1892	—	—	4,736.563	560.000
1893	—	—	5,144.789	542.000
1894	—	—	5,119.947	439.000
1895	—	—	5,209.867	460.000
1896	—	—	4,885.158	445.000
1897	—	—	4,989.657	404.000
1898	—	—	5,258.210	419.000
1899	—	—	5,240.420	424.000
1900	—	—	5,399.299	452.000
1901	—	—	5,382.329	436.000
1902	—	—	5,063.566	362.000
1903	—	—	5,216.800	380.000
1904	—	—	5,108.067	400.000
1905	—	—	5,359.803	441.000
1906	—	—	5,133.887	469.000
1907	—	—	5,729.611	511.000
1908	—	—	6,318.237	456.000
1909	—	—	6,598.721	464.000
1910	—	—	6,896.282	503.000
1911	—	—	7,035.548	513.000
1912	—	—	6,977.002	579.000
1913	—	—	6,964.361	568.000
1914	—	—	4,996.141	373.151
1915	—	—	5,591.101	391.760

Світова щорічна продукція золота 1876—1915.

Рік	По Земберу		По відомостям директора американського монетного двору	
	кільогр.	1000 марок	кільогр.	1000 марок
1876	165,958	463,027	156,015	435,282
1877	179,445	500,660	171,442	478,323
1878	185,847	518,522	179,187	499,931
1879	167,307	466,797	163,667	456,631
1880	163,515	456,218	160,152	446,824
1881	160,678	449,000	155,020	432,506
1882	153,817	429,000	153,465	428,167
1883	148,584	415,000	143,543	400,485
1884	155,748	435,000	153,060	427,037
1885	155,972	435,000	163,169	455,242
1886	160,763	449,000	159,748	445,697
1887	158,247	441,000	159,157	444,048
1888	164,490	458,000	165,813	462,618
1889	176,272	492,030	185,812	518,415
1890	—	—	178,814	498,891
1891	—	—	196,574	548,441
1892	—	—	220,648	615,608
1893	—	—	236,978	661,169
1894	—	—	272,591	760,529
1895	—	—	299,160	884,377
1896	—	—	304,317	849,044
1897	—	—	355,212	991,041
1898	—	—	431,656	1,204,320
1899	—	—	461,515	1,287,627
1900	—	—	383,049	1,068,707
1901	—	—	392,705	1,095,647
1902	—	—	446,490	1,245,707
1903	—	—	493,083	1,375,701
1904	—	—	522,686	1,458,294
1905	—	—	572,204	1,596,448
1906	—	—	604,835	1,687,490
1907	—	—	621,375	1,733,636
1908	—	—	666,318	1,859,027
1909	—	—	683,201	1,906,131
1910	—	—	684,983	1,911,103
1911	—	—	695,062	1,939,223
1912	—	—	701,379	1,956,847
1913	—	—	768,256	2,143,434
1914	—	—	660,667	1,843,261
1915	—	—	707,897	1,975,033

Світова здобич золота.

Після відомостей міжнародного договору Півн. Америк Сполучених Держав здобич золота виражалась за 1912—1918 роки в наступних сумах:¹⁾

	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918
	долари						
Південна Африка	188,293,100	181,685,500	173,560,000	188,035,156	192,182,902	186,503,400	174,023,300
Австралія	54,509,400	53,113,200	46,710,200	48,988,177	40,408,755	38,945,500	29,208,600
Канада	12,648,800	16,598,800	15,925,000	18,977,301	19,234,976	15,200,000	14,687,900
Англ. Індія	11,055,700	12,178,000	11,378,400	11,522,457	11,206,509	10,756,800	10,028,200
Росія	14,256,900	14,274,700	17,423,100	18,915,324	19,232,165	17,245,000	13,051,300
Інші Англ. Колонії	9,545,600	11,870,800	11,782,000	12,387,163	11,020,705	10,951,600	8,314,300
Англ. Королівство разом зменшило або збільшило супротивного року	290,279,500	289,921,100	276,996,700	298,824,178	293,686,012	276,602,300	249,373,000
Сполучені Держави	93,451,500	88,684,400	94,531,800	101,035,700	92,590,300	83,750,700	68,646,700
Зменшило або збільшило супротивного року		— 4,9 %	+ 6,3 %	+ 6,9 %	— 8,3 %	— 9,5 %	— 18,0 %
Росія	22,199,000	26,507,800	23,587,000	26,322,746	26,322,746	18,000,000	12,000,000
Гідз. і Середні Америка	14,056,100	13,020,700	14,775,700	17,135,841	18,097,224	17,156,600	16,795,900
Мексика	24,500,000	19,308,800	19,308,800	6,559,275	7,690,707	9,000,000	16,824,700
Всі інші Країни	20,750,000	22,298,300	21,476,600	18,917,178	18,411,056	19,350,600	18,283,800
Разом	82,405,100	81,135,600	84,148,100	68,865,018	70,529,733	62,237,200	62,901,400
Здобич золота всього світу	466,136,100	459,941,100	455,676,600	464,724,918	457,006,045	423,590,200	380,924,700
Зменшило або збільшило супротивного року		— 1,3 %	— 0,9 %	+ 2,9 %	— 2,5 %	— 7,3 %	— 10,1 %

Після підрахунку світова здобич золота в 1919 р. винесла 350,000,000 доларів, на 31,000,000 доларів або 8,1 % менше ніж переднього року. Наслідок з 1918 по 1919 рік пообільшився на 119,0,0,000 дол. і 25,4 %. З існутору 1919 року припаде на

¹⁾ Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, 6. Heft, Juni 1921, Jena.

Микола Кочубей.

Думки Гетьманця.

I.

Трудова Монархія як завершення радянської системи.

1. Що-ж далі? . . . Це питання повторюють міліони й міліони людей. Це саме питання повсякчас ставимо собі й ми. Світова війна, зруйнувавши так переможених як і переможців і виснаживши величезні запаси людської енергії, прискореною ходою завершила вікову добу панування демократії. Достойний вінець достойному діалу. Що-ж далі? . . . Повороту до минулого немає. Чи стоймо ми в переддвері соціалістичного раю, святкування перемоги комунізму, чи народжується на очах наших нові форми державності, нові форми людського сніжжиття? Ріжкі погляди ютуються на це. Одно лише ясно. Ми переживаємо новне банкротство буржуазно-соціальдемократичного державного будівництва, що не змогло розвівати ні внутрішніх ні зовнішніх проблем, які повсталі на його-ж основі. Безмежні перспективи лежать перед нами. Майбутнє залежить від нас самих. Отже не лижмо нового вина в міхи побучавіті.

Може ми занадто близькі, занадто тісно звязані з пережитою й переживаємою добою, щоб легко стати на зовсім об'єктивну історичну точку погляду. Доктрини минувшини занадто ще обплутують за всіх боків. Демократичні ідеали ще занадто живі в нас. Сучасне занадто безпросвітне і розятрене.

Проте ми повинні примусити себе обтрусти тіло, примиритись з тягарем сучасного і постаратись, на скільки це буде можливим для нас безстороннє глянути на те, що діється навколо. Це завдання часу, це наш обовязок, бо невдовolenя з сучасного досягло кульмінаційної точки і страшна внутрішня боротьба поглинає щоденно тисячі й тисячі людських істот.

У що-ж вилілось демократичне державне будівництво, у що обернулась сама демократія? Мені здається, що на це не може бути двоякої відповіді.

Держави змінились у величеську арену пепцадної, жорстокої безглуздої боротьби за владу, а демократія — в панування відірваної від мас і класів буржуазно-соціальдемократичної інтелігенції, яка осiąгає своє панування бескоромним роздріблюванням здорового тіла народного на нечисленну кількість політичних партій, що ведуть між собою вперту, не примириму боротьбу за політичне панування і владу, що сють згубні дії для держави міжусобиці серед самих же мас народних.

Divide et impera!

Мені скажуть: «Навпаки. Демократія лише й думала тільки про те, щоб зорганізовувати, поєднувати й обеднувати біля себе . . . Боролася з розєднанням і озлобленням . . . Партиї це лише кадри, в які охоче польтуються народні маси, щоби безкровно й вільно здійснити свої високі ідеали» . . .

Теорія чи злочинне дуреня . . . не знаю.

Партиї формувались на поверхні народніх мас так само своєвільно, як шумовиння на течії під впливом її нагрівання. Ріжними привабливими рекламами кожна партія намагалась лише витягнути потрібні для свого власного існування, найбільш ласк на приналежу і часто найменші органічно з масою звязані елементи. Всупереч фізичним законам, шумовиння, після теорії демократичних, мало обеднувати в собі найкращі прикмети кишлячого тіла. А тіло мусіло лише кипіти. Це доконечна умова. Про те, що під час кишіння тіло винаровує і часто навіть розкладається, про те ніхто не думав.

Вікова доба націвування демократичних основ у державному життю й господарювання демократії відзначилася з одного боку появою все нових і нових партій в залежності від ступеня розгорнення мас, з другого все більшого й більшого розкладу серед тих же мас згідно з витраченим зусиллям. Треба лише дивуватись, що не настав остаточний розклад, і це свідчить тільки лише про невиличнане здоров'я мас.

А рецент демократії на вигоди всяких недуг народніх і державних надзвичайно простий: чим складніша недуга тим більше лікарів, без уваги на їхнє запашні й досвід. В щоденнім життю — божевілля, в політичному — злочин, а в демократії — правда. І дійсно появляється величезна кількість лікарів і кожний з власними своїми засобами лікування, бо гонорар був завжди забезпечений. Нещасне тіло слабого, піддаючи нечисленним усякого роду досвідам тільки хирію й дістгало лише все нових і нових недуг.

Тепер, коли обурення на пікчесність лікарів — що їх дуже ображує — стало більшим від самої недуги, треба допомогти тяжко хворому позбутися ласкових лікарів і підвістися власними силами. Хто-ж буде його оборонцем? Хто охоронятиме його, поки він одужає? Поперед усього він сам.

Природні, натуральні оборонці й охоронці народів та інтересів мас — Монархи — віддавна вже зведені на півець. Давно вже старанням демократії, яка «законопо» присвоїла їх суворені права, обернулися в страхала для дітей. Останніми часами вони навіть зовсім скасовані. І тут мені хочеться сказати демократії, яку страшну помилку дія самої себе вона зробила, як вона власними руками викопала яму свому власному пануванню. Поки існували монархи — існував дуже добрій одвод для народного гніву. Все це було лихого, все це було тяжкого без перспективи перекладалося на них. Ефемерність їх влади не рятувала їх навіть від того. Але тепер, коли їх не стало, відповідальність упала й надатиме на саму-ж демократію і вона не викрутиться від неї. Маси починають розуміти, яку малу роль відогравав у їх недолі монарх, розуміють і відчувають, як з кожним днем, що віддає їх від дня відречення, все тяжче й тяжче стає життя.

Це єсть виправдання: «наслідки попереднього ладу», «контрреволюційні вилівни», «саботаж» і т. д. Але казка кінчачеться і слово нездатність на віки заплимує наспування й господарювання демократії в політичнім і економічнім життю країн.

Я не думаю тут поменшувати додатніх прикмет інтелігенції на полях науки, штуки й культури. Це обшир належить їй по праву. Я зовсім не намірюю докоряті її за бажання брати активну участь у політичному життю країни. А тим паче не судитиму тих з поміж неї, які зовсім політикою не турбувалися. Я хочу тільки сказати, що, боязь з природи своєї, вона стала нездатною до політичного проводу тому, що підсточуючись позаду мас, вона монополізувала собі суверенні, провідні права; що здобуvalа вона собі ці права нікчемним політикуванням і дрібною демагогією, ніколи не усвідомлюючи собі своєї нездатності й тому породжувала більше державних злочинців ніж державних мужків.

Зовсім не хочу цім сказати, що монархії монархісти завжди були на достойній висоті. Навпаки гадаю, що монархи зарадто легко і без вистарчуаючих гарантій підлягали постепенному обмеженню своїх суверених прав демократичними органами — парламентами. Вони зарадто охоче складали з себе відповідальність, замало звертали уваги на те, що роблено з їхніми правами, замало розуміли, в якій саме мірі народ і нація має право поділяти зі своїм монархом працю керування справами держави.

Гадаю, що монархісти замало працювали над ідеєю монархізму, не старалися її удосконалювати і, не цікавлючись ідеологією, заповерхово її завузько дивились на монархію. Не розуміли її головного призначення бути верховним суддею, оборонцем, а — що головне — верховним примиряючим чинником народніх мас. І ті й тамті були затроєні демократичною отрутою.

Як ідеальну доскональну форму правління можна прийняти лише форму монархії абсолютної. Але, бувши навіть найзавзятішим монархістом, не можна не погодитись, що її осiąгнути майже неможливо. Ідеальною вона може бути лише при умові, коли особа, що її виконує, посідає ідеальні прикмети розуму, енергії, відваги, чесності, справедливості, освіти і т. д. і т. д., та й тоді ще, коли територія на стільки невелика, що вилів монарха скрізь сягає і відчувається. Історія має сотні прикладів на це. Тому монархісти повинні поперед усього відкинути цю форму, як нездійсніму або здійсніму лише в зовсім виключних випадках.

Але так само ми не можемо погодитись і на монархію конституційну, в основі якої лежить постепенне обмеження прав монарха, через перехід належних йому суверених прав до парламентів — установ демократичних — тому, що ми занеречуємо демократії права до викупування верховної влади.

На цьому місці читач мабуть поставить дуже ґрунтовне питання: «Яку-як у біса форму монархії можна здійснити, коли дві попередні нездійснімі?» Дозволю собі зауважити, що відповідь на це питання читач знайде, коли стане у нього терпця дочитати до краю.

Як уже було сказано, абсолютна монархія здійснила виключно лише доти, доки її іерсоніфікує видатна особа. З заміною особи настae як що не теоретичний, то практичний кінець абсолютної монархії. І справді там, де абсолютна монархія держалась довший час без видатної особи, ми бачимо її постенчене ослаблення й виродження монархічного принципу в бажання перейти до іншої форми державної, що часто вязалося зі значними потрясениями. Щоб обмінити їх, установилася конституційна форма монархії, яка через постенченний перехід суворених прав монарха до демократії і послідовне зменшування його авторитету, мала служити менше болючим переходом до зовсім іншої демократичної державної форми — республіканської. Про цю останню я не говоритиму тут через брак місця. Одно проте є невиним, що славетні демократичні основи ще більш яскраво здійснюються в ній й тому недоцільність її стає ще більше ясною.

Вертаючись до конституційної монархії. В ній власне, як у переходовій формі, єсть головні хиби: в її основі немає бажання удосконалити монархію й усунути хиби звязані з недосконалістю особи монарха, а павиаки в край обрізати його права і перейти до зовсім іншого ладу. Роля монарха, обеднувати і примиряті класи, не може бути виконана там, де саме існування монархії основується на роздрібненню прородуточих і трудових класів на партії і, звязаний з цим, внутрішній боротьбі без ґрунту до примирення. Словом вона не єсть льогічним вислідом розуміння причин нездійсненості монархії абсолютної. Таке розуміння, мусіло-б вести лише до бажання доповнити недостачі абсолютної монархії і поділити з монархом ті тягарі, які для п'яного одного були-б через силу. Іменіто це бажання доповнити й облегчити новинно лягти периною цеглиною в основу Трудової Монархії. До такої монархії інстинктивно завжди змагає маса. Бажання захопити владу, бажання її виконувати для мас не-природне — вони западто заклопотані буденним, життєвим.

Невдоволення з сучасного, бажання матеріально крацього — ось що використовувалось з користю метою демократичними або анархістичними елементами, в залежності від ступені напруження мас. Привабливі обітниці калічили їх волю. Надія на краце повертала їх у спіле знаряддя демократії або в розбещену анархічну чернь.

Чи можливо утворити міцю й гармонійно зорганіовану державність, коли змагання мас до крацього життя здійснюються не переходом від однієї форми правління до іншої, а досконаленням і розвитком самих же мас? Коли уліпшення умов життя й праці буде проходити під берлом монарха, якому інтереси кожної органічної частини народної маси однаково дорогі, а він сам однаково потрібен кожній з них?

Настав час і він уже недалеко, коли викриста-їзаувана ідеольгія мас відкине і змете чужоїдів і шкідників, що прикриваються високими гаслами й живуть її коштом.

Хвиля здорової державної думки зміє й на віки поховає юашлів під фундаментами державності, що буде основана не на партійних міжусобицях, не на боротьбі за владу, не на калікуватому плануванні одного класу, не на

примусовому збиванию всіх в один клас, а буде створена співпрацею міцно зорганізованих, самостійних, індивідуально розвинених, органічно суцільних і здорових класів, тісно зєднаних Особою Монарха в один народ в одне державне тіло.

2. Неребувши за дуже короткий час дві революції ми повинні просто поглянути на те, що так не давно розгорталося перед нашими очима.

Перша революція — грубе захоплення влади демократією. Оскільки до того часу ослабла монархічна ідеологія, показує участь у ньому монархістів, бо участь в поваленню монарха могла би їх викривувати тільки в однім винадку — в придворнім перевороті.

Друга революція, це вже прояв обурення мас захопленням суворих прав руками під чим із масами не звязаної буржуазно-соціальні-демократичної інтересії.

Але видерти владу — це одно, а виконувати її — це зовсім інше. Тому то аполітичні по своїй суті маси передали її тим, кого вони рахували собі найближчими, найбільше розумівшими їх інтереси і найбільше здібними реально їх здійснити. Мені здається, що особливо важко зупинитися на питанні, чому іменно вони вибрали для того комуністичну партію.

Самодержавство, як чинник об'єднуючий маси й народності, давно уже втратило в Росії своє значіння, бо вже давно в історії Росії не було особи здібної втілити в собі необхідні для того ідеали. Проте самодержавство існувало далі і в кінці дало образ розкладу з одного боку монархістів і монархічного принципу самою особою монарха, а з другого ослаблювання й обезбарвлювання особи монарха під впливом нею-ж демократизованих монархістів. Нічого не було зроблено, щоби знищити грунт усе більш і більш нароставшому загальному недоволенню, не було прикладено зусиль до того, щоб зрозуміти основу того недоволення, яке полягало в невідповідності особи монарха до абсолютистичного режиму. Монархісти за останній час існування Російської імперії настільки виродились, що замість вдержати монархічний принцип в його ідеальному значінні, виправити те, що не було досконалішим, проявляли лише одно бажання *envers et contre tous* вдергати абсолютизм. Для них монархія уточнювалась з самодержавством. Покладаючи його основу в хліборобському класі, вони нічого не зробили й не робили, щоби дати йому змогу житездатно зорганізуватись і поперед усього знищити згубний розділ російським правоводством того-ж хліборобського класу на унірвілійованих дворян і неунірвілійованих крестьян, що в дійсності є теж саме, що поділ на великих і дрібних землевласників. Навпаки, всіми засобами вони підтримували це розділення, при якому дворянство і крестьянство зустрічалось у спільній праці не в класових, а в земських, маючих демократичні відзнаки, установах. Самі монархісти відмежовувались од найбільш ідеально розуміючого значіння монархії хліборобського класу і тим самі розвалювали основу того, що всіми силами намагались удержати.

Така злючинна короткозорість могла бути тільки на руку демократії, що бажала руху води, і розплюювала пахучою отрутою недостигнених надій натуральне невдоволення мас. І треба признати — це бій прекрасно вдалося. Самі монархи й монархісти не обмінули затроєння запанинні фіміямом та стратили можливість у слушний час зупинити країну, що котилася під гору до безодні. Встановлення Державної Думи ще погіршило становище. Не мавши ані класового ані національного представництва через те, що у класів і націй не було окремих органів, вона була лине компромісом між двома супротивлекними течіями — абсолютно-монархічною з одного і конституційно-ліберально-демократичною з другого боку. Такий компроміс міг лине в край дискредитувати монархічний принцип, не даючи гарантії для найменш болючого переходу від однієї форми правління до іншої. Неймовірне напруження війни не могло не перетягнути струну.

Врозуміло, що поява у владі після першої революції тих самих людей мусіла викликати другу, бо маси менин були роздратовані особою монарха, піж устроєм та витвореними спільно монархістами і демократією умовинами життя.

Справедливо оцінила виникнене становище російська комуністична партія, давши собі про случай називу боляшовиків. Хоч ця назва її не була підмінотворена, а лише в перекладом з латинського — проте в очах мас вона мусіла мати іневиу красу і могла улекиши зближення. В стремлінні своїм до захоплення влади вона зовсім добре зрозуміла слабість своїх противників, яка полягала на тім, що ані одна течія не спіралася на цілу органічну частину мас, тоб-то клас. Бажання володіти зброяю, якої рівної не мав ніхто з противників, розуміється примусило її використати той клас, який після умов своєї ірації був найсамнерід через гостре відчуваання потреби обединення найбільш відновідно зорганізований, а до того він був здібній на найвищий, негайний, активний виступ через роздражнення опікою і обіцянками демократії, які все не здійснювались. Але для того треба було висунути не себе, а клас, і вони на це пішли.

Нема партій, єсть клас — ось гасло і суть другої російської революції. Ось у чому лежить її всесвітнє значення.

Розгортається нова сторінка історії. Знинення партій, поворот до класів. Ця пепарочита, викликана тактичними причинами, може едина і пепроведена в життя заслуга боляшовиків, усеж на стільки велика, що розміри її не піддаються навіть приблизній оцінці.

Нема партій, єсть клас — як багато це говорить і чуттю і розуму!

Ті, що добули з забуття, закинуту нашою демократією, забуту всіми істину, що цілість важніше частини — заслуговують на нашу увагу. Якби вони зуміли почнати від самих себе і, замість брехливого утотожнення себе з класом скинути з себе партійні шута, — якби, видобувши істину, вони прикладали її не до частини, а до цілого живого організму народнього, то вони б заслужили її на нашу пошану.

Але тут показалось, як зовсім справедлива думка може бути окамічена її опаскуженою тими-ж самими людьми, в чиїх головах вона народилася, як-що вони не почнуть її проводити в життя поперед

усього самі від себе. Так «клас вище партії» вилився в кріаву диктатуру пролетаріату, в розклад розлад, деморалізацію і зупожіння величезної держави.

Поставивши клас вище партії, більшовики всупереч життю визнають насильне поглітання одним класом усіх інших, визнають один тільки пролетаріят.

Замість самоорганізації всіх класів для продуктивної співиргації — організацію тільки одного класу для боротьби і поневолення всіх інших.

Замість законної, пещадної боротьби з чужоїдством — безглуздий террор. (Тут я повинен зауважити, що до цього часу й ті, що тероризують і ті, що борються з террором, однаково щодить чужоїдів. Але мені все ж таки здається, що засіб до ниніця мусить бути досить сильний, щоб знищити чужоїдів, але не настільки ядовитий, щоб отройти того, хто їх ниніць.) Замість звязуючої всі класи монархічної ідеї — всенпригінчувача, всезмітаюча на своїм шляху диктатура.

Народ змінили з червою.

В кількох словах тяжко переказати все те, що зробили більшовики, щоб обезглуздити систему державного устрою, який вони заводять. Але причина цього ясна. Вони весь час липались тільки політичною партією, залипались комуністами. Ані на хвилину не стали класовою організацією, як не були цею і перед революцією.

І тому мудрому, що було в їх програмі, судилося замінитись у безглузді.

Ради (совбіты), як наймудріща, відповідаюча інтересам класу форма правління, стала інкодивкою, руйнуючою силово — системою деморалізації й розладу тому, що першою умовою було поставлено, що рада має бути комуністичною.

Ось чому система рад не прийнялася на Україні й не приймється серед українського селянства, яке складається з власників, що пічого спільному з комунізмом не мають. Ось чому більшовики загубили на Україні всякий ґрунт крім міст, де вони вдергуються лише силою. Рішуче відмежувавши від усікої демократичності, обявивши пещадну війну демократії, бажаючи обєднанням у клас принципіти внутрішню боротьбу партії і міжусобиці, вони гинуть і загинуть від того, що не зуміли, змітаючи все, скинути з себе найбліжнє шкодливе, найбільше згубне, що породила демократія — партійність, свою власну партійність. Кинувши у вогонь непотрібну смокву, вони горять разом із нею.

Більшовики це павічна наука. Маючий очі — бачить, маючий вуха — чує.

3. В глибині мас більшовизм уособив собою консервативний рух, бажання повернутись до класового укладу життя. Ось чому комунізм, завершивши демократію, знайшов собі всюди піддержку. Він висовував і утотожнював із собою клас і таким чином став на чолі руху.

І не бажання повернувшись до нормальних форм життя залило Росію й Україну кровлю. Вони залились кровлю в тім русі, в яке на-

правив це природне й законне стремління мас комунізм — улюблена дитя демократії, її остаточна мета.

Ось чому, відмежовуючись від большовизму й ведучи боротьбу з ним, як з комунізмом, ми мусимо так само відмежовуватись і боротись з усякою демократичною, з усякою партійністю. В іншім разі ми ніколи не зможемо творити, а зможемо лише ініціти.

Не признаючи демократичної, не признаючи комунізму, не бажаючи узурпувати суверенні права, не бажаючи нікому нічого накидати, ми вважаємо своїм обов'язком перед нашою нацією, перед Українською Державою облегчити трудовим масам так зорганізуватись і так зорганізувати владу, як показує їм здоровий інстинкт виссаний з молоком матері. В цьому інстинкті історія і традиція. Ми хочемо допомогти йому розвинутись в здорову національну ідею, в міцну державну думку.

Ми вважаємо, що поперед усього на Україні повинні зорганізуватись два основні трудові класи: Український хліборобський і Український робітничий. (Вертаємо до назви »робітничий«, бо »пролетарський« зарадто вже загидало тими, хто виставив на своїому прапорі емблему праці.) В них лежить головна основа і вона мусить бути міцною.

Робітничий клас, що поглипає лишки сил і енергії хліборобського, що являється його доновленням, не загубив ще на Україні остаточно звязку з виділивши його класом і тому самоорганізація його дуже можлива на тих же основах, що й організація класу хліборобського. Самоорганізуючись він уважно віднесеться до своїх окремих прикмет.

Цюж має лягти в основу цеї самоорганізації?

Тої принципі, що кожний клас мусить мати свою власну голову, свій власний мозок, свій власний перв тоб-то, щоб найвище зорганізована й найбільш культурна меншість, від якої головним чином залежить поступ, була органічно звязана з більш інертою й менш культурною масою.

Тільки бувши здоровими й суцільними вони будуть здібними до співираці і здібними зрозуміти, які цінні, як взаємно вони собі потрібні.

Тільки таке зрозуміння може вести до непорушного вічного союзу на основі державності, яка відновідатиме інтересам класів і гарантуватиме їм максимум розвитку моральних та інтелектуальних сил. Такою може бути тільки лише державність класова — Союз Класів.

Якже має організуватись у собі клас? Як має собі забезпечити постійне досконалення? За допомогою яких органів може він забезпечити собі належні значення і вплив у державному життю нації?

Клас це єсть природна ділянка нації, що сформувалася завдяки спільноти праці й фаху під впливом історичних подій і звязаніх з ними завдань, які виникали на шляху державності.

Повставання класів, відмінювання їх ї постійне вагання їх числового відношення походили з життєвих індивідуальних потреб згідно з переживаемим ментом. Індивідуальність, звязана з класом, тільки характером своєї праці й фаху і виникаюча з цього спільнотою

інтересів, завжди була вільною у виборі так пристосування своїх індивідуальних прикмет, як і розпорядження своєю власною особою в межах загальної законності даної державності. Свобода індивідуальності — однозначна прикмета класу, який не дає їй жадних обмежень ані перенош.

Поділ же класу в самім собі є наслідком зовнішніх впливів, свідомого або несвідомого бажання обмежити вплив і значення класу. Досягалося це трьома шляхами: або обмеженням прав особи в даному класі, або штучним розєднанням його через упривілейовання обмеженого числа осіб з посеред нього, або врсніті поділом його на політичні партії. Про останнє не говоритиму, бо воно само в собі буде неможливим, коли клас зорганізується в стройну, міцну цільність. Зверну увагу на два перші.

Через обмеження особи зверху віднімалась класові можливість звільнитися й одмежуватись од тих індивідуальностей, які через свою особисті стремлення й інтереси ще внутрі його вже були йому чужі й одірвані від нього. Неможливість вийти з класу дратувала їх і були вони в ньому вічною розятрою болічкою. Навіаки, надання привілеїв механічно відривало від нього більш розвинуті, звязані з ним спільнотою інтересів, потрібні йому індивідуальності, зменшуючи відповідальність супроти силоміць задержаних в ньому руйнуючих елементів, позбавляючи тим можливості посуватися всьому класові по шляху розвитку й культури.

Іспо, що бажаюча дати класові можливість зорганізуватись влада мусить не тільки знищити всякого роду обмеження, але поперед усього мусить утворити такі умови, при яких: з одного боку елементи енергійні, але неносидящі, які бажають вийти з класу, могли б без перенош, без дратування виліватись із нього, зустрічаючи на свою шляху лише перешкоди утворені їх власною індивідуальністю; з другого боку також енергійні й культурні, але не бажаючі виходити з класу елементи, не відділялись би з нього штучно через надання привілеїв, які б давали їм серед свого класу зовсім окреме становище.

Розуміється те, що краче, потрібне заохоти — привілеїв, це закон людства. І в класі це не буде винятком. Він сам виділить із себе своїх кращих, свою аристократію. Бути класовою аристократією, мати змогу більш робити, більш значити, мати більшій вплив на клас — хіба це не привілей?

Стара, родова аристократія, що також вийшла колись із класу, відограла не аби-яку ролю в культурному розвитку держав, як посителька честі, справедливості і саможертви. Але розчинена всякими «parvenu із разночинців», затративши поняття, що зі спадковістю аристократії мусить бути звязана особиста аристократичність, деморалізована загальними законами вироджування, вона постійно цовинна підновляється і освіжатись особистою аристократією з посеред класу. Тільки тоді і па будуче вона зможе відограти значну й необхідну в життю держави ролю, коли поверне собі право на утворення з крачим, більш діяльним, найбільше здібним до відречення від власної користі.

Привілеї дає клас, а не влада. Завдання ж влади — використати найбільш доціальну ціх упривілейованих на загально-класово-державнім грунті.

Але передовсім та-ж влада повинна уможливити кожній одиниці в класі розвинути в межах можливості від Бога її дані індивідуальні прикмети. Вона повинна допомогти класові класифікувати свої сили, накладаючи на одиницю відповідно її розвиткові обов'язки. Тільки через класифікацію особистості, можна занобігти її соціалізації тоб-то примусовому вирівнюванню з нижчим, так невластивому ідеї класу.

Тільки класифікація допоможе класові виділити найкращих, найбільш достойних.

Тут, щоб занобігти нечорозумінням, я повинен пояснити, що я розумію під виразом класифікація. Я вважаю, що кожна особистість маєтим мати обов'язки як супроти класу так і супроти державі відповідно до природного або набутого становища. Іншаючись цілком вільною у виборі того чи іншого вихисновування своїх особистих прикмет, вона завжди маєтим стояти перед необхідністю пристосовувати їх до зобов'язань, які мають бути обмежені її власною здібністю виконати ці чи інші зобов'язання супроти класу й державі. Як у природі живий організм, маючи певну суму енергії, втрачує її, коли виконує те, що під силу тільки більш досконалим, так і в класі привілеї набуті затратою енергії, але застосовані до неіндієцького маєтим повести за собою втрату набутого. Відношення особи до її обов'язків є клясифікація.

Мені хотілося б тут же, в межах короткого викладу, пояснити її розвинути думку, яким чином інтелектуальний розвиток одиниці повинен бути пристосований до класу, щоби по служити першою умовою його оздоровлення.

Доля хоче так (бо на цю тему можна багато писати і це однозначно б нас від головної теми), що між основними трудящими класами — хліборобами і робітниками — з одного боку, а трудящим інтелігентом і тими, що стоять з ним на одній ступені розвитку з другого, лежала її лежить певна нематеріальна перенона: можливість, через яку можуть переступити одиниці лише в невеликім числі.

Головним чином тому, що освіта не пристосована до класів вимагала того, щоби бажаючий її одержати відірвався від свого рідного класу. Таким чином, ще нічого не досягнувши, треба було на завжди розлучитися зі своїм рідним, забути його справи і клоноти і вгинути в себе нове, чуже по природі. При такому стані ті, що переступили оци перенону — можливість, не вважаючи на всі перебуті ними труднощі, були в очах залишеннего за ними класу тільки високочками: вартими запекависти або заздрощів, бо це не було ще певним доказом їх виключної варності, але часто лише наслідком інтенсивно збігніхся обставин, або часом протекції.

Без сумніву є сотні прикладів, коли поступ і розвиток інтелектуальних прикмет цілком залежав від особистої визнаності. Але ми не знаємо й не можемо сказати, скільки тисяч таких же людей до останніх ділів своїх перебували на свому понередньому місці.

Чого ми не знаємо, те несвідомо почувають маси.

Ці, що повибралась, очинивши у цілком чужих верствах, які рекрутувались з зовсім інших кол, малі числом, всіма силами намагались асимілюватись з новим оточенням і остаточно обтрустили ця того оточення, з якого самі вийшли. Такий стан тільки побільшував ворожість мас до всіх тих, що були по той бік, бо масам присуще утотожнювання.

Це може на перший погляд здаватись нелогічним, бо в класах заłożена нова свобода особиста. Але це не зовсім слушиє, бо обік нової особистої свободи в класах заłożена також рівність зовнішніх умовин.

Іх відсутність, відсутність ясних доказів вищої індивідуальності тих, що вибились на той бік, новна їх відокремленість і навіть гордія до залишеного, утворювали в самім класі елементи невдоволені, які часто нереоціювали своїх здібності, неспокійні і здібні виявляти своє недоволення в найбільш різкій, безглуздій формі. Відірвані від класу не мені, як-що не більш від тих, кому фактично вдалося виділитись, воно зияялися тим урожайним групом, на якому пішено розростатись і вкорінились зерна соціалізму. З них виростали демагоги, що признавали лише одного Маркса, що навчали обаження й зинчення всього того, що створило саме життя, на що було потрачено стільки людських зусиль, в порівнанні з чим воно, ці демагоги, не були навіть пісчинкою.

Якби була не тільки можливість, але й доконечність для кожного провіряти свої інтелектуальні прикмети перш ніж почнати активно пристосовувати на всі боки свої дуже хиткі погляди, вислід був би багато простіший: здібні просуваючись б уперед, зайнявши належне їм відновідальне становище і дістали б дійсну можливість бути реально користними класові, — менш талантовиті залишилися б в лоні свого класу звичайними достойними пошанні робітниками.

З цього ясно, що до кожного класу треба стосувати відповідачу його життю й потребам освіту.

Спеціально технічні, політехнічні, сільськогосподарські, агрономічні школи новинні, як нейдільні умова обслуговувати основні класи з пристосованням кожної до потреб відновідального класу.

Навпаки, загальні школи обслуговуватимуть трудянці інтелігентні й інші класи, а тільки як виїняток — основні трудянці класи. Кажучи виїняток, я не розумію в тім якот ісбудуть заборони, або штучних переносів. Само життя, самі особисті потреби утворять це, як тільки спеціальні школи, особливо середні, будуть перенесені близче до сел і заводів.

Самі класи будуть заінтересовані в тому, щоби відновідальні школи служили невинним фільтром і надійним селекційним апаратом для тих, хто згодом новинні бути зайняті серед класу відновідальне становище і служити його культурному і економічному розвиткові.

Не згадуватиму в цій статі про економічне й матеріальне улучшення праці, забезпечення здоров'я, страхування й інші могутні чинники економічного розвитку класів тому, що найкраще потурбуються про це в межах реально можливого й виконаного самі класи, приймаючи живу участь в життю держави через свої класові органи.

Які мають бути ці органи, гадаю, великих спорів не буде.

Система рад (совітів) — найлучше забезнечення інтересів класу.

Розуміється саме тільки слово »рада«, після панування багато-виків може нанести на неносяченого страх, може примусити пологти-вих стурбовано відхилитись. А воно зовсім не таке страшне.

Аноглітичні й зовсім по своїй суті реальні класи, мусять викону-вати управління державою за допомогою такого органу, який би: цілком відповідав їх світоглядові: був найбільші здібній заступати і задовольняти їх економічні інтереси: мав безпосередній зв'язок з тими органами, які працюють на місцях: постійно міг би відвідуватись притоком нових елементів, що вказували б на зміни, які відбуваються внутрі класу. Тому вибори мають бути основані не на довільніх гео-графічних округах, як то буває при парламентарному устрою, а на реальній основі класових інтересів, тоб-то на природньому класовому поділі мас. Крім того керування виборами має бути доручене місце-вим класовим організаціям, реірезентуючим кожний клас. Тільки та-ким шляхом можна запобігти такій згубній для вислову волі перед-виборчій політичній агітації й осягнути гарантію, що вибрана особа не тільки розуміє, але й сама має силії з виборцями інтереси, іншими словами — сама належить до класу.

Вине сказаному відповідає система рад, основана на постепен-них класових виборах, що дають виборче право не як особисту милості, а як право на участь в державному життю країни цілій органічній частині нації.

У практиці прийде до вибору найвищого законодатного органу класами через свої місцеві господарчі органи, в яких зорганізовані одиниці зовсім індивідуально вільні, але звязані найбільш міцними й невиними вузлами взаємних і спільніх інтересів. Наслідком цього буде безпосередній зв'язок і можливість найменшій зміні, яка відбу-вається в долині, передатись хутко і легко в гору просто до органів посідаючих уже законодатну силу.

Не слід разом з тим дуже боятись обмеження до певної міри при такій системі виборчого права. Найсамперед ці обмеження не будуть дуже значні тому, що право виборче належатиме всім класам згідно з їх справдініми розмірами, а не лініє пролетаріатові, як у багато-виків. До того ціми обмеженнями не варто турбуватись тому, що привілей виконування влади буде належати органові безпосередно й по-стійно звязаному з виборцями, органові, які є дійсним зеркалом співвідношення класів і стойть неізмірно вище від парламентарного, що основується на часовім взаємовідношенню партій. Кожний має змогу, своюю працею, фахом і інтересами зединитись з відповідним класом, який завжди радий усіх прийтіти в своє лоно.

Але головною вимогою є те, щоби в питанню означення прав і пропорціонального співвідношення класів була додержана найвища безсторонність і чесність. Це перший обов'язок тих, хто вірить, що союз класів важіщє від партій.

Залишається питання, як має бути завершений державний будинок.

Большовикам, що визнають один тільки клас — пролетаріят — сяк так удаєся завершити недокінчений будинок заведенням загальної диктатури пролетаріату і тим остаточно припинити значання всіх інших класів. Цю свою заповідну мрію вони виконали блискуче. Але ми бачимо завершення будови не в поневоленні, а в компромісі і сиїв-праці класів, яке тільки одно дасть змогу відродитись нашій нації.

Тому, не змагаючи до захоплення суверених прав і до поневолення, як большовики, — або до розкладу й до міжусобиць, як демократи, ми, класократи, не можемо не признати єдиної форми міжкласового компромісу — Трудової Дідичної Монархії.

І нам не сором за це, бо здійснюючи Трудову Монархію ми залишаємо далеко поза собою демократизм і комунізм — пережитки минулого — й ідемо простим шляхом до утворення дужкої національної держави — Трудової Держави Української.

І нашим обов'язком є сказати Українському Народові:

»Як що Ти хочеш обєднатись в міцну, дужку націю, хочеш залибіти руйнуючим Тебе потрясінням, хочеш виконати те історичне завдання, яке Тобі по праву належить і в якому Твій святій обов'язок, — звіднайся в міцні духом і дужкі тілом класи і заверши Великий свій Будинок в особі дідичної Монарха — Гетьмана Всеї України — Твоєго Батька, Великого Князя, Твоєго Судії непідкупного.

Тобою створений для пісення великих обов'язків, дідичної, зможе він достойно захищати Тебе перед хижакьким захопленням Твоїх прав і допомогти Тобі зміцнити її обєднати свої класи . . . «

На закінчення хочеться мені сказати демократії, що мені зовсім не буде прикро, коли вона через це все почуватиметься ображеною, а большовики покривдженими. Не прикро мені тому, що демократія має прекрасний засіб занобіти образам — взятись за організацію безнартійного національного українського інтелігентного трудящого класу, якого так дуже потрібув Держава. А большовики мають прекрасну нагоду, відмовившись від комуністичних теревень, виявити свої такі цінні організаційні здібності в облегченню продуктивної і економічної організації так дорогого їм в теорії й на словах українського робітничого класу.

II.

Про те, як можна було-би вирішити земельне питання.

1. Свою статю про землю я намірявся поділити на дві частини. В першій викласти головні основи, і в другій виказати, як ці основи можуть бути справді здійснені. Але випадок, що чатув на час на кожнім кроці — в данім разі малта книжка до записок — примушує мене зробити інакше й поділити її на три частини, додавши на початку загальну частину одірваних думок з цієї книжки. Ось як це трохилось.

Переглядаючи і злипуючи накопичені у мене непотрібні папери, я непароком натрапив на стару розтірану книжку до записок, за-ведену в чорні перкалеві палітурки, таку, які звичайно мають для записок підрядчики або майстри. Подерті палітурки, замальцовани, подерті, записані хемічним олівцем, дрібним нечитким письмом картки, довгі ряди цифр і дрібних рахунків — словом найзвичайніша книжка для записок. Вже прийшла була її черга горіти разом з іншим сміттям в суто розпалий грубі, коли щось наче стримало руку. На випадково розгорнутій записаній більш ясним письмом сторінці мені кинулись у вічі ось які слова: »Хто закріпити землю? Як здобути на неї право, коли одержувати землю вд тих, хто сам ані жадного права на цю землю не має? . . .« Рука моя не підвела і я не вкинув книжки в огонь. Уважно й пильно я почав переглядати її, перегортаючи картки. Тяжко розбірати й розуміти уривки чужих думок, переплутані лібі нитки душі, а ще тяжче, коли вони написані для себе, та до того іневісним і нерозбірливим письмом. Довго я просидів над цею книжкою, багато витратив часу на вичитування чудернацьких закрутасів, багато годин пролилу по міркуванням і думками. Чия це була книжка знає лише Бог, як знає Він також і це яким чином вона отинилася серед моїх паперів.

Але голос того, що писав, не занімів на віки, хоч думками своїми він заслужить на люту кару і від озірілих болюшовицьких чрезвичайок, і від республіканського уряду, і від неперебіраючих у засобах караючих експедицій. Живого або з могили, ми почуюмо його і він назве своє ім'я. Лише тільки загуде й залунає по всій Україні голосний згучний поклик: »Чи чуєш ти, чи чуєш мене, сину?« — »Чую, чую тебе, батьку!« — ще голосніше, ще згучніше залиунає-загукає відновідь. — Це буде його голос . . .

Тепер я подбаю лише, щоби звести ці уривки думок, які пощастило мені вичитати з книжки для записок, сполучивши їх у загальний текст і тільки николи наводячи дословно. Маю надію, що не покалічу їх своїм викладом.

Земельне питання мусить бути вирішено в площині класово-державній.

Тому, що неможливо його вирішити поза тою загальною системою, на якій єдине може спочивати Держава Українська, тоб-то системою класово-державною. Жаднє одхилення од цього не можливе, бо хліборобський клас, як основа класової української державності, має обовязок передовсім прикладти сам до себе ту систему, без якої ніяк не можна завершити будову своєї національної державності. Кажу сам має обовязок, бо в класово-державній системі не може лежати принцип насильної організації класу і класова державність виявляє собою лише ті умови, серед яких найлекше й найтривіальніше може зорганізуватись клас. Вона не організує, а дозволяє організуватись, дає ґрунт до самоорганізації. Таким чином на Україні вирішення земельного питання має вилитись не в реформу земельних відносин, а в утворення таких умовин серед самого хліборобського класу, при яких він найповніше й найтривіальніше зорганізується в могутнє тіло, сам упорядкувавши свої внутрішні взаємовідносини. Я не зупиняєтимусь в дам'яні викладі на землеустрої не тому, що рахую-

це мало важним, а тому, що поперед усього мусить прийти примирення серед самого хліборобського класу, а тоді вже він сам візьметься за здійснення органічно йому потрібного земельного розпорядку. Розуміється, коли-б удається хліборобам, зєднати ці обидва моменти, або хоч пригадані наблизити їх один до одного — це було б тільки краще для хліборобського діла. Але цьому питанню треба присвятити окрему розвідку.

2. Завдяки історичним причинам український хлібороб є власником і право на землю визнає лише як власність. Усікі комунізації, націоналізації і соціалізації нічого йому не говорять. Власність — ось що відповідає його світоглядові. І брехня те, що визнаючи власність ідеалом для себе, він не визнає її для того, хто є великим власником. Адже, коли вибухла революція, він не кинувся зараз-же грабувати маєтки й убивати їх власників. А сказати іправду, це було дуже привабливим. Не мало старань було прикладено, щоб зрушити його в місця. Не мало ірації було витрачено, щоб його здеморалізувати, як намагалась усіх і все деморалізувати революція. Багато зусиль було треба на те, щоб устояти перед спокусою. Хто тільки не обіцював дати йому землю, або лише здобути з користю метою його прихильності. І бужуазії партії, і соціальдемократи, і соціальреволюціонери, і більшовики — всі одни поперед одного повторяли йому: бері, бері землю! — а останні ще й приказували: вбивай її власників! . . . Довго інстинкт удержував його, він відчував, що щось тут не так, щось неясне. А неясне було те, »як закріпiti за собою оту землю, як добути на землю право по-передніх її власників, як що одержувати її не з їхніх рук, а з рук тих, що зовсім на цю землю жадного права не мають.«

Довго від думав про те, довго не грабував і не вбивав. В його власницькому світогляді було, що коли вже брати землю у її власників, то брати її так, як радили більшовики, тоб-то, з ищуючою велику земельну власність, иниціти разом з нею і її власників. Це йому здавалось більш логічним, бо захищаючи землю сам і вбиваючи її власників, він пригадані був би спокійний, що таким чином на його землю попередні власники не могли зупинити претендувати. Але незабаром він переконався, що вибити всіх поміщиків неможливо, та й не велике з того пуття, бо землю треба захищати не так від попередніх власників, з якими вязали його вікові взаємовідносини і яких не так уже дуже він ненавидів — як від новоявлених друзів народу.

Український хлібороб не легковірний, не легкодухий і дивиться в корінь річей. »А землю треба ще й від своїх обороняти, чого доброго відберуть, а документу на неї півід кого ваяти; власника нема, а документ тільки за його підписом має міць.« Отже й вирішив український хлібороб нікого до себе не пускати, всіх од себе гнати, а особливо тих, що на друзів йому пакидаються, і вигікувати чи не вияспітися як його справа. Озбройвся й засів. Сидить-сидить, жде-жде, а думка його так і гризе: »без документу на землю, підписаного

власником, ніяк не можна, а добути такий документ, як що власників виганяти й усю землю відбрати, також неможливо. Не дають...« От він сидить і все ту саму думку гадає. А другі народу стоять на варті й пізацо до цього власника землі допустити не хотять: мовляв »ще порозуміються!« Але не сидітиме так хлібороб вічно. Як узявся за зброю, щоб не пускати до себе, так візьметься знов, щоб геть пооднини від себе сторожів і вільно пійти, куди бажаю йому. Аби тільки полумя зірниці бліснуло — шлях показало. І згадуватиме він колись у своїх думах-піснях ті часи, коли ошивається він був без Голови свого, серед ворожого стану самотний. А поки хлібороб український думи свої думає та журні пісні складає — подумаймо й ми, чи не можна йому допомогти та як зробити, щоби він не на дарма лив свою кров у повстаннях. А тому погляньмо, чи нема такого способу рішення земельного питання, який би додогдів хліборобській душі.

Ані Пстлюра, ані Винниченко, ані »народність« української республіки не зіб'є українського хлібороба з його ясного й твердого ілляху самому вирішити земельне питання. Головна небезпека в тому, щоб жерці демократичної »праведливості« і демагоги не прийняли в кінці хліборобського погляду та й не почали ю своїй демократичності »зводити та проводити«, а цим воно могли б часово спалтіти українського хлібороба й затягнути час приходу нормальних відносин. Дасть Всешишій — не буде того. Вже досить жде та діждатись хлібороб не може ясного світла і спокою.

Націоналізуючи й соціалізуючи землю не можна її надати на власність — це аксіома. А вивласнювати й надавати на власність так, щоби ця власність була трівалою, не була маєвою, не була більш користю тому, хто надає, ніж тому, хто її одержує, — можливо тільки при тій умовіні, коли у владі надаючій беруть участь і ті, кого з землі вивласнюють, або прийдуть, коли воно визнають цю владу посителькою ідеалів державності. »Бо чужого одбрати, и им порядкувати та тим посади собі й родичам своїм добувати, а при тім державним скаром як своїм розпоряджатися ніяк не можна.« Така вже життєва стара-старезія істини. І ми її знов під спід заховати не дамо, користолюбію брехнію замінити не дозволимо, а винесемо її урочисто перед Українську Державу і українському хліборобові покажемо, що добута його думками з найданів вона перша на його користь поступиться, а влада охоронятиме її непорушильність. »А щоб нікому не картіло цю владу в своїх інтересах валити, мусить український хлібороб на її оборону стати і так її завершити, щоби ту людину, що на її чолі стане, не можна було ані залякати, ані купити.« А людиною такою може бути лише дідичний наслідствений Гетьман всієї України. І зайдуться поміж собою малі й великі землероби одної Землі сипи і брати. »І не буде великий малому шапкувати, щоб йому землею поступились, і не буде малий великому шапкувати і вибачення прохати, щоб не всю землю однімали. А

простясть один одному кривди й зійдуться як рівний з рівним.«

Грунт для рівності в дійсності єсть. Обидва тaborи мають в руках однаково могутню зброю — пасивний опір. Адже коли дрібний хлібороб зумів одборонити своє право на земельну власність пасивним опором, то й великий може одборонити те-ж саме право таким же самим опором, тоб-то одмовою передати своє право на землю міціним і непорушним актом. Робіть собі, як хочете та й годі. »І жадче залякування не поможет, коли великий землевласник скаже: Землю у мене однили, мене зруйнували, ну й діліть, як знаєте. Моя хата з краю. Я тепер ліше пролетар і в моїх інтересах, щоби вам власникам було яко мога гірше.«

Знає це дуже добре український хлібороб. Ось і загад, чи не можна часом використати рівність зброї для згоди. В людських взаєминах зовсім рівна сила зброї завжди приводила до взаємного розуміння й угоди. Так: уже склалась історія й мабуть для України не буде тут винятку. Без згоди дрібного хлібороба поділитись забраною землею з посереднім її власником, взяти її назад неможливо; а без згоди й добровільної санкції того власника не можна дрібному хліборобові добути на цю землю іправного акту. Це дуже цінна умовина для утворення Української Держави й української державності, бо з одного боку ставить розвязання земельного питання на ілонці полюбовниці, не зашлуктувавши безпосередньо в питання кому і як надавати землю, а до того залишає на місцях необхідну для держави земельну аристократію — носительку традицій — і дає змогу витворюватись новій. З державного погляду саме ці елементи, що пайдужче землі держаться, більше з нею звязані, мають безміро більшу вартість од тих, які легко від землі відкидаються і воліють купони обстригати. Через те про останніх найменший клопіт. Однаково з них жадної користі не буде. А звязаним з землею рахуватись з дійсністю треба: вони мусить своїми інтересами в інтересах класових і державних постулатів, мусить з дрібними хліборобами погодитись — на те вони й не соціалісти. І угоди мусить відбуватись на місцях, без посередників. А щоб голови пролітариї, на дарма не сваритись, та за чуби один одного тягати не дозволити, має влада державна кожній стороні сказати, які обовязки ляжуть на кожну з них відповідно кількості наданої або залишеної землі. Тоді й баланси будуть прості й короткі, а вирішеня полюбовне.

На яких основах відбудуватиметься перехід землі, які умовини вписуватимуться до актів продажу чи переуступки, про те пайкраще договоряться самі сторони поміж собою. Уряд мусить лише надати законну силу цим формам і доглянути, щоби підписанна угода була міцна й непорушна, щоби обидві сторони потвердили перед ним свою добру волю цю угоду па віки узаконити. Тільки у випадках непорозуміння влада на прохання сторон може вмішатись як нейтральний і повноважний посередник. Головне-ж її завдання — улекшення культурного розвитку хліборобського класу. Діла буде досить. Бо якби

почав уряд опікуватись та всії свої сили й час на »аграрну реформу« тратити, то вийде те, що й раніше бувало: цілі гори паперу позаписуються, слів витратиться таку силу, що можна б пими Дніпро загатити, а хлібороб за той час замориться, по передникоях бігаючи, господарство своє за турботами залишить, знищиться і до решти знесилиться.

Розуміється було-б великою помилкою пояснювати вище сказане як бажання абсолютно усунути владу від керма при розвязані земельного питання. Наведені думки кажуть лише те, що в питанні цім треба дати як найбільшу свободу сторонам, що мають договоритись, але це зовсім не значить, що влада має лине спочивати на христих лаврах самовдоволення. Обовязком уряду буде охорона державних інтересів і утворення таких умовин, при яких кожна сторона мусітиме не лише сама за себе думати. Це мабуть тяжче буде, ніж з розмаху ихнути кожного на таке місце, де й усидіти Йому буде зовсім неможливо.

Ось які були в загальних рисах думки книжки для записок. Як що їм вірити, то перед будучим Урядом Української Держави лежить завдання:

Повернути спокій на Україні шляхом притягнення українського хліборобського класу до природнього полагодженя своїх внутрішніх взаємовідносин.

За для цього:

1. Вказати українським хліборобам, чого жде від них Держава Українська і чого вимагає від них державність українська.

2. Вказати шляхи її можливості до примирення серед самого класу.

Обидва ці пункти в межах можливості постараюсь викласти в наступніх двох частинах.

Дмитро Дорошенко.

DE PROFUNDIS.

Памяти І. Л. Шрага, Ф. П. Матушевського й А. Г. Вязлова.

О милыхъ спутникахъ, которые нашъ свѣтъ
Своимъ сопутствіемъ для насть животворили,
Не говори съ тоской: ихъ нѣтъ!
Но съ благодарностю: были.

В. Жуковскій.

Шраг, Матушевський, Вязлов . . . Люде ріжкихъ поколінь, ріжної вдачі, ріжної міри діяльности. Але коли я їх ставлю всіх трьох поруч, коли я їх уявллю в своїй памяті вкуні, як дорогі мені постаті добрих приятелів і високо поважаних діячів громадських, то не тому тільки, що всі воини, одни довше, два других коротше, працювали на українському полі, стояли в рядах однієї лави українських робітників і зійшли з життєвої арени майже в один час: по-над тим усім було щось спільне, що обєднувало їх трьох однією загальною рисою, однією загальною прикметою: це була їх особлива культура духа, якасна надзвичайна особиста принада, властива кожному із них; це були джентльмени в найкращому розумінні цього слова, правдиві лицарі громадського обов'язку. То не моя тільки думка: це мусить призвати кожен, кому доводилося зустрічатись з цими людьми, а особливо працювати з ними вкуні. Всі троє були люди, що не тільки твердо й непохитно держали стяг ідей, якій служили, в часи найгірших утисів та зневіри — таких людей у нас ще, Богу дикувати, було більше — вони зуміли залишитись на своїй моральній висоті й тоді, коли повернулось колесо історичної долі в наш бік, коли українська ідея перетворилася в діло, а історична хвиля високо на своєму гребені винесла тих, хто досі працював на скромному й обмеженому полі і на свою службу громаді дивився не як на джерело особистих почестей і вигод, а як на обов'язок перед собою і перед Рідним Краєм . . . О, тоді багато не витримало цієї спроби, багато синіло успіхом і їхнє до того часу не сплімоване обличча викривилося жадобою влади, виліву, почестей, слави.

Вони, ці дорогі небіжчики, були не з тих. Вони зостались самими собою, зостались людьми і вірними громадянами України й поглягали всі троє на громадській роботі, одійшли од нас, немов їх чесному духові не сила було даті жити серед панування зла й неправди, їм, що все життя своє боролись проти усякого зла й усякої кривди . . . Один — Шраг — помер в своїм ріднім Чернігові під хатцім арештом у большовиків, і тільки недуга, що прикувала 70-ти літню людину до ліжка, стала на перелікоді тому, що він не оплінівся в більшовицькій тюрмі і там не закінчив свої дні. Другий — Вязлов — помер на своєму громадськім посту од пошестного тифу; третій — Матушевський — далеко від рідної краю, але на службі йому, послом українським в Атенах. Нарівно, далеко один від другого сіоначили ці замушені пра-

цьовники, що були за життя зведені між собою тісною особистою привязкою і взаємною глибокою пошаною, але духі їх буде жити серед нас, мусить жити, щоб ми не забували, що можна бути громадським діячем можна працювати в партіях, мати своїй політичній переконання, боротися за них — і залишитися людиною.

Я не буду повторювати сухих дат і життєвих формуллярів дорожніх підбіжчиків: їх подано вже в некрологах. Я хочу пригадати тільки ті моменти з їх діяльності, в яких найбільше виявилися прикмети їх духа і вдачі, ті характеристики їх риси, які відомі мені й особисто, за часів наших зустрічей і спільної громадської роботи. Нехай ці мої коротенькі згадки будуть скромними листочками до вінка на їх далекі одна від одної, самотні могилки . . .

Ілю Людвиговича Шрага широко знала не тільки одна Чернігівщина, де він працював мало не пів століття як адвокат та земський гласний: його знала вся свідома Україна: його ім'я широко пролунало по цілому нашому краю, як ім'я голови першої Української Парламентської Громади в першій Російській Думі. Значно тіснішому колу була відома його політична українська робота, в якій він брав як найближчу участь, особливо з моменту першого обєднання українських «громад» в 1897 році. Він став з того часу незмінним головою майже всіх важливих українських національно-політических з'їздів, що відбувались, розуміється, нелегально. Останній такий з'їзд, уже на вільній Україні, був з'їзд «Товариства Українських Поступовців» в березні 1917 року, у великий залі безсмертного відчинення в нашій історії Педагогічного музею в Києві. Сказати, що ці одна значуща українська справа перед Революцією у нас на Наддніпрянській Україні не обходилася без участі І. Л. Шрага, це згучало б вульгарно, бо не звичайним «засвідчують» національних з'їздів, маніфестацій, свят, установчих і загальних зборів різних товариств був пібіжчик: він органічно спаяний був з цілим українським рухом, переживав усію свою істоту нашу національну справу до найменших її дрібниць, приймав до серця кожну хоча б і найскромнішу деталь, бо все, що торкалось добра, рідного краю і праці для того добра, було йому близьке, рідне й дороге. Що до самої Чернігівщини, то тут український рух за останнє пів століття перозрівно звязаний був з його участию: одні виступи на земських зборах в обороні української мови й культури і до виконання обов'язків губернійального комісара Української Народної Республіки в 1917 році «Ватикан Шраг» був найбільш популярною, найбільш авторитетною й улюбленою постатю в очах усієї селянської Чернігівщини.

Звичайно, пишучи про Шрага, оцінюючи його працю (от як під час святкування в Чернігові 25-літнього ювілею його діяльності в 1899 році) зазначалося, що він був «справжнім шестидесятником». Коли цим хотіли сказати, що Шраг виховався серед ідеїної атмосфери 60-х років, коли на Україні і в Росії поступова інтелігенція виробляла тверді заповіти цілого народолюбства, високої гуманності й правового громадського життя, то це було цілком справедливо: Шраг дійсно на протязі всього свого віку твердо додержувався цих принципів і зостався вірний їм до кінця. Цим він був дорогий не тільки для Українців, але й для людей інших національностей, хто його знав.

Ta проте він, хоча й виріс в поглядах тісного співробітництва з поступовим російським громадянством, хоча й боровся за визволення цілої Росії з пут абсолютизму й польського режиму, однаке, коли настав грізний час наших порахунків з Росією, Шраг один із перших ясно і без вагання став під прапор нової державної самостійності України, і після особисті симпатії, звязки, традиції і многолітні звички не мали на нього пізного впливу, не відогралі жайдої ролі. Можна було дивуватись, з якою енергією, з яким молодечим зачепленням працював він в бурхливі часи Революції; цю енергію міг давати йому тільки здоровий юнацький дух, що жив у його натоміщеному старечому тілі.

Надзвичайна лагідність у зносинах з людьми, високо-культурна толерантність до чужих поглядів і переконань, мягка, доброзичлива вдача, що так прихильна до нього людей ріжкої стежені освіти, ріжкої національності, ріжкого становища, а особливо простих селян-хліборобів, тонка і вироблена культура духа — ось моральний образ цієї людини, обдарованої до того від природи бистрим розумом, талантом промовця, доброго правника, що володів і словом і пером. Наша національна неволя дала йому змогу бути тільки провінціональним адвокатом і гласним губерніальського земства, де він серед байдужого здебілізованого настиня оборонояв українську національність ідеями. І перший поділ політичної свободи в Росії поставив його на чолі першої української парламентської репрезентації, а холодний вітер російської реакції привів його в тюрму за підписання Виборгської відозви, і до позбавлення наслідком цього політичних і навіть адвокатських прав. Коли прийшла революція 1917 року і відкрилось широке поле політичної праці, для Іллі Людвиговича було вже трохи пізно: він мав за плечима сім десятків років життя і розбите здоровля. Коли ж в літку 1918 року прийшав до Чернігова умовляти Ілюлю Людвиговича зводитись стати головою кабінету міністрів, чого бажав тоді Український Національний Союз і на що згожувався Пан Гетьман, я побачив, що вже було пізно і мусів погодитись із близькими до Іллі Людвиговича людьми, що він не переніс би й двох тижнів тієї праці, якої од нього хотіли. Таке було життя цієї людини, що в інших щасливіших од нас свою долю народів, напевно мала б куди більшу змогу розгорнути свій хист і заслужено попрацювати на далеко ширшому полі.

Федір Павлович Матушевський увесь свій свідомий вік пропрів на українській роботі. Він ніколи не намагався грати першої ролі, не любив нікуди ні з чим наперед висовуватись, але він являвся необхідним учасником усіх важливих справ і заходів українських на протязі останнього чверть-століття, і не раз ті справи не могли б зрушити з місця і взагалі виконуватись, як би не він, хоч того майже ніхто не зінав. Хто міг з шириною громади знати, наприклад, що як би не його каторжна, новна самонідречення праця редактора, секретаря й коректора — все вкуні — то не могла б виходити перша і єдина українська щоденна газета — «Громадська Думка»? Коли правда, що геройзмом може бути також умерта, непомітна, невдячна праця, протягом цілих років, цілого життя нудна, черна, серед важких матеріальних обставин, то покійний Ф. П. був таким героєм. Людина

хвора, змучена, він не зінав, що таке »не хочу« або »не можу«, коли було »треба«. І чи їхати за-кордон друкувати пелегальні книжки, що було небезпечно, чи їхати до Петербургу в офіційльній делегації, що було неприємно, чи клопотатись за арештованих Галичан і помагати їм, що було тяжко для його слабого здоровля, та їй небезпечно, чи нарешті редактувати малу популярну часопись, що було нецікаво — мала »дрібна справа«, за яку ніхто в часі по Революції, коли всі поробились комісарами або міністрами, не хотів братись, — на все це йшов покійний Ф. П. просто, без зайвих розмов і умов, хворий, перевтомлений, бо так велів йому обов'язок і голос його серця, що не могло заставатись спокійним, коли терпіла справа, коли нікому було її заступити, а особливо, коли це торкалось живих людей, от як з переслідуваннями під час війни Галичанами.

Покійний Ф. П. Матушевський пройшов добру школу практичної роботи в гурті ідейних співробітників Ол. Я. Кониського, в молодій громаді видавців »Віку« і звік там до ногляду, що в національній справі нема малих і дрібних діл. Співробітництво в галицько-українських часописах та в »Кіївській Старині«, видання книжок для інтелігенції та для народу, праця в студентських громадах, в Радикальний Українській Партиї, — ось була праця, якій найбільше віддавався лебідчик в часах перед революцією 1905 року. Українець не тільки *pro soro externa*, але в новеякденіум житті, словом і ділом, Ф. П. був одним з заслуженіших діячів тої фази нашого національного відродження, що підготувала український рух 1905—1907 років а пізніше 1917—1918 років. Праця Ф. П. як організатора української преси, як редактора »Громадської Думки« та »Нової Громади« була тим подвігом, який вновій міг оцінити тільки той, хто бачив тоді Ф. П.-ча і обстанову його роботи. На цій роботі Ф. П. поклав своє здоровля, що вже ніколи до п'яного більше не верталось.

З перервами на лікування всі останні роки життя Ф. П.-ча в Київ — це історія українського національного руху, по скільки він обедиувався й координувався в тій організації, що була відома під іменем »Товариства Українських Поступовців«. Світова війна привнесла синоптакту для Ф. П. заходи і працю в Українському Комітеті для допомоги жертвам російської політики в Галичині, а згодом — працю в українізованому Комітеті Південно-Західного Фронту Всеросійського Союзу міст. Коли прийшла Революція, Ф. П. уже доторяв. Він не покинув проте громадської праці, скільки йому давав зможи час вільний од лікування, але не пався в ряди новоснечених сильних мира сего, а робив скромну і знов »чорну« роботу. В самім початку 1919 року він виїхав послом від уряду Української Народної Республіки до Греції, але там уже знайшов собі могилу. Я бачився з ним в останнє перед його відїздом. Його не захоплювала, як більшість наших патріотів, перемога Директорії; він ясно бачив нездоровий підклад її успіхів так само як і иствердість утвореного нею стану. Поїхав в далеку Грецію він з важким серцем. І воно нарешті не витримало... Скільки то людей на широкій Україні, особливо з-по-між »малих отих« повинно згадувати з теплим почуттям цю гарну, добрікатну, благородну людину!

Андрій Григорович Вязлов пізніше од інших став у ряди активних робітників українства, як що не помилуюсь — з часів 1-ої Думи, де він був послом од Київщини і членом Української Парламентської Громади, але раз станови, не тільки пі разу не зійшов на ступінь від обраного пляху, не тільки не росхоложувався під подувами бурі та негоди; як раз наявні: негода та ворожі заходи викликали в ньому тільки відпорну силу. Він без упину горів святим вогнем, віддаючись праці з вірою фанатика, з усією українською внеродиною й неукраїнською витривалістю, точністю, іншістю у виконанні взятих на себе обов'язків. Було справді в цій людині щось не наше, а скоріше західно-європейське в тому, як він ставився до громадської роботи та до громадських обов'язків; це часто здавалось нам, його товаришам по роботі, дивним і непотрібним педантизмом, часом навіть дратувало; бо ми не звикли ставитись до своєї національної добровільної служби так, як з примусу ставились до державної або й до громадської служби російської. За те яким ідеальним і зразковим службовником був покійний А. Г. на службі Самостійної Української Держави!

Висидівши в тюрмі за підпісця Виборгської відозви 1 позбувшись державної посади в суді, А. Г. оселився р. 1907 в Київі, обібранивши собі вільну адвокатську професію. Та бути адвокатом-професіоналом йому не довелось. Він вступив (разом з Ф. П. Матушевським) до одного приватного страхового товариства, і ця служба була його заробітком, а весь вільний час він оддавав праці в «Просвіті» та в «Т-ві Українських Постуниців». Літом 1915 року А. Г.-ча було обрано на уповноваженого Комітету Південно-Західного Фронту Всеросійського Союзу Міст, там, де вже головою був бар. Ф. Р. Штейнгель. Заходами їх обох було переведено українізацію Комітету: приїзжі з Москвиціни члени-росіяне скоро усунулись, хто з більшою, хто з меншою охотою, натомість до Комітету вступили: Микола Віляшевський, Дмитро Дорошенко, Іван Красковський, Володимир Леонтович, Федір Матушевський, Андрій Ніковський і Володимир Уляницький.*) В такому складі Комітет новів дуже енергійну українську працю і скоро зробився першою українською громадською організацією, яка мала реальний вплив на життя цілої Правобережної України, яка діставала річно від уряду величезні кошти і поруч своїх чисто-вітеськових завдань на фронті могла в широких розмірах розвинути запомогову акцію в окупованих російським військом Галичині та Буковині, ведучи її українськими руками і в українському дусі. Ця робота велася по наперед обміркованому систематичному плянові, і одним з творців та найактивніших виконавців цього пляну був А. Г. Вязлов. Відновлення українських гімназій і сотень народніх шкіл у Східній Галичині в періоді 1916—1917 років, опіка над населеням в окупованому краї та над десятками тисяч виселенців до Росії й далекого Сібіру, засточування перших українських народніх шкіл у Київі та його околицях під фірмою пристріб для дітей біженців, приємні симпозиуми молодої української інтелігенції на службу в школах

*) Вже на-передодні Революції до Комітету обібрано було Симона Петлюру, що служив тоді в Земському Союзі на Західному Фронті, та його не можна було вже сповістити про вибір, бо вибухла Революція, і всі перейшли до іншої роботи.

і замомогових інституціях Союзу, де вона проходила школу національної роботи, обстоювання прав української мови на різких всеросійських зіздах, поставлення української справи на чергу дня перед об'єднаними російськими організаціями, що от-от мали прийти до влади, — це все було ділом Комітету Південно-Західного Фронту. І коли з вибухом Революції Українці в Київі одразу зайняли ряд важких по-зицій в нових установах, а в Галичині удавлось впровадити українську адміністрацію, то це також було ділом Комітету. Я навмисне зупинився на цій сиряні, бо повторюю, ідеїним керманичем української акції Комітету був, особливо на початку, покійний А. Г. Вязлов. Тенер, по всіх великих і голосних подіях революційного часу, це все дaleкого відійшло від нас і призабулось, але історик українського відродження не повинен забути ірації Комітету Союза Міст у Київі і тої ролі, яку в йому відіграв А. Г. Вязлов.

Скорі по вибуху революції А. Г. зробився губерніяльним комісаром рідної Йому Волині і зоставався на цім важкім посту аж до першого приходу большовиків. Літом 1918 р. він зробився членом Сенату Української Держави, а в кінці жовтня міністром юстиції в кабінеті Ф. А. Лизогуба. Надійшли бурхливі листонадові події. А. Г. покинув політичну роботу і став працювати в Українському Червоному Хресті, як його голова. Разом з недобитками фронтових інституцій Українського Червоного Хреста перейшов він усю Гольгофу кампанії 1919 року, аж поки не звалив його в Камянці тиф, що ви-хопив тоді з українських рядів стільки жертв. А. Г. вмер на своєму посту, як добрий вояк, бо він таким був у життю, дійсним лицарем слова, чести й обов'язку.

Я передчуваю, що мені можуть закинути, якби я нині спеціальні «похвали», якісь панегіричні «життя», що я без міри надуживаю мудрій заповіт древніх *»de mortuis aut bene aut nihil«*. Але я на це відповім, що не самим тільки цим похвальним заповітом кермувався я, ниніучи оні рядки: я писав про людей, які дійсно були такими, як я старався — і може не зумів до-ладу їх вірно представити. Так, ці люди жили серед нас, і це може бути нашими гордоцами: це було щастям нашого національного руху, що та к і люді були серед його робітників; ними він держався на ідеїйній висоті, завдяки їм він не занепав морально серед ліхих обставин, не змиршавів, не виродився. І як що ми не пропадемо серед нашої сучасної мізерії, серед культу руїни й апельгії «варваризації», то хіба тільки тоді, коли знайдемо в собі те благородство, той аристократизм духа, на які були так багаті три незабутніх небіжчики: Шраг, Матушевський і Вязлов.

Др. Гюстав Ле Бон.**Французька Революція та психология революцій.**

(Уривок.)

Найчастіші форми складу думки під час революції.**РОЗДІЛ I.****Індивідуальні відміни характеру під час революцій.****§ 1. Зміни в особі.**

Я вже нераз підкреслював теорію характеру, без якої цілком незрозумілими є зміни в поводженню людини в певні хвилини, а особливо — доби революцій. Ось її основні засади.

Кожне індивідуум, крім свого звичайного духовного складу, більш-менш сталого, має можливість у певній мірі змінити характер, коли того вимагають події.

Істоти, серед яких ми живемо, суть істоти певних обставин, але не всяких. Наше я складається зі сполучення сил комікових я, що дістались нам од прадідів у спадщину.

Вони творять досить сталу рівновагу, коли соціальний осередок не змінюється, але скоро цей осередок зміниться, під час зануршень або-що, то рівновага та зраз-ж рветься й розпорошенні її елементи, гуртуючись, формують уже новий характер, який ідеями, почуттями та поводженням своїм виявляє зовсім відмінний характер од того, що помічався раніше у того самого індивідуума. Так під час Террору чесні буржуа та миролюбиві члени магістратів, прославлені своєю добрістю, ставали кровожадними фанатиками.

Таким чином під впливом осередку старий характер може уступити місце новому, цілком од нього відмінному. Через те часом здається, що діячі великих релігійних та політичних переломів мають зовсім олімпінні характери, а проте це ті самі люди. Повторення таких самих подій породжує й таких самих людей.

Наполеон дуже добре розумів ці можливості в змінах характерів, коли казав на св. Елсні:

»Тому, що я добре знаю, яку ролю грає випадок у наших політичних переконаннях, я був завжди дуже поблажливим до різких політичних напріків, до яких приставали під час наших конвульсій... В революції можна санкціонувати тільки те, чого досягено. Й незрозуміло запевнити, що нічого іншого зробити не можна було... Людей трудно зрозуміти, коли хочеш бути справедливим. Чи вони знають, чи розуміють самі себе? В життю п'янують хиби й чесноти, залежні від обставин.«

Коли звичайний характер розпадеться під впливом певних подій, то якже зформується новий? Ріжними способами, з яких найактивнішим є приціплення сильної віри. Вона орієнтує всі розумові елементи подібно до того, як магніт збирає кришки магнетичного металю в правильні кру-

тогі лінії. Так формуються характери, які ми зустрічамо в добах великих переломів: Хрестові походи, Реформація й особливо Революція.

В звичайній час осередок мало відміняється їй у кожного індивідуума, що оточує нас, ми бачимо тільки один характер. Часом буває, що де-які мають їх по кілька, що можуть замінятись у відповідних обставинах. Ці характери можуть бути протилежні й навіть ворожі один одному. Зявща ці, випадкові в часі звичайні, значно збільшуються в певних патологічних випадках. Психологія хороб сконстатувала кілька прикладів таких характерів у одної й тої самої особи. Такі випадки описані Мортоном Пренсом і Пером Жане.

В усіх цих випадках впливає на зміну характеру не розум, а ріжкі почуття, комбінації яких формують характери.

§ 2. Переважаючі елементи характеру в доби революції.

Під час революції помічається розвій ріжких інстинктів, здущені: у звичайні часи, але яким розвал соціальних зв'язків дає вільну руку.

Ці зв'язки, зформовані на кодексах моралі та традиції, не завжди руйнуються до грунту. Де-які з них переживають руїну й служать гальмою при вибуках шкодливих інстинктів.

Найміцнішим із цих зв'язків є душа раси. Встановляючи погляди, почування та волю — однакові у більшості індивідуумів одного народу, вона формує звичай, що стають, спадщиною й ніщо вже не в стані перемогти цих звичасних форм.

Цей вплив раси обмежує відміни народу й кермує його долею, не дивлючись ні на які поверхові зміни.

Коли напр. уважати тільки на писану історію, то видається, що склад думки Франсуаїв надзвичайно спільно змінюється на протязі одного століття. В де-кілька років він переходить від Революції до Цезарізму, вертає до монархії, робить знов революцію, тоді настановляє собі нового Цезаря. В дійсності ж тут міняється тільки фасад.

Не маючи змоги зупинятись тут більше на межах відмінності народу, переїдемо до розгляду впливів певних афективних елементів, розвій яких під час революції допомагає зміні індивідуальних чи колективних характерів.

З них я особливо підкresлюю зневість, страх, амбіцію, заздрість, гордість та ентузіазм. Їх вплив видік в ріжких історичних подіях, а особливо в пробігу нашої Великої Революції. Вона й дає нам силу прикладів.

Зневість. — Зневість, якою пройнялися проти осіб, інституцій та річей учасники французької Революції, є одним із тих афективних проявів, що найбільше вражают при студіюванні їх психології. Вони ненавиділи не тільки ворогів своїх, але й членів власної партії. «Коли брати на віру — казав нещодавно один письменник — оцінку, яку вони роблять одні однім, то виходило-б, що всі вони зрадники, неадари, самохвали, іродажні, душогуби або тиранні.» Та воно й відомо, з якою зневістю, ледве приглушену смертю їх противників, переслідували одні одних Жирондійці, Іантоністи, Г'єрбертисти, Робесперисти та інші.

Найголовніша причина цих почувань полягає в тому, що ці розлючені сектанти, бувши апостолами-носителями правди, не могли, як і всі віруючі, толсувати ногляди невірних. Містична незвість, здебільшого в супроводі потреби висунутись, не зупиняється та перед гекатомбами, коли мас відповіді до того силу.

Колиб зневість, що ріжнила учасників Революції, мала розумове походження — вона була-б нетрівалою; але походячи з містичних та афективних факторів, вона не могла прощати. Виходячи з того самого джерела в ріжніх партіях, вона проявляється скрізь з однаковою жорстокістю. Документально вже доказано, що Жирондині були не менш кровожадними від Монтанярів. Вони перші з Петіоном ухвалили, що переможена партія мусить гинути. Вони навіть намагались — як каже п. Оляр — винаградити Сентябрську різню. На Террор не слід дивитись, як на звичайну спробу самооборохи, а як на загальний спосіб руйнування, яким користувались завжди переможні віруючі над переможеним зневістнім ворогом. Люде, ставлючись терпимо до ідейної ріжниці, не переносять ріжниць віри.

В політичній чи релігійній боротьбі побитий не має чого надіятись на помилування. З часів Сулли, що скарав на горло двесті сенаторів та п'ять чи шість тисяч Римлян, аж до переможців Комуни, що розстріляли з рушниць та картечю більше двадцяти тисяч переможених — цей кривавий закон ніколи не змігувався. Сконстатації у минулім, він безперечно існуватиме й у майбутнім.

Зневість Революції походила не лише з єдиної релігійної ріжниці. Інші почуття: заздрість, амбіція й самолюбство викликали її так само. Вони збільшували запал зневісти помежі членами ріжніх партій. Конкуренція індивідуумів, що змагали до влади, всла послідовно на ешафт шефів ріжніх груп.

Слід сконстатувати те, що нахил до партійності та зневість, яка з того виходить, здається є основною рисою латинського характеру. Наші гальські прадіди оплатили її своєю незалежністю. Вона також вразила Цезаря:

»Немає жадного міста — казав він — як-б не поділяся на дві партії, жадного кантону, села, хати, де-б не буял дух партійності. Рідкістю було, коли минав рік без того, щоб місто не кидалось до зброй за для оборони, або нападу на своїх сусідів.«

Людина, що ще так від недавна вийшла в круг розумового життя, стойте ще й тепер під проводом почуття та віри й тому стає зрозумілою та величезна роля, яку зневість відиграє в усій Історії. Командант Колен, професор військової школи в слідуючих виразах говорить про важність цих почувань під час низких війн:

»На війні, більш ніж де-инде, немає кращого вдохновителя, як зневість; нічим іншим, як неко переміг Наполеона Блюхнера. Проверяйте найкраї маневри та найважливіші операції й коли вони не є твором якоїсь надзвичайної людини — Фрідріха або Наполеона — то побачите, що це здебільшого акти пристрасті, а не розрахунку. Чим би була війна 1870 року без твої зневісти, яку до нас мали Німці?«

Автор міг-би додати, що та сильна зневість, яку мали Японці до Росіян, що так в них дуже знущались, може бути поставлена в ряд з іншими причинами їх успіху. Російські-ж солдати, не знаючи до того

навіть про існування Японців, не мали жадного ворожого почуття до них, і це було однією з причин їх слабості.

Безпсречно говорилося дуже багато про братерство під час Революції, а тепер про це говорять ще більше. Пашіфізм, гуманітаризм, со-лідаризм стали призначеннями всіх передовим партіям, але добре відомо, яка глибока зневідність криється поза цими термінами і що загрожує сучасній суспільноті.

Страх. — Страх грає майже таку саму важну роль в революціях як і зневідність. Під час нашої Революції можна було констатувати на-рівні з великою індивідуальною хоробростю і силу колективного страху.

На ешафоті члени Конвенції були завжди дуже хоробрими, але перед погроюю повстанців, які вривались на збори, вони ставали на стільки слабодухими, що корились найабсурднішим наказам, що буде видно з резюме історії революційних зібраний.

В цій добі виявляються всі форми страху, але найчастішою форму був страх видатись поміркованим. Члени зібраний, прокурори, де-путати, суді революційних трибуналів і інші — всі намагались побороти своїх супротивників більшим радикалізмом. Страх був одною з головних причин злочинів, що були в цю добу зроблені. Коли-б яким чудом усунути його з революційних зібраний, то їх поводження було-б зовсім інше й Революція пійшла-б зовсім іншим шляхом.

Амбіція, ваздрість, гордість та інше. — У звичайні часи вплив цих ріжких афективних елементів міцно здергуються соціальнюю необхідністю. Амбіція напр. є дуже обмеженою в гієрархічній суспільноті. Коли солдат стає часом генералом, то тільки по довголітній службі, а під час революції, навпаки, великого часу на це не треба. Кожен міг враз стати найвищим урядовцем; амбіції всіх тоді страшенно зростають. Наймізерніща людина вважає себе здібою до найвищої посади, і цім самим гордоці її безмежно роздражнюються.

Всі пристрасті разом з амбіцією та гордошами йдуть у купі з ваздрістю до тих, хто досягнув більшого.

Заздрість, яка відограє завжди велику роль в усіх революціях — в нашій Революції відограла особливо значну. Заздрість до аристократії стала її найвищим чинником. Злібиності та багангла буржуазії зросли на стільки, що вона зрівнялася з аристократією. Хоч вона й змішувалась з нею де далі більше, але все таки почувала себе невизнаною й тому таїла до аристократії страшенну злобу. Цей настрій мимоволі робив буржуазію прихильницею фільософських локтрин, що проповідували рівність.

Вражене самолюбство й заздрість стали причиною тої зневідністи, яку нам тепер годі зрозуміти, коли соціальній вплив аристократії зовсім непомітний. Де-які члени Конвенції — Каріє, Мара й інші — загували зі страшенною злобою, що колись були на низьких посадах у великих панів. А пані Ролян не могла ніяк забути того, що її, запрошенну з матірю до одної великої пані, ще за старого ладу, одіслано обідати разом із четілядю.

Фільософ Рівароль дуже влучно характеризує в слідуючому, цитованому вже Теном, уривкові вплив згаданого вище самолюбства й за-здрости на зневідність революціонерів:

»Ці так дратували народ, податки, таємні розпорядження про арешти та всякі інші зложивні влади: утички інтендантів та безконечна судова тяганина, як забобони шляхти. Най-рacionом цього доказом є те, що ніхто інший, як буржуазія, писемники, фінансісти, зрештою всі ті, хто заздрив шляхти, підбурювали проти неї міцніство та селян.«

Ці вірні спостереження віправдують почасті й слова Наполеона: »Славовільство зробило Революцію, а свобода була там тільки pretextом.«

Ентузіазм. — Ентузіазм творців революції рівнявся ентузіазмові проповідників віри Магомета. То арештою й була віра, яку буржуазія першого Національного Зібрания думала сotвердити. Ім здавалося, що вони зруйнували старий світ і збудували на його руїнах нову цивілізацію. Ніколи ще більш припавливна ілюзія не запалювала серця людей. Брادرство та рівність, проголошені, як нові догми, мали встановити поміж народами вічне щастя. Цим самим начеб-то на віки поривали з варварським минулым та темрявою. Відновлене людство мало бути в майбутнім ослітлеє променістичним сяйвом чистого розуму. Найбільш близькучі красномовні формули скрізь схедячу зірнищо.

Коли цей ентузіазм незабаром замінило насильство, то пробудження було раптове й страшне. Легко зрозуміло стає та пеймірна злоба, з якою апостоли Революції пакидалися на щоденні перешкоди, що важали реалізації їх мрій. Вони хотіли закинути минуле, забути традиції, переробити людей. Але муште безконечно виринало знов, а люде не хотіли змінятись. Реформатори, зупинені в своїх заходах не хотіли піддаватись. Вони намагались допітись свого диктатурую, але вона збудила тільки жалі за старим ладом і, на сам кінець, привела до нього.

Характерно те, що хоч ентузіазм перших днів не вдерявся в революційних зібраниях, він держався весь час у війську й був його силово. Правду кажучи, військо Революції стало республіканським далеко раніше ніж уся Франція й зоставалось таким ще довго після того, як Франція перестала вже республіканською бути.

Розглянуті нами в цім розділі відмінні характеру, обусловлені певними загальними рисами постійного осередка, конкретизуються малим числом досить одиородних складів думки. Беремо тут тільки найбільш характерні з них, які зводяться до чотирьох типів: жакобінський склад думки, містичний склад думки, революційний та кримінальний склад думки.

РОЗДІЛ II.

Містичний та жакобінський склад думки.

§ 1. Класифікація найчастіших складів думки під час революції.

Класифікації, без яких наукові досліди неможливі, вимагають неминуче перериву нерозривного й через те вони завжди до певної міри штучні. Помимо того вони необхідні, бо безпереривне доступне нашому розумінню лише в формі перерваного.

Зазначувати ріжниці, які розділяють ріжні склади думок, спостережені в революційні доби, як це ми маємо намір зробити, це явно роз-

діляти елементи, що захоплюють одні одніх, зливаються в одно, або одні одніх покривають. Треба відважитись де-що втратити на точності, щоб виграти на ясності. Основні типи перелічені в кінці попереднього розділу, які ми тут маємо розглянути, являються тяжкими до заналізування групами, колиб хотіти дослідити їх у повному складі.

Ми вже показали, що людина керується ріжними льогіками, які застаються без сторонніх впливів у нормальні часи. Під впливом ріжних подій вони входять у конфлікт, і ті непереможні ріжниці, що розділяють їх, виступають тоді відразу, ведучи до значних індивідуальних і соціальних катастроф.

Містична льогіка, яку ми зараз розглядаємо в жакобінській душі, грає дуже велику роль, але вона працює не одна. Інші форми льогіки: льогіка чуттєва, льогіка колективна й льогіка розумова можуть, в залежності від обставин, переважати її.

§ 2. Містичний склад думки.

Лишаючі на який час на стороні вплив афективних, раціональних та колективних льогік, зупинимося лише на значній ролі містичних елементів, що так переважали в революціях, а особливо в нашій.

Містичний розум характеризується тим, що вищим створінням чи силам він надає містичні вільноти, конкретизуючи це в формі ідолів, фетишів, слів та формул. Містичний розум є в основі всіх релігійних вірувань і більшої частини політичних. Ці останні сchezли-б давно, коли-б од них оцибрати містичні елементи, що є їх правдивою опорою.

Містична льогіка, прищіплена на пристрастів почуваннях та імпульсах, якими вона орудує, направляє їх силу в великі народні рухи. Люди, що мають малий нахил давати своє життя за розумові істини, охоче ним жертвують за містичний ідеал, який став об'єктом їх адорації.

Принципи Революції викликали незабаром такий порив містичного ентузіазму, який мали ріжні попередні вірування. Вони, зрештою, тільки змінили усталений віками напрям прадідівського складу думки.

Отже нічого дивуватись пелюдській енергії членів Конвенції. Їх містичний склад думки був такий самий, як у протестантів під час Реформації. Головні герої Террору — Кутон, Сан-Жюст, Робеспер та інші — були апостолами. Подібно Поліекту, що руйнував престоли поганських богів, щоб проповідувати нову віру, вони мріяли катехизувати весь світ. Їх ентузіазм розлився по світі. Переконані в тім, що іх магічні формули вистачать, щоб поперевертати трони, вони не вагалися проголосити королям війну. І через те, що тверда віра завжди дужча від віри непевної, вони перемогли всю Європу.

Містична вдача проводирів Революції виявилася у найменших деталях їх громадського життя. Робеспер, переконаний у тому, що Всешицький допомагає йому, запевняв у одній промові, що Найвища Сила «встановила Республіку ще з початку світа». В чині первосвященника державної віри він проголосував у Конвенції декрет, який проголосував, що народ французької визнає Найвищу Силу і бессмертність душі. А ма святі цієї Найвищої Сили він, сидячи на чомусь подібному до трону, виголосив довгу проповідь.

Жакобінський клуб, під керуванням Робеспера, прийняв на сам кінець вигляд Собору. Максиміліан на ньому проголосив «ідею Найвищої Сили, що охороняє пригнічену незліність і карає триумфуючий злочин».

Всі еретики, що критикували Жакобінську ортодоксію, були відлучені від церкви, себто відправлені до революційного трибуналу, звідки виходили хіба тільки на ешафот.

Містичний склад думки, найкраїнським представником якого був Робеспер, не вмер із ним. Люде з подібним складом думки існують поміж нашими політиками й тепер. Старі релігійні вірування вже не панують над їх душами, але вони залежні тепер од політичних кредо, нашвидку накинених, так як Робеспер накидав своє, коли тільки мав змогу.

Завжди готові навіть на погибель, аби мати змогу пропагувати свою віру, містички всіх часів уживали однакових способів переконування, як тільки ставали у влади.

Отже цілком природно, коли Робеспер має й досі багато прихильників. Подібні до нього типи зустрічаються тисячами. Ільотинуючи його, не знищили його способу розуміння речей. Старі як світ, вони сchezнуть тільки в останнім віруючим.

Ця містична сторона революції залишилась непомічено більшістю істориків. Вони ще довго держатимуться свого, пояснюючи раціональною логікою силу чужих її звищ. Я вже раз наводив уривок з історії п. п. Лябіса та Гамбо, де Реформацію пояснюю, кажучи про неї, що вона була «наслідком індивідуальних міркувань, які впушали простим людям силну віру та в ід важній розум». Таких рухів ніколи не можна зрозуміти, коли вбачати в них раціональне походження. Політичні чи релігійні вірування, що опанували світом, мають спільні походження й підлягають тим самим законам. І формувалися вони не розумом, а найчастіше всупереч йому. Буддизм, християнізм, ісламізм, реформація, чарівництво, жакобінізм, соціалізм, спірітізм та інше видаються цілком ріжиними віруваннями. А в дійсності — я це підкresлюю ще раз — вони мають однакову афективну й містичну основу та підлягають логікам, що нічого спільногого з розумовою логікою не мають. Їх сила й полягає особливо в тім, що розум має такий самий малій вплив на те, щоб їх створити, як і на те, щоб їх змінити.

Містичний склад думки наших сучасних політичних апостолів дуже добре схарактеризований в статті, присвячений одному з наших останніх міністрів:

«Виникає питання, до якої категорії належить п. А. Чи не думає він часом, що належить до групи невірюючих? Яка насыпка! Знаємо дуже добре, що п. А. не має ніякої позитивної віри що він проклинає Рим і Женеву, одкіда всі традиційні догми та всі відомі церкви. Тільки, коли він так буде tabula rasa, це лише для того, щоб збудувати на розчищенні терені свою власну церкву, більш догматично від усякої іншої, і свою власну інквізіцію, брутальній неторпимості якої міг-би поважити сам Торквемада.

Ми не допустимо — каке він — неітральності школи. Ми вимагаємо світського виховання в усій його повноті, і таким чином ми є противниками свободи виховання.»

Він не говорить, про інквізіційні ватри тільки через еволюцію звичаїв. придержується яких він в деякій мірі примушений усупереч його волі. Але не маючи змоги мучити людей, він закликає світську владу, щоб засудити на смерть доктрини. Це звичайний погляд усіх великих інквізиторів. І завжди той самий замах на думку. Це вільнодумець з настільки вільним духом, що вся філософія,

якої він не визнає, видається йому не тільки смішною, але навіть злочинною. Він сам вихаляється тим, що володіє абсолютною істиною. І в тім так певен, що кожен, хто заперечує тому, видається йому гідкою поетворюю й ворогом громади. Він і на хвилину не припускає, що його особисті погляди є нічим іншим як гіпотезами, для яких є таксамо смішним вимагати привідів. Якими користується божественне право, коли вони явно відкидають саме божество. Або що найменше претендують його відмінути, але встановлюють його в іншій формі, яка зарахує викликав жаль за старим. П. А. є сектантом богині Розуму, в якої він зробив ненаситного Мольтоха. Жадної вільної думки кому-б то не було, за винятком собі та своїм друзям: ось я виглядає вільною думкою п. А. Справді приваблива перспектива! Але, здається, досить уже повалено ідолів на протязі віків, щоб падати ще перед цим.«

В інтересі свободи слід побажати, щоб такі темні фанатики ніколи не ставали нашими панами.

Зконстатувавши нікчемність впливу розуму на містичні вірування, цілком зайвою є дискусія над раціональною вартостю яких небудь революційних чи політичних ідей. Нас цікавить тільки їх вплив. Байдуже, що фальшиві теорії про рівність людей, про первістну добрість та про можливість переробити суспільство законами, були повалені спостереженнями та досвідом. Ці мало варті самі по собі ілюзії мусять бути всеж поставлені нариці з наймогутнішими двигунами вчинків, яких тільки вазило людство.

§ 3. Жакобінський склад думки.

Хоч термін — жакобінський склад думки — не призначений жадною класифікацією, я все таки його вживаю, бо він резюмує певну точно означену комбінацію, що складає дійсну відміну психольогії.

Цей склад думки переважає у діячів французької Революції, але він не є специфічним для них тому, що він є дуже активним елементом політики й наших днів.

Вище розглянений містичний склад думки є важним, але не єдиним чинником жакобінської душі. Є ще й інші елементи, які ми зараз розглянемо.

Зрештою Жакобінці зовсім і не підохрівають у себе містицизму. Вони гадають навпаки, що кермуються тільки чистим розумом. Під час Революції вони на нього весь час покликались і вбачали в ньому свого єдиного провідника.

Більшість істориків прийняли це раціоналістичне толкування жакобінської душі і Тен так само поділяє цю помилку. Він також шукає виправдання значної частини вчинків Жакобінців у неправильнім застосуванні раціоналізму. Зрештою сторінки, які він ім присвячує дуже правдиві й тому я наведу тут найбільш цінні з них уривки.

»Ні перебільшене самолюбство, ні догматичні міркування не є рідкостю поміж людьми. В цілому краю ці два коріння жакобінського духу існують постійно й скрито... Коли на двадцятім році молода людина вступає в світ, розум її а так само гордість вражаютися. Перше, яке-б не було суспільство — куди він входить — воно є сквидальним для чистого розуму, бо воно збудоване не по простому принципу законодавця фільософа, а складалося воно для задоволення різноманітних і минливих потреб цілого ряду генерацій. Воно не є твором льотки, а історії, і новоспечений резонер знижує п'єчими, диняючись на цю стару будову, беззядно накопичене каміння якої, незвязана архітектура та латація ріжуть йому око... Більшість молоді, особливо ті, що мають із собі прокладати дорогу, більш монінгусі виходять зі школи Жакобінцями. Жакобінці розплоджуються в соціальнім роз-

кладі, як гриби в погною... Ось розгляните достовірні документи їх думки... промови Робесперд та Сен-Жюста, дебати в Законодавчих Зборах та в Конвенції, промови, адреси й рапорти Жирондійці і Монтанярі... Ніколи ще так багато не говорилося, щоб так мало сказати, — гола балцкніна, галаслива бундючність затонлюють усю пранду свою одноманітностю... Жакобінець повний пошани для витворів своєї фантазії; в його очах воїн більш реальні від життя людей і голос їх є єдиним, в яким він рахується... Він навіть цирко піде в поході утворенному уявленням ним народом... Міліони метафізичних воль, що він їх сам сформував на кшталт своєї власної, підтримують його однодушним признанням, і він запроектує зовнішній поєднані до хору триумфальних акламацій, що є внутрішнім відгомоном його власного голосу.«

Як не гарні описи Тена, але все ж таки мені здається він не точно скопів правдиву психічну психологію Жакобінця.

Душа правдивого Жакобінця, як у добу революції так і в наші дні, складається саме з таких елементів, які треба розділити, щоб краще зясувати собі їх роль.

Цей аналіз покаже зразу, що Жакобінець не є раціоналістом, але віруючим. Далекий від того, щоб будувати свою віру на розумі, він будує свій розум на вірі, та хоч його промови й просяклені раціоналізмом, але в його думках і поведінці раціоналізму дуже мало.

Жакобінець-раціоналіст, той, якого критикують, був би здібним хоч часом послухати голосу розуму. Отже досвід, зроблений від Революції до наших днів, показує, що Жакобінець, і це власне є його силою, ніколи не підпадав під вплив доказів, хочби як воїни були переконуючими.

Чому-ж він не раціоналіст? Лише тому, що його розуміння речей є завжди дуже коротке й не дозволяє йому встояти перед могучими пристрастними імпульсами, що ним кермують.

Ці два елементи — слабий розум і сильні пристрасності — ще не складають жакобінського характеру. Є ще й інші:

Пристрасть підтримує переконання, але не творить їх. А правдивий Жакобінець має енергійні переконання. Що-ж їх держить? І ось тут виринає роля тих містичних елементів, вплив яких ми вже розглядали вище. Жакобінець є містиком, що замінив старіх богів новими. Захоплений міццю слів та формул, він наділяє їх містичною силою. І щоб служити своїм ненажерливим богам, він не відступить і перед найстрашнішими засобами. Закони, видані нашими сучасними Жакобінцями дають доказ тому.

Жакобінський склад думки зустрічається особливо в пристрастних та обмежених характеристиках. Він і справді панує над людьми з вузькою й зачублюю думкою, роблячи їх недоступними жадній критиці й жадному поняттю, збудованому не на вірі.

Містичні та афективні елементи, що переважають в Жакобінській душі, засуджують її на крайню простолітність. Жакобінець скоплює тільки поверхкові взаємовідносини речей і тому ніщо йому не заважає брати за реальність хімеричні образи, що родяться в його голові. Звязку явищ та їх законів він не помічає. І ніколи не одводить очей од своїх власних мрій.

Як бачимо раціоналістичною льогікою не грішить Жакобінець. Він її має дуже мало й тому часом стає дуже небезпешним. Там де вища людина завагається або зупиниться, Жакобінець — що віддає свій слабий

розум на послугу своїм імпульсам — завжди йде з певністю. Хоч Жакобінець і є великим резонером, але це ще зовсім не доказує, що він кермується розумом. А хоч він сам і уявляє це собі — все одно його містичизм і його пристрасти ним кермують. Як і всі заполонені вірою, він не може вийти з під її впливу.

Як справжній войовничий теольог, він страшенно нагадує тих учеників Кальвіна, що були описані вище. Вони так були загіпнотизовані своєю вірою, що вже ніщо їх не могло з неї звихнути. Всіх супротивників своєї віри вони засуджували на смерть. Самі-ж вони здавались так само могутніми резонерами. Незнаючи, так-же як і Жакобінці, тих таємних сил, що ними кермують, вони гадали, що кермуються тільки розумом, а в дійсності містичизм і пристрасти були єдиними їх панами.

Дійсно раціоналістичний Жакобінець був би не зрозумілим і надавався б тільки для того, щоб доводити розум до одчаю. Пристраний та містичний Жакобінець є, павпаки, дуже зрозумілий.

В цих трьох елементах — слабий розум, сильні пристрасти та інтензивний містичизм — ми маємо справжній психолоїчні складові частини душі Жакобінця.

РОЗДІЛ III.

Революційний та кримінальний склад думки.

§ 1. Революційний склад думки.

Ми тільки що сконстатували, що містичні елементи є складовою частиною жакобінської душі. Отже побачимо далі, що вони входять і в другу форму складу думки досить ясно виражену: в революційний склад думки.

Суспільства кожної епохи мали в собі завжди певне число неспокійних, непевних і незадоволених людей, ладних повстали проти всякого порядку, проти всіх установ. Вони кермуються одним смаком до бунту і колиб'яка маїчна сила зреалізувала зараз-же всі їх вимоги, вони бунтували все одно далі.

Цей спеціяльний склад думки є часто наслідком або неприєстосованості індивідуума до того осередку, в якім він перебуває, або містичних експресів, хоча може залежати так само і від темпераменту або від патологічних аномальностей.

Революційний настрій виявляється з ріжною силою: від звичайного незадоволення, вираженого словами проти людей чи установ, він сягає аж до потреби їх знищити. Часом індивідуум обертає против себе самого революційну злобу, коли не може виявити її інакше. В Росії багато є таких божевільних, що не вдовольнившись пожежами та бомбами, які вони кидаюти як попало в натовп, кінчають як скопці та інші подібні сектанти, калічучи самих себе.

Ці вічні революціонери є звичайно загіпнотизованими створіннями, містичну душу яких гнітять idées fixes. Не дивлячись на енергію, яка проявляється назверх в їхніх вчинках, вони мають кволу вдачу і нездібні протистояти імпульсам, які ними кермують. Містичний дух, яким вони

пройняті, штовхає їх на насильства і допомагає їм вбачати в собі великих реформаторів.

В звичайні часи бунтівники, яких завжди має в собі кожне громадянство, отримуються законом, оточенням, одним словом усіма соціальними узами і не мають впливу. Скорі ж настають періоди заворушень, щі узи слабшають і бунтівничі елементи тоді дістають змогу дати волю своїм інспінктам. Вони стають таким чином патентованими коноводазами усіх заворушень. Байдужі їм мотиви революції, вони в одинаковим захопленням підуть на смерть за червоний прапор, за білий прапор або за визволення тої країни, про яку вони ледві тільки чули.

Революційний дух не завжди переступає ті межі, коли він стає небезпешним. Коли ж, замість походити з афективних або містичних імпульсів, він має розумове походження, тоді він може стати джерелом поступу. Цивілізація може визволитись з під гніту традицій та звичаїв, коли вони стають вже занадто важкими, лише дякуючи незалежній дуїці, що не вагається стати на раціоналістично-революційний шлях. Наука, мистецтво та індустрія розвивалися завдяки тільки їй: Італіей, Лявуає, Дарвін, Пастер — були всі революціонерами.

Хоч і не потрібно народові мати багато таких незалежних голов, але мати їх декілька необхідно усякому. Без них людина жила б і досі в первісній печери.

Революційна відвага, що йде шляхом винаходів, потрібна не аби яких здібностей. Вона вимагає особливої незалежності думки, яка допомогла б уникнути впливу пануючих поглядів, та силі аналізу, яка дозволила б віднайти під поверховими анальгіями закриту ними правду. Ця форма революційного складу думки є творчою, а вище розглянута є руйнуючою.

Революційний склад думки можна було б порівняти з певними фіаольтоїчними функціями, корисними в житті індивідуума, але надужиття яких прибрала вже патольгоїчні форми і є завжди шкодливими.

§ 2. Кримінальний склад думки.

За усіма цивілізованими суспільствами фатально волочеться певне число виродків, волоцюг та звіхнущих людей. Голота, жебраки, закоренілі злочинці, алодії, душогуби та усякі бідолахи, що ледві тільки якось животіють, творять кримінальне населення великих міст. В звичайні, часи ці покидьки цивілізації якось стримуються поліцією та жандармами. Але під час революції ніщо їх стримати вже не може їх вони дістають тоді змогу зовсім 'вільно розгоррати свої душогубні та грабіжницькі інспінкти. З поміж цих покидьків цивілізації революціонері всіх віков без зайового клопоту набирали собі військо, жадне тільки на грабунки та здирство; про ідею, яку воно мало боронити, йому було зовсім байдуже. І коли успіх душогубства та грабунку більший у ворожій партії, то воно готове змінити її прапор.

До цих кримінальників в повній силі слова, цеї розятrenoї рапи кожного суспільства, треба додати ще напів-кримінальних. Це випадкові злочинці, що спідять тихо доти, доки страх встановленого порядку їх стримує, але скоро той порядок ослабне, підуть і вони в революційні банди.

Ці дві категорії: кримінальні звичайні та кримінальні випадкові й формують армію анархії, здатну тільки до руйнацтва. Всі революціонери, всі фундатори релігійних або політичних ліг, постійно на неї спиралися.

Ми вже згадували, що ці люди з кримінальним складом думки відігравали велику роль в французькій Революції. Вони стояли завжди в перших рядах тих заворушень, що виникали майже щодня. Деякі з істориків оповідають нам з якоюсь зворушилою повагою про ті вимоги, які ставив суворений народ Конвенції, заповняючи валю, озброєний списами, на яких часом гойдалися свіжо стяті голови. Коли проаналізувати, з яких елементів складались ці самозвані делегації суворенного народу, то довелося б сконстатувати, що, побіч існуванням кількості простих собі душ, що піддалися імпульсам коноводів, уся маса складалася переважно з бандитів, про яких оповідав я вже вище Вони є причиною тих нечисленних душогубств, найтипівіщими з яких є сентябрська різня та убийство принцеси де Лімбаль.

Перед ними тримали всі великі зібрання від Конституант до Конвенції; це вони на протязі десяти років плюніровали Францію. Коли б, якимсь чудом, армію кримінальних було усунуто, — хід Революції бувби зовсім іншим. Вони ж заливали її кровю від початку до кінця. Розум не має на них жадного впливу, а вони, навпаки, на нього.

РОЗДІЛ IV.

Психольогія революційного натовпу.

§ 1. Загальний характер натовпу.

Яке б не було походження революції, вони досягають повного ефекту лише тоді, коли захоплять душу більшості. Бо вони є наслідком психольогії натовпу.

Хоч я вже в іншій праці досить докладно розглянув психольогію колективу, муশу однаке нагадати ще й тут її головні закони.

Людина, являючись частиною натовпу, дуже відріжняється від людини ізольованої. Її свідома індивідуальність зникає зовсім в несвідомій душі натовпу.

Матеріальний контакт не конче необхідний, щоб дати індивідуумові склад думки натовпу. І юго створити, досить загальних пристрастей та почувань, викликаних певними подіями.

Наскоро зформована колективна душа є дуже спеціяльним сполученням. Головною рисою її є те, що вона перебуває цілком під впливом несвідомих елементів, які підлягають особливій льотіці, а саме: колективній льотіці.

З інших характерних рис натовпу треба ще згадати про його безмежну легковірність, його перебільшену сентиментальність, повну неадібність передбачати та недоступність його для розумової аргументації. Настирливі упевнення, духовна зараза, повторювання та авторитет є майже єдиними засобами переконати натовп. Дійсність та досвід не мають жадного впливу на нього. Можна примусити натовп зробити все що хочеш. В його очах все є можливим.

З огляду на надзвичайну чутливість натовпу, почуття його, лихі чи добрі, завжди страшенню перебільшенні. Ця чуттєва перебільшенність ще дужче зростає в епохи революції. Найменше підбурювання штовхає натовп до скажених вчинків. Його легковірність, така велика в нормальні часи, зростає ще більше; найнеймовірніші оповідання приймаються за ширу правду. Артур Юнг оповідає, що коли він оглядав джерела коло Клермон під час Революції, провідника його арештували народ, певний того, що він прийшов з наказу королеви підмінувати місто й висадити його в повітря. Найстрашніші вигадки ходили про королівську родину, яку вважали гніздом упирів.

Ці всі риси показують, що людина в натовпі спускається на дуже низький щабель цивілізації. А ставши дикуном, вона виявляє його хиби і його гарні риси: вибухи жорстокості, та разом із ентузіазму й героїзму. З інтелектуального ж боку натовп завжди стоїть нижче від окремої людини. З морального ж та чуттєвого, — натовп, навпаки, може бути вищим від окремої людини. Натовп може так само легко зробити злочин, як і акт саможертви.

Характери особ зникають в натовпі, вплив якого на індивідууми, з яких він складається, є дуже великий. Скупий стає щедрим, скептик — віруючим, чесна людина-алоцищем, боягуз — героєм. Силу прикладів таких змін дає наша Революція.

Ставши членом якогось жюрі або парламенту, колективна людина видає вердикти або голосує такі закони, про які в ізольованому стані їй напевно й не снілося.

Найхарактернішим наслідком впливу колективу на індивідууми, що його складають, є обеднання їх почувань та бажань. Ця психольоґічна єдність дає натовпам велику силу.

Сформування такої єдності думки походить найбільше з того, що в натовпі почуття, жести та вчинки дуже заразливі. Прояви зненависті, люті чи любові приймаються й повторюються натовпом в туж мить.

Звідки ж беруться ці загальні почуття й бажання? Вони розносяться пошестю, але для започаткування тієї пошесті небхідним є один вихідний пункт. Ватахок, до розгляду діяльності якого в революційних руках ми зараз приступимо, виконує цю роль. Без коновода натовп — створіння аморфне, нездатне до жадної акції.

Знання законів, що кермують психольоґією натовпу, є необхідним, щоб зрозуміти події нашої Революції, ясувати собі поводження революційних зібраний та ті дивні зміни в людях, які брали в них участь. Під впливом несвідомої спли душі колективу, вони казали найчастіше не те, що хотіли сказати і голосували за те, за що ніколи не подали голосу.

Хоч закони колективної психольоґії й бували відгадані інстинктом державних людей, але мусимо сконстатувати, що більшість урядів їх не анала і не знає ще й досі. Від цього незнання багато з них і впає так легко. Коли бачиш, з якою легкотю, якимсь невеличким повстанням, були скинуті дейкі уряди, особливо Люї Піліппа, то небезпека ігнорування психольоґії колективу стає особливо ясною. Маршал, що у 1848 році командував військом, якого було більше ніж треба, щоб оборонити короля, напевно не зінав, що як тільки допустити натовп змішатися з

військом, останнє, паралізоване підбурюванням та революційною заразою, перестає виконувати свої обов'язки. Він не знав і того, що натовп страшенно чутливий до престіжу і щоб вплинути на нього треба розгорнути силу війська, яке б зразу загальмувало ворожу демонстрацію. Він не знав так само й того, що всі натовпи мусять бути зразу ж розіглані. До цього всього доходили досвідом, але в той час не зрозуміли ще тої науки. Підчас-же Великої Революції про психологію натовпу ще й не підохрівали.

§ 2. Як сталість душі раси обмежує хитання душі натовпу.

'Народ, арештою, може бути прирівняним до натовпу. Він має певні риси його характеру, але хитання цих рис обмежене душою раси. Ця остання зберігає певну сталість, незнаю недовговічній душі натовпу. Коли народ має праділівську душу, усталену довгим минулим, вона завжди панує, над душою натовпу.

Народ відріжняється від натовпу ще тим, що він складається з ряду іруп, де кожна має ріжні інтереси і ріжні пристрасності. В натовпі, в повному розумінні цього слова, народнім вічу, наприклад, бувають наваки одиниці, які можуть належати до соціально ріжніх категорій.

Народ видіється часом таким же рухливим як і натовп, але не треба забувати, що за його рухливостю, за його ентузіазмом, його насильствами та руйнацтвом непохитно стоять консервативні інстинкти, які підтримує душа раси. Історія Революції та наступних часів показує, як консервативний дух запанував над руйнацьким. Не один режим, розбитий народом, був слідом ним же реставрований. Не так легко вплинути на душу народу, себ-то на душу раси, як на душу натовпу. Способи впливу тут посередні і вимагають довшого часу (часописи, конференції, промови, книжки і т. інші). Елементи переконування зводяться завжди, зрештою, до тих вже описаних нами вище: учення, повторювання, авторитет та зараза.

Духова зараза може охопити в менш цілій народ, але найчастіше вона розповсюджується поволі від іруп до іруп. Так пропагувалась Реформація у Франції.

Народ далеко важче сколотити, як натовп. Хоча, певні події: образа національного почуття, загроза ворожого наступу та інше, — можуть його підняти враз. Подібні явища були сконстатовані кілька разів під час Революції, особливо в епоху нахабного маніфесту, який кинув Герцоф де Брюнвік. Цей останній дуже мало знав психологію нашої раси, коли кидав свої погрози. Він не тільки пошкодив справі Люї XVI, але й своїй власній, бо його виступ поставив на ноги проти нього цілу армію.

Цей раптовий вибух расових почувань помічається, зрештою, у всіх народів. Наполеон не розумів зовсім їх сил, коли робив наступ на Еспанію та Росію. Легко розпорощити нетрівку душу натовпу, але все є безсилім проти сталої душі раси. Відомо що російські селяни були байдужими, грубими та дуже затурканими, а проте, на першу звістку про ворожий наступ, вони зовсім змінилися. Про це можна пере-

конатись на слідуючім уривкові з листа Янавети, жінки Імператора Олександра І-го.

«В той мент, як Наполеон перейшов наші границі, наче електрична іскра пробігла по всій Росії, і коли її простір дозволив, щоб в той самий мент скрізь це стало відомо, — то знявся б такий стрішний крик обуреня, який, мені здається, було б чуті на кінці світу. Діди, які втратили все своє майно, кажуть: якось та буде. Все можна знести, тільки не негідний мир.» Жінки, які мають усіх своїх у війську, не зважають на небезпеку, яка іх там чекає, а бояться тільки миру. Цей мир, який міг здіржати руїну Росії, не може на цілістю статись. Імператор не має й гадки про це, але хоч-би він і захотів — він не зміг-би. Ось де героїчна краса нашого становища.»

Поміж характерними рисами народньої душі треба взяти на увагу ще те, що вона у всіх народів і по всіх віках переновнена містицизмом. Народ завжди віртиме, що вищі створіння: божества, уряди або великі люди мають силу переміняти річі по своїй волі. Ця містична сторона викликає у нього сильну потребу боготворити. Пому треба фетиша: особу чи доктрину. Ось через що, загрожений анархією, він вимагає спасителя Месію.

Так само як натови, лише повільніше, переходить народ від боготворення до знепавності. Герой такої епохи може дочекатися прокльонів. Ці зміни народньої оцінки політиків зустрічаються у всіх народів. Історія Кромвеля дає нам чудесний приклад.*)

§ 3. Роля ватажків в революційних рухах.

Усі відмінні натови: однородний та змішаний натови, зібрання, народ, клуби та інше, є, ми вже це часто підкresлювали, агресивнimi нездібними ні до єдності ні до виступів доти, доки вони не знайшли собі пана, який би ними керував. Я вже показав у іншім місці, наводячи певні психольогічні досвіди, що несвідома душа натову відається звязаною з душою коновода. Цей останній дає їй едину волю і вимагає від неї абсолютноного послуху.

Коновод впливає на натови особливою суггестією і від неї залежить і його успіх. Багато досвідів показують, як надзвичайно легко загінотизувати колектив.**)

*) Скинувши династію й одкинувши корону, він був похованний як король серед королів. Два роки пізніше його тіло витягли в могилі і, відтята катом голова його була причеплена на воротах парламенту. А зовсім недавно поставлено йому монумента. Колишній анархіст, що став автократом, красується зараз в пантеоні пів-богів.

**) Поміж численними досвідами, особливо характерним є доказаний на учнях свого курсу професором Ільсоном і опублікований в *Revue Scientifique*, 28 жовтня 1899 року.

» Я наготовував, якож він, пляшку дистилюваної води, загорнув її в бавовну, таї поклав у скриньку. Після деяких інших досвідів, я заявив що хочу долідатись, в якою скорою запах росходитьсь в повітрі, й попрохав слухачів підняти руку, коли вони його почують. Я вийняв пляшку зі скриньки, полив води в неї на бавовну, одвертаючи голову під час цієї операції; потім я взяв секундового годинника й став чекати на результати... Я пояснив, що я абсолютно певен що ніхто в аудиторії ніколи не чув запаху того хемічного препарату, який я тут налив... За п'ятнадцять секунд більшість з них, що були спереду, підняли руки, а за сорок секунд запах розійшовся по всій залі досить однаковими паралельними хвильами. Три чверті всіх присутніх заявили, що чуяли запах. Це більше число слухачів піддавалося б цьому гіпнозові, коли б за хвиллю я не був змушений припинити досвід, бо деякі слухачі з перших рядів погано себе почували від того запаху й намірялись покинути залю...»

Відповідно до впливу ватажка, натовп то зберігає спокій, то впадає в люті, стає злочинцем або геросм. Ці ріжні суггестії можуть мати часом раціональний вигляд, але мають тільки позір раціональності. Натовп звичайно не піддається жадним доказам; єдиний спосіб вилити на нього — це утворити відновідчий настгрій, впливаючи на його уяву.

Історія Революції показує на кожній сторінці, з якою легкотю натовп іде за найпротилежнішими імпульсами ріжніх своїх ватажків. Ми бачимо як він в рівнім захопленням плеще триумфові Жирондисти, Ебертисти, Дантонисти та террористи, як і їх послідовникові упадкові. Можна, зрештою, бути невиним того, що натовп ніколи нічого не розумів у всіх цих подіях.

З боку мало помітно розю коноводів, бо вони звичайно працюють з укриття. Щоб краще її зрозуміти, треба досліджувати її в сучасних подіях. Тоді констатуєте з якою легкотю коноводи викликають величезні народні рухи. Ми не кажемо тут про страйки поштовиків та сажотрусів, які можна пояснити незадоволенням служачих, але про такі події, в яких натовп зовсім незахінтересований. Приклад те народне заворушення, яке викликали кілька соціалістичних ватажків серед парижського населення на другий день по виконанню приговору над анархістом Ферером в Єспанії. Ніколи натовп французький про цього до того й не чув. В самій же Єспанії та подія зійшла майже непомітно. В Паризі ж, підбурювання кількох ватажків вистачило, щоб кинути справжню народну армію проти еспанського посольства, щоб його спалити. Погрібували частини гарнізону, щоб його врятувати. Енергійно відкинути військом, повстанці обмежилися тим, що спустошили кілька крамниць та будували кілька барикад.

Коноводи ж на цім ще раз показали свій вплив на натовп. Зрозумівши, що спалити чужоземне посольство було б дуже небезпечно, вони загадали на другий ранок мирну маніфестацію, що було так само слухання виконано, як і бурхливе повстання. Не треба країного прикладу щоб показати, яку ролю відограють коноводи і як піддається їм натовп.

Історики, від Мішель до Оляра, які виставляли революційний натовп, як самостійний чинник, без провідників, і не підроздривали його психольгії.

РОЗДІЛ V.

Психольгія революційних зібраний.

§ 1. Характерні психольгічні риси великих революційних зібраний.

Велике політичне зібрання, наприклад парламент, є натовпом, але здебільшого пасивним натовпом, з твої причини, що складається він з ріжніх ворожих груп.

Присутність тих ріжніх груп, маючих ріжні інтереси, примушує вважати таке зібрання за ґрунту ріжнородних натовпів, які мають кожен свого спеціального ватажка. Закон духовової єдності натовпу виявляється зокрема в кожній групі і тільки в наслідок виняткових обставин ріжнородні групи сходяться на однім бажанні.

Кожна група зібрання є окремою істотою. Індивідууми, які входять в склад цієї істоти, перестають бути вже самими собою і голосувати вже без вагання проти своїх переконань і бажань. На передодні засуду Люї XVI, Верніо протестував з обуренням проти самої думки, що він може голосувати за смерть, а проте другого дня він голосував.

Акція 1-ї групи полягає головним чином на тім, щоб змінити хисткі погляди. Всі хисткі індивідуальні пересканання консолідаються в колективі. Сильні волею коноводи, маючі авторитет, досягають часом, вилівуючи на всі групи зібрання, того, що повертають ціле зібрання в суцільній натові. Більшість членів конвенції ухвалювала такі постанови, які перечили її власним поглядам, під впливом зовсім невеликого числа подібних коноводів.

Колективні поклонялися завжди енергійним сектантам. Історія революційних зібраний показує до якої міри, не дивлячись на зухвалість їх промов перед королем, зібрання ставали малодушніми перед коноводами, які керували бунтівниками. Напад оскаженілої банди, під командою самовладного ватажка, вистачав для того щоб примусити їх ухвалювати вміть найпротилежнії й набісурдніші постанови.

Зібрання, яке приймає характер натовпу, буде, як і він, крайнє в своїх почуваннях. Воно так само легко стає надмірно жорстоким як і надмірно полохливим. Взагалі воно нахабне супроти кволіж і сервілістичне перед сильним.

Відома добре та полохлива приниженність Парляменту, коли молодий Люї XVI увійшов до цього з батіжком у руці й сказав своїх кілька слів. Відомо також, з якою все зростаючою нахабністю, Установчі Збори (Assemblée Constituante) поводилися з Люї XVI, в міру того, як відчували його кволість. Відомий також террор конвентів під пануванням Робеспера.

Ця характеристика зібраннь є загальним законом, і треба вважати величезною психольогічною помилкою монарха скликання зборів тоді, коли влада його ослаблена. Складання Генеральних Штатів коштувало життя Люї XVI. Воно трохи не зкинуло з трону Анрі III, коли той, змушенний покинути Париж, впав на нещастну ідею скликати Генеральні Штати в Блюа. Відчуваючи кволість короля Штати зразу ж заговорили як пані, змінюючи податки, зкидаючи урядовців та претендуючи на те, що їх ухвали мусять мати силу законів.

Прогресивне перебільшення почувань ясно видно у всіх зібраннях Революції. Конституанта, зразу повна пошані до королівського авторитету та його прерогатив, перетягла послідовно всю владу до себе й скінчила тим, що проголосила суворіність зборів, а з Люї XVI стала поводитися, як із звичайним урядовцем. Конвенція, після досить поміркованого виступу склинилась до першої форми Терору, це суд був обставлений кількома законними гарантіями, потім швидко перебільшуючи свою владу, вона видала закон, яким відіймала від засуджених усі права оборони та дозволяла засуджувати їх через звичайнє підозріння в непевності. Розвиваючи де далі то все більше свою кровождану злобу вона скінчила тим, що здесяткувала сама себе. Жиронійці, Ебертисти, Дантоністи, Робесперисти закінчували послідовно свої карері під рукою катів.

Цей невідєржаний зріст впливу почувань в зібраннях пояснює, чому вони були такими кепськими панаами власної долі і так часто приходили до наслідків якраз протилежних тим цілям, які вони собі ставили. Католицька і роялістична Конституента, замісць конституційної монархії, яку вона хотіла встановити, і замісць релігії, яку вона хотіла боронити, привела рантом Францію до жорстокої республіки і до нереслідування духовенства.

Політичні зібрання складаються, ми вже казали, з ріжнородних груп, але є й інші формaciї однородних груп, а саме цевні клуби, які відогравали величезну роль під час Революції і психольогія яких заслуговує на спеціальний розгляд.

§ 2. Психольогія революційних клубів.

Невеличкі гуртки людей, що мають однакові погляди, однакові вірування, однакові інтереси і які викидають зі свого кола ріжнодумців, відріжуються від великих зібрань єдностю своїх почувань а через те їх своєї волі. Такими були колись комуни, релігійні конгрегації, корпорації та клуби під час Революції, таємні громади в першій половині XIX століття, яким нарешті відійшли мулярі та робітничі синдикати нині.

Ця ріжнина поміж ріжнородним зібранням та однородним клубом мусить бути добре розглянута, щоб зрозуміти хід французької Революції. Аж до Директорії і особливо під час Конвенції над нею панували клуби.

Не дивлячись на єдність їх волі, що осягалась відсутністю в них ріжніх партій, ктоби підлягають законам психольогії натовпу. Вони, огже, піддаються своїм ватажкам. Це видно особливо в клубі Жакобінців, яким керував Робесп'єр.

Роля ватажка клубу, однородного натовпу, є значною важчиною від ролі коповода ріжнородного натовпу. Цим останнім дуже легко керувати, іронічно на кількох струнах. В однородній групі, як клуб, де почування й інтереси очакові, треба знати як з цими поводитись, бо часом коповод опиняється на поводі.

Величчюючи силу одностаїнних груп є їх анонімність. Відомо, що під час Комуни 1871 року вистачило кількох анонімних наказів, щоб спалити найкращі намистинки Парижу: l'Hôtel de Ville, les Tuilleries, la Cour de Comptes, la Legion d'Honneur і т. минш. Короткий наказ анонімних комітегів: «Націть Міністерство Фінансів, паліть Тюілері» і т. далі, був негайно виконаний. Якимсь несподіваним випадком урятувався один Лювр за всіма його колекціями. Відомо також, з якою повагою і як побожче вислухуються шині пайабсурдніші накази анонімних шефів робітничих співшкапів. Не менш побожно слухались в добу Революції парижських клубів та повстанчої Комуни. Досить було тільки дати наказ, що об'єднаний натовп кинувся на зібрання і диктував йому свою бажання.

Робірлюочі історію Конвенції в іншім відділі ми побачимо, як часто трапляються такі вчинки натовпу на зібраннях і те раболіство, з яким те зібрання — енергійність якого прославлена в легендах — гнулося тепер перед наказами якоїсь жмені бунтарів. Навчена досвідом Директорія

позачиняла клюби й поклала край вриванню натовпів на зібрання, стріляючи по них картечю.

Конвенція, зрештою, дуже швидко зрозуміла, що для кермування більш придатні однородні групи ніж ріжнородні зібрання й тому поділилася на комітети, які складалися кожен з обмеженого числа індивідуумів. Ці комітети: загального добра, фінансів та інші являлися малими сувереніними зборами у великих. Їх держали в страху тільки клюби.

Попередні спостереження показують нам силу впливу гуртування на волю членів тої групи. Коли група однородна, — діяльність її визначна, коли ж ріжнородна — то ціяльність її менша, але все ж може часом стати значною, коли енергійні групи зібрання переважать слабо зedнаних, або тоді коли певні заразливі почування охоплять всіх членів зборів.

Вікопомний приклад такого впливу груп дас доба нашої Революції, коли вночі 4 серпня аристократія голосувала за пропозицію одного з членів зібрання за знесення феодальних привілеїв. А знаємо, що Революція вибухла почаси через те, що духовенство та аристократія відмовилися одступитися своїх привілеїв. Чому ж вони одступилися тепер? А тому, що люде в натовпі поводяться зовсім не так, як кожен з окрема. Індивідуально жаде з членів аристократії ніколи не відмовився від своїх прав.

Про цей вплив зібрання на своїх членів Наполеон на острові Св. Елени пригадує цікаві приклади:

»Ніщо, каже він, не було більш звичайним в ті часи, як зустрінути людей, що їх репутація цілковито розходилася з тим, що в ні звичайно говорили її робили. Монж, наприклад, може було б уважати стрішною людиною. Коли вибухла війна, він з жак-бінської трибуни заявив, що неперед дає своїх двох дочок першим підраннем в боротьбі з ворогом та солдатам... Він хотів щоб вирізали всю аристократію й т. інші. Тим часом Монж був найменшою кволою людиною, він не звізив би й курчати, коли б йому довелося зробити це самому, або бодай на його очах.«

§ 3. Спроба інтерпретації прогресивного перебільшення почувань в зібраннях.

Коли б колективні почування піддавалися точним кількостним вимірам, то можна було б їх виявити кривою, що на початку підіймається поволі, дедалі-швидче, а падає майже зовсім прямовісно. Урівнення цеї кривої можна було б назвати урівненням змінних колективних почувань, залежних від постійного дратування. Не завжди легко пояснити прискорення певних почувань під впливом якоїсь постійної причини. Коли б можна було, зрештою, пристати на те, що закони психольогії можуть мати аналогію з законами механіки, то чинник незмінної величини, працюючи постійно, повинен раптом досягти інтензивності почуття. Відомо, наприклад, що сила постійної величини та направу, впливаючи на тіло, дає йому прискорений рух. Скорість тіла, яке падає в просторі під впливом ваги, рівняється приблизно 10 метрам в першу секунду, 20 метрам в другу, 30 метрам в третю і т. далі. Легко можна, кидуючи яке-небудь тіло з відповідної висоти, надати йому таку скорість, щоб воно пробило сталеву дошку.

Але хоч це пояснення може бути приложене до прискорення почування, залежного від постійної сили, воно не пояснює ще нам чому ефекти прискорення так раптом уриваються. Це стає зрозумілим тільки тоді, коли притягти психольогічну інтерпретацію, себто пригадати собі, що радість, як і горе не можуть пересутити певних меж і що кожне дуже сильне дратування викликає наразі враженні. Наш організм може зносити тільки певний максимум радості, горя або зусилля і то не змігши їх зносити довго. Рука, що стискає дінамометр, скоро знесилується й мусить раптом пустити його.

Студіовання причин раптового упадку певних груп почувань на зібраниях повинно звернути увагу ще й на те, що поруч з переважаючою партією, завдяки її силі або авгоритетові, знаходяться й інші почування, які держаться тою ж силою і тим же авторитетом, але які ще не дійшли до повного свого розвитку.

Коли-ж які-небудь обставини ослаблять хоч трохи пануючу партію, зараз-же почування противніх партій, які раніше відкидалися, можуть стати на першому місці. Монтаняри зробили такий експеримент після Термідору.

Всі анальгії, які пробують провести поміж законами, яким підлягають матеріальні явища і тими, які кермують еволюцією афективних та містичних елементів, звичайно є дуже грубими. Так воно неминуче повинно й бути доти, доки не перестануть так ігнорувати механізм міжкових функцій, як це робиться нині.

З франц. переклада
Вікторія Скоропис-Полтуховська.

В. Правобережець.

Замітки на полях демократичної преси.

»В перспективі ми завжди повинні памятати, що прийде ще час, коли наші народні маси, які постійно шляхом повстань ге дають окупантам приневолити нашу батьківщину, в слушний час виступлять проти ворога одночасно і поставлять у весь світ перед фактом увільнення України, як то вже було зроблено в 1918 р. при ліквідації Гетьманщини.« Так пише в ч. 11, т. IV »Волі« п. Кущір-Якименко, член партії соціалістів-федералістів, яка репрезентує, так би сказати, цвіт української інтелігентської демократії.

Якщо вірити п. Кущіру, то треба думати, що народні маси самі здатні визволити Україну від окупантів і в такім разі їм ге потрібні підтримки інтелігентської політичної партії, в тім числі і партія ессеїв. Коли ж завданням партії ессеїв організувати народ і маси для боротьби за визволення і за збудування власної держави, то якого методу думає вживати за для цього ця партія, думаючи з п. Кущіром, що найбільшу одночасність проявили українські народні маси при ліквідації Гетьманщини, тобто при ліквідації «власної держави»?

Нам здається, що одночасність »при ліквідації Гетьманщини« і нову нездатність до державної творчості проявили ге українські народні маси, а тільки одна українська інтелігентська демократія.

* * *

В Парижі французькою мовою видається часопис *«La Jeune Ukraine»* (дося вийшло 4 числа в трьох брошурках). Видають його теж демократи і федералісти, які згуртувались у так зв. »Національний український комітет«, репрезентований п. п. С. Маркотуном, Б. Цитовичем і М. Могиллянським. Гасло цих демократів: »без Росії гема України«. Будучину України вони бачать в »Росії єдиній, вільшій, толерантній, незалежній і демократичній«, в якій Україні повинні тільки жадати »адміністративної децентралізації і широкої автономії для свого краю«. В протилежність до демократів самостійників, ці демократи думають, що »український народ піколи і піяким чином не має існування свого бажання oddілитись од Росії«. Натомість спільної одночасності з цілою українською інтелігентською демократією вони заявляють, що »будучи організацією чисто демократичною, Національний Український Комітет піколи не допоможе піякій спробі установити Гетьманство на Україні« (*Bulletin du Com. National Ukr. à Paris, № 2, p. 16*)

До нас — Хліборобів Державників — ця група, будучи »чисто демократичною«, ставиться очевидяки неприхильно. »Заядлі сепаратисти, явні германофіли, вони спираються на клас земельних власників і багатих селян, заинтересованих у тому, щоб зберегти свої землі від небезпекиших лінійних експериментів. Прихильники Гетьманства,

вони уявляють його собі в формі демагогічної монархії, опертої на інстинктах власності, «сільських селянам» хуального світу. Іхні ідеї про світову війну і ролю анти анти близькі до ідеології російських реакціонерів з їх антисемітизмом і містичним страхом перед франко-масонством — так представляє нас публіці, читаючій по французькі, п. Могилянський, додаючи до того, що «цию (нашу) групу дуже трудно схарактеризувати в загальніх рисах».

Коли б можна було допомогти і. Могилянському пізнати нас, а при тім і самого себе, то ми б звернули його увагу ось на цю:

1) Чи бачив він десь по цілім світі хоч один такий «національний комітет», складений з новажаючих себе членів новажаючої себе нації, який би в імені своєї нації без сорому заявляв, що реірезентована ним нація сама по собі, незалежно від іншої нації, існувати не може та й не хоче, і що вона ніколи бажання бути вільною і незалежною не манифестувала?

2) Чи називаючи ні з того ні з цього сторонників Гетьманства 1 незалежності України «германофілами», він тим самим не підкреслює факту, що поборювання парижським »Укр. Нац. Комітетом« Гетьманства і державної незалежності України тісно звязане з антиофільством цього Комітету?

3) Що можуть думати чесні патріоти Французі, яких мовою Н. У. К. викладає свої ідеї, про таку націю, яка взагалі не бажав бути вільною нацією і якої реірезентанти заявляють: одні, що Україна не може існувати без Росії, а другі, так само по французькі, почувають Европу, що їх нація, щоб спасти себе від «московського варварства», повинна вйти в склад «великої Польщі» і так само добу «Гетьманства Скоропадського», тоб-то добу державного існування Української Народності, характеризують, як чужу цій нації піменецьку інтригу (напр. статя під заголовком »Les problèmes de l'Europe orientale« оголошена в »La Revue Universelle« № 2, т. I, якимсь Українцем під псевдонімом »prince Kotchubey«)?

4) Чи Укр. Нац. Комітет думає, що спільні інтереси Росії й України, які дійсно існують, не можуть бути забезпечені міждержавним союзом двох рівновартінх і суверених держав, Росії й України, як віримо ми, а що вони конче вимагають від Українців абдикації зі своїх національних прав і рабського підданства нації московській, яке пропагує Нац. Укр. Комітет? І чому в такім разі виступати під фірмою »Молодої України«, коли вже Катерина II знала таких »самоотверженихъ малороссиянъ« і казала про них, що їхня »страсть къ чипамъ, а особливо къ жалованію переможетъ умонахертанія прежніхъ временъ«, тоб-то власне опі отіччині по предках бажання мати свій власний незалежний державний лад. На думку Нац. Укр. Ком. »без Росії не може бути України«, а що буде, як Росія обійтеться без »Молодої Україні« і її парижського національного комітету?

5) Українська Трудова Монархія, якої ми хочемо, має спільног з демагогією хіба стільки, що спираючись на самоорганізовані класи, а не на парламентські партії, пишить в корінні усіку демагогію. Во демагогія може процвітати тільки в демократичних і народніх республіках, якими править фінансова буржуазія не сама особисто, а через

»професіональних політиків«, що складають рікні »політичні комбінації« з розпорошених і розбитих на партії »виборців«. Отже напр. і спір багатьох українських демократичних політиків між собою про те, чи Україна має стати частиною Росії, чи частиною Польщі — обернувся б у руйнуючу і небезпечною для нації демагогію при реснубіліканській формі правління, а стане чисто теоретичною виутрішньою справою інтелігентського класу при класовім строї Української Трудової Монархії.

6) Іо »російських реакціонерів« ми близькі своєю ідеологією, як думає п. Могиллянський, може по-стельки, по-скільки він і Укр. Нац. Ком. близькі до російських кадетів і російської ліберальної демократії. Той клас хліборобський, до якого ми належимо, беріг російську державу від кадетсько-демократичного розвалу, стоячи на ґрунті Переяславської Умови і присяги, зложеній династії Романових. З хвиллюю увадку цієї династії, український хліборобський клас уважав себе звільненим од усіх державних обов'язків супроти Росії, бо рабом нації московської він піколи себе не почував. І прикладаючи тепер свої сили до будови Української Монархії, він уважав всякий кадетизм і демократизм течіями деструктивними і руйнуючими для нової Держави Української так само, як деструктивними і руйнуючими вони показали себе для старої Держави Російської.

7) Що до »антисемітизму«, в якому обвинувачую нас п. Могиллянський, то по нашому українському хліборобському звичаю ми думаємо, що як господарство так і держава без Йида обійтись не можуть і Йида, і тут і там, і користний і потрібний. Але прощає Й ічого не варте таке господарство, якого господаръ опинився на службі у Йида. Ми думаємо, що за такі погляди чесні Йиди нас антисемітами не назовуть.

8) Врешті перед масонством »містичного страху« — як думає п. Могиллянський — ми не маємо, але з великим недовірям ставимося до всякої організації, якої ціли есть тайні, а провідники і члени не знаю. А що дія України масонські впливи, припаміні ті, про які досі стало відомо, мали фатальні наслідки — найкраще свідчить одвертий лист самого голови Укр. Нац. Комітету п. С. Маркотуна до п. С. Петлюри, опублікований в № 68 «La Cause Comminie» з дня 1 XI 1919 р. З цього листа ми довідуємося, що »Великим Майстером Великої масонської української ложи обєднаних Славян« есть сам п. С. Маркотуп, а її вихованцем (élève) есть п. С. Петлюра. Далі ми читаємо в цьому листі, що Великий Майстер п. Маркотун в 1917 р. »поручався перед французькою місією в Київі за преданість С. Петлюри Антанті«. Що п. С. Петлюра не здергав свого слова і не обстоював гасла війни до кінця проти ганебного Брест-Литовського мирку; що в Грудні 1917 р. п. С. Петлюра »на вул. Інститутській № 12 одержав особисто від представників Франції кілька десятків тисяч рублів, яких він просив для свого видавництва і для організації гайдамацьких частин«; що »гетьманський уряд у почі 14 Падолиста 1918 р. не зміг арештувати С. Петлюри і перешкодити повсталю тому, що представник підміньового генерального штабу ріспічче тому, воспротивився і що зброя повстанцям була дана Німцями і т. д.« Політичної правдивість усіх цих фактів виключно на відповідальності п. Маркотуна, ми проте на-

водимо їх, бо не знаємо, щоб вони досі були десь спростовані. Отже хіба і п. Могилянському стане ясно, чому ми не можемо мати великої симпатії й довіри до такої організації, якої члени, беручі — як самі про себе кажуть — гропні від Французів, а зброя від Німців, в результаті виживають того всіого для захищення власної держави і навіть сварюючись між собою, мають все одну спільну рису: зневажливість до Гетьманства, якою до єдине можливої форми твердого, національного і незалежного державного ладу.

* * *

З вище наведених цитат органу парижського Укр. Нац. Комітету видно на скільки неправдиво, какуки делікатно, була пота представника У. Н. Р. в Паризі гр. М. Тишкевича, подана 5 Вересня 1920 р. на руки президента конференції амбасадорів Міжнародного комітету про те, що «Врангель покликуючи до себе ці особи (п. и. Маркотуна і Могилянського) має на меті зорганізувати мерзінну містифікацію і... відновити на Україні гетьманат німецько-російського уряду Скоропадського». Але бо гр. Тишкевич теж став тепер цирім демократом. В своєму «одвертому листі» з дня 21 X 1920 р. він кличе все українське громадянство обєднатись біля С. Петлюри, тому, що «люди наші і ми з ними бачимо іранор самостійної і вільної України в руках Петлюри, невідступного представника найкращих і найбільш реальних народніх ідеалів» та кліче всіх Українців «одвернутись з погордою від нової Скоропадщини, яка інспірується певними агентами бувшого Гетьмана»... («Син України». Варшава, ч. 14).

Колись гр. Тишкевич дивився на такі справи інакше. Полемізуючи в своїй брошуру «*Zaściankowe rojęcia o możnowł. dźwie polskim*» з польською демократією і беручи в оборону польську аристократію, він цитував тоді з захопленням слова Cornelli'a, що «le pire des Etats c'est l'Etat populaire» і слова H. Tain'a, що «sans aristocratie une civilisation n'est pas complète». Нині здемократизувавшись та ставши представником «популярної держави», він іншов слідами колишніх «магнатів Польщі та Літви, які — по його-ж словам з вище цитованої праці — зробили своїй країні найбільшу криводію тим, що прийняли новомодні республіканські гасла і витворили олігархію, оперту не на праві, а на принижуючому підтешуванню юрбі».

Невже гр. Тишкевич думає, що те, що шкодить Польщі — помогає Україні. Ми це на хвилину не припускаємо, що граф думав наявні: що шкодить Україні — помогає Польщі, і ми вважаємо гр. Тишкевича, в супереч поглядам української демократії, за українського патріота. Але опинившись в невідповіді для себе товаристві і переборцівши в своїм демократичнім неофітізмі, він заподіяв тим велику шкоду і своїй країні і своєму класові. Божішто з демократів колись не скаже, що тяжкі для України договори У. Н. Р. з Польщею були ділом смиренного «вихованця масонів» і демократа С. Петлюри, а скажуть, що все це інтрига «польського поміщиків і езуїта гр. Тишкевича». В той спосіб стягає «народний гнів» гр. Тишкевич не тільки на себе, а й на ту спольщену частину українського хліборобського класу, до якої він, не зважаючи на свій демократизм, належить.

Між тим треба якнайвиразніше підкреслити, що з політикою гр. Тишкевича спольщена частина українського хліборобського класу не мала і не має нічого спільного. До поєзько-українських умов, заключених Урядом У. Н. Р., зорганізовані спольщениі українські хлібороби ставились на стільки вороже, що відмовились їхати на Україну під час польської окупації і зайняття Київа польськими військами. Во не кажучи вже про неспроможність для кожного, знаючого Україну, їх національно-політичну сторону, ці договори У. Н. Р. з Польщею, віддаючи все економічне життя України в руки жидівсько-польського фінансового тресту, зруйнували б у корінь українське хліборобство. Коли б вони були здійснені — міцно звязана з країною, українська поному походженю, більша і середня земельна власність була б знищена, на її місце були б уведені на Україну чужі її колоністи, і тоді націадки гр. Тишкевича опинилися би в ролі прикащиків на бурякових плантациях, а українські робучі маси в ролі найгірших платників (українською валютою) рабів у варшавських представництв інтернаціонального фінансового капіталу. Про це все не вільно було не знати гр. Тишкевичу. Коли ж він свою участю санкціонував отаке майданчикне зруйнування України, то за це він сам персонально мусить нести всю відповідальність.

* * *

Не зважаючи на всю ворожнечу гр. Тишкевича до «Гетьманщини», українська демократія не хоче оцінити його демократичних заслуг. Численні насилі та інсіденти і наречіт звільнення графа з посади служать тому найкращим доказом. Так само не уміє українська демократія оцінити заслуг фактичного політичного стовпа У. Н. Р. — людини, якого ентузієм і енергією держиться вся українська демократично-республіканська політика — барона М. Василька. Подібно, як і гр. Тишкевич, барон Василько підкреслює свою демократичність на кожнім кроці. В інтерв'ю зі співробітником берлінського «Времени» барон заявляє, що «ми хочемо утворити дійсно демократичну державу». А що прорізним камінем демократичної «благонадійності» є маніфестація ворожих почуваний до Гетьманщини, то й барон Василько в своєму листі, надрукованому в числі з «Волі», заявляє, що «генерал Скоропадський готовий був нашу вітчину знова віддати під російське ярмо і як такий він стоїть по-за законом» (треба думати, що на території У. Н. Р.). Але все це нічого не помогає. Кому цікаво знати, якою опішюю користуються цей республікансько-демократичний діяч серед своїх же демократів, хай переглянє кілька чисел республікансько-демократичної віденської «Волі».

Тільки єдиного не дають, як бачимо, спокійно спати нашим республіканським дипломатам. Кажуть, що під час конференції в Спа, коли там на демократичних підставах будувалась доля Європи, у вітринах книгарень появивались фотографії Гетьмана Скоропадського і Імператора Вільгельма з часів гостині Гетьмана України у німецького Цісаря. Всі українські демократичні дипломати (а були там і наполове з парижського Укр. Нац. Комітету, і барон Василько й інші) кинулись горячково викупати ці фотографії. Сномши про те, що Україні

їнська Держава колись трактувалась як рівна іншій державі, був певне немилій демократам, недонущеним навіть до передпокоїв демократичної конференції.

В хроніці численних подвигів цієї нашої республікансько-демократичної дипломатії окреме місце належиться її виступові перед Лігою Націй. Деякі її представники звернулись, як відомо, до Гетьмана Скоропадського з проханням виступити перед Лігою Націй за прийняттям України до Ліги. Але одночасно в своєму меморандумі, поданому до Ліги Націй, ціпанове так схарактеризували Гетьманщину: «Німці настановили генерала Скоропадського Гетьмана о Україні . . . Скоропадський під натиском опій цілого краю мусів з самого початку стати га грунт цілковитої незалежності Української Держави . . . Українська демократія була того погляду, що гетьманський уряд був представником однієї тільки класи суспільства — дідичів . . . По цілій Україні почалось небавом повстання проти гетьманської влади» і т. д. І під цим меморіялом стоїть підпис сенатора, який одержав свій сенаторський титул од «настановленого Німцями *re: ерала Скоропадського*». Що могли після того подумати чужинці з Ліги Націй про Українську Державу, її уряди та її сенаторів . . .

Мало того. Одночасно з цим меморіялом від представників У. Н. Р. був поданий меморіал від парижського Українського Національного Комітету. Ціпанове »во імя правди, во імя народу українського« (*Au nom de la Vérité, au nom du Peuple ukrainien!*) благали Лігу Націй не визнавати незалежності України, бо Україна не має природи іх' границь від Росії, бо Росія потрібує Чорного Моря, бо українські сепаратисти всі германофіли, бо «успіх повстання Петлюри проти генерала Скоропадського пояснюється тим, що Петлюра виступив проти великих земельних власників і проти піменецького застосла» і т. д. (*La jeunesse Ukraine № 3—4*).

Розуміється, коли по однодушній заяві цілої української демократії Українська Гетьманська Держава була ділом Німців і спіралася виключчюючи на пінавістніх народові дідичах, то демократична Ліга Націй рішуче України не приймати до часу, поки демократія українська сама між собою не вирішить питання, чи вона єдине окремою гацією і чи вона здатна сама створити демократичну »не поміщицьку« державу.

* * *

В своїй боротьбі з ідеєю Гетьманства придбала українська демократія ще одного союзника. П. Золотаренко в ч. 5, т. IV »Волік характеризує Гетьмана Скоропадського як «небезпечного інтергана, чужого українському народові, в свій час чужими пітиками нам пришитого і зараз знова до України пришивачючогося. Але українському народові нема діла до великопасецького Гетьмана, навіть остаточно »націоналізовавшогося« — гукає з пафосом п. Золотаренко. — Українському народові з панами не по дорозі, навіть коли хліборобами звуться». І все це було б уже до омерзіння нудне, коли-б в данім разі оборонощем українського народу від »чужого йому Гетьмана« і від »па-

шів» не виступив під іменем славного козацького полковника з часів Богдана Хмельницького, відомий український республікансько-демократичний діяч п. Соломон Гольдельман.

Зрештою політичній »комедії з перероджаннями« це підстава існування кожної демократії. Коли інтереси »трудового селянства« може представляти університетський професор і власник многоповерхових городських камянин, то чому обороною українського народу від »чужого Гетьмана« не може бути п. Соломон Гольдельман? При тім, до речі, збільшилось число наших історичних псевдонімів. До Войнаровського, двох Богунів, кількох Орликів і т. д. прилучився ще »Золотаренко«. У нації праواючих свою історичну традицію такі речі неможливі. Але яка може бути носіана до своєї історичної традиції у »нації демократичної«, для якої п. Гольдельман »свій«, а Гетьман Скоронадський »чужий«?

* * *

Пан Соломон Гольдельман принаймні рекомендує себе тим, що він »революційним пізняком« оженився з українською революцією« (»Воля«, ч. 10, т. III). Але ось наприклад п. Ю. Рапопорт почуває себе законно ожененим з »єдиною і неділімою демократичною Росією« і »українській революції«, з якою жонатий п. Гольдельман, він пророкує сумний кінець. »Растворившись въ большевизмѣ, связавъ съ нимъ свою судьбу, украинскій сепаратизмъ превратится изъ хронической болѣзни въ острую: сепаратисты исчезнутъ вмѣстѣ съ большевиками и Россія избавится отъ своего злѣйшаго и упориѣшаго врага« — так пише він в книзі I »Русского Сборника«, кадетського російського органу, що видається в Софії. До таких висновків приходить він на тій підставі, що »при совершенніи распаденій прежній государственности, когда самая мелкая народности прежней Имперіи неожиданно для самихъ себя основали государства, украинскіе сепаратисты ничего не создали кромѣ кочующей банды«.

Не зважаючи на такі дуже ріжні подружжя, п. Гольдельман і п. Ю. Рапопорт на диво сходяться між собою в оцінці Гетьманщини, яка і в большовизмі не має наміру »раствориться« і »українською революцією« не може бути названа.

»Не смотря на производимый ими довольно значительный шумъ (дуже для п. Рапопорта непримінний), правые украинские круги — пише він — представляютъ собою лишь маленьку кучку емігрантовъ. При томъ съ украинскимъ движениемъ они ни идеологически, ни исторически абсолютно не связаны. Правый флангъ украинства сформировался уже во время германской оккупации. »Хлиборобами« стали землевладельцы, піскавшіе въ германцахъ и Скоропадскомъ защищти отъ анархії . . . Пережитокъ этихъ временъ и являются собою вънніе »хлиборобы« . . . «

Так застююють себе п. Ю. Рапопорт. Але є ще інший Рапопорт, не жонатий ані з єдиною неділімою Росією, ані з українською революцією, а просто холостяк-сіоніст. Той настроений надзвичайно бадьоро. В своєму рапорти, присланому в 1918 р. »підъ Южной Россією« на сіоністський конгрес в Льондоні він пише: »Сьогоднія пам зовсім нічого боятись. Клас великих російських землевласників, легковажних і дурних, буде йти за нами, як овчя отара, яку ведуть на

бойню... А над християнською буржуазією, також як і над спазматичними реагуваннями українських національних кооперативів (Українбанк, Союзбанк і т. д.) ми «легко одержати верх» (парижський >L'Intransigeant< з д. 27 IV 1920 р.).

Мимоволі насувається питання, чи часом усі ці зусилля н. п. Ю. Рапонортів-Росіян і Гольдеманів-Українців побороти за всяку ціну гетьмансько-хліборобський рух, не знаходиться в якісь звязку з байдором і радісним тоном н. Рапонорт-сіоніста і не служать підставою його рожевих надій, що таки не буде зорганізованих хліборобів, а буде лише слухняна «овечка отара дурних землевласників», яку можна буде, як і досі, спокійно водити на бойню.

* * *

До цієї ріжнобарвиної анті-гетьманської і анті-хліборобської демократичної коаліції, притягнуто послідніми часами і... Тараса Шевченка. Пригадані проф. Грушевський в ч. 1 «Борітесь-Поборете» утверждав, що Шевченко був соціаль-революціонером, отже ворогом Гетьманства і хліборобської політичної ідеології.

Здавалося б, що після класичної праці Драгоманова: «Шевченко, українофіли і соціалізм» — всяка «соціалізація» Шевченка тією чи іншою політичною партією і всяке, як казав Драгоманів, «повертання Шевченка, як кому на той час треба» — немислимі. Проте спроби повернути таки національного поета в партійного пророка не припиняється і то, як бачимо, з боку людей, яким Драгоманів і українська культура не повинні бути чужі. Чим пояснюється це дивне зявище?

Перш за все мабуть тим, що сучасні найвидатніші представники української інтелігенції глибоко переконані в її безмежній темності і в тім, що 99 її відсотків праці Драгоманова як не читало, так і ніколи й не читатиме. Друга причина лежить у самому характері демократії. «Сьогодні — пише Сорель у своїх >Les illusions du progrès< — демократія робить усе, щоб розвинути пошану до тих більш або менш славних людей, яких вона визнала своїми героями. При тім багато думає, що, коли маси приймуть цей культ, то може трошки пошанні спаде й на ораторів, цю свою професію зробили пропаганду цього культу». Бо й справді, в який інший спосіб можна здобути собі пошану і авторитет серед демократії?

* * *

Живим демократичним заслуженям діячам придати своюю працею авторитет серед демократії неможливо. Як серед передових і старих демократій чужих, так і серед демократії нашої ми бачимо вічно ту саму трагедію авторитету. Ось, діяя свіжого прикладу, сучасна виразниця нашої демократичної публічної опінії, віденська »Воля«, в початках минулого року писала, що вся українська культура «держиться на трьох китах: Грушевським, Винниченкові і Олесьєві». Що сталося протягом тільки одного року з цими авторитетами на сторінках цієї ж самої »Волі« казати не будемо, не бажаючи повторяти всіх її неприємніх епітетів, понадавалих цім «трьом китам української культури». Або ж відношення цієї самої демократичної »Волі« до особи С. Петлюри, якого авторитет вона ще й досі намагається піддерживати. »Ми тільки руйнувались самі і руйнували всіх, хто мав з

нами діло. Зрішоємо і тепер. Ось, за що треба поставити памятника Нетлюрі (який має діло з Поляками) і його прісним — читаемо там на ст. 316, т. II. Памятник для будівничого держави мало почесний і способ підтримування авторитету дійсно демократичний!

Між тим без авторитетів не може існувати ніяка людська організація, навіть така модерна, як комуністична. Авторитет Леніна серед російських комуністів багато більший ніж був авторитет послідних російських монархів серед російських монархістів, і це одна з головних причин, чому російська організація комуністична оказалася дужкою від російської організації монархічної. Що ж повинні робити ті наші заслужені люди, які своїм авторитетом хотіли б зорганізувати демократію, яка органічно не визнає живих авторитетів. Очевидно, або прикриватися авторитетом померших пророків, або вічно лізвіти і більше демократизуватись, шукуючи пеістнуючої: справжньої, дійсної, широї і чистої демократії. Таку демократичну трагедію авторитету мусить переживати і один з найвизначніших авторитетів нашої демократії проф. Грушевський.

* * *

У нації т. зв. демократичних оця трагедія авторитету стає трагедією національної культури. Культура власне твориться авторитетами. І присуща демократії хисткість та несталість авторитету родить таку саму хисткість і несталість національної культури та кічачтється новим зиґніцямі серед нації ясних, провідних ідей. Коли нема усталеної точки виходу, коли нема усвідомлених авторитетами ісв. их сталих, снільних для цілої нації культурних цінностей, то кож: ому остается тільки одне: «намацувати собі емпірично дорогу». Але в цім намацуванню нищиться сама підстава існування нації. Бож нація це перш за все власне збереження сил від затрати енергії та емпірич. е здобування собі досвіду при допомозі досвіду, здобутого вже в боротьбі за існування понередніми поколіннями нації. Сума того здобутого досвіду творить те, що ми називаємо національною культурою. Її не може бути тоді, коли авторитети в нації, що усвідомлюють той досвід і творять культуру, рятуючи свій авторитет серед демократії, нищать одною рукою те, що сотворили другою. Для ілюстрації і введемо, викликану природою нашої демократії, еволюцію поглядів проф. Грушевського на такі основні питані національні питання, як: держава, національна культура, національна належність до Сходу, чи Заходу, врешті питання громадської моралі.

* * *

В початку 1918 р. в книжці «На порозі Нової України», яку проф. Грушевський уважав »свого роду політичним заповітом« (ст. 5), він писав:

»Так як старинний Римлянин або Елін виростав, жив і вмірав у тім переконанні, що держава-громада існує для його щастя, і він повинен служити їй і сим завданням її віддати всі сили, все жите, — тому, що нема взагалі на світі іншої вищої і благороднішої мети, як се служение своїй громаді-державі, і в такім переконанні виховувала його вся обстанова: релігія, школа, література, театр, мистецтво, всі ті памятки, які він бачив наоколо себе, — так повинно бути і на Україні! (ст. 33) . . . Ми призвичайлись державність звя-

зувати з одного боку з бюрократизмом, з другого з імперіалізмом. Тому соціалістичні партії звичайно стоять на опозиційній становищі супроти держави і державного управління, а у нас під впливом російського життя й культури, глибоко перенятих елементами противудержавними, анархістичними, завсігди вважалось добрым тоном не мати нічого спільногого з державою, зводити до мінімуму її роль в громадськім житті, обходитись у всім без неї, а павники — будувати все, рахуючись з нею, як з силою ворожою, рукою, а не конструкційною. Ся спадщина . . . се безискерично нездорова і небезпечна для наших державних і народних інтересів спадщина. Українське громадянство ловило отриматись з неї як наскоріє. Українська демократія . . . повинна вважати діло держави своїм ділом, і віддати її будуванню і керуванню всю душу і силу» і т. д. (ст. 45—46, підкреслені наші).

В кінці 1920 р. в журналі «Борітесь-Поберете» той же самий проф. Грушевський, винаводути украйнських «татарських людей», які вже в XIII віці до спілки з Татарами ініціювали свою власну державу, писше так:

«Я був вихований в старих традиціях радикального українського народництва, яке вело свою ідеологію від кирило-мефодіївських братчиків і твердо стояло на тім, що в конфліктах народу і влади вина лежить по стороні влади, бо інтерес трудового народу — се наївиціший закон всякої громадської організації, і коти в державі сьому трудовому народові не добре, се його право обрахуватись з нею. Я виходив з цих принципів в оцінці цього руху XIII в. і, хоч добре розумів всю трагічність для національного життя цього конфлікту українських громад з українською державою в такий критичний момент, в моїм представленні цього конфлікту симпатії лежали не по стороні улюблениця нашої старої (так!) історіографії «мудрого Короля Данила» . . . Українські історики і провідники українського народництва брали в свою оборону не тільки козаччину — і то не пізніше старшинську козаччину, що будувала українську клясову державу і послужила прикладом ідеалом для пізніших самостійників, гетьманців, а козаччину рапіцу, що проводила масами в повстаннях проти польського феодалізму. Ту ж міру прикладами вони й до гайдамаччини, не вважаючи, що в ній ідея соціяльного і національного протесту ще густіше обростала грабіжництвом та руйництвом . . . Нова (демократична В. П.) українська історіографія . . . жадібно ловила прояви народної активності і з особливою увагою та симпатією спинялась на таких (протидержавних) виступах народних мас, однаково чи в рамках української державності, чи в боротьбі з державностю чужою . . . З якою антипатією трактовано в цих кругах зусилля української буржуазії коло збуду-

вания клясової національної держави, в супереч соціалістичним («густо оброслим грабіжництвом та руйнництвом», як сказано вище, В. П.) мріям мас! . . . За те антипод старшинської України, Зайорожська Січ, се вікопомне огнище українського комунизму (якого? чи того, з якого виріс Махно, чи того, який проповідує проф. Грушевський? В. П.), в інтелігентських народницьких українських кругах окружалось пітизмом не меншим, як у народі, що так гірко оплакав її зруйнування (і, плачучи, сам же її під проводом московських державних діячів руйнував, В. П.), не помінявши й словом зруйнування Гетьманщини . . . (ст. 12—16).

Все це дуже гарно. Але на сам кінець: чи українська демократична культура в лиці своїх авторітетів уважає потрібним існування власної держави, чи ні? Чи ця культура єсть культурою національної організованості, чи національного анархізму? Во бажання мати тільки ідеальну державу та ніякої іншої, це і єсть вульгарний анархізм, який в часах загального розвалу може проповідувати теоретично у Відні проф. Грушевський, а реалізувати практично на Україні Махно.

* * *

Там же, »На порозі Нової України«, проф. Грушевський писав:

»Неріше, що я вважаю пережитим і віджитим, таким, »що згоріло в моїм кабінеті«, се наша орієнтація на Москвищину, на Росію, накидувана нам довго і ущербо спломінь, і кінець кіпцем, як то часто буває — справді присвоєна собі, значною частиною українського громадянства (ст. 9) . . . Російська політика національна приложила руку до того, щоб розірвати родинні і усіякі інші звязки української інтелігенції з закордонними західними краями і похищти її до Великоросії, ослабити або й до щенту знищити всяке культурне життя на Україні . . . а притягнути українську молодіж до російських шкіл, закладів в Петербурзі і Москві, до діяльності в тутешніх установах, до російської служби. В сій сиріві давались синєцільні інструкції російським представникам на Україні, рекомендуючи їм орудувати в сім напрямі «і лисичим хвостом і вовчим зубом», пускаючи в рух підкупство, террор, всякого роду натиск, що хочете — і дійсно результат був осягнений. Україна XIX. в. була відірвана від Західу від Європи і оберена лицем на північ: ткнула носом в глухий кут великоруської культури і життя (ст. 16) . . . Між тим »Український народ належить до західно-европейського, чи коротше сказати — просто таки європейського кругу не силою тільки історичних звязків, які протягом століть звязали українське життя з західним, а й самим складом народного характеру. Єсть з того погляду глибока ріжниця між характером українським і великоруським, глибоко відмінним від європейського. Сю відмінність підчеркували свого часу московські славянофіли . . . Вони бачили певну моральну вищість великоруського народу над бездушною, формалістичною »гнілюю західної культури . . . В сім е troхи і правди — тільки сі прикмети (великоруської культури) краще було-б не прибирати в гарні назви. Сі прикмети: брак власної людської гідності і непошановані гідності іншої людини . . . брак волі до організа-

нізованого громадського і політичного життя, нахил до анархізму і навіть руїни цивілізації соціального і культурного; легковаження культурних і громадських вартостей; вічне хитання між громадським і культурним максималізмом і новим пігіалізмом, яке спадає часто до нової затрати моральних критеріїв... Сі прикмети глибоко противі всійкому європейському організованому індівідуалізму... Вони - як являються повною антітезою народнім прикметам українським, з їх високим розвитком гідності своєї, пошанованням гідності чужої, любови до невиних усталених зверхніх форм, законів речей, етикету і добрих манер, любовю до чистоти, порядку, красоти життя, привязанням до культурних і громадських вартостей життя. Се все прикмети, які роблять Українця дуже близьким по духу до західно-європейської стихії... (ст. 19—20).

В кінці 1920 р. проф. Грушевський, поборюючи всіма силами «європейську мудрість» Куліша, пише в «Боротсся-Нобересте»:

«Старий кадри Укр. Партиї Соц.-Революціонерів, коли не всі, то частину перейшли через російське с-рівство, і ті самостійні групи укр. с-р., які до російської партії перед сформуванням укр. п. с. р. формально не належали, теж стояли під впливами російського с-рівства, орієнтувались більше на його, ніж на світовий соціалістично-революційний рух. Правда, що дві такі класичні країни трудового селянства, як Росія і Україна, звязані багатьма альтернативами історичного і економічного характера, а крім того, ще й сильною ненережистою спадщиною царського режиму, давали дуже багато сильного програм і практиці соціаль-революційних груп російських і українських... а укр. с-ри не то, що могли, але й повинні були, не вижучись піякими націоналістичними упередженнями... використовувати все, що могло їм придатися з російської с-р. літератури чи практичної роботи... (ст. 6)... Репутація українського селянства, як неблаганого індівідуаліста... що неністує піяким соціалізаціям, піяким соціалізмам, безноворотно загинула в сій революції. Ся репутація — яка так пильно підчеркувалася в правих українських кругах, що сій глибокій ріжинці між українським селянством-індівідуалістом і великоросійським общинником-комуністом, здається, повірти в значій мірі навіть большовики, — в дійсності являється. Коли не винаходом, то знарядом української буржуазії, яка таким чином хоче поставити свої інтереси під охорону «народної психології» Українця» (ст. 31—32).

Отже чи єсть у нас на думку проф. Грушевського, окрім індівідуальна народна психологія, чи її нема? Чи по складу свого життя і характеру ми належимо до культури східної чи західної? Ці питання мають не тільки теоретичний характер. Бо коли ми нація культури західної, то діло великого європеїзатора України Богдана Хмельницького мусить бути доведено до кінця. Створенка ним на Україні

в образі 60 тисячного реєстрового козацтва, поруч з великою і середньою, приватна дрібна земельна власність (предки сьогоднішніх несподіваніших есерах «куркулів») мусить остаточно витіснити останки «комуністичного Запорожжя» так, як почала вона його витіснити ще за життя Богдана і українське есерівство, що намагається повернути знищену ще Хмельницьким «общину», есть течією глибоко реакційною, витвором культурної русифікації української північної Генеральнії, засудженням на одвійня разом з іншою половиною при духовім очищенню і відродженню Української Нації. Кончик стеною-комуністичний устрій Запорожжя, який відповідав не-хліборобському, а ловецько-уходницькому і вояцько-добичинському характеру Січи, есть устроєм вродженним цілій українській нації, то, поставивши хреста над всею нашою доцільностю хліборобською історією та культурою, ми повинні радіти сучасному знищенню «городової» хліборобської України і, яко «люде татарські», старатись хіба поширювати устрій стеноу, сильне володіння землею і напівкочовий уклад життя на всю Європу. Нам здається, що доки українські комуністи будуть від східних комуністів втікати з України (як це споконвіку, від часів Галицько-Волинської Держави бувало) до Відіяни а не за Урал, то номіно «всіх анальготій», що вяжуть хліборобську Україну і Росію «отхожих промисловців» — «ці дві клячичні країни — як каже проф. Грушевський — трудового селянства» — Україна як була, так і зостанеться найдалі висуненою на Схід країною осілої культури європейської, а не найдалі висуненою на Захід країною напівкочової культури монгольсько-азіяцької. Це все склади, але й основні для національної культури питання, розвязання яких нація має право жадати від своїх авторитетів. Та чи можуть розв'язувати такі питання авторитети в демократії, серед якої павіть в справах наукових треба рахуватись з демократичною і популярностю обрієнтації: чи на большовиків, чи на центральний державі?*)

* * *

»І вважаю, що та стадія українського життя, в яку ми війшли, вимагає високого морального настрою, спартанського почуття обов'язку, певного аскетизму і павіть героїзму від українських громадян. Хто не може відповісти сим вимогам, той не гідний того великого часу, який ми переживаємо. Хто хоче бути гідним громадянином, той мусить видобути з себе єї моральні сили. Царство свободи здобувається також силним примусом над собою, як і царство Боже, обіцяне колись вірним християнам. Меньше всього годиться для вступу до нього моральний індеферентизм,

*) Ще один характерний приклад. Як учений історик, проф. Грушевський весь час поборював т. зв. норманську теорію походження нашої першої київської князівської Держави. Він завжди доказував, що ця Держава була власним, органічним твором самої Української Нації, а не була її накинена силоміць зовні з найманими з півночі Нормано-Варяжськими Дружинами і Князями. Як демократичний політик і все лівівіючий есер, проф. Грушевський поборює свою власну науку теорію і доказує, що боротьба антідержавних руйнівників українських елементів в тодішнім укр. Інським (як що вірити Ученому Грушевському) державним ладом, була «масовим надрухом громад против накиненого ім князівсько-дружинного ладу» і «чужого княжо-боярського режиму» (>Борітесь-поберете<, ч. I, ст. 11).

приціп «моя хата з краю» . . . — так писав проф. Грушевський в початку 1918 р. («На порозі Нової України», ст. 9).

Тепер в кінці 1920 р. він пише: «укр. партія соц.-революціонерів ставить завданням не те, щоб дати особисте задоволення чи відосконалення своїм членам, як якийсь монашний чи масонський орден, а вивести на шлях світової революції свій народ.» («Боритеся-Поберете», I, ст. 2). Тільки краще було б наявіть при цьому — додамо від себе — однаки на бік, як пройдену економічну стадію, примітивний комунізм Запорожської Січи, взяти, як приклад до наслідування, її високу громадську мораль лицарського національно-релігійного ордену . . . Нобитий большовиками Запорожець мабуть ніколи-б не сказав: «ми відкидаємо боротьбу з Советською Росією, з комуністами большовиками, явну і тайну», як каже нині український есер. Не сказав би тому, що Запорожці, як люди лицарської чести і високої громадської моралі, «особливо — по словам проф. Грушевського — цінили те, в чім бували загрожені» («Боритеся-Поберете», I, ст. 35, 48).

Отже знов уступка авторітету, зроблена демократії, яка, кажучи словами Сореля, «має глибоку погорду до всього, що нагадує собою примус, який мораль хоче накласти на людей.» (Illusions du progrès, p. 272.) А між тим, чи наші внутрішні відносини змінились від 1918 р. на краще? Чи деморалізація не захоплює чим раз ширші круги нашої нації? Чи не більшим нашим ворогом є юнаша внутрішня гниль, яка робить нас нездатними до якої б то не було громадської організації, чим оті большовицькі відціли, що хвилюють нашу країну? Чи на еміграції провокатори і деморалізатори своєю плаговою роботою не гасять у зародку кожну спробу очищення і уморальнення нашого життя? А що діється на Україні?

Ось кореспондент «Волі» 18 Грудня 1920 р. пише з південної України: «для загального керування справами повстання була утворена дев'ятка, куди війшло 3 представника від війська, 3 від соц.-демократів і 3 від соц.-революціонерів . . . Для поповнення бойового кадру було викликано з Одеси біля 200-ти старшин, але в той час, як вони мали вийти, поручик Софієнко і сотник Іллєвиченко, які були введені в комітет-дев'ятку представником від соц.-демократів сотником Марченком, видали комуністами всю організацію. Почалися масові арешти . . . довелось тікати . . . большовиками було розстріляно більше 700 людей».

Кожна нація поневолена є нація здеморалізована. Не здеморалізований націю поневолити неможна. І всякі групи чи партії поневоленої нації, яка хоче визволитись, мусять перш за все дбати про «особисте видосконалення своїх членів». Без цього ніяка «орієнтація» і ніяка «світова революція» такій нації не поможе.

«Вже тепер — пише проф. Рудницький у «Волі» — всі чужинці, що знають деяцьо краще стан нашої інтелігенції, кажуть: Україна, як що має бути, може бути тільки монархічна, бо з такою інтелігенцією республікі не збудуете й самостійність утратите». Але чи

може знайти на таке великої ваги питання відповідь звичайний Українець, коли навіть проф. Рудницький при тім сам не знає: «чи є в нашій історичній традиції монархічна традиція?» І в дусі всієї нашої сучасної культури, залежної від демократичного хитання авторитету, він на це питання відповідає: «і є, і нема!». Так само, як згідно з авторитетними поглядами проф. Грушевського: і треба нам держави і не треба, і народ ми європейський і не європейський, громадська мораль і потрібна і обйтесь без неї можна і т. д.

До речі одна пригадка для проф. Рудницького. У «Вільний Спілці» Драгоманова — отже в його соціально-політичній програмі — в част. I, пункті 25, сказано: «Головою держави може бути дідичній Імператор, рівно, як і вибраний на строк Голова Всеосійського Державного Союзу». Отже нема чого так лякатись монархії »нам, старим ученикам Драгоманова — як інші проф. Рудницький, а треба, на нашу думку, не оглядаючись на демократію, розважити справу у країні (не осійської; своєї — не чужої) монархії, відповісти собі твердо на питання, що дала нашій нації в минувшині монархія і що дала її республіка, а тоді вирішити, чи новині ми лякатись своєї монархії, визнаючи одночасно чужу, коли вона на нашій землі при допомозі нашого-ж народу укріпиться.

* * *

На закінчення це пара заміток на полях нашої недемократичної, комуністичної преси, в якій на жаль ще так багато залишилось демократизму.

Ось наприклад в часах царської Росії наші старі демократи все бажали одержати якусь урядову посаду, щоб на ній »приносити користь свому рідному народові«. Чи не так само поступають ті нові українські комуністи, що приймають урядові посади в теперішній комісарській Росії, бо теж у той спосіб хотять »допомогти українському народові«.

Одмона В. Винниченка од такого роду посади — це досі в повіті українській комуністичній демократії вийняток, дай Боже, щоб не перший і не послідній. Що унаслідовані звички, в данім разі звички демократичні, це тверда річ, яка триває по старому, іноді під зовсім інною, новомодною назвою. Наприклад певні потребами світової революції пояснюються тепер цей давній знаний на Україні факт, що коли один Українець для добра народу поборює осійський уряд, то другий для добра того-же народу одночасно пропонує цьому урядові свої скромні послуги. В. Винниченко не прийняв урядової комуністичної посади, вважаючи, що осійський комуністичний уряд ворожий українському народові. Але ж, як пише в № 5 «Нова Доба», »ходять чутки, що після повороту тов. Винниченка, М. Грушевський і О. Жуковський горяче конферували з Гілерсоном, представником московського уряду в Празі!«.

* * *

Вся наша демократія весь час доказувала, що всі »пани« на Україні »чужкі« і що українським є тільки »народ«. На цій тезі її побудована вся українська демократична політика, в тім числі і політика українських комуністів. На цій самій підставі — яко »чужка«

не «народця», була знищена демократією Гетьманська Українська Держава. Але коли комуніст Раковський і собі повторює ту саму неправду та нине в «Ізвестіях В. Ц. Н. К. С.» (цитуємо за «Новою Добою», ч. 1—44), що «як відомо вся промислова буржуазія на Україні і більша частина поміщицької класи руського, польського або єврейського походження» — то наші комуністи обурюються. Обурюються тому, що комуніст Раковський з їхніх же теорій зробив льогічний висновок. Бо коли українським єсть тільки народ, тобто етнографічна маса, то нації української очевидно немає і тоді вся національна українська справа, на думку цього льогічного комуніста і правителя України, це «безнадежне дело» горстки українських літераторів, з яких раніше чи позніше більшість, визнаючи «ідею світової революції», опиниться на урядових російсько-комуністичних посадах.

* * *

Так само обурена »Нова Доба« за те, що, не вважаючи на весь інтернаціональний комунізм, Чічерін перпі за все рознитував В. Винниченка, до кого має належати Донецький Басейн, і цю московські більшовики всі — патріоти. »Покажіть нам — пише »Нова Доба« — хоч одного сознательного руського комуніста, у котрого на згадку про білокаменію Москву і матушку Русь, не виключаючи самого Леніна, не тріюталось бы його патріотично — пропрачте — інтернаціональне серце! Так воручилось воно колись у руських буржуазійних гегеліянців, ідейних батьків славянофільства, Хомякових, Аксакових та інших, під покришкою якого крився єдиний реальний зміст — злиття всіх Славян в руському морі — і якого ідея проводив в дійсність російський царизм залязом, кровлю і обманом».

Невже наші українські комуністи серйозно думали, що жива, дійсна, реальна нація захоче пристосувати себе до якихось соціальних теорій, а не на відворот: пристосувати соціальну теорію до своїх потреб? І що російська нація прийняла б комуністичну диктатуру, коли б ця диктатура могла оттак собі механічно, сама по собі, довести до утрати Донецького Басейну, України і зменшення силы та світового значання Росії?

Мабуть так, бо з № 2 »Нової Доби«, ми довідуюмось, що «патріотичний дурман звязаний з капіталістичним ладом». »І коли впаде капіталістичний лад, тоді зникне і патріотичний дурман«.

Як цо прикладом має служити унадок капіталістичного ладу в Росії, то сподіванки наших комуністів, прийнятий у відношенню до переможців Росії, не оправдалися. Цікаво було б знати, який такий соціальний лад способом механічним міг би вилити на народження патріотизму в українській демократії, на те, щоб, як у Леніна на згадку про Росію, так у неї на згадку про Україну тремтіло серце, і щоб вона стала думати: не як пристосувати Україну до комунізму та демократизму, а як використати все, в тім числі й інтернаціональні ідеї, для того, щоб Українська Нація стала нареченою державою, тобто вільною і незалежною навіть від »інтернаціональних комуністів« нацією.

БІЖУЧІ ВІСТИ.

Розмова з Гетьманом Павлом Скоропадським.

Під таким заголовком з'явилася в № 287 «Gazette de Lausanne» з д. 15 жовтня ц. р. розмова з Гетьманом одного з редакторів цієї газети п. С. Д. Подаємо повний текст цієї розмови в перекладі на українську мову:

«Гетьман Скоропадський, який перебуває вже деякий час в нашій країні, ласково згодився прийти у себе редактора «Gazette de Lausanne». Роля, яку відографував Гетьман на Україні дуже мало відома за кордоном. Це незнання дійсного стану речей в добрій мірі йде на рахунок тих тенденційних інформацій, які ріжкій нартії спричиняють за кордоном. І тому не без великого інтересу читатимуться ті відомості, які Гетьман ласково згодився нам дати.

Гетьман Скоропадський має коло п'ятисяти років; постать його висока; лицє сяє інтелігентністю і волею; поводження сердечне. Він є нащадок старого українського роду; праціди його відографували колись важчу роль на Україні. Свою військову кар'єру Гетьман зробив у російській війську. Генерал-адютант світи царя Миколи II, в останній час Він командував корінусом. Він є командором Почесного легіону. Під час цілої війни Він бився з Німцями. Коли ж росіяни здобули російське військо, Скоропадський став на чолі українського корінусу, який так само воював зразу з Німцями, а потім з болгарянами.

* * *

Набивши маленьку деревляну лульку гарним живим тютюном, Гетьман в кількох рисах дав нам картину ситуації на Україні у 1918 році, коли Він став на чолі влади.

— У квітні 1918 року, каже Він, було 500.000 піменського війська на Україні. Центральна Рада в цей час нерестала вже виявляти дійсні політичні почуття народу. Влада її новозбудованої. Дрібні земельні власники, безперечна більшість українського населення, одмовили в довірії Центральній Раді і на зізді, де було 3000 представників від усіх повітів (округ), закликали мене до влади.

Почуваючи себе, як український патріот, змушеним прийняти цей мандат, я огинувся в дуже скрутному становищі. Треба було організувати країну, яка після болгарянської навали перебувала в цілковитій анархії, і рівночасно полагоджувати щоденні конфлікти, що виникали поміж населенням та Німцями. Я зорганізував уряд, в якому сконцентровані були всі сили порядку, занесивши до цього уряду представників продуктивних сил краю. Я намагався втілити в цім уряді провідну ідею української політики, яка базувалася б на на-

ціональних і демократичних почуттях, оперта головним чином на дрібних селянських земельних власниках, яких у нас звуть хліборобами.

— Яку роль відігравали українські делегати на конференції в Берестю?

— Я став коло влади далеко пізніше підписання мирового договору, тоді, коли країна була вже окупована Німеччиною, і тому можу відповісти на ваш запит тільки як насивний і сторонній свідок подій. Українці саме в той час стояли перед гіркою ділемою: або бути захопленими російсько-болгарською повіддою з усім жахом, який несе цей режім, або допустити на свою землю переможців Німців. В цій альтернативі вони страчували все, що були придбали на національнім грунті під час революції. Треба було знайти якийсь інший *modus vivendi*. Щоб встановити історичну правду, я нагадаю, що в цей час Україна в рознічі звернулася до Аїтанті, яку вважала своєю союзницею. Було пороблено всі заходи перед генералом Коандою (пізніше президент Ради Міністрів в Румунії); його процено, щоб Румунія дономогла нам, представни військового матеріалу. Генерал Коандя з жалю мусів заявити, що він не може дати так нетерпільче сподіваної допомоги.

На конференції в Берестю українські делегати показали себе незломними націоналістами. Вони вимагали повної незалежності України.

Ми запитали Гетьмана, чи дав би Він селянам землю і в якій формі.

— Я був і досі є прихильником аграрної реформи. Ставши при владі, я основувся на економічних постулятах нарцеляції (роздроблювання) землі. Але для мене було важливим, щоб селянин заплатив за свою землю і таким чином почував би себе її законним власником. З другого боку, я розробив широкий пляш, який рівночасно дозволяв задержання земель, під невиними умовами, в тих маєтках, що були під культурою буряків, головного джерела багацтва моего краю — цукрової промисловості. Всі ці ідеї були вже на пляші до здійснення, коли на восьмім місяці моого гетьманування я мусів покинути владу.

На запит про відносини його до Німецчини і чого Він удався до Берліну у вересні 1918 року, Гетьман відповів:

— Моя інформація про інтернаціональну ситуацію породили в мені інвінцість, що утворення українського війська є негайною потребою. Але виконання цього пляшу зустріло силну опозицію з боку німецької військової влади, що перебувала в моєму краю. Всі казарми були зайняті німецьким військом. Мені так само було дуже важко організувати нормальне провіянтування того війська, яке я хотів сформувати.

Тоді я вирішив уратувати до Берліну, щоб розвинути цю проблему перед найвищою владою окупантної нації. В Берліні я знайшов різко виражений антагонізм поміж вищим проводом закордонною політикою та військовою владою. Зрештою, моя подорож, піднятия в надії сконсолідувати лад і організацію України, не принесла бажаних наслідків.

По моїм новорогті до Київа події пішли швидким темпом. Союзні місії прибули до Ясс з силовою московських націоналістів (рап russes), які дуже винизили на політику цих місій в українському питанні.

На цей саме час припадає початок безнадійної справи Денкіна. Я вислав до Ясс делегатів від моого уряду з завданням, вияснити там, що боротьба поміж крайніми елементами і ладом може бути ведена на Україні тільки при умові підтримки влади, яка спирається на національне почуття народу. Мой делегатам не пощастило прийти до порозуміння. Союзні місії ставили мені умови, які зводилися до вимоги федерації з Росією. Я дуже добре розумів небезпеку, що виникала з подібного політичного домагання, але змагаючи перш за все до вищої мети утримання ладу в Державі, яку я збудував, я мусів усупереч власній волі ехилитися перед вимогою союзників і проголосити федерацію з Росією.

Я повинен вам сказати, що в цей час Україна була не тільки в стані організації, але майже зовсім вже зарганізована країною: економічне життя в цій відновлялося, торгівля була інтенсивна, залізничний рух і транспорт були майже нормальними. У нас було 400.000.000 пудів пшениці (6.400.000 тон); я зібрав більше 4-х міліардів, здебільшого в чужоземній валюті. Ми мали по складах більше 3-х міліонів пудів цукру (45.000 тон)» металургічна промисловість починала функціонувати. Але моя декларація пішла всунереч почуттю багатьох Українців. Я покинув край.

Однаке я переконаний, що для майбутнього єнокою Східної Європи, в боротьбі з розкладовими тенденціями крайніх течій є тільки одна опора, один охоронний мур — це національне почуття. Україна, зарганізована в державу, базовану на національному почуттю, відповідно глибокому бажанню всього народу керуватися самим собою, стане несокрушимою опорою того миру, якого цілий світ тепер шукає.

Ми попрощались з Гетьманом, який стискаючи руку сказав нам ще кілька привітних слів про Швейцарію.

C. D.

Заходи Гетьмана Павла Скоропадського про прийняття України до Ліги Націй.

Український Союз Хліборобів Державників 18 Падолиста 1920 року звернувся до Гетьмана з таким проханням: »Ясновельможний Наше Гетьмане! Український Союз Хліборобів Державників має честь просити Вас, щоби Ви на підставі Ваших прав Голови Української Держави зложили перед Лігою Націй декларацію про прийняття Української Нації до Ліги Націй.«

Крім того звернулись в цій справі до Гетьмана і деякі представники наших урядових республіканських кол, які проходили Гетьмана, як українського патріота, підтримати зі свого боку їхні заходи про прийняття України до Ліги Націй.

На цій підставі склав Гетьман 24 Падолиста 1920 року на руки генерального секретаря Ліги Націй Sir'a Er'sa Drummond'a відповідний меморіал, в якому зазначив, що, »вважає своїм обов'язком підтримати во всіх силах акцію, яка відновідає почуттям і бажанням цілої Української Нації, не дивлячись на ріжниці, існуючі між її політичними партіями.«

Лист Українського Союза Хліборобів Державників до Старшин і Козаків Української Армії.

До Вас, Лицарі-Козаки, що в неперестаних тръохлітніх іерівних боях і походах отдавали Й ліки свою кров сердечну за визволення Рідного Краю, — до Вас, що перебуваєте тяжку годину, може найтяжчої спроби, коли обезбронено Вас, одніято найдорожчий здобуток Ваш і клейноди Ваші: Вашу зброю лицарську, її увязнено Вас — звертаємося зі словом братерської розваги і щирої потіхи.

Не здивуйте, любі Браття, що не можемо ми поки що нічого іншого зробити, щоб обличкити Вамі фізичні й духові страждання, як тільки озватися до Вас щирим словом.

Вигані ще поперед Вас з Рідного Краю, ми тепер, як і Ви, фізично обезбронені, але зберегли ми духа і віру, яких одягти од нас піхто не зміг і не зможе.

Ми знаємо, як віра покріпляє духа, а дух помагає побороти лиху і зберегти силу, щоб далі боротися за те, в що віриши. Тож не губіть віри, не тратьте духа! І предки наші, давні козаки українські, нераз у тяжкій пригоді бували, нераз гіркої наруги зазнавали, по страшних тюромах і льохах сидіти, тяжкі кайдани й дуби на руках і ногах носили, турецькі галери кривавим потом наполивали. Та не губили воїни до смерті свого завзяття, не давали загибати голосній славі козацькій. Вони витрівало слушного часу чекали, при першій нагоді кайдани розбивали, за зброю лицарську хапали, щоби знов за свою Україну до кінця боротися і серед найтяжчих пригод у найбільшій од ворога скруті, духа свого не гублячи, Її яко-мога рятувати.

Отже намагайтесь: справа наша свята і діло наше невміруще. Хоч і як тяжко нам зараз та треба інеретерити і лихо наше минеться. зникне. розтане під подихом палької любови, як сніг лід соняшним промінням. Прийде час і обєднаються всі вірні сини України, забудуть взаємну зневинність і злобу, покинуть лихі сварі та усобиці і, ставши всі гуртом до роботи, сотворять велике діло: визволять і відбудують Едину Велику Державу Українську.

Ми, Ваші брати по духу і по тілу, так само, як і Ви, гаряче віrimо в Могутню. Вільну, Обєднану, Велику Державу Українську. Хоч і як ріжкі тенер, поплутані і погривлені шляхи нації, але воїни зійдуться і зільютися в однім широкім і прямім шляху до нашої спільноти остаточної мети — Незалежної Держави Української — бо до збудування Незалежної Держави Української єсть одні тільки шлях.

Поки нікому взаємну злобу! Не місце їй там, де кожному з нас судився тяжкий хрест: oddati na святу справу все своє розуміння, всі сили свої.

І ми за кривди свої не маємо жалю до тих, хто зарахував нас до ворогів Ваших, бо воини відповідатимуть за це не перед нами, а перед власною совістю і перед ідеєю Української Державності.

Прийміть же наш привіт, який не міг дійти до Вас тоді, коли Ви в боях та походах грудими своїми витримували весь тягар оружної боротьби з ворогом України. Не губіть на чужині віри, надії і бадього духа!

Відень. У Грудні 1920 року.

За Український Союз Хліборобів Державників:

Дорошенко Дмитро. Кочубей Микола. Крилач Сава.
Липинський Вячеслав. Скоропис-Йолтуховський Олександер.
Тимофіїв Михайло. Шемет Сергій.

Чому Український Союз Хліборобів Державників не війшов у „Всеукраїнську Національну Раду“ в Відні.

Знов виникла спірава нашого національного об'єднання. Справа давня, болюча її поважна. Тенер тим поважнінца, що після стількох помилок, усяка нова невдача спроба загрожує катастрофою. Бо невдале об'єднання — це поганічення нашого роз'єдання, це збліщення нашої внутрішньої руїни.

Розуміючи всею величезну вагу ідеї національного об'єднання, У. С. Х. Д. поставився до нової спроби її здійснення дуже поважно. Усунувши на бік ті глибокі принципіяльні ідеологічні ріжкиці, які існують між нами і демократією — ініціаторкою тієї нової спроби об'єднання — ми рішучи розглядали справу «Всеукраїнської Національної Ради» у Відні з погляду практичної, реальної політики, беручи на увагу потребу виходу з того тяжкого становища, в якому опинилася тенер наша національна справа.

Всякий орган національного об'єднання на еміграції — думаємо ми — може ставити перед собою два завдання. Або бути органом національної громадської опінії, свого роду національним парламентом, контролюючим активну національну політику і даючим свою моральну санкцію тим чи іншим її реальним актам. Або ж бути органом активної національної політики, бажаючим об'єднати біля своєї політичної програми всю націю для здійснення певних конкретних політичних завдань.

В першій винадці в основу національного об'єднання на еміграції мусить бути поставлений принцип національно-екстериторіальний і принцип авторитету. В такому національному парламенті повинні бути представлені всі частини Української Насії, де-б вони не жили: чи на Україні, чи в кольоніях (Сібір, Америка), чи на еміграції. І по-

винна бути в такому органі представлена Українська Нація так, щоб цей орган користувався і серед цілої нації і перед чужинцями непорушним, дійсним авторитетом. Повинні входити до його люде, що такий авторитет серед тієї чи іншої частини нації вже мають. Отже перш за все всі дотеперішні Голови нації Держави: Гетьман, Голова Центральної Ради, Голова і члени Директорії, Диктатор З. У. Р., Голови краєвих урядів, потім Голови і по можності члени наших законодавчих установ і народніх представництв, Голови кабінетів міністрів, представники Церкви, культурних і публічних установ, вреєті представники всіх українських партій, від крайніх правих до крайніх лівих, як самостійницьких так і федерацістичних, без огляду на ту чи іншу їхню політичну орієнтацію. Тільки такий орган міг би мати право репрезентувати громадську опішю сорокаміліонної Української Нації.

В другім випадку орган національного обєднання мусів би здобути собі потрібний для обєднання нації авторитет не своїм внутрішнім складом, не своєю репрезентативністю, а свою акцією. Не авторитетними словами, а авторитетними діями. Не свою здатністю найновіші і найавторитетніші висловити національну громадську опішю, а свою здатністю найкраще виконати певні, точно означені, політично-національні завдання. Як орган активної національної політики він мусить рахуватись з сучасною, реальною політичною дійсністю, мусить мати виразний політичний пляц, мусить означити територію, на якій він цей пляц хоче здійснити і мусить так організовувати і обєднувати біля себе членів своєї нації, щоб вони були здатні свій політично-національний пляц у життя перевести.

Яким органом хоче бути »Всеукраїнська Національна Рада« у Відпі — національної репрезентації, чи активної політики? По компромісовій зasadі — трошки одним, трошки другим.

На її репрезентативний характер вказує висловлене в її »плятформі« бажання стати »громадською репрезентацією українського піорду« і заяви її поодиноких членів, що вона »не претендує на жадні функції в владі«. Але-ж яка та »громадська репрезентація українського піорду«, що в одній третині приймаймі складається з представників таких »партій«, про які поза Віднем ніхто не чув і ніхто їх не знає? Звідкіль візьметься національний авторитет такого органу, яким стоять і мусить стояти більшість людей, що собі більший чи менший авторитет серед тієї чи іншої частини Української Нації здобули? Якою моральною силою примусить він рахуватись з собою наприклад хоч би другий такого-ж роду »обєднуючий всенациональний орган«, що оце 26 Падогніста 1920 р. склався було в Царгороді і в який увійшли: парижський »Український Національний Комітет«, »Українська Федерацівно-демократична Партія«, »Український Національний Політичний Бльок«, »Українське Православне Козацьке Братство«, »Партія Молодої України« і. як іншуті, »багато інших партій«? Яке має бути його відношення до тарнівської »Ради Республіки« теж всенационального обєднуючого репрезентативного органу? Чи зможе він обєднати хочби тільки всі демократичні партії, отже і комуністів, і пр. Грушевського з лівими есерами, і найповажнішу українську демократичну партію: партію с-д?

Для того, щоб такий репрезентативний всенаціональний український орган міг повстати, мусів би наш спільній інстинкт національної солідарності бути дужчим від розведуючих нас соціальних і політических ріжкниць. Але доки наприклад представники «національного» українського політичного напряму будуть уважати одного бувшого Голову Української Держави і представника іншого політичного напряму за чужинця і людину «внінняту з під права», другого — за стоячого поза нацією комуніста і т. д., доти інстинкт української національної солідарності єсть фікცією, а без нього ніякий авторитетний «орган громадської репрезентації українського народу» як не зміг повстати, так і не зможе.

Повстають натомість органи активної національної політики, що об'єднують ієвні співзгучні партії і що своїм політичним намірам налагаються надавати всенациональний характер. До такого типу організацій належить і віденська «Всеукраїнська Національна Рада».

Бувши отже органом активної національної політики, як ставиться вона до сучасної нашої реальної політичної дійсності, в першій мірі до тих право-державних відносин, що фактично існують на нашій землі. Ця дійсність представляється так: Українська Держава з гетьманською формою правління формально виала не під впливом панору ворожих зовнішніх сил, а під впливом внутрішнього повстання, піднятого соціалістично-демократичними українськими партіями, об'єднаними під національним гаслом у Національному Союзі. Наслідком цього повстання, піднятого Національним Союзом проти Української Держави був упадок цієї держави і появі на її руїнах двох нових держав: Української Народної Республіки, що була виразом державних змагань Національного Союзу і Української Радянської Республіки, що була створена силами, які при допомозі російських комуністів перемогли Українську Народну Республіку. В сучасний момент і військо У. Н. Р. опинились у Польщі та втратили свою територію і національна українська територія знаходитьсь або під польською окупацією, або під владою Української Радянської Республіки.

Отже перед усіким активним політичним органом, що бажає об'єднати всю націю, мусить стати в сучасний момент таке питання: чи стати на ґрунті право-державних відносин, витворених на Україні Українською Народною Республікою, чи на ґрунті право-державних відносин, витворених Українською Радянською Республікою.

В першім випадку прийшлося би визнати Уряд У. Н. Р. і всі заключені цим Урядом дуже важкі умови, та взяти на себе важкі зобовязання. Прийшлося би визнати існуючий при цьому Уряді орган народного представництва в формі Ради Республіки, та не вносити анархії творенням інших репрезентативних органів. І прийшлось би врешті покласти в основу своєї політичної тактики факт, що У. Н. Р. знаходитьсь в союзі з Польщею і в стані війни з Укр. Радянською Республікою, від якої вона мусить відвоювати собі національну територію.

В другім випадку, ставши на ґрунт право-державних відносин, витворених Українською Радянською Республікою, прийшлось бы

сконстатувати факт, що У. Н. Р. з хвилиною втрати своєї території перестала існувати, що всі її умови і забовізання стратили тим самим свою силу і що всі її установи стали установами емігрантськими, рівними всім іншим емігрантським установам. І в тім випадку органів національного об'єднання на еміграції прийшлося би поставити своїм завданням: 1) створити один вищий громадянський орган для керування всіми установами і фондами еміграції, в тім числі установами й фондами бувної У. Н. Р. і 2) намагатись повести на території визнаної ним Укр. Рад. Респ. таку політичну акцію, яка б допомогла там завести внутрішній лад, відповідаючий потребам Української Нації.

Як відомо на території Укр. Рад. Республіки весь час вибухають повстання, викликані невдоволенням селянства фактом московсько-комуністичної окупації, під якою, по авторитетному свідоцству навіть українських комуністів, перебуває під цю пору Українська Радянська Республіка. Визнавши Українську Радянську Республіку як єдине існуючу Українську Державу, обєднати всю українську еміграцію для громадського заінтересування своїми фондами і поставити свою метою звільнення території Укр. Рад. Республіки од московсько-комуністичної окупації — ось реальні політичні завдання, яке на нашу думку, могло б на сьогоднішній момент, в отім другому випадку, послужити підставою для об'єднання всіх активних національних українських елементів, як на Україні так і на еміграції. Які організаційні форми могла б прибрати дальніша реальна політична акція на території Укр. Рад. Респ. — це питання, яке б мусіла розвивати спільно вся українська еміграція, в тім числі і члени всіх цивільних і військових установ бувної Укр. Нар. Республіки.

Платформа »Всесукаїнської Національної Ради« не дає відповіді на оце основне питання: такого чи іншого відношення до двох існуючих форм української державності. І це єсть перший пункт, за для якого ми не вступили до »Всесукар. Нац. Ради«, бо думаємо, що без вирішення цього питання всякий орган національного об'єднання буде до активної політики, отже для виконання свого єдиного завдання, нездатний.

Замість ясної відповіді на питання про відносини до У. Н. Р. і У. Р. Р. висловлена в платформі »Всесукар. Нац. Ради« її мета «здінення поодиноких українських земель в одноцільній державі». Таку кінцеву мету ставлять собі без війни всі українські політичні партії і групи, навіть федераціїстичні. Але таке гасло, виставлене органом сьогоднішньої всенациональної активної політики означає в перекладі на реальну політичну мову війну з Польщею, Москвою, Укр. Рад. Республікою, Румунією і може навіть з Чехо-Словаччиною, та означає бажання приступити до будови — попри У. Н. Р. і У. Р. Р. — третьої Української Держави. Ця третя Українська Держава має бути на думку »Всесукар. Нац. Ради« будована по звичайному демократичному пляцу: народонравний лад, конституція з пятихвосткою, аграрна реформа, забезпечення робітництва і національно-персональна автономія для національних меншин. Виставляючи такий план треба мати віру, що знайдуться ще люди, які захочуть класти свої голови

за те, що колись вирішить конституанта «обрана на підставі пятичленної формулі». Після всього пережитого ми такої віри не можемо мати і це єдиний пункт, який унеможливлює нашу участь у »Всеукр. Нац. Раді«.

Врешті організація »Всеукр. Нац. Ради«, що має обєднати націю для переведення виневазначеної політичного плану спирається на принципі партійного представництва. Іншими словами »з'єднення поодиноких українських земель в однотільній державі« з конституантою на чолі, мало б бути здійснене силово і впливом тих самих політичних партій, що вже виказали всестороннє свою нову нездатність до державної творчості і своєю розкладовою діяльністю дали доказ нової непридатності партійного принципу для організації і обєднання нації. І це єдиний третій пункт, який не дозволив нам увійти у »Всеукр. Нац. Раду«, хоч ми навіть і дівилися на неї, як на часову форму національного обєднання, викликану потребами сучасного тяжкого політичного моменту.

Коли однаже »Всеукр. Нац. Рада« у Відні має віру в конституанту, як кінечну мету своєї політичної акції, коли вона має надію, що її удастся обійтися мовчанкою факт існування У. Н. Р. і У. Р. Р. і коли вона не зневіриться інше в партійному принципі, якою найкращою способом організувати націю, то, організуючи співзгучній демократичні політичні партії, хай вона з нашого крівавого й тяжкого досвіду послідніх літ використає принаймні одну науку: не змішувати партій з нацією.

Можливо, що демократія українська, обєднана у »Всеукр. Нац. Раді«, має дані числити на допомогу іншої демократії в її політичній акції. Це її діло і ми до цього ніяким чином не втручаємося. Одного тільки має право жадати від »Всеукр. Нац. Ради« все українське громадянство, а саме, щоб вона за свою майбутню діяльність взяла всю відповідальність виключно на себе, а не перекладала її на »всю українську націю«. І ми глибоко віримо, що, як організація чесна, вона не захоче спискувати іменем нації і назве себе тим, чим вона в дійсності єсть: »Всеукраїнською Радою демократичних українських партій«.

3 МИНОУЛОГО.

ДОКУМЕНТИ ДО ІСТОРІЇ ТРЕТЬОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

В цьому відділі маємо намір містити в наших Збірниках різні документи, листи, спомини і т. д., що відносяться до історії нинішнього, третього періоду нашої державності. Історії перших двох періодів: I варяжсько-князівського і II шляхецько-козацького будемо присвячувати по змозі окремі видання. Просимо наших Співробітників присилати нам для опублікування в цьому відділі відповідні матеріали, при чиїх зазначаємо, що Укр. Союз Хліб. Державників стоять на грунті обєднання всіх державних українських хліборобських елементів, не дивлячись на те, які були їх політичні переконання до хвилини нинішнього, третього відродження української державності.

Олександер Скоропис-Йолтуховський.

Мої „злочини“.

(**Мої відносини I:** до царської Росії, до Німеччини і до революційної Росії і II: до урядів Центральної Ради, Гетьмана і Директорії.)

»Під омофором австрійських властей військових і цивільних в часі війни заснували п. п. Меленевський, Жук, Скоропис-Йолтуховський „Союз визволення України“, який брав гроши з австрійського міністерства війни.«

Орган голови >Трудового Конгресу<, соц-дем. С. Вітика. >Боротьба< ч. 8, 12. III. 1920, у Відні.

»Високе ц. і к. Міністерство!

Я вибраний вже двічі із виборчого округа Дрогобич—Самбір—Старий Самбір—Турка—Балигород—Лютогорська й заступаю понад 300.000 мешканців, майже без виміку селян і робітників, предкладаю високому ц. і к Міністерству свої услуги. Я готов ити в краю з місця на місце та навчати зібраних селян про силу та значення Австро-Галичини та армії, про доброзичливість нашого Монарха, про обовязки українських горожан супроти держави й Династії. Я є також готов поїхати на Україну, а якою вязали мене через ряд довгих літ організаційні інтереси, аби там популяризувати роль Австро-Галичини для цілої української справи... При цим позволяю собі додати, що в моїй агітаційній роботі ніколи не буду торкатись партійних інтересів, а матиму на оці виключно тільки австрійські, які містять в собі і українські.

Відень, 23. XII. 1914.

Семен Вітик р. в., Відень I, Готель Рояль.

Опубліковане: >Український Прапор< ч. 28, 24. IV. 1920, у Відні.

I.

Не має ворогів ліпше тої, хто не виступає з активною працею. Сміливі думки, одверті виступи для людей дрібного калібра уявляються чимсь аномальним, каригідним. Виступ Союзу Визволення України, організації, що обеднувало коло десятка наддніпрянських Українців у 1914 році з проголошенням самостійності

України; проголошення цим Союзом боротьби з єдиною, тоді ще справді великою Росією уявлялося позрозумілим викідливим фарсом більшості теперішніх офіційливих представників Самостійної України.

С. Петлюра, замісьць використати в інтересах українського руху в Росії цей наш закордонний виступ, — одбрещувався од нас в «Українській Жизні», як од невідповідальних запроданців. В. Винниченко навіть три роки пізніше, під час вибуху революції, не уявляв собі такої можливості й у «Відродженні Нації», ч. I, ст. 43, з чисто Винниченківським самоуспівненням генералізує цей особистий погляд й в 1919 р. інше так: «Ні про який сепаратизм, самостійність навіть мови не могло бути; а коли чулися рідесенські голоси, то це були голоси або ехолястиків, чистих теоретиків, занеклих «самостійників» або людей, зарадто вже хоробливо пронятах національним чуттям. На конференції укр. соц.-дем. роб. партії у квітні 1917 року питання про самостійність зустріло майже однодушне негативне відношення».

Соціяльно-демократичного «ехолястика», якому, як голові Генерального Секретаріату, був тоді переліаний мій мандат од полонених, зовсім нічого не обходить те, що у мандаті тім політичний світогляд полонених українських селян і робітників формулюваний так: «Генеральна Рада табору Рашират. вибрана на підставі загального, рівного, безпосереднього й тайного голосування табором, який налічує двадцять тисяч полонених Українців, на своїх надзвичайних зборах з дня 13 квітня 1917 року, скликаних у сираві делегації до Петербурга представника від полонених Українців . . . поручає добр. Скорописові, згідно з політичною зрілостю нашої громади, домагатися, щоби про долю України піяким робом не рішили установчі всеросійські збори, а щоб українське питання, національне й політичне життя України, а також відносини її до Росії і до других держав — вирішили тільки українські установчі збори, скликані на підставі загального, рівного, безпосереднього і тайного голосування, і переведені на території, заселенії українським народом. Українські установчі збори мають відбутися в нашій столиці у Київі.» (Див. «Українці в Німеччині» О. Терлецького, Т. I.: «Історія Української Громади в Рашираті.» Ст. 348—349.)

Закордонні політичні однодумці п. п. Винниченка й Петлюри замісьць річової критики по емігрантській звичці обливали Союз В. У. поміями кавяряніях ильоток, черпаючи свій матеріал з таких «невінних джерел», як «заступник 300.000 селян і робітників» соц.-дом. С. Вітик, Московсько-імперіялістичній політиці — Алексієвські, Мілюкові, Плеханові, замовуючи нашу самостійницьку міжнародну політику, напіу національно-освідомлюючу працю в таборах полонених, використували розумітесь бруд, який їм постачали українські соціальні демократи, щоб обкаляти нашу патріотичну роботу, представити нас в очах українського громадянства запроданцями й піменськими платними агентами . . .

Тепер, у 1920 р., праця Союзу Визволення України для всіх, хто хоч трошки цікавиться нею, стоїть вже без знаків запиту. Не одна ж тисяча синє- та сіро-жупанників своїми ділами, а не словами видала її свідоцтво моральної чистоти і державнобудівничої вартості. Не

ознакомленіх одсилаю як до видань Союза, так і до цитованої вище «Історії української громади в Рацітаті» О. Терлецького (Вид. 1919 р., дістати можна у Ладижинікова в Берліні, або у Гольдштіда у Відні).

Вважаючи своїм обов'язком дати українському громадянству річеве вияснення чому досі не закінчена справа ліквідації Союза В. У. в тій частині, за яку я відновідаю (діяльність Союза В. У. в Німеччині), бо це є також одним з моїх «злочинів», мушу попереду ввести читача в ту моральну і нравчу атмосферу, в якій склався і працював Союз В. У., і почну я з того, як я оєбисто прийшов до Союзу В. У.

Мое відношення до царської Росії. Як член Київської Української Студентської Громади став я ще дев'ятнадцять-серпня першого року активно допомагати Революційній Українській Партиї друкуванням на гектографі її відоїв, агітацією серед київського робітництва та пачкуванням зі Львова й Чернівець її видавництв.

Р. У. П., як відомо, розпочала свою видавничу діяльність брошурою «Самостійна Україна». Уесь час був я «Никодимом тайним» цього гасла, лише не бачив, як і всі інші Р. У. П-івці, конкретного віляху до його здійснення: означало ж бо воно оружну боротьбу з Москвиціною. Нині сили, інші настрої потрібні були на це, ніж ті, які я бачив серед тодішньої української молоді, якими сам я жив . . .

В падолисті 19 сот третього року делеговано мене до Львова, де я належав до редакційного комітету Р. У. П-івських видань («Селяни», «Праця» та «Добра Новина» й здебільшого перекладі брошур).

Роскіл Р. У. П., що наступив на різдвянім зїзді 19 сот четвертого року вивів мене з рядів партії і я подався до Берліну з наміром студіювати там соціологію та економіку.

9 (22) січня 19 сот п'ятого року западто яскраво віщувало революційну бурю й взялася до спокійних студій було несила. Вже в початку березня вийхав я на Україну, де й приймав активну участь в селянських розрухах на Київщині й Херсонщині. 10 червня був заарештований в Архангельській. Сидів спочатку в Єлисаветі, потім в одеських «хрестах», ввідки мене випустили 26. X. по амністії 17. жовтня. До весни 19 сот шостого року приймав я участь в організації селянства Тирашілльського, Олександровського й Одеського повітів. На весну оселився у Білій Церкві, на літо у Фастові, де й проводив живим й цікавим рухом селян Сквирсько-Васильківського району, належачи до центрального комітету «Укр. соц.-дем. Спілки».

26-го вересня 1906 року об 11 год. ранку розпочала свої паради конференція організацій рос. соц.-дем. партії на Україні в справі виборчої кампанії до другої Державної Думи. На цій конференції заступав я «Українську соц.-дем. Спілку». О пів на дванацяту всі 25 учасників були вже заарештовані. Хоч прокурор не мав жадних даних що до мене, не уявляв навіть собі, яку організацію мав я на тій конференції заступати, все-ж мене позбавлено всіх прав і після 33 місяців слідчої тюрем та етану послаю на вічне заслання у Єнисейську губернію. У «селю» Айтматовське (з чалдоноських «ізби»!) пригнали нас 4 дуни. 26-го червня 1909 року пущено нас там у аренітантськім сіряку (з правом мати при собі не більш 99 копійок грошей) на волю

без всяких виглядів на який-небудь заробіток і швидку допомогу з дому, бо місце заслання од нас тягли до останнього моменту. Розглянувши добре напис «селю», один з нас вирішив спробувати там на довше заснуватись, а троє — в тім числі і я — того ж самого вечора подалися назад до нашої «волості», куди за доброї години приходила пошта що тижня. Цих 35 «екатериніскіх» верстов (700 сажнів у верстві, отже буде 46), пройдених у купальську піч в музикальнім гудіні рою комарів, які кусали нас до крові, на фоні справді мертвої тиші тайги, не забудуться до смерті.

З цілої цієї абсурдної історії мене не образили ні засуд, ні надмірно довга »одиніочка« в арештантських ротах, ні одягання у сіряк злочинців, ні намагання накласти мені на руки кайдани, ні брутальні перегони нашої арештантської череди. Лише одним актом дошкиулили мені до глибини душі: дорученням після засуду живого білету, яким мене позбавляли »права і чести« обороняти батьківщину. Як не намагався мій »чистий розум« — тоді завзятого антимілітариста — довести, що тут ніякої образи для »свідомої людини« бути не може — в мені все бурилося проти цього глуму. Так я тоді й не зрозумів цього »нельгічного« почуття і одмахувався од нього, пояснюючи собі його прадідівським козацьким атавізмом.

У січні 1910 року я втік закордон; до літа пробув у Кракові, вчачаючи до академії мистецтва, літо у Львові, а на осінь переїхав до Мюнхену, який і став головним осідком для мене. Там я студіював мальарство й історію мистецтва, виїзжаючи звідти кількома наворотами на кількамісячний побут до Берліну, на Підкарпатську Україну, до Італії й Англії з паротиждневими задержками в Австрії, Швейцарії та Франції.

Увесь час еміграції (що властиво з тюрми) був я безнартийним, додержуючись марксівських матеріалістичних поглядів у толкуванні історичних подій. На всі заклики як української соціальдемократії, так і »Снілки«, знову прийняти участь в партійнім життю, відповідав я відмовно. Живучи здебільшого в Мюнхені приглядається я не лише до мистецького, культурного, педагогічного й економічного розвитку Німеччини, але цікавився й партійним життям і вчастав на політичній зборі двох найдужчих ворожих партій Баварії: клерикального »центру« й соціальдемократів. Для докладнішого ознайомлення з рухом виниався я там у споживче товариство й освітніу соц.-дем. організацію.

»Українська громада« в Мюнхені була дуже невеличка і кволя; в ній був я звичайним учасником досить рідких сходин і рефератів. В життю московської — властиво чисто жидівської — колонії з її партійними емігрантськими порахунками, не приймав я жадної участі. Зустрічався я лише на обіді з гуртком московських емігрантів, серед яких пайцівашою думою мене фігурою був соц.-дем. Ляховецький (кореспондент »Русского Богатства« під псевдонімом: Майський), який справді добре знав Німеччину і її партійне життя. З цим д. Ляховецьким у 1912 р., коли в Німеччині стала ясною неминучість війни з Росією, запішла балачка про позицію російських емігрантів у війні. Для нього, як і для всіх учасників тої бесіди, моя українська, ворожа царській Росії позиція »навіть у війні« була дивом, »богданівським

анархізмом». Всі вони стояли за «викопання обов'язку громадяниніна Росії». «Нораженчеських» настроїв 1904—05 років серед московської єміграції у 1912—14 р. р. зовсім не слідно було. Моя українська аргументація була для них «реакційним шовінізмом», хоч з моїм правним становищем і не могли вони нікя дати собі ради: колиб я зголосився «стати в ряди обороноців батьківщини», якого вони вимагали, то право на це по закону я одержав би лише одбувши попереду три роки каторги за втечу і десять літ заслання . . . отже вступити в ряди армії зміг би я лише в дев'ятнадцять році (рахуючи від 1912)! Повної амністії політичним і вони не сподівалися.

Весну 1914 року провів я в Італії, літо-ж, як і попереднє, в Ліоні-доні, працюючи в екскурсійнім Комітеті «Московського общества распространения технических знаний». Вибух війни і англійський ультіматум Німеччині застав мене там, як і другого майбутнього члена президії «Союза Визволення України» д. М.*), який організував тоді в Ліонідоні контору, що мала служити лучником для української кооперації з англійським ринком. Катастрофічний розвиток подій принужив нас обох кинути працю, бо в нас заговорив той український атавізм, який Франко формулював так:

>Сли-ж в часі війни та бою
Ти зовеш до супокою —
Зрадник, або трус еси!«

Ми міркували так: мусимо використати війняткове становище, коли вчорашні приятелі Москви, які дивилися на українську справу, як на «внутрішню російську», вступили в бій з Москвою. Вони тепер мусять в тій «єдиній Росії» шукати таких «внутрішніх» сирav, якими можна б було ослабити Москву, і старатимуться у своїх власних інтересах підсилити їх. Ясно, що тепер уряд Німеччини, а особливо слабшої і більш досвідченої в українській справі Австрії, мусять зійти зі своєї байдужої до нас, Українців, позиції. — а наше діло використати це дяг світової іронагауди української справи, добившись признания офіційними чинниками міжнародного значіння українського самостійницького руху. Ми гадали, що величезне нещастя, яке до коріння стрясло цілим старим світом, розкриє очі німецькій дипломатії на котьоасальне значіння для Німеччини в цій війні і для поступу її мирного дальнішого розвитку цілого людства взагалі, яке має українська проблема, коли поставити її у весь згіст . . .

* Всі прізвища людей, коли наважу їх не в документах, подаю тут лише початковою буквою, оскільки того не вимагають обставини, бо зовсім не маю на меті ані ображати, ані втягати когось в полеміку. — Дати звідомлення про діяльність Союзу В. У., не торкаючись життях людей так, щоби читач зрозумів, в яких обставинах довелося працювати, — неможливо. Для того, щоби не було сумнівів, що все, що тут сказано про живих людей є правдою, яку я готов занести підтвердити як фактами так і свідками, не прибраю я для них псевдонімів і додаю такі прикмети, що як самі ті люди, так кожний інший учасник праці, навіть кожен, хто лише був за описаніми часів у Відні чи Берліні й цікавився нашими справами, зразу знатиме, якого громадського діяча описана початкова буква і змішати його з кимось іншим неможливо. Для тих, хто їх особисто не знає, не представляє це інтересу, бо рів тут не в особах, які таких, а в методах їх діяльності. За правдивість представлення справи ручить те, що зараз є скрізь велика сила живих наочних свідків діяльності Союзу В. У., які й можуть ствердити, чи доповнити мое звідомлення.

На довгу війну, як відомо, тоді ніхто не рахував. На мій погляд автантіа не мала жадних виглядів на успіх. Я бачив на власні очі, якою чужкою й небажаною англійським масам була її війна! В Англії була вона більші піж де інде пакинена згори кунокою економічних і політичних спекулянтів і, значить, не могло бути в краю того одушевлення і віри в чесність і справедливість справи, за яку мали виступити в бій. У Німців, навіаки, етична доконечність іти в бій була у кожної одиниці ледве чи не більша, а у всікім разі глибина піж у Французів, як це бачив я в критичні дні 1912—13 років: ніхто війни не хотів і кожен зізнав, що він мусить іти і інде в бій, обороняти батьківщину од напасника. — До тогож Англія постійного війська не мала; у добровольці-ж при негативнім відношенні населення до війни могли піти, як правило, лише найнасаждніші елементи, з якими й найсуворішою дисципліною небагато досягнеш. Для кожного, хто знав уклад економічного й громадського життя Німеччини і вселенську силу її організаційних здібностей не з книжок, а з власних спостережень, при тім патріотичнім одушевленню цілої нації, не могло бути сумніву, що вона дасть собі раду з Французами й Москальми. Англійська ж флота була страшною газетним чітакам, але не німецькій флоті!

Оцінка Німеччини й інших зах.-евр. націй.

До цих спостережень хвилевого характеру прилучалася загальна оцінка культурно-етнічних вартостей поодиноких націй, яку виникали у мене особисті спостереження — знайомство з дійсним життям народів, а не з книжками та кореспонденціями про них. Ці погляди далеко відхилялися від загально утертих: особливо-ж од тих, які давала нам московська «кореспондентська» література, й московський добір перекладів західно-європейських творів, з яких наша надџіпрянська інтерпретація, в тім числі й я, переймала «свій світогляд». До власної оцінки культури вартости окремих націй, яка служить мені провідною лінією у міжнародній орієнтації й зараз, як була й у часі війни, — підійшов я з того поля культури, яке мене найбільше цікавило в ті часи: — мистецтва. Ознаїомившись з музеями головних культурних країн і з сучасним станом мистецтва, я сконстатував дивний, спочатку незрозумілий для мене факт, що, не лише у скульптурі, архітектурі і стосовані мистецтві, але на всіх царинах мистецтва взагалі, сучасні Німці або зрівнялися з іншими народами, або ведуть перед. Бачучи на прикладах їх «етнографічного» народного мистецтва всю вбогість їх національних природжених здібностей, які не тільки не можуть іти в порівняння зі здібностями наших селян, а ледве чи можуть бути поставлені вине північ од польських, я довго не міг пояснити собі цього дивного явища, тим більше, що навіть в німецькій фаховій літературі все ще повторювалися перестарілі істини, що в чистім мистецтві перед веде Франція, у стосованім — Англія . . . Лініє ознаїомившись з організацією німецьких музеїв, мистецьких майстерень, підприємств та педагогічним боком справи зрозумів я, що Німці засвоїли собі все найкраще, що дало досі мистецтво цілої людськості та, культивуючи ці здобутки в масах через

школу, досягли високого піабля розвитку завдяки систематичності своєї праці та пізнівняним організаційним своїм здібностям.

Цю техніку в Німеччині винищила вже англійську, це наочно для всіх і так боляче для Англійців виявило знамените *«made in Germany»*. Медицина й гаука в усіх її розгалуженнях, не стоять вище ні в одній країні світа. Йовна відсутність жебраків (перед війною), як найкраще свідчення про добробут і про... найкраще в світі соціальне законодавство. І це в країні «бронірованого кулака», ненажерливого «імперіалізму та мілітаризму». Коли я, переходячи піччу свободолюбивим Льондоном, натикався на десятки голодаючих, що спали просто на хідниках навіть Strand'у і Oxfordstreet, під гратаами парків, мусів я подивляти: «поліцейську Пруссію», де цього не було. А коли я приглянувся до німецької і англійської (яка стоїть вище од французької) школи, тоді мені зовсім зрозумілою стала причина того, чому «реакційна, кайзерівська» Німеччина побиває на всіх полях «передові демократії» Європи. Цва неграмотних на 10.000 населення Німеччини! Англія на тих-же 10.000 дав вже цілу сотню, а Франція більше трьох сотень. Ми ж, завдяки московській школі, супроти цих двох дурних Німців, ста Англійців і трьох сотень Французів виставляємо цілих сімдесят і п'ять сотень (7.500!) неграмотних!

На початках еміграції, коли я це дивився на закордон крізь окуляри «свого» московського світогляду, я згорі ставився до культури «поліцейської Німеччини», я проходив мимо таких фактів не вдумуючися в них, не вважаючи їх навіть за факти. Так, оглядаючи в дев'ятнадцятьсот 12 році також запану «Школу в Лісі» (Wa'dschule) під Берліном я не припиняв і думки, що це німецький утвір і, захоплений як простотою ідеї, так і чудодійними її наслідками для великоміської дітвори, запитав у директора школи звідки почався цей напрям у педагогіці. На його скромну відповідь, що я стою власне у самого джерела цього руху, що це він зайняв і спорудив першу таку школу, я просто не повірив йому. Дізnavши ж об цього, що школа тоді виступала лише у восьмий рік свого існування, я вийшов зі школи хоч і подивляючи все, чому там навчився, але з переконанням, що «Прусак у своєму шовінізмі» присвоїв собі англійську або американську ідею. А що я за педагогічною літературою не стежив спеціально, то у мене продержалася ця невість цілий рік, аж поки я не попав на оглядчину Вуллічеської (Woolwich) «Школи в Лісі» під Льондоном весною дев'ятнадцятьсот 13 року, яка тоді виступала вже в шостий рік свого існування і не почув з уст директора її, що обидві льондонські такі школи засновані по Шарльтонбергському взірцю і що цей рух перекинувся вже й на великі міста Америки... Так само й у стокгольмській «Школі на Даху», яку я одвідав у грудні 1917 р., де кволі діти училися при температурі пікіче — 10° (холоду), ідеїним батьком її також назвали ту-ж Шарльтонбергську школу, яка першою виробувала і довела доцільність зимового навчання на чистім повітрі, у спеціальній, теплій розуміється, одязі...

Чим близьче приглядається я до економічного, політичного й громадського устрою «поліцейської» Німеччини, тим яснішою ставала мені брехливість «кореспоцентського» світогляду і я все більше вчився поважати «кайзерівську поліцію», бо переконався, що всі ті

чуда благородства, розумної допомоги й оборони населення від злочин-
ців, які так галасливо вихвалили московські кореспонденти з Англії,
коли заходила мова про їх улюблениця, справді взірцевого самого по
собі «боббі», в такій же, коли не в більшій ще мірі треба прикладти до
наскрізь «законного» оберігателя ладу, пруського поліцейського, про
якого стільки страхіття понаписувано було в московських часописях.

Іде вартийшим культурно встав переді мною пруський полі-
цейський і законорозмірний «недантичний» пруський урядовець,
коли я на практиці познайомився з грубими, лайтивими, задиркува-
тими та по російському безтолково-пачерово-бюрократичними па-
ризькими поліцейськими та урядовцями.

Підсумувавши досвід моєго юностілітнього закордонного життя (з
підлітства 1903 по весну 1905 і з січня 1910 до вибуху війни) я цінував
 ситуацію так: боротьба трьох ретроградних капіталістичних країн з
втіленням найдальше ідучого капіталістичного постулу, з найактивіш-
шим і найталановитішим конкурентом. Сазоновсько-Мілюковські ане-
тити Росії на Дарданелі і Галичину хотів задоволити ліберальний
московський капітал, ініціатор цієї війни, користуючись деспотични-
ми, до капіталістичного укладу вже неіндоходящими державними фор-
мами московського самодержавія. Московський капітал погнав у бій
байдужого до його інтересів «общинного» селянині і цілі десятки тих
«інородческих» націй, яким Москва систематично не давала розви-
нути на їх власнім землях капіталістичний уклад життя. — Поруч з
цим московським соціально-державним монстром виступала Франція,
модерна демократія, «передова капіталістична держава», яка цілу
свою державну господарку в ХХ столітті будувала на середньовічнім
лихварськім принципі, виявляючи своє розуміння капіталістично-со-
ціального постулу не в країні організації державної господарки, а в
забезпеченні за свободолюбивою республікою безконечного стягання
лихварських відсотків з затурканням підданців московської деспотії. —
За цими двома представницями «постулу і загально-людських ідеалів»
виступала Англія, благословляючи їх на боротьбу з «гунськими воро-
гами цивілізації»; у святій вірі, що московського гарматного мяса,
засліплених зневинство «реваншу» Французів і грізного маневру-
вання власної флотилі вистарчить, щоби знищити страшного своєї
організаційними здібностями та працездатністю торговельного кон-
курента, який вже значно надщербив англійські доходи і загрожував
зовсім зруйнувати перстарілу на цілі століття систему державної
господарки на монопольнім опануванні всесвітнього ринку.

Щоби повірити в перемогу такої моральної висоти «чесної кум-
панії», треба було собі сказати, що не лише немає правди на світі,
але що розум, кращі організаційні здібності, економічний розвиток,
— все що ми називали тоді здобутками європейської культури, все це
має тепер спинитися, піти назад!

Припустити, що в наші часи знаходиться багато людей у світі,
які повірять облуджливим словам Антанти про оборону нею «високих
ідеалів людства», про боротьбу Англії й Росії з їх ірландською, інді-
ською, українською, фінляндською і т. д., і т. д. політикою за «право
пригноблених націй на самоозначення» — я не міг. В цім я помилився
тяжко. Не лише наш педосвідчений селянин вірив обіцянками есерів

і большинників, а більшість цілого світу повірила Антанті. Ірляндці й Індійці стали в англійські ряди, а Українці, Грузини, Білоруси, Литовці і т. д. — в московські на боротьбу за . . . «право пригноблених націй на самоозначення».

І Антанта, винесавши на своєму іранорі вільсонівських 14 пунктів, перемогла. Перемогши, вона у Версалі глупливо осміяла ті самі 14 п. п., во їхня яких дісталася дономогу Америки. За те цинічний версальський акт розкриває очі чесним обдуреним людям. Англієць Keunes, який в наступі Німців на Бельгію бачив подоптання права і справедливості, був певен і гордився тим, що його батьківщина застутилася за вселюдський ідеал і радо після тягар війни аж до Версалю. Тепер він пише: «Ця розумна й великудунна програма (14 пунктів і промови Вільсона, — якого Keunes тенер характеризує «на-пів дон-Кіхотом, на-пів сліпою коровою», — про основи миру і завдання Союза Народів) для людства, втілена в урочистім договорі, підписанім всіми світовими великими державами. А не дивлячись на те, договір цей поглинуло наризьке багно: дух його цілковито, а текст його почасти залишено без ужитку, почасти перекручен . . . Війна підіймається привселюдно для оборони святотісності міжнародних зобовязань і кінчиться зламанням особливо урочисто освячених зобовязань такого роду і то самими переможними оборонцями цього ідеалу». (Книжка J. M. Keunes'a «Господарські наслідки мирового договору» вийшла вже і в німецькій перекладі.)

Ця оцінка не вінчує довголіття й тривості версальському договорові і, здається, виразно підтверджує з (бувшого) противного табору правдивість моїх колишніх міркувань про те, хто в дійсності боровся за право на спокійну творчу працю, за власну честь, за поступ і збереження європейської культури.

До льотічних моїх концепцій треба додати ще її той радісний настрій від певності, що цим разом нові апетити непажерливого гнобителя моєго народу приведуть його нарешті до загибелі. Я в Лондоні інспектором відчував той глибоко патріотичний, повний самопосвяченості жертуви вогонь одушевлення, який запалив вибух війни в серцях свідомої частини нації — галицьких селян та ідеалістичної молоді (а пе галицьких політиків!).

Всім цим мое місце в тій боротьбі захланної купецько-політичної реакції з невтомною добре зорганізованою працею для мене було згорі вирішене.

Перше знайомство з

офіційальною Австрією.

Такі ж чи подібні міркування і настрої рукоюшли тоді і п. М.—І ми, знаючи згори, що нас чекає на початку чимало неприємних і образливих пертрактаций з австрійськими урядовцями, але з певністю, що конечність ужити всіх засобів для ослаблення Росії, приведе врешті політичних керманичів Німеччини й Австрії до признання самостійності України, удалися з. VIII. 1914. до австрійського посольства в Лондоні з тим, щоби добитися проїзду до Галичини. Ми предявili свої документи — у мене був мій «ссыльно поселенческий паспортъ» — секретареві посольства, вияснили йому наше політичне

становище, і він відповів нам, що... посольство немає піяких вказівок на такі випадки і він нам нічим допомогти не може. На наше обурення, обвинувачення його в тім, що він не виконує свого обязку, і жадання балакати з послом та секретарем сховався в кабінет посла, а до нас вислав на переговорах якогось Жида, очевидно тайного агента. Виннитавши нас про все, до імен наших прарабок включно, заспакуючи при цьому кілька разів у кабінет посла, Жид пояснив нам нарешті, що т. посол «кудись вийшов» і що він завтра о 10 год. рано принесе нам у бюро т. М. відповідь. Дійсно; 4. VIII. у день, коли кінчався строк англійського ультиматуму Німеччині, приніс він нам два чистих австрійських пашпортових бланки з печаткою Ліондонського посольства. Нашого настоювання, виновнити нам ті пашпорти, він не послухав. На пояснення, що це не поміч а чистий глуп: бо коли ми самі спробуємо ці пашпорти виновнити, то нас на німецькім кордоні затримають як російських шпигунів, він відповів, розводячи руками: «Панове, маю наказ! Пам'ятайте, що ви в посольстві не були, що я у вас не був, що ці бланки вам з неба виали.» На прощання ми і Жида і його посольство міцно віляли, а, поміркувавши добре, подалися з тими пашпортовими бланками до німецького посольства. Розказали секретареві все як слід, показали йому бланки з печаткою і попросили допомогти нам, запропонувавши йому або відправити нас хоч би туди арештом до Відня, де нас особисто знає багато галицьких послів і через них ми самі добемося там визволення, або... добре сфальшувати нам австрійські пашпорти. Секретар засміявся і, сказавши: «коли мої австрійські колеги такі дурні, то справді пічого іншого не липається», дав наказ двом урядовцям. Один з них виновнив бланки на наші власні прізвища, а другий сфальшивував підпис австрійського посла. На зарядження секретаря виставили нам ще спеціальну грамоту од німецького посольства, в якій стояло: «посольство просить німецькі цивільні й військові влади не робити піяких перепон нам, які удаються до Австрії з пашортами на ім'я т. М. і Скорониса».

Ліквідувавши на півдні сираві і, маючи при собі разом може зо сто англ. фунтів гроша, вирушили ми 5. VIII., по оголошенню вже війни між Німеччиною та Англією, останнім пароплавом, що відходив ще вільно до Голландії; звідти проїхали на Кельн—Франкфурт—Мюнхен—Зальцбург до Відня.

У Відні т. М. удався до свого партнера знайомого, провідника австрійської соціал-демократії, покінного В. Адлеря, і виложивши йому наш план рішучої зміни австрійської політики в українській справі, почув од Адлера, що це уточня, яка могла зародитися лише у людей, які «поняття не мають про туництв і безглуздість австрійської політики». Знаючи русофільську позицію Адлера в українській справі, не надали ми цій його оцінці жадного значення. В міністерстві за кордонних справ ми довідалися, що референт української справи, консул т. У., приділений до військового міністерства: там довідалися, що він вийшов до головного штабу у Львові і його адресу. Ми й удалися до нього. Він нас прийняв так, наче-б уже зізнав зарані, що ми маємо приїхати і зразу ж став розпитувати про те, які практичні кроки задумуємо ми зробити і якими засобами розпоряджаємо, щоб викликати на російській Україні революцію. Довідавшись од нас, що ми

менше цікавимось негайним викликанням революції, а більше її наслідками для нашого народу і позицією Австрії, що до нас, російських Українців, п. консулъ заявив нам, що зараз він дуже зайнятий, що справи ці вирішенні вже позитивно з галицькими Українцями і що ми можемо пристати до однієї з двох існуючих організацій російських Українців: Союзу Визволення України, або Партиї українських соціалістів-революціонерів, і дав нам навіть їх адреси.

Союз Визволення України і Партия ес-ерів.

Вже в цій першій багачці відчули ми гостро всю ненормальності нашого становища: ідеалістично настроєних одиць, які вступають без всякої фізичної »реальної« сили зі своїм чудернацьким ідеїним багажом у вір боротьби, де мають вирішити справу кріаві бої з горами трулів і ріками крові. Те, що ми були бунтівничими підданими московського царя, зразу ставило нас на одну дошку зі зрадниками, яких Австрія мала чимало у себе, і кожну несправну поту в голосі консуля, кожний неясний вираз будив у нас цілком оправдані підозріння, що нас трактують згори, як несправних людей. І теперішній читач мусить собі зразу засвоїти, що більшість офіційальних представників, як Німеччини, так і Австрії на підставі чи власних поверхових спостережень, чи донесень послів, консулів та добровільних інформаторів уважали тоді нашу справу абсолютно несерйозною уточнією: де-які з них, які черпали свої відомості з московських і польських джерел, представляли нас просто політичними авантюристами. — Звідси бажання офіційальних німецьких та австрійських кругів використати нас за гропі для звичайної шпигувальної чи бунтівничої праці в запіллі московської армії. Прийняти нас, російських Українців, старих ворогів єдиної царської Росії, які вступили в рішаючий момент на боротьбу з однічним ворогом нашої самостійності поруч з центральними державами, тимчасово ворожими Росії, як своїх рівновартніх союзників, — вони не могли, бо у них не було віри в саме існування нашого народу, бо вони не бачили за нами матеріальної сили, і несправні були чи мають діло з людьми чесними. У світовій завірюсі зразу ж були розбиті нормальні критерії, і як справді можна було чужинцеві розріжнити чесного Українця од »представника 300.000 селян і робітників«?

Тим більше мав рацио австрійський консулъ скептично поставитися до нас, що йому міністерство його доручило використати все, що серед Українців є придатного для негайного ослаблення противника. І зрозуміло, що консулъ з більшим зацікавленням цоставився до закордонної групи Партиї соціалістів-революціонерів, яка готова була, вже при невеличкій допомозі зробити по цілій Україні найкріавійшу революцію. Ця Партия ес-ерів друкувала саме тоді у Відні відозви до українських селян і робітників, закликаючи їх »до боротьби проти російського уряду«, проголошуячи: »Хай живе загальне повстання Українського Народу! Хай живе соціальну революція!«

Що ця Партия соціалістів-революціонерів була такою ж вірно-підланчою (не дивлячись навіть на своє інодержавне походження) в відношенню до ц. к. австрійського уряду, як і соціальдемократ »пред-

ставник 300.000 робітників і селян». С. Вітик, видно ясно з того, що вона, вигукуючи «хай живе соціальна революція!» . . . на російській Україні, пі словечком не згадув про «соціалізацію землі» — цей кардинальний пункт цієї есерівської політично-соціальної мудrosti; ба більше! не згадув її самих слів «нанська земля» у довжелезній відозві (щв. «Вістник С. В. У.», ч. I, від 5-го жовтня 1914 р.). Адже ж панської землі було чимало і в Галичині і австрійський жовнір Українець, що мав нести з собою цю відозву на російську Україну, міг би зробити іскорисні для австрійських нанських земель висновки з неї. І мудра «політична», (бо вміла, коли це треба, держати язык за зубами!) закордонна група Партиї соціалістів-революціонерів знайшла під покровом спритного австрійського парламентарного посла, п. В., справедлину оцінку у австрійського уряду. Вона діставала зброю від уряду і кошти на її транспорт і справді кудись ту зброю разом зі своїми прокляматорами транспортувалася! І все це у них гаразд. Відносини між ц. к. генеральним штабом, закордонною групою, соціаль-революційною Партиєю та послом-патроном були дуже гарні . . .

Союзові Визволення України повсюдя значно гірше. Він правда також почав з відозви (предрукована у тім-же 1 ч. «Вісти. С. В. У.», виданої у Львові під зверхиюю санкцією голови Національної Ради д-ра К. Л. і на кошти ним на це роздобуті). Відозва ця була складена її видана під до моого вступу в Союз В. У., коли головою його був д-р Д. Ця відозва була написана в власним д-р. Д. талантам, відержана в більш гідному тоні національної самоопорани. В під д-р Д. іменем Союза В. У. категорично заневіяяв український народ:

»Австрійське військо принесе нам землю, бо всі землі казньоні, удільні та великих напів — підніжків царя — перейдуть на вічну власність селянам — у всіх краях, занятих Австрією« (підкреслення д-р Д.).

Я такої певності не мав і, не дивлячись на добру віру д-ра Д. і запевнення д-ра К. Л., так ізвірюючим і линився, її разом з п. М. не спішив вступати в Союз В. У., хоч на «единім фронті» настоювали всі галицькі знайомі наші політики, як і консулъ п. У. При другім іншим побаченні ми знов запитали консуля, яке становище зайняв у війні австрійський уряд, що до російської України, більшу чи меншу частину якої, як тоді в Галичині всі були певні, Австрія відшматув від Росії. Ця тема зовсім не подобалася консулеві і ясної відновіді він не давав, а весь час зі свого боку старався вияснити чи не матимуть російські Українці злочинного наміру одірвати від Австрії Галичину, як що би їм призвати самостійність на одбитім шматку. — Нарешті п. консулъ, втративши терпіння, поставив питання руба: »як що я справжній патріот і спрямлений ворог Росії, гнобительки України, то замісць теоретичних балачок візьмуся просто за діло: сяду на літака і розкидатиму за фронтом відозви Союза В. У., який бажає того самого, чого й я.« Я відповів, що радо це зроблю, коли у них брак на це фахових літунів, як що відозва того заслуговуватиме. Що ж до першої — виданої Союзом В. У. — демагогічної відозви, то я її сам не розкидатиму і австрійцям не раджу, бо вона тих наслідків, яких од неї сподіваються, все одно їм не принесе . . . Це твердження страшенно здивувало п. консуля і він замісць одсылати мене на літака став ви-

ясняти собі наші погляди на австро-українську політику і врешті згодився, що Австрія справді дуже мало має виглядів на якісь симпатії серед російських Українців, не дивлячись на те, що Й Союз В. України і могутня Нарція соціалістів-революціонерів стали в цій боротьбі проти Росії по стороні центральних держав. Для придбання симпатій широких верстов українського народу мусить Австрія в корінь змінити свою політику що до України, сказати ясно і недвозначно, що саме вона нам прирікає і лише коном таких приреченій державного і соціального характеру може вона вимагати, щоб український солдат російської армії виступив не проти австрійського війська, а проти свого московського товариша. Що українського селянинна можна перетягнути на бік Австрії лише коном панської землі, це знав п. консул вже добре, очевидно від д-ра Д. і д-ра К. Л., раз дав згоду на їх першу відозву ї у нас став практично вияснити скільки землі на рос. Україні мають польські поміщики: особливо ж просив скласти точний список галицьких польських магнатів, які мають маетки у нас і яка скількість землі є їх власністю. Після довгих балачок згодився п. консул паренті з нами цілком, що коли справді царською і панською землею можна перетягти на бік Австрії українського селянинна і жовніра під час війни, то для цього є єдиний певний засіб — ці-карський маніфест, але ні в якому разі не проголошення анонімного Союза Визволення України. Вияснившись це, вияснили ми необхідність підписання маніфесту обома Імператорама . . .

На запрошення п. консуля стали ми (п. М. і я) укладати маніфест до Українського Народу в імені обох Імператорів. Порівнявши проекти, ми забракували мій, сухий, річевий, а прийнятій більш ініційний і урочистий проект п. М., проредагували ще його разом з австро-українським консулом п. У. і я протелефонував текст його зі Львова до Відня по українському, де його прийняв, як потім виявлюється, в міністерстві закордонних справ, покійний В. Веселовський. Чи відзначили текст його по революції серед інших документів міністерства закордонних справ — не знаю. Чорновика його на жаль у нас не збереглося.

Консул п. У., знаючи гаразд, що наш маніфест у Відні не знайде ані прихильників, ані зрозуміння, а ворогів, павпаки, — скільки хоч, пожадавши намарне день-другий віновніці — виїхав до Відня, щоб особисто відстовувати необхідність видання маніфесту. За кілька днів запросив він телеграфічно й мене до Відня, щоб постачити аргументів, бо тверезі міністеріяльні політики стільки контраргументів виставили, що сирава з маніфестом «затягнулася».

Австрійські гроші.

З цим одіздом консуля зі Львова до Відня звязане дуже прикре для нас особисто одержання перших грошей від австро-українського уряду. Хоч консул п. У. швидко зорієнтувався, що ми до категорії продажних людей не належимо, він все ж пропонував нам (п. М. і мені) «на організаційні видатки» взяти у цього грошей. Ми відмовлялися, пояснюючи, що ми у двох не можемо називатися організацією, в якій би могла бути мова про контролю витрачання гроша. Тим часом наші власні невеличкі залиси (фунти тоді ще не мали теперішньої їх вартості що до корони) дохо-

дили до краю, і перед одіздом консуля до Відня ми, по довгих нарадах, переконавшися, що консул особисто став цілком на українську лінію, рішили взяти у нього гроші на покриття наших дійсних подорожніх видатків з Льондону до Львова, після того, як він сам розказав, що австрійське Міністерство Закордонних Справ викликало з Льондону через своє посольство, яке нас так гарно прийняло, п. С.-го і п. М., адреси яких подали австрійські Українці, і тим самим вже згори прийняло ці видатки на себе. Так само подорожні видатки по поїздці зі Львова до Відня на вазив консуля М.-во Зак. Справ нам повернуло. За покриттям дорожніх видатків у нас зберегалася на руках частина нашого основного скарбу, з яким ми виїхали з Льондону і робили нас в переговорах з М.-вом Зак. Справ людьми пічим з ним не звязаними, які кожної хвили мали вільну руку ті переговори зірвати. І справді, лише завдяки тому, що як ми у двох, які увесь час вели переговори з п. к. М.-вом Зак. Справ, так і всі члені С. В. У. — за винятком п. З., — не були пічим звязані з М.-вом, удалося нам відстоїти свою організацію, як повноправну договірну сторону, не дзвілячись на те, що ми згодом затягнули у п. к. М.-ва таку позицію, на яку воно з природи річей напевно дивилося, як на субсидію зі свого таємного фонду. Докладніше про це скажу далі.

До Відня виїхали ми (п. М. і я) вже з повновластями, виставленими нам головою Союзу В. У., д-ром Д., для друку відозвів Союза В. У., до якого ми за той час приступили, відозвів, звернених до «Громадської думки Європи» й до окремих піттальних держав, з якими Україна у своїм державним минулім була в тісних зносинах: до Швеції, до Туреччини, Румунії й Болгарії. У відозвах цих, складених у Львові за ініціативою п. М., проредагованих вже спільно нами на тодішнім «імені» Союза В. У., немає вже мови про вихвалювання Австрії чи Німеччини. Тоді ж покінчено і з консервативною агонією Союза В. У. Ці відозви слід уважати першим державним виступом самочинного представництва російських Українців в імені суверенного Українського Народу в ХХ столітті. Текст їх передрукований у перших ч. ч. «Вістника С. В. У.». Проти них також підняли були «чинники» у австрійськім М.-ві Зак. Справ цілу гору правно-державних аргументів і дозвіл на друк їх осягнули ми лише дякуючи енергійним заходам консуля п. У., який за цей час зовсім став на наш бік, зрозумівши якої величезної ваги питання було йому доручено, коли розглядати його не з карієртичного боку, під кутом тимчасових поглядів того чи іншого шефа міністерства, а в загальній еволюції міжнародної консталіції на Сході.

Напізні відозви до піттальних народів, крім їх опублікування і приміщення передруків в пресі, пробували ми, з невістиком, що правда успіхом, і формально доручити послем відновідінних держав у Відні.

А тим часом евакуація Львова перенесла до Відня й цілій пленум Союза В. У. Незабаром з новонаєвропоними членами — м. и. по-кінний Евген Любарський-Письменний — зібралися перші загальні збори Союза, яким д-р Д., як дотеперішній голова Союзу, поставив ультимативне домагання, не робити перевиборів президії, на що, як раз із за нетактовного поводження д-ра Д. супроти двох членів Союза,

запосилогося. Коли ж збори цей ультіматум однинули, д-р Д. справді виступив з Союз В. У. Трохи згодом мусів Союз В. У., коли всім у Віднії стала ясною роль »Партії Соціалістів-революціонерів«, попросити п. З., виступити з нашої організації.

Для своєї широко закроеної праці потребував Союз В. У. більших коштів. Про ведення ширшої праці на особисті кошти членів Союзу В. У., одрізаних од батьківщини бойовою лінією, що опинилися з вибухом війни на еміграції без заробітку, не могло бути мови. Отже президент Союзу В. У., ставши на шлях самоіравного застуництва — по цей бік бойової лінії — державних інтересів України, рішила затягнути »державну позицію у союзників« себ-то у Австрії й Німеччині, яку мала б повернути будучи Українська Церква. Так приналежні ставили справу ми (п. М. і я) у підготовчих баїчаках з консулем п. У. Стало на тім, що Союз на початок своєї діяльності дістає 100.000 австр. корон. Ми не пристали на те, що це безноворотна субсидія, а ц. к. М-во Зак. Справ не признало це суми державним боргом, і рішено справу компроміслю: що ми беремо ці гроші на працю С. В. У. без точного означення на письмі на яких умовах, а усію застерігаємо собі право звернути ці гроші, як тільки зможемо, себ-то на нашу особисту відповідальність. Однак ці державні гроші, як заявив нам консул п. У., на домагання парламентарного представництва галицьких Українців, як громадян Австрійської Монархії, мали бути передані нам через голову парламентарного українського клубу д-ра К. Л.

Дійсно п. Президент д-р К. Л. запросив нас (п. М. й мене) на побачення. Дуже красномовно представив він нам тяжке мілitarne становище Австрії і виникаюче звідси менине зайтересування Австрії російською Україною; представив свої особисті невтомі старання в Міністерстві, щоб роздобути підмогу для нашої корисної діяльності і передав нам 15.000 корон. Ми, видавши йому розписку на одержану суму, зараз-же однесли її до ц. к. М-ва Зак. Справ, щоб повернути назад, бо на такі гроші серйозно зорганізувати працю було годі, а брати австрійські гроші, не маючи виглядів на справді корисну роботу, значило за сочевину юшку продати добре імя організації. Консул п. У. дуже здивувався й занервувався чомусь, грошей у нас не захотів прийняти, зараз же удався до шефа департаменту графа Г., пропросивши нас, заїжджати »вияснення цієї справи«. Вернувшись він в супроводі касира М-ва, який виплатив нам ще 35.000 корон, а консул п. У., просячи вибачення, запевнив нас, що завтра ж президент Української Національної Ради і Голова Українського Парламентарного Клубу д-р К. Л. виплатить нам ще 50.000 корон, і таким чином це прикре пепорозуміння буде вичерпане.

Дійсно, на другий день запросив нас д-р К. Л. знов на побачення і, вже без ширших вияснень політичного моменту і його особистих старань в нашій справі, виплатив нам 50.000 корон, за які ми знов виставили йому розписку. Я не хочу цим сказати, що д-р К. Л. хотів ужити недодані нам гроші на якісні особисті справи, я переказую самий факт — як воно в дійсності було.

**Спроба видалення Союза
В. У. з Австрії й «Австро-
Русинські круги».**

Українську Раду і представник його засідав в президії Г. Н. У. Ради під головуванням п. н. д-ра К. Л. і М. В. — мусимо признати, що в офіціяльних парламентарійських представниками Галичине не зуміли ми павсявати добрих відносин. Навпаки п. З., хоч і не добився представництва для своєї «соціально-революційної партії» в Г. В. У. Раді, зedнав собі неподільні симпатії обох п. н. президентів Гол. Пасц. Укр. Ради. Рівно як і д-р. Д. дістав мандат на «особисте заступництво п. н. д-ра К. Л. і М. В. в Берліні».

Це наше неуміння зedнати симпатії офіціяльних галицьких проводирів кенсько одбивалося на нашім становищі в Австрії. І коли ц. к. М-во Зак. Справ і генеральний штаб вирішили бути припинити, з причин нам близче невідомих, бойову й видавничу діяльність соціалістів-революціонерів, то одночасно виставили вимогу і до Союза В. У. «а Гантаве» перенести свою діяльність на нейтральній грунт, де «дешевше обходиться життя». Союз Визволення України відновів на це мотивованим протестом і запрошив представників галицької української парламентаріїї репрезентації, проревідувати діяльність і грошову господарку Союза В. У. Комісія, в складі п. н. д-ра Е. Петрушевича, д-ра І. Голубовича і пан-отця Онішкевича, проревідувавши, знайшла все в порядку, «відповідаючи поставленим собі Союзом В. У. завданням і гідності Українського Народу» і тим примусила президента Головної Національної Української Ради д-ра К. Л. в імені Парламентаріїї репрезентації галицької України внести формальний протест до ц. к. уряду проти зарядження про наше замковане видалення з Австрії.

По кількамісячній боротьбі (всі Українці знали, що сам іремер, покійний граф Штирк, «впливав» на М-во Зак. Справ, на прохання деяких Українців таки, щоби воно навидне порвало з Союзом; через це уступив з М-ва неф департаменту граф Г. і т. н.) ц. к. уряд здав свою основну позицію: Союз В. У. чинився в Австрії але М-во Зак. Справ формулювало що свою капітуляцію в таких непримінних для нас але заразом і навчаючих виразах:

« . . . Ц. К. Уряд згодився дозволити членам С. В. У. дальніший побут в Монархії, під тою однак умовою, що воїн . . . не даватимуть приводів для обґрунтованих жалоб . . . австро-русинських кругів і їх парламентарного заступництва.»

Таке жадання до Союза В. У. виставляло офіціяльно ц. к. М-во Зак. Справ, до якого офіціяльно ж удавався голова того самого парламентарійського заступництва д-р. К. Л. з протестом проти видалення Союзу В. У. з Австрії, як організації, яка стоять у новім контакті з «австро-русинськими кругами».

З огляду на не лише побутовий а й політичний інтерес, який представляє ця боротьба Союза В. У. за свою честь, як ідеїної орга-

Не дивлячись на те, що Союз В. У., для маніфестації єдності українських політичних змагань по обидва боки бойової лінії, входив у Головну Національну

нізації і заступника суверенітети України в чужій державі, наведу, тут, користаючи прикладом »Українського Прапору«, обидва документи доручені Союзові В. У. ц. к. Урядом, які представляють офіційальні звідомлення референтів українського відділу ц. к. Міністерства Закорд. Справ про початок і закінчення конфлікту між Союзом В. У. і ц. к. Урядом.

Ці офіційальні австрійські документи, стилізовані так, щоби Союз В. У. відчув свою безсилість у боротьбі навіть за власну честь з урядом тоді ще великої держави, який намагався повернути Союз В. У. в пілату організацію, доводять як найкраще, які далеко од правди були ті, що закидали Союзові В. У. не то, що продажність, а яку б то небуло залежність Союза В. У. від австрійського чи шімецького уряду на тій підставі, що Союз В. У. розвивав свою діяльність за гроші, які одержав од цих урядів.

Перший документ:

Віденсь, 10 січня 1915.

Відносини ц. к. Міністерства Закордонних Справ до Українських організацій.

А. Група Залізняка.

Б. Союз Визволення України.

С. Австрійські Русини (Kuthenzen).

Під час вибуху війни була надія, що війна почасті вестиметься на терені російської України. В тій надії вважали тутошні міродатні круги вказаним, увійти в зносини з такими українськими елементами та представництвами, діяльність яких направлена на одірвання України від Російської Держави. Так спочатку вступив у цевний зв'язок (Verbindung) австро-угорський генеральний штаб з Миколою Залізняком, зв'язок, який потім перебрало Міністерство Закордонних Справ, яке зі свого боку навізжало віднисини (Beziehungen) через висланого в серпні 1914 до Львова урядовця з деякими соціальдемократами, що приїхали туди під час війни, які після унадку Львова зорганізували у Відні »Союз Визволення України.*)

З пересуненням воєнних операцій на захід від властивої України, втратила ґрунт можливість практичного зреалізування цих українських зв'язків. Спочатку піддережування їх обґрутувалося тим, що воно давало міродатним чинникам змогу, інформуватися про становище на Україні, витворене війною, давала змогу виявити симпатії до українських кругів, а рівно ж піддержання тих, які технічно підготувалися б на емісарів на випадок українського повстання.

З цього погляду доцільність безпосереднього контакту урядових чинників з організаціями російських Українців уявля-

* Як склався Союз В. У. досить ясно видно з наведених мною даних. С. В. У. був організацією без партійного. Найяскініше доказом цієї безпартійності С. В. У. окрім його платформи (див. ч. I «Вістника С. В. У.») і ведення праці в таборах полонених, була активна участь в нім таких правих поглядів людей, як покійний Е. Любарський-Письменний (Ол. Скор. Йолт.).

лася тимчасовою. Коли ж сама доцільність ця віднадала, виступило на перший план те, що з самого початку було ясним: що власне українська акція в цілому могла б бути розширенна тільки тоді, коли б наша армія вступила на російську Україну і зайняла частину її території і що кожна спроба на віддалі викликати який-небудь рух на Україні, чи то нереначковуванням зброї та проголошенням, чи іншими якими-небудь сепаратистськими змаганнями, мусить бути названа безсилою.

A. Група Залізняка. спробою. Тому спершу, і то вже в грудні 1914 був за обопільною згодою зв'язок (*Verbindung*) з групою Залізняка розірваний. Через те, що наразі оцінка загальної політичної консталіції з виневазначеного погляду також не відкриває жадних перспектив, які б обосновували підтримування зв'язку і з Союзом В. У. в ближчій будуччині, міродатні чинники прийшли до того переважання, що треба розірвати і цей контакт (*Kontakt*) і то тим більше, що таке розв'язання справи дав

В. Союз Визволення України. так важку для його політичного престижу незалежність.

Це розв'язання справи гадали урядові чинники провести так, що

1. воно не повинно було бути витолкуване як повна байдужість (*désintérêttement*) з його боку в українській справі,
2. що продовження діяльності «Союза» було б до певної міри уможливлене в дотеперішніх розмірах (en cadre),
3. що чинникам тим заповідена буде змога скористати у відповідній ситуації знов співирацю (*Mithilfe*) «Союза».

Перший поступлят здійснюється тим, що розв'язання контакту переводиться à l'aimable (но дружньому) і що при тім підеться по змозі на зустріч оправданим бажанням «Союза».

Вимоги, виставлені в пунктах 2 і 3, мають бути взяті на себе з одного боку урядові чинники (*Regierungsfaktoren*) з другого — «Союз». Ві сполучення (*Junktiv*) цих обопільних зобов'язань (*beiderseitigen Verpflichtungen*) новстасе умова (*Vereinbarung*), в яку мало б увійти і бажання (*Wunsch*) про церенесення головного осідку «Союза» но за межі Монархії і то в яку-небудь нейтральну державу з деякими умовами життя, бажання, яке базується на доцільності (щоби «Союз» міг з призначених субсидій можливо менше витрачати на власне удержання і можливо більше на саму працю). Така умова має б отже вміщати слідуючі пункти:

1. «Союз» по мотивам доцільноти переносить по кищо (*vorläufig*) свій головний осідок до Швейцарії.
2. На цю ціль дістає «Союз» від Міністерства Закордонних Справ 63.000 кор., яко кошти ліквідації свого осідку у Відні і передізу.
3. На місці свого нового осідку дістає «Союз» від ц. к. Міністерства Закордонних Справ ухвалену на один рік допомогу

(subvention) в розмірі 100.000 корон, яка буде выплачена йому третьорічними ратаами згори. Таку ж саму допомогу на один рік під тими ж самими умовами й зобовязаннями може «Союз» одержати і від німецького уряду.

4. За цю допомогу «Союз» зобов'язується:

а) не розв'язувати своєї організації і свою позицію пристосовувати до бажань ц. к. згідно імператорсько-німецького Уряду.

б) виявляти своє існування періодичними виданнями з великоукраїнськими тенденціями.

с) налагодити звязки з російською Україною і по змозі розширювати їх.

д) бути готовим до співробітництва з обома Урядами на той час на протязі року, який вважатимуть австро-угорський і імператорсько-німецький уряди для активної Української політики підходящим і до такої праці «Союз» завізує.

5. «Союз» зобов'язується стати до розпорядності ц. к. генерального штабу для веденя праці в таборах полонених в Монархії, видатки на яку покриватимуться окремо; в цій праці відновідає він виключно перед генеральним штабом і має від нього одного діставати вказівки. Видатки на цю працю покриває ц. к. генеральний штаб.

C. Австрійські Русини. У своїх відносинах до австрійських Русинів
Міністерство Закорд. Справ руководитиметься надалі
тим поглядом, що українські сепаратівиступи
проти Росії наразі недопустимі і тими висновками, які з цього
виливають.«

Як бачимо, отже, дошкільним наслідком неуміння Союза В. У. добитися новного контакту з «випливовими» австро-русинськими кругами, які виступали (не з нарадного що правда, а з заднього ганку) з «необґрунтованими жалобами» на Союз В. У. перед ц. к. Урядом був той, що цілу українську справу в Австрії відсунено на далекий план. — Мені, як стороні, не винадав вияснити, що не було це виною Союза В. У., який відстоював, оскільки ще його пікческо малі сили дозволяли робити, суверенітет України, а єдине і виключно «випливових» (отже далеко не всіх!) «австро-русинських кругів».*)

По кількамісячній боротьбі, яка фатально відбивалася на розвиткові діяльності С. В. У., одержали ми другий документ, який містить офіційніше австрійське представлення ходу переговорів і посить такий заголовок:

*) Терпіннячу об'єктивному наддніпрянському чигачкі слід знати що ні д-р. Е. Петрушевич, ні д-р. І. Голубович тоді д-р «випливових» не належали! Завдяки лялечним наслідкам демократичної основи їх (Національ-Демократичної) як і всякої іншої «демократичної» партії, мусічи вони, як люди чесні, належати до неклітинової опозиції. Цей факт відомий всім політично освідченім галицьким Українцям. Користі для української справи од теперішнього злиття колишніх «випливових» з «ненвипливовими» я, грішим ділом, не бачу. Але це не наддніпрянська. Я справа.

Довірочко.

Відень, 12 квітня 1915 р.

Відносини ц. к. Міністерства Закордонних Справ до »Союза Визволення України«.

На початку повторюється в під увесь текст документу з 10. I. 1915, навіть в тих місцях його, які мали відношення лише до п. М. Залізняка, з незначними пропусками та змінами стилізації на користь Союза В. У., так, що повторювати його тут не буде. Одмічу лише зміни в »умовах«:

У пункти 1-м Швейцарія замінена Туреччиною.

У пункті 4-м до розділу »в« додається, що »видавництва Союза« мусить вестися по за межами Австро-Угорщини і Німеччини і вводяться такі нові розділи:

д) у своїй діяльності (»Союз має«) послуговуватися австрійськими Русинами лише в обмеженім числі і з виразною апробатою в кожнім окремім випадку ц. к. Міністерства Закордонних Справ,

е) коли б »Союз« учинив що-небудь в розріз з вище згаданими зобовязаннями, застерігають собі ц. к., як також і імператорський німецький уряди нову свободу діяння (Aktionsfreiheit).

Розрив з Австрією. З принципіально найважливішого для нас пункту п'яного відповідності Союза В. У. за працю серед полонених перед ц. к. генеральним штабом, як і обов'язок приймати од його будь які вказівки. Цілій цей пункт у цім пізнішім документі згучить вже так:

5. Для ведення праці в таборах полонених в Монархії »Союз« зобов'язується залишитися до розпорядимості ц. к. генерального штабу, який вирівнюватиме рахунки видатків на цю справу».

Стилізація, як бачимо, лише формально ріжниться від тої, проти якої ми протестували; відкинуто лише одверте диктування своєї волі. Ц. к. генеральний штаб був невиним, що він »вирівнюванням рахунків на видатки«, потрібні для широко закроеної праці у Фрайштаті, дібеться того, що Союз В. У. стане служчаною »приймати його вказівки«. Ми ж твердили Міністерству Зак. Справ, що принципіально не можемо стати на цей ґрунт, що ц. к. генеральний штаб може собі і далі вести справи з п. З., але Союз В. У., як представник, хоч і не легальний, закордонної надзвичайнської України по цей бік бойової лінії, не може поставити себе в залежності від такої суто »внутрішньої« австрійської інституції, яким є ц. к. генеральний штаб. Союз В. У., як організація чужинецька, може нестрактиувати з ц. к. Міністерством Зак. Справ, як репрезентацію ц. к. уряду на зовні, а в справі наших полонених зокрема може вести переговори і з ц. к. Військовим Міністерством, в ресорт якого входить утримання всіх полонених взагалі, з яким ведуть зносини в цих справах червонохрестні організації ріжк-

них пародів. Ні за які гроші і ні для яких цілей (хоч би то була і поміч нашим полоненим) нашою національною гідностю ми поступитися не можемо; а цього власне від нас домагався цей 5-ий пункт умови. Тої нам вияснено, що коли ми власне на цей пункт не пристанемо, то це потягне за собою певний розрив зо всіма наслідками, які з цього випливають. Через те, що в »наслідки« ті могли входити (як це »виливові русинські круги« і твердили) і адміністративне видалення нас за межі Австрої т. н., ми, розуміється, оскільки могли »дипломатично« відтягали остаточну нашу відмову, підготувляючи ліквідацію наших справ в Австрої, роблячи заходи для навязання безпосередніх зносин з Берліном, в більшу політичну далекозорість якого ми вірили. Коли по чотирьох місяцях тяжкої для нас тяганини вимусили від нас ясну відповідь на письмі, згучала вона у квітні 1915 р, так само, як і в грудні 1914, а саме, що під команду ц. к. генерального штабу Союз В. У. йти не може й не піде.

Тоді наступив формальний розрив Союза В. У. з Австроїю, чи, певніще, павпаки: австро-русинського уряду з Союзом В. У. Цю політику повного розриву я *l'aimable* підтримувало і віденське німецьке Посольство. Але у нас звязки з Берліном тим часом, на перекріз заходам німецького віденського Посольства, нападалися вже безпосереднє: наша витревалість і непідкупність зампонувала і нашим противникам і розрив довериняється вже не в »адміністративних«, як те нам пророчили ріжкі наші приятелі, а в зовсім приличних дипломатичних формах, як про це пайкаче свідчить закінчення цього другого документу.

Що до кардинального питання — праці в українськім таборі полонених, то хоч »виливові« австро-русинські круги і домагалися перебрати її від Союзу В. У. в свої руки і через ц. к. Військове Міністерство, то це їм не пощастило. Стилізація ж цього пункту в документі така, що Союз В. У. мало мав надії удержані працю за собою. Кирининцтво »виливових« заохочувало ц. к. Військове Міністерство стати на шлях »давання вказівок« Союзові В. У. Союз відстовував повну свою незалежність у веденні праці. Звідси безперестанні конфлікти і постійний брак грошей на ведення цієї праці. Не можучи добитися бажаного послуху з нашого боку, ц. к. Військове Міністерство час від часу давало розпорядження про повну ліквідацію праці у Фрайштаті і мені вже в Німеччині, німецькими впливами на ц. к. Військове Міністерство, особливо заступництвом покійного генерала Фрідріха, кілька разів приходилося рятувати Фрайштат (єдиний український табор в Австроїї) од загибелі.

Далі додається дуже цікавий з правного боку, закінчуєчий »умови« розділ, в якім Союз Визволення України трактується, як рівнорядна договірна сторона супроти обох великороджавлих урядів, починаючи з якого я й дам дослівний переклад документу аж до кінця його:

»Рішення питання, чи відносини (Beziehungen) між »Союзом« і ц. к. зглядно імператорським німецьким урядом і по умливі оговореного тут одиорічного строку мають і надалі під-

держувати і в якій саме мірі — полишається на обопільне порозуміння (Beiderseitiges Einvernehmen vorbehalten) на протязі місяця після виплати третьої третірчної раті.

Ці умови, усталені ц. к. Міністерством Закордонних Справ в порозумінні з імператорським німецьким Посольством у Відні, були доведені до відома »Союзу« спочатку устно, як також на його жадання у половині січня 1915 року на письмі. Миниали тиждень за тижнем, а »Союз« все не зважувався заявити, чи він приймає їх чи однією. На повторні настоювання виявиви своє відношення Міністерство Зак. Справ все діставало одну її ту саму відповідь, що умови в такій формі для »Союзу« не до прийняття, але що він з мотивів цілком зрозумілоїдалекосягlosti наслідків його рішення прикладає всіх зусил儿, щоб винайти середній шлях, який би відповідав як його поглядам, так і поглядам обох урядів. Щоби прискорити закінчення справи прийняло Міністерство Зак. Справ з подiкою пропозицiю вилiчити на »Союз« з боку п. п. Розеліуса з Букарешту і д-ра Ціммера з Константинополя, остатiйт в яких пiддержував зносини з тамошнім представником »Союзу«. Цi наповi довели до вiдома Мiнiстерства, що пiсля форсованих переговорiв удалися їм знайти базу, в якiй знаходиться з одного боку вi вiщенаведенi умови урядових чинникiв i з другого боку, завдiки декiльком додаткам i видiчe формального характеру, уможливлюю прийняття їх союзом. Кiлька дiнi пiзнiще предложив одинак »Союз« Мiнiстерству Зак. Справ пiсмо з начерком усталення своїх майбутнiх вiдносин до австро-угорського Уряду, в якiй вiщенаведенi умови почаси зовсiм не були вiключеннi, почаси ж у значiо змiненi формi зi спецiальними застереженiями. Цей проект особливо пiдкреслював сепаратнiсть умови з австро-угорським Урядом, за якою мала б наступити сепаратна умова i з імператорсько-німецьким Урядом (тодi, як обидва Уряди бажали у цiй справi виступити одностайнi). Цей проект домагається значно бiльшої допомоги од. к. Уряду.

В таких обставинах уважало себе ц. к. Міністерство Зак. Справ, у згодi з тутешнім імператорським німецьким Посольством, яке в цiй справi добуло вказiвки свого Уряду, поставленим перед необхiднiстю взяти собi за цiль розlюзення вiдносин урядових чинникiв з »Союзом«, замiнити цiлковитим розривом.

Однак i в цiм винадку хотiли обидва Уряди пiti »Союзовi« як пайдалi на зустрiч. Так Мiнiстерство Зак. Справ первiсну лiквiдацiйну суму 63.600 корон, зменшеннi за вiдрахунком зачету на 50.000 корон, замiнило вiдстуiнюю виплатою 100.000 корон. Таку-ж саму вiдстуiную суму ухвалив »Союзовi« i iмператорський німецький Уряд.

Зверх того заeвiдчив ц. к. Уряд свою згоду дозволити членам С. В. У. i дальший побут у Монархiї, пiд тою одинак умовою, що вони житимуть далi, яко приватнi особи i не даватимуть жadних приводiв до opравdаних жалоб (berechtigten Klagen)

чи то офіційльних чи австро-русинських кругів і їх парляментарного застуництва. За це мають дістати обидва Уряди змогу відновити свої відносини з »Союзом« у відповіднім часі пізніше.

Пориваючи свої відносини з »Союзом« Міністерство Зак. Справ додержувалося того погляду, що тим зовсім не припиняється праця в таборі полонених, бо вона, хоч і ведеться під проводом »Союзу«, але виконується здебільшого австрійськими Русинами і про дальше ведення цієї праці дбатиме надалі ц. к. Військове Міністерство або тими самими силами, що й досі працювали, або притягаючи нові сили, поручені австро-русинськими послами.

Оповіщення ухваленого обома Урядами розриву дотеперішніх їх відносин до »Союзу« під вищеведеними умовами означив 10-го ц. м. з рамені ц. к. Міністерства Закордонних Справ і за уповноваженням імператорського німецького Посольства у Відні ц. к. генеральши консульт фон Оенгаймер в супроводі ц. к. Радника Двору і Міністерства барона Беске фон Пюттлінгена представникам »Союзу« Олександрові Скоропіс-Полтуховському і Маріянові Меленевському. При тім згадано було, що ц. к., як також імператорський німецький Уряди, санкціонуючи призначені одступні суми, руководилися наміром улекнити дальнє незалежне існування (*unabhängig Existenz*) і продовження діяльності (*Weiterbestätigung*) »Союзу« і застерігають собі право, як що настане для того відновідна пора, війти знов у близчі відносини з »Союзом«.

Зверху того в імені ц. к. Уряду було додано, що »Союз« в справі дальншого веденя дотеперішньої своєї праці в таборах полонених має заявитися для обговорення справи до ц. к. Військового Міністерства.

Представники »Союзу« означеннем їм оповіщення прийняли до відома і висловили зі свого боку подяку за доброзичливість, виявлену обома Урядами до змагань »Союзу«.

Так згучить офіційльне австрійське звідомлення про розрив відносин між австро-угорським Урядом і Союзом Визволення України. В дійсності ж С. В. У. і далі користав в багатьох випадках технічною допомогою ц. к. Міністерства Зак. Справ, як виставлянням паспортів своїм членам і т. п. і навіть знерх тих »відступників« 100.000 кор. дістав ще в критичних хвилях свого існування кілька десять тисяч корон. Про ж до дозволу ~~живитися~~ в Монархії, як приватні особи, то це була вже чисто »парляментарна« однією перед *впливовими* австро-русинськими кругами, які, як вірні ц. к. піддані, набридали і далі ц. к. Міністерству Закордонних Справ доносами на непевність тих російських Українців, що засіли в »Союзі В. У. В дійсності ж лише я один перехав до Берліну, і всім було відомо, що осідком президії С. В. У., як був, так і лишився Віденсь. Тут же видавалися і український і німецький тиждневики С. В. У. Про це лише не говорили ми офіційльно піз з ц. к. М-вом Зак. Справ, піз з *впливовими* Австро-Русинами».

**Від ілюзій до су-
ворої дійсності.**

Мрії про провідну історичну роль Австрії у відродженню самостійної Української Держави довелося нам здати в архів. Занадто багато сиділо в ц. к. М-ві Зак. Сирав »добрих знавців народів Росії, таких, як пізніший представник Австрії в Українській Державі, граф Форгач, щоб Міністерство це могло піднятися до високого дійсно історичного погляду на будуччину Сходу, а в будуччині тій розглянути ясним оком великого політика майбутню роль України.

Союз В. У. не склав рук у розначі, а пішов далі шляхом дрібної буденної праці. І робота ця, інформаційна й організаційна, коли порівняти її з працею теперішніх наших державних закордонних представництв з їх пресовими борами, навіть не приймаючи на увагу того, що все це зроблено за дійсне тяжкими заходами добуті шаги, а не міліони — презентується дуже імпозантно.

Крім постійного осідку у Відні й Берліні С. В. У. довший час удержував постійного представника в Болгарії (д-р Лев Ганкевич) і Швеції (спочатку Мирослав Січинський, потім д-р Осип Назарук), посилаючи »курерів«, чи делегуючи членів президії С. В. У. в різких агітаційно-організаційних чи репрезентативно-дипломатичих справах до Туреччини, Угорщини, Румунії, Італії й Швейцарії. — Видавництво С. В. У. крім тижневиків »Вістник С. В. У., німецьких (Ukrainische Nachrichten) які виходили регулярно, налічує десятки брошур і книжок ще й на мовах: турецькій, шведській, болгарській, румунській, угорській, італійській, французькій, чеській й хорватській. При тім серед цих видань є такі велики наукові праці, як »Ukraine. Land und Volk« проф. С. Рудницького і перша половина німецького видання »Начеркі Історії України« проф. Грушевського. Швейцарський місячник »Revue ukrainienne« був сфінансований також С. В. У. — До цього треба додати ще 4 часописі, які вели половину в українських 4 таборах і тобі імпозантний розмах громадсько-організаційного життя в цих таборах. (Див. »Історію укр. громади в Рацштаті« проф. О. Терлецького.)

Переговори Союза В. У. з Німцями перейшли в стадію реального оформлення як раз на час офіційального розриву з Австрією.

Про широко закроене політичне співділання з Німеччиною в Берліні після офіційного розриву з Австрією і Німеччиною у Відні, розуміється, не могло бути мови. Віденське ж Посольство Німеччини поривало з С. В. У. за згодою й апробатою німецького Міністерства Закордонних Сирав.

**Союз В. У. в
Німеччині.**

Тому ціла праця Союза В. У. в Німеччині, куди я весною 1915 р. був делегований для ведення там всіх агенд нашої організації, і за яку я й иснував всю відновідальність, мала одмінний характер. Першим і головним завданням тут було налагодження національної культурно-просвітньої праці серед полонених Українців і лише як самозрозумілий вислід перебування в Берліні представництва С. В. У. — політична репрезентація ідеї суверенітети України і агітація в цім напрямі серед німецького громадянства.

З огляду на негативне відношення імператорського німецького Міністерства Зак. Справ (де також сиділо дуже багато «відомих знавців» Росії, а тим самим значить і України) до української справи, дістати дозвіл на відокремлення українських полонених і започаткування культурно-просвітньої праці удалося Союзові В. У. лише завдяки двом чинникам:

1. Товариство Внутрішньої Кольонізації, головою якого був урядовий президент у Франкфурті на Одері фон Шверін а секретарем Т-ва д-р Коїн, мало діло ще за мирних часів з українськими, головно галицькими хліборобськими робітниками. З цієї практики Т-ва дійшли із пани до дійсного знання української національної відребності і тому для них ідея виділення Українців полонених в окремі національні табори не видавалася таким дивовижним абсурдом, як для фахових «знавців» з Міністерства Зак. Справ. Визнайомившись близче з загальним напрямом політичної діяльності Союза В. У. вони побачили, що так зрозумілі завдання і цілі відродження української державності можуть бути лише користними державно-національним інтересам Німеччини і рішили піддержати заходи Союзу В. У.

2. У Пруськім Військовім Міністерстві знайшли вони світу голову в покійному генералі (тоді ще полковнику) Фрідріхові, шісфові департаменту по справах полонених, який зразу ж зрозумів всюдалекосягливість німецько-української політичної концепції для розвитку німецької політики на Сході в майбутнім, як також високу ідейну й моральну вартість (що тут особливо важно підкреслити!) такого культурно-національного освідомлення українських полонених і взявся разом з и. и. фон Шверіном і д-ром Коїном цілою душою і з прусською енергією за зреалізування справи. — Мала вона явно політичний характер і Міністерство Закордонних Справ обійті було годі. У Відні ж справа наша була вже груптовно зіпсована. Не дивлячись на найобережніше її уміле представлення просьби Союза В. У. Міністерство Зак. Справ наклаво своє вето: воно не може взяти на себе відновідальності за ту працю в таборах, яку поведе там Союз В. У., а яка звернена буде проти єдності і неподільності Росії, з якою от-от доведеться миритися і т. і.

Тоді и. и. фон Шверін і д-р Коїн заснували «Посередницьку організацію у Франкфурті на Одері» і по згоді з ген. Фрідріхом зробили представлення Міністерству Закордонних Справ, що ця чисто німецька організація переймає перед урядом на себе всю відновідальності за роботу Союза В. У. в українських таборах і ручить, що на шкоду Німеччині в цих таборах нічого робитися не буде. Міністерство Закордонних Справ, рахуючись з особистими вилівами и. и. фон Шверіна і ген. Фрідріха, не зважилося вже цим разом відмовити. Лише дякуючи цирії віданості цих людей самій ідеї і їх підягнетому довіррю до Союзу В. У. дістали ми змогу налагодити її поширити працю в трьох таборах в Німеччині. Ті десятки тисяч наших полонених, які в українських таборах зберегли здорове тіло, а в нім і здорову душу, вінримилися духовно й не підозрівали, що без доброї волі цих німецьких патріотів, вони б могли з німецького полону винести лише спогад про безглузду «гру в очко» і т. і.

Разом з відповідальністю за працю С. В. У. в таборах Німеччини взяла «Посередницька організація у Франкфурті на О.» і турботи про розробування грошей від німецького Міністерства Зак. Справ на ведення праці. При чому ці люди прийняли, як цілком самозрозуміле, мое повідомлення, що Союз В. У., оскільки постає незалежна Українська Держава, зробить заходи, щоби ці видатки на культурно-просвітну працю серед українських полонених, були звернені Німеччині, як український державний борт. Приступаючи до праці прирік Союз В. У., що він, чи приставлені ihm особи, не вестиме противі немецької чи противі австрійської агітації серед українських полонених. Розуміється, що при свободі слова, яка була основою цілої культурно-просвітної діяльності в таборах, противники української державності вели її живаву антинімецьку пропаганду: особливо ж у перших стадіях праці, і, при бажанні, можна було завжди знайти причіпку, щоб вже її розпочату працю припинити, коли би проти Німців — ворогів цієї української праці — не обороняли ці німецькі патріоти, одушевлені тою ж, що й ми вірою в справедливість і чистоту ідеального прапору, піднятого Союзом В. У.

З якими труднощами в цій праці серед загнаних і заляканіх полонених приходилося боротися, які організаційні форми приймала ця праця, які ризиковні педагогічні шляхи приходилося нам випробовувати — представлого це в уже не раз мною цитованій «Історії української громади в Рацітаті», написаній одним з найбільш щиріх і віддачних цій праці співпрацювників Союзу В. У., проф. О. Терлецьким. Представлення тої політичної атмосфери, в якій мені спочатку самому, а з січня дев'ятнадцять сот пісінадцятого року вже разом з секретарем берлінської «Централі С. В. У.» п. В. К. доводилося відстоювати цю працю від ріжких ворогів її, а особливо від «приятелів» — виходило за рамки праці п. Терлецького, та її бракувало матеріялу для цього.

Досить навести тут пару фактів:

Коли після відмови німецького Міністерства Зак. Справ на першу просьбу Союзу В. У. готовилося нове представлення вже в імені німецької групи, показали мені в Прусськім Військовім Міністерстві письмо «впливового австро-російського посла», заступника президента Головної Ніціональної Української Ради п. В., в якім він, розказавши про налагодження із ним германо-фільської агітації серед українських полонених в Австрії у Фрайштадті, просить скористати його досвідом в цій справі і дати йому дозвіл зорганізувати таку ж пропаганду і в Німеччині. — Не встигли ми ще навіть закінчити виділення Українців до першого табору, як до Прусського Військового Міністерства наспів вже від одного такого співробітника, Галичанина п. В. Л., донос на цілий Союз В. У., в якім між іншим тверджено, що я така небезпечно людина, що навіть живу під прибралими прізвищем і, розуміється, лише прикидаюся прихильником Німеччини. Висновок той, що не можна довіряти Союзові В. У., а покликати до ведення справи його, п. В. Л. — І так тяглося з місяця в місяць, з року в рік. До наїцікавіших відомих мені доносів належать: донос Німця д-ра III., який доводив Прусському Військовому Міністерству «незбитими данимп», що я справжній московський шпиг; а з українських — донос соціальдемократа

д-ра Б., який обвинувачував мене в тім, що я веду по таборах «с оціялістичи у» й анархічну агітацію, що, розуміється, не могло входити в інтереси консервативно-монархічного Пруського Військового Міністерства. — Скількох доносів я не бачив — Бог відає. При наїмні з автором одного такого «докладу» д-ром І., який мені тепер сам в цім призивається, зазнаючися я минулої зіми.

Лише дякуючи джентельменському довірю й обоніальній пошані, з якими відносілися до мене перечислені вище приятелі української справи і яким я од цирого серія однолучаував тим же, можна було якось все це неретерпіти і дбати про дальший розвиток праці. Перед цими німецькими патріотами совість моя чиста.

«Злочинні» поповнив я лише перед моїми земляками, яких силоміць втягав в українські табори, користуючи дозволом на це Пруського Військового Міністерства. Відповідальність ця за працю в Німеччині (аж по мій відізд у червні 1917 р.) може бути деталізована так:

1. Організація трьох

українських тaborів: Як і що робилося в таборах, українське громадянство може дізнатися, як з цитованої Раштат, Вецляр і вже праці проф. О. Терлецького «Історія української громади в Райхстаг», так і від наочних Зальцведель. свідків і учасників цієї праці. тих кілька-десяти тисяч полонених, розкиданих тінер по підлії Україні, які в цих таборах дістали, обґрунтуючи або далі розвинули свою національно-політичну державницьку свідомість.

При налагодженні цієї праці важивав я усього свого впливу і авторитету в спспіяльно для ведення її зорганізованих Просвітних Відділах С. В. У., щоби праця велася в самостійницькім безпартійнім дусі. Я ініціативно допомагав організації наїржиородних гуртів по інтересах чи склонностях полонених. В таборах існували і розвивалися співе всі організації, які бувають в життю високо розвиненої громади, від політичних, як партійні соціяль-демократичні гурти, починаючи і кінчаючи на штучових і православних брацтвах; не кажучи вже про наукові, видавничі, мистецькі, технічні, спортивні, співочі, театральні, кооперативні і т. п. товариства. Нашиою працею ми добилися нарешті того, що в кожнім таборі громадська самодіяльність стояла так високо, що коли білоруські делегати на міжнародну швейцарську конференцію недержавних націй в 1916 р. одівідали зальцведельський табор, то вони зі щирістю призналися, що у нас в цім однім (шаймолодіш!) таборі життя йде значно ширше, ніж тодішнє білоруське в їх столиці у Вільні.

2. Доставлення змоги кілька-десяти полоненим під час війни перейти на Україну через фронт при допомозі німецького Генерального Штабу.

Щоби вияснити цей ризикований крок, треба прийняти на увагу дієсні обставини, в яких розвивалася наша справа по цей бік боєвої лінії.

Всі воїни пішли тільки з власної охоти, всі йшли для пропаганди ідеї самостійності України, для розповсюдження відомостей про те, що і як діється в українських таборах полонених.

Щоби вияснити цей ризикований крок, треба прийняти на увагу дієсні обставини, в яких розвивалася наша справа по цей бік боєвої лінії.

Завдання, які поставив собі Союз В. У. за кордоном цілковито забірали тут всі наші сили й час. Придатних для посилки на Україну людей ми не мали. Від Батьківщини були ми цілковито відрізані. З України до нас за весь час війни приїздив двічі лише один чоловік — д. Г. Між тим все, що ми говорили, робили й організовували в таборах — все це мало тимчасовий, переходивий характер, все було лише підготовкою до дійсної творчої праці на місці, на Україні. Це відчуваючи й знали найактивніші елементи з посеред полонених. Крім цілком нормального бажання вирватися з тюрми, якою все-ж липався полон, у найкращих однинці говорила віра новопавернених прозелітів самостійництва, які, в молодечім запалі й захоплені, були переконані, що їх нове знання, їх віра переверне гори національно-політичної темноти на Україні. Вони рвалися туди всіми силами своєї душі, серця і нервів. Багато з них свою вірою і цілюю відданістю сприяні були в артилерії з національно-політичного боку, після іншій старий досвідчений політик, — оскільки тільки їм удавалося було б перебратися на Україну. І Союз В. У. з політичного боку вважав корисним допомогти таким активним свідомим Українцям перебратися з таборового царства фантастичних мрій у грубу й тяжку дійсність воєнних часів на Україні; але для цього бракувало у нас своїх засобів. Для здійснення і цієї несучої української потреби доводилося оглядуватися за поміччю тих, що мали сильні з українськими інтересами.

Не всі ті Німці, які були прихильниками української справи, підходили до неї з такого глибоко-морального політичного погляду, як вже відомі читачеві и. и.: покійний генерал Фрідріх, фон Шверін і д-р Коїн. Були й такі, що брали справу «реальності», старалися довести піменецькому Міністерству Закордонних Справ хибність його позиції в українськім питанні конкретними фактами. Найкращим, найбільш відданим нації справі серед них був сотник фон Люберс, референт спеціально заснованого українського відділу при департаменті по справах полонених Пруського Військового Міністерства, заслуги якого по переведенні організації наших таборів неоцінімі. Але в своїй експансивності він не добавав, чи кранце дуже швидко забував не раз витокувану йому ріжницю в моральній становищі наших полонених і піменецьких салдатів, що до «східного ворога». Він зовсім ціло був переконаний, що «між піменецькими й українськими інтересами є й мусить бути повна єдність» і гадав, що найкращим шляхом до признання самостійницьких вимог Союза В. У. є активний виступ українських полонених в рядах піменецького війська. Я відстоював, що про це може бути мова лише тоді, коли піменецький Уряд одверто оголосить признання наших державних домагань і трактуватиме нас, як своїх союзників, парівні з Турками й Болгарами. Це відстоював і сотник фон Люберс, але вважав, що офіційну признання можна буде швидче добитися, почавши з активних виступів. А що загальна директивна по українському відділові департаменту від покійного ген. Фрідріха була така, що в справі українських полонених інічого не робиться без моого відому і згоди, то це мало наслідком лише численні обговорювання і вияснення справи з усіх боків.

Зі свого-ж боку сотні фон Любберс проявляв величезну ініціативу, силкоючись перетягнути на наш бік всі мірдатні чинники і вчавав як до Міністерства Закордонних Справ, так і до Генерального Штабу, реферуючи там найменші успіхи розвитку національної свідомості наших полонених, в можливість якого там спочатку зовсім не вірили. Наслідком зацікавлення в Генеральному Штабі успіхами праці в наших таборах і була ініціатива перекинути за фронт «українську бацілю». Коли сотні фон Любберс відстояв в Генеральному Штабі мої вимоги, що наші полонені не діставатимуть од Генерального Штабу, не лише шиндрівських, але взагалі піяких німецьких завдань, тоді мені линчалося лише скористати з цеї допомоги «ворога нашого ворога» і я пішов на зустріч бажанням найактивніших наших полонених, які при технічній допомозі німецького Генерального Штабу й по-несли до рідного краю ідею самостійності України.

Чоловіка десять-дванадцять з них зустрічав я вже живими й здоровими на Україні, як свідомих діячів в різких галузях громадського життя. Двоє з них розповіли мені, що воїни, неребувши щасливо московську військову тюрму, куди їх засаджували, зловивши на фронті, добралися до С. Петлюри, тоді вже генерального секретаря Військових справ, розновідомому, як на свівіді, все про розвиток праці в українських таборах і про свій ризикований шлях переходу бойової лінії при допомозі Німців. На їх прозьбу використати їх силу, як сам воїн, С. Петлюра, вважав найкращим, той відповів їм, що йому «самosteniйniki не потрібні». і справді відправив їх з півним, так, що воїни мусили довиніт час тинятися без толку, як безробітні.

Ці живі свідки стверджують, що більшість з них попереджав я особисто про всі небезпеки, які їх чекали в цій спробі перейти через фронт. Я особисто, або голова Просвітного Відділу — коли я не міг бути у відповіднім таборі — всім виразно казав, що їх Союз В. У. не посилає, що воїни йдуть на свою власну відповідальність і все, що робитимуть на Україні — робитимуть теж на власну відповідальність: що їм дозволить їх власна совість і вимагатиме від них їх громадянський обов'язок: що С. В. У. не дав на їх подорожі ні кошівки своїх грошей, бо не має на це піяких фонів, що воїни одержують на подорож по 500 або 1000 московських рублів (це застежало від того, яке я мав повідомлення через сотні фон Любберса) від пімецького Генерального Штабу, але що за ці гроші воїни не обов'язуються нічого робити для Німців і що, коли б Німці вже в дорозі стали пропонувати їм ще які гроші (в одній випадку це й було стверджено) з тим, щоб воїни взяли на себе які-небудь обов'язки, — воїни не сміють цього робити, бо цим кинуті негарну тінь на ціліу працю в таборах і самі спустяться з українських громадських діячів до найнижчих пімецьких шпигів.

Першу групу — три чоловіка — у люті 1916 року супроводив я особисто аж на фронт, щоб перевірити чи справді не будуть Німці збивати наших людей обіцянками при самій вже переправці і щоб взагалі перевірдитися, чи не є такий переход шляхом до вірної смерті; що виглядає на усійність переходу бойової лінії. Перше місце з чисто топографічних його особливостей видалося мені невідповідним, і я про-

це робив устиний доклад, як Німцям, домагаючись від них країної охорони життя відважких наших людей, так і управлям наших громад в таборах. Що Союз В. У. тут грав роль не заохочуючого а стримуючого елементу, це зможуть підтвердити всі, хто приймав активну участь в таборовій роботі, бо наїнергійніші і наїсвідомійші елементи в посеред полонених, як неофіти самостійництва рвалися до праці не за гратами в полоні, а на широкій Україні. Роля голов Просвітиних виділів зводилася до добору найбільш ідеїних з посеред бажаючих, до відмітання авантюристіків, які зверталися і просто до Німців зі своїми пропозиціями ненести агітацію за фронт.

3. За висилку збройного відділу таборових січовиків на Підляшша.

З першим таким відділом у 27 чоловіка виїхав я знов же особисто у січні 1917 року до Ковеля з тою-ж метою: переконатися, чи Німці додержуватимуть своєї обіцянки і не вживатимуть наших людей до шпигунських завдань, а дійсне залишать їх, як військову міліцію на зайнятім Німцями терені українського західного. Відділ цей, вступаючи у фактичну етапову військову німецьку службу під командою українського лоручника п. Ш. зложив в присутності рапітського таборового православного пан-отця 12-го січня 1917 року слідучу присягу:

»Перед Тобою, Україно і весь Український Народе, по стамому козацькому звичаю присягаємо: чесно, вірою й хоробро слухати Тобі, Україно, під цим прапором; під ним по всім силам боронити Тебе, не опускати цього прапора в жадібі слухаю, з ворогами ніколи не входити в змову, лише завсіди завято їх поборювати і взагалі новодитися, як славному січовому товариству годиться: жити і ділати чесно і вмерти з честю. Так поможи нам Боже і весь Український Народе!«

Присяга ця складена під полковим стягом Першого Січового імені Тараса Шевченка полку, під яким цей I полк »сіннегупапників« вступив у Київ за часів Центральної Ради.

За цією зовнішньою історією виступу зі зброяю в руках першого Січового відділу криється різка ідеїна боротьба, яка тяжко відбилася на первах всіх учасників праці в Рацітаті; захопила її байдужі звичайно верстви таборового населея. Вона примусила мене поставити полоненим ультимативну вимогу: або прийняти моє зарядження про усунення від праці в Рацітаті спритного демагога, буковинського народного вчителя, соціаль-демократа О. Б., пізнішого міністра уряду Української Народної Республіки, який одноточно був улюбленицем і Німців, і широких мас полонених, і проводирів їх, — або Союз В. У. зрикається всякого контакту з рацітським табором, і тоді Німці покличуть до проводу п. О. Б.

Справа малається так:

Коли робота в наших таборах стала на шлях певного й гарного розвитку — під новий рік 1916, — коли вже самостійницькі настрої серед полонених так поширилися й погиблися, що в Рацітаті добре стало па ноги спортиво-військове товариство »Січ«, то на цей саме

час припало в Підмеччині обмірковування і підготовка вищим військовим командуванням і Міністерством Закордонних Справ необхідності вдарити головними силами на Росію, щоби, або примусити її до сепаратного миру, або вбити на довший час зі строю. Це підігріло трохи інтерес до української справи. Ік раз в кінці 1915 року настій до Берліну прихильник Союза В. У. з російської України д. Г., з яким я й добився, завдяки рекомендації ген. Фрідріха та заходам певтомного соти. фон Любберса, авдієнції у державного секретаря Закордонних Справ д-ра З., який наважився цим разом обіцяти нам зробити представлення канцлерові Й. Імператорові, щоб довести їм необхідність офіційної заяви німецького Уряду про признання самостійницьких змагань України. Маючи таке офіційльне признання, могли б ми настоювати перед німецьким військовим командуванням на допущенні організації українського «союзного» відділу в німецькій армії, як то робили галицькі Українці і Поляки в Австрії, Чехи в Росії і т. д. Охотників вступити в такий відділ добровольців під прапором Самостійної України було тоді вже чимало в наших таборах. Але західний фронт звязав забагато німецьких сил і проект патиску на Росію улав рапіше, після ми дістали приречене офіційльне оповіщення німецького Уряду в українській справі, а через те виготовлений мною проект його, санкціонований державним секретарем д-ром З., як в архівах німецького Міністерства Закордонних Справ.

Коли щезла можливість дістати офіційльне урядове признання українських самостійницьких змагань, зникла тим самим і моральна підстава для мене особисто і Союзу В. У. в цілому горорити про оружний виступ російських Українців по стороні центральних держав, які так само, як і Росія, не хотіли визнати нашого права на самостійне державне існування. — Не так спокійно й рішучо міг зробити такий льогічний висновок з цього стану річей Німець-патріот сотник фон Любберс, який, як референт української справи в Прусськім Військовім Міністерстві, хотів всіма силами довести, що його праця має не мале значення для його батьківщини, що з неї могла вийти хоч би на початках і невелика але все ж конкретна і так потрібна для Німеччини поміч. Він бачив, що я стою широ за спілку з Підмеччиною і через те нарікав на власний Уряд, який так по дурному відкидав поміч, за якою йому треба було лише по дружньому простягнути руку. Але часто нарікав він і на мене за мою чужу йому »принципіальність та теоретичність« і все старався мені довести, що його шлях, шлях активного українського виступу по стороні Німців — більш реальний ніж мій »принципіальніо-правний«.

В таких безрезультативних для цієї справи суперечках-дискусіях минув час; праця в таборах давала все видінні й краткі успіхи, а соти. фон Любберсові так і не удавалося ніяк зреалізувати її через мою впертість і таку ж незломну байдужість до наших змагань Міністерства Закордонних Справ. І пізньої осені 1916 р. соти. фон Любберс, який зовсім широ називав мене своїм приятелем, втратив терпець, рішив зломити виразний гаказ свого шефа ген. Фрідріха — що в справах українських полонених нічого не робиться без моєго відома і згоди — щоб зробити рішучий реальний крок, який, як він думав,

був однаково в інтересах обох народів, його власного і українського, і поставити мене вже перед довершеним фактом.

Я тоді саме застрав був на кілька тижнів у Вецлярі, де, відсунувши від себе тодінняного голову Просвітного Відділу д-ра І., переводив груповою реформу тaborової організації. Там я довідався про таємне розпорядження Військового Міністерства про те, щоби команданти тaborів при допомозі голов Просвітних Відділів, або і по за ними, через піменських тaborових офіцерів-референтів, які мали дуже багато безиссередніх зносин з полоненими, вибрали по 50 найбільш певних і придатних полонених, які підуть на фронт.

Офіцерів-референтів тaborів Вецляру і Зальцведелью удається мені легко уговорити відмовитися робити добір людей на власну руку для такої висилки, представивши їм небезпеку заворушень в тaborах, які легко могли зруйнувати все те, що досі було досягнене. У Вецлярі, як я вже сказав, провід Просвітного Відділу на той час перебрав я на себе; за Зальцведель був я спокійний. Тому викликав я голову раштатського Просвітного Відділу п. О. Б., щоб порозумітися з ним, до Вецляру, якого я на той час не міг покинути. Під час розмови п. О. Б. погвердив, що він знає цей наказ Військового Міністерства і »своїх 50 чоловіків дастъ«. На мій запит чи знає він куди, на що і на яких умовах підуть ті люди? відповів він мені, що »це його не обходить«, а що »коти інші тaborи не зможуть дати своїх, то він з Раштату дастъ і усіх 150 чоловіків«.

З цієї балаки набрав я перекопання, що п. О. Б. добре розуміє, про що тут ходить, і тому я закінчив нашу розмову самою інформацією; наказу ж не давати людей, який він міг використати проти Союзу В. У. серед тих Шімців, які й так нарікали на марнє витрачання піменських грошей на українські тaborи, я йому вмисле не дав. На день, призначений фон Любберсом для параду у Військовім Міністерстві тaborових офіцерів у справі висилки цих 150 полонених, я удався до Берліну, а за пів години до призначеної часу параду, був уже я в бюро сотн. фон Любберса, який хоч-нехоч, коли стали сходитися по-кликані на параду, запросив і мене прийняти в ній участь. Перед тим одвідав я раштатського референта, сотника Козака (Німця), людину наскрізь порядну — який взявся за українську справу не з кар'єристичних а ідеїніх мотивів — вияснив з ним справу на чистоту і він прирік мені піддержати на конференції все, що я відстоюватиму в цій справі.

На параду прийшов представник Генерального Штабу, який був певен, як це виявилося з добатів, що га цій конференції він має устатити лініє форми, річенці і т. і. перейняття цих 150 чоловік з ресорту Військового Міністерства в роспорядження Генерального Штабу. На мій запит про ціль, для якої мають перейти ці полонені в роспорядження Генерального Штабу, він лініє відповів, що такі »розаготовлені люди« можуть бути дуже цінними для піменської армії, а що я можу бути зовсім спокійним: з ними поводитимуся дуже добре.

В дебатах представив я дуже несимістично наслідки такого таємного і насильного виділення з компанії тaborу по 50 чоловік для цілого розвитку україно-піменських взаємин і спеціально для розвитку

праці в таборах; зменишив як тільки міг вартість їх для Генерального Штабу; запевнив, що так вищелені полонені знайдуть спосіб дати знати про свою долю своїм приятелям по таборах і можуть викликати цим розрухи, що не лежить ні в українських, ні в німецьких інтересах. Заирононував я, що ми зможемо виставити невеличкий пробний відділ, не криючись з цим перед нашими таборовими полоненими - громадянами, а за їх згодою, як що будуть виконані Німцями таки умови:

1. Коли Генеральний Штаб діб'ється (не від Уряду, що беззападіло), а бодай від німецького Головного Командування офіційального повідомлення про признання наших самостійницьких змагань і охорону інтересів українського населення на окупованіх центральними державами українських землях;

2. Що відділ цей піде під командою свого українського старшини;

3. Що відділ цей, користаючи всіма правами німецької армії нестиме лише етапну службу в українськім запіллю німецької армії;

4. Що відділ цей не вживатиметься ні до якої шингівської служби і, що нарешті,

5. Я особисто супроводитиму цей відділ перші часи при його праці на місці його побуту, поки там все не налагодиться.

Представник Генерального Штабу пристав на це лише з великою похотою, після дуже затяжних дебатів, в яких мене підтримували таборові офіцери-референти. Я негайно поїхав до Раширату і усунув на превелике двічі і жаль і Німців, і полонених и. О. Б. від праці, перебравши тимчасово ведення справ у свої руки. П. О. Б. мені скромно заявив, що він, розуміється, пічого не має проти усунення його від праці, але «не знає, що скажуть на це Німці їх полонені». Коли ж Німці «пічого не сказали» самі, тоді удався п. О. Б. до ген. Фрідріха з жалобою на мене, яку той переслав мені. Серед же полонених прихильники и. О. Б. підняли на мену агітацію і я змушеній був поставити справу руба: або Союз В. У., або и. О. Б. . . .

Там же в Рашираті дістав я через сотн. фон Любберса повідомлення Генерального Штабу про остаточне прийняття всіх виставлених мною на параді в Берліні вимог за винятком 1-го пункту, на який знов наложило своє вето Міністерство Закордонних Справ.

Справу ж висилки пробного збройного відділу зреферував я на сильній засіданні Генеральної і Січової Старшини. Ці виборні інституції табору, самі обміркували як риск, який ми всі спільно приймаємо цим кроком на себе, так і ті плюси для розвитку української справи, які давала нам ця можливість вислати наш відділ «німецької армії» для пісенної станиці служби на рідній землі, де трасували Поляки. Всі ми були однієї думки, що цей практичний крок мусимо зробити в інтересах розвитку, поширення і зміцнення нашого права на самостійне державне існування.

Дійсно, діяльність цього відділу цілковито оправдала наші надії, і пізніше вже без мене, полонені збільшили цей відділ до 50 душ, здається. Потім виїхало туди вже без зброї ще коло 200 душ куль-

турних діячів з таборів. Діяльність їх на Підляшші виявилася хоч би тим, що вони там заснували ще одну газету »Рідне Слово«, та заснували її повз уколо 120 українських шкіл — перших національних шкіл на Підляшші.

4. За »prusькі марки«. Союз В. У. поставив свою метою використати в українських інтересах утилерену війною міждержавну конфедерацію. За грошей, які він міг зібрати серед своїх членів і прихильників його ідеї не зміг би він зробити навіть того, що могли зробити за гропі своїх членів чеські або польські емігранти, серед яких було значно більше гроповитих людей. А про те і польська еміграція через Імовіського і чеська через теперішнього президента чехо-словацької республіки проф. Масарика, коли взялися за серйозну організацію своїх сил, мусіли звернутися за гроповою допомогою до »ворога свого ворога« — антанті. І безконечною думати, що антанті помагала Чехам, Полякам, Венізельосівській Греції, Денікіну, Врангелю і т. д., і т. д. в інтересах Чехії, Польщі, Греції, Росії . . . з ідеалістичних а не вульгарно-матеріалістичних власних інтересів. Продиктовані антантію »справедливі й історичні граници« цих держав, як для кожного об'єктивного глядача ясно, мають на оці зовсім не інтереси цих васалів антанті, а єдине й виключне даліше ослаблення й на будуче ворога антанті — Німеччини..

Україна по своїму географічно-політичному становищу під час війни належала до антиантантської групи і мусіла шукати — коли хотіла це робити такоже чесно і мужньо, як Чехи і Поляки — політичної й гропової допомоги у центральних держав. Союз В. У. це й зробив. Не його вина, що підмога центральних держав українській справі була такою мізерною в порівнанні з антиантантською допомогою Чехам і Полякам. Цілюю свою вагою вина за це надає на коротко-зорість німецької дипломатії. Союз В. У. виновнів лише свій обов'язок супроти власного народу, коли, піднявши повстанчий самостійницький прапор, добивався і використовував для розпочатої ним боротьби матеріальні засоби противників губителя нашого національного розвитку.

Само собою зрозуміло, що за цю свою діяльність Союз В. У. не мав чого сподіватися симпатії від Москалів і всіх єдиночеділимців. Для них були ми »зрадниками батьківщини«. Вони, що правда, з радістю вітали у себе Чехів, таких-же »зрадників« своєї австрійської батьківщини, як ми російської, і допомагали їм всім чим могли. Але в цім не було жадного протиріччя при тій готентотовській моралі, яку викрила війна у всіх народів цивілізованого світу. Союзові Визволення України слали найгрізніші прокляття, як запроданцям і зрадникам ті самі люди, уста яких тільки про сердечно вітали »геройські чеські легіони« в рядах російської армії.

Зрозуміло й те, що наші національно неосвідомлені люди вірили всім брехням, які роспускали про нас вороги нашої державності.

Дивним патомісць було лише те відношення, яке виявили до Союзу В. У. »свідомі Українці«. Ні у Поляків, ні у Чехів не могли

бути й не було того одхрещування від своїх людей не лише »страха ради іудеївська« а й за совість. У новаокаючої себе нації не могло бути тієї безкритичної віри всім ворожим наклепам на Союз В. У., тої рабської байдужності й блознірства до підпятої Союзом В. У. справи самостійності України, які кидаються в очі у »іпровідників« нашого національного руху на Україні.

»В огні« війни »розбудив ворог Україну, окрадену« з національних ідеалів і нарешті почуття власної національної гідності. Але найбільшою нашою трагедією було те, що стали на чолі сліногого народу поводирі, які самі були, або байдужі, або ворожі до ідеї нашої державності і які тому привели нас до теперішньої руїни.

Союз В. У. ясно бачив мету свою: — »в своїй хаті, своя й правда, і сила, і воля!« Для будови цієї »своєї хати« не побоявся він позичити і »пруських марок«, які він був інвест, господарем домовитий, український народ, поверне як державний борт, коли улаштується на добре у власній хаті. Союз В. У. робив в цім винахідку точнісінько те саме, що мусіли робити всі інші недержавні народи. Адже-ж Чехи й Поляки будували »своєї хати«, також на позиченій гропі. Чехи й частина Поляків на австрійські »франки, стерлінги й долари«, а друга частина Поляків на »прусські марки« та австрійські корони збудували свої легіони, з яких новстала сучасна польська армія й верховний провід польської Річи Посполитої.

Берлінська централь С. В. У. діставала, як читач вже знає, гроші на ведення праці в українських таборах від Міністерства Закордонних Справ через »Посерединську організацію Франкфурт-Одер«.

Маючи вже досвід з віденської практики, як легко круг грошових справ ростуть всякі інтриги, я сам став всі обрахунки разом з виправдовуючими документами щомісячно передавати на схованку »Посерединській організації«, додаючи при тім мотивоване звідомлення, як про видаткування грошей так і про розвиток праці в таборах. Уважав я це вказаним робити зверх мотивів довірря і вдячності за поміч Союзові В. У. ще і з тої причини, що не я, як представник Союзу В. У. в Німеччині, а ця »Посерединська організація« несла всю відповідальність перед німецьким Урядом за те, що Союз В. У. робив в українських таборах Німеччини. Це ще більш скріпило обонітьне довірря, і численні доноси, які йшли на мене до німецьких влад, могла завжди розбити на підставі фактичних матерялів ця чисто німецька організація, на чолі якої стояли люди, яким жаден донощик не зважився б нічого закинути.

Тому і зараз не маю я тут в чім виправдуватися що до самого порядкування »прусськими марками«. Коли б я щось зробив не так, Німці мали змогу побачити зі звідомлення, або на виправдовуючих документах. — Для того-ж, щоби читачеві стала ясною грошова господарка централі С. В. У., віднисую я тут крім загальних місячних і річних сум ще видатки кожного 5-го місяця, щоб не перетомлювати уваги читача цифровим материялом з касової книги, починаючи з липня 1915 р.

Рік 1915.

Прибутки.

Видатки.

Квітень — Май.

Марки		Марки
23.IV	Подорожні видатки п. п Бензі, Початка й Райлляна . . .	500—
17.V	Чинш за бюро	75—
25.V	Просвітному Видлові в Ращаті	700---
31.V	Подорожні видатки Іваницькому й Бахталовському:	
	Австр. Кор. 300—,	200—
31.V	Подорожні видатки Скорописоні:	
	Австр. Кор. 129—,	395—
	Разом Австр. Кор. 429 —,	1.870 —

Червень.

7.VI	Від Посередницької Організації Франкфурт-Одер . . .	1 000—	За місяць червень
11.VI	Від Поср. Орг. Ф.-О. . . .	5.000.—	разом Австр. Кор. 115—, 2.121·80

Липень.

31.VII	Від Посередницької Організації Франкфурт-Одер . . .	10.000—	1. VII Удержання канцел. урядов- ців	240—
			6. VII Рацтатськ. Просв. Видлові	700—
			6. VII Морозові й Мітепському .	300—
			20. VII Канцелярські видатки . . .	151·65
			21. VII Апарат для світлинних обра- зів для Рацтату	649·50
			22. VII Машина до пис. Штевера	200—
			31. VII Рацтат. Просв. Видлові . .	800—
			31. VII Подорожні видатки Скоро- писа . . . Кор. 127—,	682·10
			31. VII Дрібні канцелярські видатки	88—
			Разом . . Кор. 127—,	3.811·25

Серпень, вересень, жовтень і листопад.

30.VIII	Від Посередн. Орг. Фр.-О. . .	14.000—	Видатки на 31. VIII	11.737—
24.IX	" " " " "	10.000—	" 30. IX	12.844—
30.X	" " " " "	19.000—	" 31. X . Кор. 1.410—, " 30. XI .	13.860·50

Грудень.

21.XII	Від Посередницької Організації Франкфурт-Одер . . .	24.000—	1. XII Пні Гавпт за XI	80—
			3. XII Струмент для оправи книжок до Зальцведельського табору	88—
			3. XII Аванс „Касі канцелярії“ .	200—
			3. XII Світляні образки для Вец- лярського табору	52·25
			4. XII Телеграми	7·45
			4. XII Чигарки для полонених в Зальцведелі	12—
			4. XII Десяти учителям в Зальц- веделі	300—
			4. XII Телеграма	4·20

Марки	Марки
5. XII Тютюн для полонених . . .	8.80
5. XII Позичка полонен. Ч. . . .	50—
6. XII Телеграми з телефон. і авто в Каселі	36—
7. XII " у Вецларі	6:50
10. XII " в Раціаті	7:70
10. XII Книжки для Раціат. табору .	86:40
12. до 22. XII Телеграми в подорожі: у Відні та Будапешті	26—
15. XII Угорське Народне Мистецтво (Українська частинка)	22:60
16. XII Фотографічне приладдя для Вецларського табору	124:50
21. XII Лисецькому	10—
21. XII Рахунок з 18 XI	1—
22. XII Просвітним виділам в Зальц- веделі, Раціаті та Вецларі .	2.250—
22 XII Уладження друкарень в Раці- аті й Вецларі	2.961:68
22. XII Миш'ника до писання для Зальцведельського табору .	342:50
22. XII Лисецькому	700—
23. XII Народні вироби	43:50
24. XII Картки війни для таборів .	4—
24. XII Взірцеві глиняні укр. вироби для трох т борів	119—
28. XII Опрана книжок	22:50
29. XII Раціатському Просвіти. Ви- длові	6.000—
29. XII Вецларському	3.000—
29 XII Зальцведельському	1.000—
29. XII З телеграми	7:90
29. XII Уладження друкарень в Раці- аті й Зальцведелі	151:15
30. XII Додатки Карпінському, Без- палкові й Катеринюкові .	326—
31. XII Борг Пруському Міністер- ству Війни	86:95
31. XII Онаковка хемікалій	2—
31. XII Укр. книжки з Черновець .	17—
31. XII Дорожні видатки й представ- ництво Скорописові	1.000—
31. XII Чинш за бюро	300—
31. XII Платня й різдвян. додаток п-ні Гавлт	105—
31. XII Вецларському Зальцведель- ському Просв. виділам	1.500—
31. XII Приладдя до друкарень в Раціаті й Вецларі	3.655—
Разом	24.717:48

Разом отже на протязі 1915 р. до каси Централі С. В. У. від «Посередницької організації Франкфурт-Одер» поступило 83.180.— марок і звидатковано було марок 81.671,93 + (австр. корон 2.384, по тодішньому курсу =) 1.749,22 кор.; себто разом марок 83.421,15.

З виписаних тут видатків за місяці травень, липень і грудень видно початок і розвиток праці в 1915 році. За цей час застосовані були

вже всі три українські тaborи в Пімеччині в такій послідовності: в травні — Раштат, у вересні — Вецляр і в листопаді — Зальцведель.

Під 3. XII. — закупину приладів для оправи книжок для наймолодшого зальцведельського табору і світлинних образків для Вецляру. Такі світлини виготовляються на моє замовлення в Берліні, як для наукових викладів з ліхтарем по тaborах, так особливо з українознавства. Для таких викладів збиралося які тільки можна було роздобути матеріали за кордоном; так напр., під 15. XII. закуплений той том »Угорського народнього мистецтва«, в який увійшли мистецькі вироби підкарпатських Українців. Куповано і управжні народні українські вироби; як це бачимо під 23. XII і 24. XII, які служили взірцями для праці полонених. Були це репетки з Берлінської виставки »російських народньо-мистецьких виробів«. Все це мало на меті дати змогу нашим людям в таборі виявити своє уміння в творчій праці, заохочити й навчити їх виготовляти якнайкраще питоме своє, навчати робити все власними руками. Не обмежувалося це на самих просвітниць сиравад. Не лише училися полонені показувати готові прислані образки і т. д. Під 16. XII бачимо закупину фотографічних приладів для Вецляру. В кожній табор був закуплений фотографічний апарат, яким орудували самі полонені, самі вчилися виготовляти світляні образки до власних викладів. — 22. XII, 29. XII й 31. XII рахунки по власністю в кожній таборі власної друкарні з тим, щоби охочі не лише на-віч бачили як все тут робиться, а щоб могли й самі практично пройти все, що потрібно знати при друкуванні газети чи книжки від складача, механіка при машині й електричним двигуні, метраниажа, коректора аж до редактора невеличкого провінціонального листка — яких так бракувє на широкій Україні — включно. Налітнурі були теж при кожній бібліотеці у всіх тaborах. Майстерні по виробництву з дерева, павіт вишивання. В Рауштаті (див. книжку Терлецького) і в Вецлярі побудовані були печі для випалювання керамічних наших виробів, і ті гончарі полонені, які попали в полон з самою примітивною домашньою підготовкою, засвоївші вищі технічні способи заходу, причаровували красою стилізованих українських виробів, як своїх так і чужинців.

Під 29. XII ми бачимо, що Рауштатський Просвітній Виділ дістав 6000 мар., Вецлярський 3000, а Зальцведельський лише 1000 на свої видатки; обом останнім разом досільється 31. XII ще 1500 марок. Цей нерівномірний поділ грошей пояснюється тим, що раніше заснований Рауштатський табор розвинув вже широко свою діяльність, яка вимагала зверх чисто вищінніх видатків і більшого числа фахових учителівських українських сил, яких централія С. В. У. запропонувала здебільшого з посеред галицьких Українців і означувала так, щоби воїни, живучи поблизу табору в місті — часто з родинами — могли віддавати весь свій час тaborовій праці.

Обрахунки кожного Просвітного Виділу присилалися теж місячино до централі С. В. У. окремо і передавалися вже як частина повного зіставлення до »Посередницької організації Франкфурт-Одер«.

зо всіма виправдуючими документами, перевіреними вже мною. Тому фігурують вони тут лише в круглих цифрах.

Під 31. XII маємо »на репрезентаційні й дорожні відатки Скоропісові — 1000 марок«. Таку суму став я винесувати з каси централі С. В. У. з серпня 1915 р., не беручи піякої іншої оплати за свою працю. Чи була це надмірно висока сума може читач судити по тім, що лише дійсні розіздні відатки, оправдані рахунками, виносили в липні (див. під 31. XII) корон австр. 127 + марок 652.10. При службових поїздках членів Просвітних Відділів настоював я на тім, щоби німецькі військові органи виставляли ім квитки на безплатний проїзд на рівні з німецькими старшинами; це зберігало чимало гроша, і привчало німецьких командантів тaborів шанувати наших снівробітників, бо цього права добився я й одстоював його в Прусськім Військовім Міністерстві кожен раз, коли який-небудь командант пробував виставити членові Просвітного Відділу квиток III класи, як простому солдатові. Навпаки, щоби не користати жадною ласкою тaborових командантів не брав я від них службових квитків: так само рідко користав такими квитками і з Військового Міністерства; робив це лише в екстремних випадках, коли військовий квиток давав вже дуже значні і важні для мене, чужинця й цивіля полегкості. Само собою зрозуміло, напр., що поїздка на фронт могла здійснитися лише при такім квитку і спеціальних парах Прусського Військового Міністерства.

Як-раз в грудні 1915 року умудрився я зробити такий маршрут: Берлін — Зальцведельський табор — Вецтіар — Рацштат — Берлін — Віденський — Будапешт — Віденський — Фрайштадт — Берлін; так що я, підрахувавши, сконстатував, що я на протязі того місяця спав в 15 різних ліжках. При цім треба прийняти на увагу, що все це халося з засідання — частіше цілого ряду засідань — на нові наради. Для проводу Централі Союзу В. У. в Берліні мав я тоді лише дві канцелярські сили, які по українському пічого не розуміли і значить могли виконувати лише такі мої зарядження, які торкалися зносин з Німцями. Все-ж українське листування лежало аж до приїзду п. В. К. в січні 1916 р. на моїх лічехах. Як раз на цю поїздку припадають памятні членам Рацштадтського Просвітного Відділу засідання, на яких я ледве вияснив їм абсурдність вимоги голови Просвітного Відділу п. О. Б., якою він хотів добитися від мене усунення через Прусське Військове Міністерство від праці в таборі ідеїного прихильника нашого національного відродження офіцера-референта сотн. Козака, якого п. О. Б. на підставі зовсім необґрутованих підозріньих обвинувачував у всіх смертних гріхах. Ці засідання обійтися дорого для моїх інервів, як і для всіх інших учасників: А я мусів посіпрати, заїхавши до Берліну, щоб переглянути і затвердити на потрібніше в бюрі, до Відня на засідання президії С. В. У. і Головної Національної Ради, звідки подалися від С. В. У. п. М. і я, а від Г. Н. У. Ради голова її д-р К. Л. і д-р Ц. до Будапешту на авдієнцію, уділену нам покійним графом Тісою (толі угорський прем'єр). Зрозуміло, що при такій вимотуючій нерві і жилі роботі можна було якось працювати, не зважаючи на перемучення, лише »викидаючи гріп« на спальні вагони, які тоді курсували ще нравильно. І тяглося це так з місяця в місяць, з року в рік, аж до моого відізду з Пімеччини в червні 1917 року.

Рік 1916.

Прибутки.

Видатки.

Січень, лютий, березень, квітень.

	Марки		Марки
31. I Від Посередницької Організації Франкфурт-Одер	30.000—	Видатки за місяць по 31 I	23.734·48
II Від Ноєрнг. Орг. Ф.-О.	30.000—	" " " " 29. II	31.688·87
II Повернення боргу п. Кр.	191—	" " " " 31. III	27.401·97
III " " " " полов. Ч.	50—	" " " " 30. IV	28.929·49
III Від Ноєрнг. орг. Ф.-О.	30.000—		
III %/% банку за 1915 рік	24·20		
IV Від Ноєрнг. орг. Ф.-О.	25.000—		

Травень.

Від Посередницької Організації Франкфурт Одер	30.000—	3. V Д-р. М Гольдшмідові в Берліні	20—
		3. V Пересилата Deutsche Wissenschaftler Ztg	12·91
		4. V Страхування канцеляр. персоналу	10·69
		8. V Вертарамоні за обрамлення образів	17·50
		10. V Д-р. Смаль-Стоцькому за закупл. гравюри	23—
		10. V Д-р Смаль-Стоцькому виплата на рахунок республіканського Просвітного Віділу .	350—
		11. V І. Шпетові за книжки й папки	10·50
		12. V П Криманському подорожні видатки	200—
		16. V Шозінському, Берлін, за діяльністю	146—
		17. V Оплата телефону	3·90
		18. V Видавництву Іспенена	7·20
		19. V Курціусові - Берлін за брошюру Левицького	10—
		20. V Видавництву Леманс-Мюнхен	18—
		22. V Парашукові-Раштадт за закуплене ним «Австрійське Народне мистецтво» і прилади	91·60
		22. V Курціусові-Берлін за «Україну» Левицького	50—
		23. V Вид-бу Кроля за брошюру Цегельського	12·50
		26. V Фрістерові і Росманові за картини	24—
		26. V Завдаток ц.к. державній друкарні у Відні за «Буковинські иниявки»	200—
		29. V Вертарамоні за обрамлення .	12·75
		30. V Прф. С. Смаль-Стоцькому у Зальцведелі	450—
		31. V Просвітн. Видлові СВУ в Зальцведелі	6 500—
		31. V " " " у Венцлірі	5.680—
		31. V " " " в Раштаті	7.000—
		31. V Банковий начет	1·60

Марки	Марки
31. V Книгарні Т-ва ім. Шевченка у Львові Австр Кор. 1.024·59	
31. V Союзові Б.У. у Відні за «Вістник» С.В.У. Австр. Кор. 1.029—	1.428·15
31. V Банковий начет	3·55
31. V За приборку бюро в травні	10·—
31. V II-ні Пауль за май	130·—
31. V Козловському за май	550·—
31. V Подорожні й репрезентаційні Скоропісові	1.000·—
31. V Дрібні кницелярські видатки	91·35
	Разом 24.065·23

Червень, липень, серпень і вересень.

VI Від Посередницької Організації Франкфурт-Одер	25.000·—	Видано за місяць по 30. VI	30.338·41
VII Від Посердн. Орг. Ф.-О.	25.000·—	" " " 31. VII	26.494·08
VIII " " " " "	35.000·—	" " " 31. VIII	34.177·31
IX " " " " "	25.000·—	" " " 30. IX	26.570·90

Щоби не обтяжати уваги читача безкомпенсійними рядами дрібних цифр, починаючи з жовтня 1916 р. і в «5-их місяцях» відписуватиму без скорочень лише видатки від 300 марок вгору, та загальну місячну суму.

Прибутки.	Жовтень 1916 р.	Видатки	
Марки	Марки	Марки	
Від Посередницької Організації Франкфурт-Одер	25.000·—	2. X В. Ереке чинш за бюро	300·—
		31. X Репрезентаційні й дорожні Скоропісові	1.000·—
		31. X Козловському	550·—
		31. X Вільдерс і Ко., Варшава	313·20
		31. X Просв. Видлі С.В.У. у Вецлірі 5.300·—	
		31. X " в Ращаті 5.400·—	
		31. X " в Зальцведелі 6.300·—	
		31. X Книгарні Т-ва ім. Шевченка у Львові	620·75
		31. X Союзові Б.У. у Відні за часописи	2.071·50
		31. X Видатки менче 300 Мк	1.335·44
		Разом 23.190·89	

Листопад і грудень 1916, та січень і лютий 1917 р.

XI 1916 Від Посередницької Організації Франкфурт-Одер	30.000·—	Видатки за місяць по 30. XI 1916 р. 26.801·90
XII 1916 Від Посердн. Орг. Ф.-О.	25.000·—	" " " 31. XII 1916 р. 31.370·08
I 1917 " " " " "	25.000·—	" " " 31. I 1917 р. 24.839·51
II 1917 " " " " "	25.000·—	" " " 28. II 1917 р. 25.332·55
II 1917 Повернення боргу п. Б.	71·50	

Березень 1917 р.

23. III Оплата книжок проданих у Вецлірі	37·—	24. III Ліквідаційні й подорожні гроши Гуцайліві-Раштат	650·—
28. III Від Посередницької Організації Франкфурт-Одер	25.000·—	31. III П Чикаленкові за квітень	350·—
		31. III Кюбасрові і Нітгамсерові за шрифт	567·95

Марки	Марки
31. III Оплата проданих у Зальцведелі книжок	100' .
31. III Librairie Ukrainienne, Lausanne . . . Frs. 994—	1,248·94
31. III В. Козловському за березень	550—
31. III Репрезентаційній дорожній скорописові	1.000—
31. III Інші	4.300—
31. III " " в Зальцведелі	5.400—
31. III " " у Венциарі	5.300—
31. III Союзові В. У. у Відні за літературу	5.000—
31. III В. Дорошенкові у Львові	330—
31. III Видатки менче 300 Мк.	1.180·24
	Разом
	25.807·13

Рік 1917.

Прибутки.

Видатки.

Квітень, травень, червень і липень.

Марки	Марки
30. IV Від Посередницької Організації Франкфурт-Одер	25.000—
18. V Борг понесений лікарем полонен. п. Шинченком	59—
31. V Від Посердн. Орг. Ф.-О.	25.000—
14. VI " " " "	3.000—
29. VI " " " "	28.000—
31. VII " " " "	28.000—
	Видано за місяць по 30 IV
	24.164·11
	" " " " 31. V
	23.109·65
	" " " " 30. VI
	27.323·84
	" " " " 31. VII
	32.703·64

Серпень.

31. VIII Від Посередницької Організації Франкфурт-Одер	20. VIII Скорописові по рахунку за українські часописи замовлені зі Стокгольму
	754·78
	29. VIII >Русскому Вестнику
	1.300—
	31. VIII В. Козловському
	550—
	31. VIII М. Шаповалові до Білої (Підляшини)
	3.000—
	31. VIII Репрезентаційній дорожній скорописові
	1.000—
	31. VIII Інші
	4.820—
	31. VIII " " у Венциарі
	5.650—
	31. VIII " " в Зальцведелі
	5.350—
	31. VIII Союзові В. У. у Відні за літературу
	5.903·07
	31. VIII Видатки менче 300 Мк.
	1.639·92
	Разом
	29.967·75

Вересень, жовтень і листопад.

9 IX Від Посердн. Орг. Ф.-О	Видано за місяць вересень
22 IX Зальцведель за продані книжки	276·54
22. IX За ненікорист. квиток повернено	6·07
30. X Від Посердн. Орг. Ф.-О.	28.000—
30. X Дрібні вплати	158·30
30. XI Від Посердн. Орг. Ф.-О.	28.000—
	" " " жовтень
	32.058·24
	" " " листопад

Г р у д е н ь .

Марки	Марки
29. XII Веселар за продані книжки 103:95	18. XII Оренштайнові-Берлін . . 1.336:20
29. XII Залыцведель 32:35	31. XII В Козлонському за грудень 550:—
31. XII Від Пісардн. Орг. Ф.-О . . 28.000:—	31. XII М. Шаповалові у Білій на Підлянщину 8.000:—
31. XII Звернено гешту з оплати лашпорта від 3. III 1917 . . 4:50	31. XII Репрезентаційні та подо- рожні Скорописові 1.000:—
	31. XII Скорописоні по 2-х рахун- ках за закуплені в Сток- гольмі книжки й часописі 936:83
	31. XII Союзові В. У. у Відні . . 1.006:50
	31. XII Генеральні Раді в Ращтаті . . 4.170:—
	31. XII " " у Веселарі . . 5.750:—
	31. XII " " в Залыцеделі 5.550:—
	31. XII Видатки менче 300 Мк . . 1.495:77
	Разом 24.795:30
	Готівкою в касі на 1. I 1918 р . . 2.990:31
	Разом за 1915, 1916 і 1917 рокі . . . 743.294:56

В середньому отже витрачала Централя С. В. У. на ведення національно-просвітніої праці в трьох таборах 25.000 марок місячно. В цих трьох таборах сконцентровано було, рахуючи принадлежні до них робітничі команди, біля 50.000 полонених. Коли би гроши ці поділили серед цих полонених, то на кожного припало б пів марки місячно.

З цього ясно, що гроші, які поступали в розпорядження Централі С. В. У., треба було розділювати дуже щадно й пляниво, щоби можна було успішно повести працю. Згори було ясно, що всякі спроби занебігти цими грішми бідуванню полонених — безнадійні. І я часто, стиснувши серце, проходив мимо страшної нужди, бо зінав, що я тут цілковито безсилий: цими грошима нужди не зменшу — та й не на те вони призначені бути, — а не менш необхідну культурну поміч припиню. Тому уживав я всяких засобів, щоби добитися поглишення долі полонених заряженнем Військового Міністерства, зедиуванням командантів, налагодженням контролі і участі організацій полонених в порядкуванню тогородними запасами продуктів, постачанні добрих заробітків полоненим при хліборобській праці у вигідних майстернях, а не в шахтах і т. і.

В оплаті самої культурно-просвітніої праці було два основних принципи:

1. Притягнення з боку таких кваліфікованих культурних сил, яких не було серед полонених, праця яких повинна була бути оплачена так, щоби вони не змушені були шукати іншого заробітку. На оплату праці цих здебільшого учительських сил, переважно австрійських Українців і більша частина грошей. Неколи одержували 350 мар., жопаті 450. голови Просв. Виділів 550, місячно. З огляду на те, що табори були при невеликих містах, платні цієї, як правило, вистачало.

2. Культурно-просвітніа праця полонених оплачувалася т р о п к и країце від фізичної праці їх, коли їх Шімці висилали на роботу. Там полонений діставав 30—50 інфенігів і харч, часто такий самий

лихий, як і в таборі. Для тих, що цілковито присвячували себе культурній праці, часом удавалося виеднати від командачтури поліпшений харч, більшу порцію хліба, і, в залежності від країного харчу, країних умов приміщення і кваліфікованості робітника, дістававши вони місячну піддержку через Просвітний Видділ С. В. У. від 10 до 30 марок (як то ми бачимо під 4. XII. 1915 в обрахунках Централі С. В. У.: »десяти учителям у Зальцведелі 300 мар.«), до 50, а у виняткових випадках 100 і навіть новна місячна платаця цивільних учительських сил.

Ця низька оплата добровільної праці була докончиюю її з моральними мотивів. Треба було можливо менше давати підстав українофобським елементам, закидати »платність« поборникам самостійності, а разом з тим не робити доброю оплатою дуже привабливою »посаду« українського працьовника, щоби не привабити забагато морально продажного сміття. І з початку праці, коли небезпека обявилася співробітником «німецьких агентів» була дуже гостра, а особиста матеріальна користь дуже існуєща, нам і удалося притягти до руху ідейних людей, які становили в ряди неофітів української державності часто після дуже важких душевних трагедій та ломки.

Пізніше, коли весь провід праці перейшов вже в руки виборної таборової влади самих полонених, коли самі вони укладали бюджети в рамках тих конітів, які могла постачити їм Централі С. В. У., оплата ця піднялася; але її ціни за той час зростли вже в Німеччині.

Тільки після цих пояснень стане зрозумілим наведений в »Історії української громади в Рацітаті« и. О. Терлецького бюджет ухвалений Генеральною Старшиною на м. лютий 1917 р.:

Національна Секція	50	марки
Ур. Православне Братство . . .	50	"
Секретаріят	100	"
Просвітна Секція	250	"
Січ	170	"
Видавничча Спілка	100	"
Маліярнія	40	"
Інші видатки	200	"
<hr/>		
Разом . . .	960	марок.

А між тим Централі С. В. У. в лютому 1917 р. вислатала до Рацітату 5000 марок. Значить 4040 марок пішло на удержання цивільних учительських сил і тих з полонених, які одержували платню, як членів управи громади. — Величезні видатки на доставку часописів і книжок, як і на папір, на якому друкувалися таборові газети, робила Централі С. В. У. сама безпосереднє, хоч завжди радо допомагала всякий торговельній ініціативі таборових громад, коли ті самі хотіли щось закупити для себе.

Щоби дати хоч якє таке поняття читачеві про культурний рух в таборах і вкладену туди Союзом В. У. і самими полоненими працю, наведу тут з книжки О. Терлецького (стор. 341) таку цитату:

»Від 12 травня 1915 року до 15 березня 1917 року відбулося вкладів коло 1200, не рахуючи тут тих, що провадилися по бараках в скромніших формах, а яких число було би певно так само велике. Крім

цього було, очевидно, багато лекцій в народній школі, які теж не враховані в статистику.

Засідання по різких організаціях відбулося за цілий час коло 1100.

Книжок позичено в цім часі 45.269.

Часописів (»Розвідник«, »Вільне Слово«, »Просвітницький Листок«, »Розвага«, »Українське Слово«, »Вістник С. В. У.«) виставлено 172.280.

Відбулося 2800 відвідин робітничих комайд.¹

Революція в Росії. З вибухом революції в Росії Президія С. В. У. змінила своє відношення до центральних держав і Росії, оголосивши резолюцію свою, що Союз В. У. займає від тепер нейтральні становище в боротьбі центральних держав з Росією, покладаючи надію на те, що революційна Росія не держатиме далі в кайданах неволі Україну. Допомоги нашим полоненим в тaborах Союз В. У. не припиняв.

Мій виїзд з Німеччини в червні 1917 р. мав політичну мету — мав я заступати самостійницьку долю полонених в єдиній революційній Росії й на Україні згідно з наказом їх, підписаним власноручно більш 18.000 полоненими.

Я думав, що склавши звідомлення перед Центральною Радою, добуся негайної санкції ініціаторів Союзу В. У. в тaborах і висилки на мое місце спеціальних делегатів Центральної Ради для дальнішого ведення праці і — саме головне для полонених — матеріальної допомоги їм.

Як відбулася моя поїздка і в які стосунки попав я до Центральної Ради і її Уряду — розскажу в другій частині цих спогадів. Зараз же, щоб закінчити грошову сирову заскочу вперед.

До Києва попав я в кінці 1918 р. під бойнико-циклическими бомбардуваннями, коли Центральна Рада саме покидала столицю. Уряд виставив мені мандат »делегата« на мирову конференцію в Берестю, за день чи два до підписання мирового договору, а з Житомира, коли вже Німці настунали на Київ, призначив мене той-же Уряд Голубовича краєвим комісаром Холмщини й Шідлянщина. Занятій організацією суррогату адміністрації в окупованих Німцями землях, я лише зрідка наїздив до Києва і встиг добитися присилки звідомлень і грошових документів Централі С. В. У. до Києва, на руки посла Німецької Імперії барона Мумма лише за часів Гетьмана. З огляду на те, що спочатку тодішній прем'єр Лизогуб був поставився неприхильно до моєї прохання внести на обміркування Ради Міністрів борг Централі С. В. У.; потім посол Мумм залишив теж ворожу позицію і став жадати вияснень з Берлінським, — а я, заплатив вже як краєвий староста в Берестю, не припиняв особисто в час, діло затягнулося до вибуху революції в Німеччині і до руїни нашої Держави.

В тім, що я не припиняв розгляду і оформлення цієї справи на Україні, коли у нас була Держава і законний Уряд, я вважаю себе дійсне тяжко винним. Оцім звідомленням бажаю виправити мій погріх.

Справа ліквідації С. В. У. Ліквідації справ Централі С. В. У. в Німеччині, дорученої мені Президією Союзу В. У. не підіймуся я перевести доти, доки ми знов не станемо Державою, не матимемо свого Уряду, який мені, чи кому іншому не доручить цього зробити. Річ у тім, що секретар Централі С. В. У., п. В. К., людина чесна і, як секретар, ідеальна, завдяки своїй надмірно мягкій вдачі, не зумів виконати сам моїх ясних вказівок, що до дальнішого ведення справ Централі С. В. У. і правно так заплутав відносини, що зараз, помимо мене і його, є ще цілий ряд «управлінців» до ліквідації осіб, яких я управляннimi призначати не можу, а підіймати з ними тут суперечку не вважаю згідним з нашою національною самопошаною.

До ліквідації всіх, в тім числі і грошових, справ Союзу В. У. в Австрії уновноважений Президією С. В. У. п. А. Жук, який, очевидно, теж змушений буде зі своїми звідомленнями вступити на цей громадський шлях, на який вступив я із за паклепів п. п. «заступників 300.000 селян і робітників», бо справа будови наших законних державних інституцій відчувається, а пасквільна література множиться і процвітає . . .

Цю частину свого звідомлення закінчу листом чужого нам по крові, але близького серцем й ідеїно, секретаря німецького «Товариства плекання внутрішньої кольонізації» п. д-ра Койна до мене:

»Товариство Плекання
внутрішньої Кольонізації.

Берлін, 30 березня 1920 р.

Ви. Н. Скорописе!

Кілька разів зустрічав я за останні часи в українських газетах і часописах закін начеб Союз Визволення України, яким Ви (тут) кермували мав бути негідно використаним німецьким Урядом під час війни. Я не можу судити чи є вказаним, щоби Ви зі свого боку виступили з протестом проти таких чуток, які в конечнім підрахунку зводяться до підозріння в продажності. Я однак не можу не засвідчити Вам оцім нашої готовності, на випадок, коли б Ви це вважали потрібним, дати Вам змогу дозвести противне з нашого тодішнього листування. З цього виходить, що Союз Визволення України виразно застеріг собі нову свободу своїх вчинків і ухвал (vollständige Entschließungsfreiheit) на кожний відповідний момент.

Співібрація з нашим Товариством почала на тім ґрунті, що національні ціли Українців і німецькі інтереси йдуть по одній і тій самій лінії розвитку. Німеччина потрібувє на Сході господарчо дужкої самостійності України, а також політичної противаги проти свого найближчого ворога Польщі, яка є спільним противником німецького й українського народів. В повному довіррі до цієї спільноти наших інтересів зовсім не потрібували Німці давати які небудь імпульси рухові, провадженому Союзом Визволення України, які мали-б на цілі привести в його працю чужій йому завдання й погляди на справу. Там, де підрядні військові чинники робили в табо-

ровій праці спробу вмішатися, Союз В. У. відкидав це з успіхом і цілком оправдано.

Ми готові також на підставі наших касових документів посвідчити, що всі грошові засоби, окрімки яких були постачені Союзові В. У. з німецького боку, були зажитковані єдине і виключно для річевих цілей в інтересі полонених, їх добробуту, іх національного усвідомлення, їх країного удержання і т. п. Найкращим доказом цього може бути доказування звідомлення проф. Терлецького, яке на мою думку мусить переконати кожного, хто хотів би собі скласти справедливий і об'єктивний погляд на працю Союзу Визволення України.

З глибокою пошаною

Коїп.«

В пояснення речения д-ра Коїна: »Там, де підрядні військові чинники в таборовій праці робили спробу вмішатися, Союз В. У. відкидав це з успіхом і цілком оправдано«, додам тут, що під час праці в Німеччині було у мене два винаходки, коли я рішив був, окрімки би мені не удавалося було поставити на своєму, — зректися в імені Союзу В. У. дальної ведення праці в таборах. Один винахдок оповів я вине: — це готовість тодішнього голови Раппатацького Просвітного Відділу С. В. У., теперішнього соціаль-демократичного міністра У. Н. Р., п. О. В-ка віддати в безконтрольне розпорядження німецького Генерального Штабу 150 наших полонених.

Про другий такий винахдок патякає власне д-р. Коїп.

В наймолодній наш табор, до Залыцведелю призначило Прусське Військове Міністерство офіцером-референтом українських сирав сотні. Г., людину надзвичайно енергійну й самолюбну. Цей сотник Г. рішив за всяку ціну »винередити« в розвитку праці два раніше засновані тaborи і, для швидчого зedання »прихильників українству« став сам, по за спину Просвітного Відділу С. В. У. цедро »помагати грошима видатницим полоненим«, через що, розуміється, коло його дуже швидко зібралася галаслива banda »цирих україців«. Маючи обґрунтоване представлення сирави тогочасного голови Залыцведелського Просвітного Відділу С. В. У., проф. М. К-би, виступив я перед покійним ген. Фрідріхом з рішучим домаганням щоби Прусське Військове Міністерство забрало з українського табору цього занадто пильного працьовника, бо він працює не так, як того вимагають ідеїні інтереси і мораль Союзу В. У. І з глибоким признанням і пієтизмом до пам'яті покійного підкреслюю тут, що ген. Фрідріх, переконавши на місці в справедливості наших обвинувачень, і, коли я па його просьбу в імені сотні. Г. помиритися з останнім, заявив, що піяка дальноша співпраця для Просвітного Відділу С. В. У. з цим сотником п. Г. неможлива, проти всіх традицій і військової практики, усунув цього офіцера з табору, хоч формально і не мав до того жадних підстав.

Аспараг, літо 1920 р.

Кінець першої частини.

ЛІТЕРАТУРНА ХРОНІКА.

Українське письменство в 1920 році.

(Бібліографічні замітки.)

При цих ненормальних відносинах, в яких живе тепер українське громадянство, при умовах війни й ворожої окупації майже цілого простору українських земель, не може розвиватися скільки-небудь нормально і література. Особливо це треба сказати про Україну Наддніпрянську, що і минулій рік майже уся перебула під большовицьким обухом. До нас доходили відомості, що в 1919 році в Київі ішо існував сяк-так якийсь літературний і навіть науковий рух, що ж торкається 1920-го року, то здається там завмерло взагалі всяке духове життя. Деякі спроби налагодити видавницьку діяльність були в Камянці, в періоді його звільнення від большовиків. Певне літературне життя бачимо і в Галичині, головно у Львові. По-за тим зостається Віденсь, як головний осередок духовного життя української еміграції.

Нас маючи через брак систематичного звязку з краєм подати точні відомості про те, що саме вийшло нашого мовою на Україні й закордоном на протязі 1920 року, хочу зупинитися тільки на деяких, на мою думку інтересніших появах українського письменства, які можна було мені добути тут на еміграції.

Найслабше по продуктивності представляється за минулій рік наше красне письменство. Воно й не диво, коли взяти на увагу, що у нас тепер зовсім не було літературних органів, цього перша письменницького життя. Тільки влітку 1920 р. почав виходити у Львові місячник «Життя і Мистецтво». В ньому беруть участь поруч молодших авторів також письменники старшої генерації, такі як П. Карманський, Вол. Дорошенко, О. Луцький, О. Маковей, В. Щурат. Все що друкує журнал, це поки що дрібні річки: поезії, нариси, невеличкі оповідання, літературні й художні характеристики. З більших річей надруковано віршований переклад драми Оскара Уайльда «Герцойня Падуанська», зладжений М. Голубцем. Дуже цінні матеріали до історії наших літературно-громадських відносин дають листи Грінченка, Кониського, Зіньківського, Нечуя-Левицького й Драгоманова, опубліковані М. Возняком. Скільки знаємо, досі вийшло тільки три зошита цього дуже симпатичного журнала.

Зрідка містить оригінальну белетристику віденська «Воля». Відбиткою з неї вийшли оповідання нашого заслуженого письменника Модеста Левицького «Шкільні товариші» і «Казені діти» (так само і його брошура в справі національної мови «Паки і паки»).

З окремих видань мусимо зазначити ще ювілейну збірочку поета-80—90-х років Володимира Масляка (Залуквича): «Поезії», Львів, 1920, ст. 54, 16⁰; повість Антона Крушельницького «Як промовити земля», Київ - Львів - Віденсь, 1920, ст. 149, ч. 8⁰, на тему від-

носин у Галичині за часів Світової війни; історична повість Мих. Новаківського »На зорі«, Львів, 1920, накладом Укр. видавництво Спілки, ст. 123, ч. 16°.

Видавництво »Дзвін« у Відні видало: два томи поезій відомого українського поета С. Черкасенка: »Поезії«, т. I, Віденський, 1920, ст. 204, і т. II, Віденський, 1920, ст. 200; збірку оповідань Р. Кіплінга: »Брати Моуглі«, пер. Юр. Сірий, вид. З-те, Віденський, 1920, ст. 104, і збірку »Новелі« Ю. Сірого, Кн. I, Віденський, 1920, ст. 164.

»Українське В-во в-Катеринославі« видало у Відні (помічені 1919-м, але випущенні вже 1920-го року) дві історичні повісті А. Кащенка: »Борці за Правду«, історичне оповідання, вид. 4-те, Віденський-Катеринослав, 1919, ст. 112 — з життя славного полковника Богуна, і »Під Корсунем«, історична повість, вид. 3-е, 1919, Віденський-Катеринослав, ст. 128, 8°, та Андрія Чайківського »Козацька помста«, оповідання з козацької старовини, 2-ге вид., 1919, Віденський-Катеринослав, ст. 84, 16° — заново зредаговане і виправлене що до мови в пристосуванні до Наддніпрянщини.* Всі три книги служать дуже гарною лекцурою для молоді.

Взагалі, що стосується літератури для молоді, то минулий рік, по-рівніюючи, був щедрій: товариство »Вернігора« випустило роскішне видання, з прегарніми кольоровими малюнками під титулом: »Син України Історична повість в трьох частинах. Сюжет, опрацювання та редакція Вал. Златопольця, компонували Ігор Федів та Вал. Златопольець. Року Божого 1919. Київ-Камянець-Віденський, ст. 223, вел. 8°. Цій дуже цікавій та оригінальній спробі змалювати »українського Робінаона« з XVII століття можна закінчuti деяке переборщення в патріотизмі, що часом вменшує натуральність і надто надуживає історичну дійсність. Такий саме па-зверх роскішний вигляд має і збірка оповідань Г. Гасенка »Наяз джуングлів«, 1920, Київ-Віденський, ст. 68, 8°. Третя книжка, що своїм виглядом, своїми численними й чудово-виконаними ілюстраціями нагадує »колишні« передвоєнні часи, це роман для юнацтва В. Корольова-Старого »Чмелик (Навколо світа)«. Видавництво »День«, Київ-Прага, 1920, ст. 420, 8° — дуже прихильно оцінений такожім знавцем літератури для молоді як О. Білоусенко.**)

Говорячи про літературу для молоді треба особливу увагу звернути на видання І. М. Труби, що вже в 1919 році випустив два тома казок Бехштейна і один том казок Гауфа. В 1920 році цим видано: »Казки братів Грімм«, т. I, вид. »Вернігора«, Київ-Львів, 1920, ст. 159; т. II, вид. »Стежка до дому«, рік 1920, Катеринослав-Віденський, ст. 160; т. III, вид. »Стежка до дому«, р. 1920, Катеринослав-Віденський, ст. 160, і »Казки Андерсена«, т. I, вид. »Стежка до дому«, р. 1920, Катеринослав-Віденський, ст. 160, та т. II-й, вид. »Стежка до дому«, р. 1920, ст. 160, 8°. Всі ці видання, оздоблено дуже добірними, художніми ілюстраціями. Переклад зроблено з німецького оригіналу і він відзначається чудовою українською мовою, суто-народнього складу трохи навіть з відтінком діялекту Чернігівщини. Як би-то ці прекрасні видання скоріше досягли до своїх читачів!

*) Це оповідання було видане кілька років тому в чеському перекладі у серії »Světová knihovna«.

**) »Воля«, 1920, т. IV, ч. 9.

»Українське В-во в Катеринославі« теж випустило книжку казок народних: »Українські народні казки (Зі збірника І. Рудченка)«, вид. II-ге, з 42 малюнками Юрія Могалевського». Катеринослав-Камянець-Ляпинціг. 1920, Ст. 123, 8°. Малюнки, гарні самі по собі, на жаль відзначаються певною недбалістю виконання. Це саме в-во випустило в Камянці »Малий Кобзарь« Шевченка (1920, ст. 96, 16°), вибраний для дітей.

Історія письменства збогатилася в минулому році двома дуже цінними працями молодого галицького вченого Михайла Возняка: »Історія української літератури. Том I. До кінця XIV століття (з 53 ілюстраціями)«. У Львові, 1920. Накладом т-ва »Просвіта«. Ст. 344, вел. 8° і »Початки української комедії (1619—1819)«, Львів, 1920, ст. 251, 16°. Перша книга це перший том великої праці, яка має в популярному вкладі подати наукову історію нашого письменства. Книга д. Возняка, високо оцінена критикою,* має, на мою думку, певну хибу в тім, що майже нічого не каже про самі рукописи старих творів, отже не дас змоги чигачеві уявити точно зрист письменством, беручи хронологічно, і не зовсім ясно вказує територіальнє походження деяких памяток. Розуміється, це дрібний заскіп, порівнюючи з загальною композицією праці, виконаною дуже добре, з її умілим ясним викладом і гарною мовою. Праця д. Возняка має весь потрібний апарат бібліографічних, іменних та річевих покажчиків. Друга книга дає історію української інтермедії, віршованого діяльного й вертепу; що дуже цінне в пій — широке наведення зразків цих творів, мало відомих тепер серед широкої громади читачів. Накладом т-ва »Просвіта«, що випустило Вознякову Історію, випущено дуже цікаву і корисну книгу Філярста Колесси: »Українські народні думи«, Львів, 1920, ст. 160, ч. 4° — текст з вступною розвідкою, примітками, нотами й ілюстраціями.

До таких же важких появ що й праці д. Возняка і д. Колесси заражовуємо книжку: Л. Білецький і О. Дорошкевич. »Хрестоматія по історії української літератури (Народна поезія)«. Том. II Вип. 1. Вид. »Укр. В-ва в Катеринославі«. Камянець на Поділлі, 1910, ст. VI + 146, ч. 8° Красномовно свідчать про умови теперішнього видавництва на Україні два слова на задній обгортеці: »1000 гривень« і не менш промовляє третє слово випаду ті ж сторінки обгортки: »censurowanego«

Там же в Камянці те саме в-во випустило кілька брошур історико-літературного характеру: 1) П. Клепатський. »Український фільософ Г. Сковорода«. Камянець, 1920 р., ст. 32, 16°, ціна 25 гривень; 2) П. Клепатський. »Український письменник П. Гулак-Артемовський«. Камянець, 1920. Ст. 30, 16°, ц. 30 гр.; 3) М. Васильківський. »Релігійність Т. Шевченка на підставі його поетичних творів«. Камянець, 1920, ст. 48, 16°, ц. 30 гр.; 4) Л. Білецький. »Народність чи національність в творах Т. Шевченка?« Камянець, 1920, ст. 48, . 16°, ц. 100 гр.

Окрім того це саме т-во випустило, як довідуємось, такі книги: О. Аленич »Комети«; Л. Б. »Про Палесгину«; О. Аленич »Про місяць«; О. І. Федорова »Робота з дітьми в бібліотеках нового типу«;

* Вол. Дорошенко у »Вперед!« та »Житті і Мистецтві«.

С. Ензен »Язикознавство« у викладі проф. Е. Тимченко; Жорж Занд »Бабусині казки«, пер. О. Федорової; О. Уальд »Казки«, пер. Ел Вирової; проф. Е. Завадський »Народ, сувереність та інтернаціонал в освітленні правас«.

Проф. Іл. Свєнцицький видав у Львові книжочку: В. Винниченко (Спроба літературної характеристики), ст. 44, 8⁰. Кому ж належать »Нариси з історії української мови XI—XII в.⁰, Львів, 1920, ст. 100, 4⁰, »Словник українсько-польський і польсько-український«, Львів, 1920, ст. 192, 12⁰, та популярний наріс »Про музей і музеїнцтво«, Львів, 1920, ст. 80, ч. 8⁰. Музейної справі торкаються: брошуря д-ра Богодана Барвінського »Бібліотека і музей Народного Дому у Львові 1849—1919 р.⁰, Львів, 1920, ст. 23, 16⁰.

Дуже велику вагу для дослідження нашого народного мистецтва має виданий Національним Музеєм у Львові альбом архітектора А. Лушпинського »Рисунки старинних деревляніх церков Галицької України« (Львів, 1920, 38 таблиць ін 4⁰).

До обсягу археології належить книжка А. Барвінського »Ставропигійська церква Успення пр. Богородиці у Львові і заходи колоїї обнови і прикраси«. У Львові. 1920, ст. 54, ч. 8⁰.

На полі історії й мемуаристики минулій рік приніс нам небагато. Безумовно найціннішою працею на цім полі є праця Омеляна Терлецького »Українці в Німеччині 1915—1918 Т. I. Історія української громади в Ращтаті«. Українська Накладня. Київ-Лайпциг. 1919 р. (зявилася тільки в 1920 р.) Ст. 429, ч. 8⁰ — історія культурно-національної роботи серед українських полонених у Німеччині. Книга прикрашена численними фотографічними зображеннями. Дуже цікаві мемуари д-ра Осипа Назарука »Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції«. Віденсь, 1920, ст. 344, ч. 16⁰. Автор належить до тих свідків подій, що вміють їх не лише бачити, але і відчути. Він не тільки описує, але й переживає те, що бачив і в чому сам брав участь в період нашої недавньої історії від падоліста 1918 до падоліста 1919 року. Та разом із тим видко з цих мемуарів, яких трагічних помилок допустилися галицькі Українці, що виступили тоді активно на Великій Україні, міряючи людей і обставин життя Наддніпрянщини мірою галицьких вілосин, і як ті помилки на них самих фатально помстилися. Так само цікаві і мають значення для історії коротенькі спомини д-ра Луки Мишуги »Похід українських військ на Київ (серпень 1919)«, Віденсь, 1920, ст. 27, 16⁰.

Трьохтомова історія української революції В. Винниченка »Відродження нації« (Київ-Віденсь, 1920, ст. 348 + 328 + 535, ч. 8⁰) мусить розчарувати того, хто думає знайти в ній, коли не обективну фактичну історію, то хоч мемуарі, спомини про події революції її участника й діяча, що являється одною з центральних фігур цілого революційного руху. Замість цього маємо політичний памфлет, правда талановитий, писаний з властивим авторові темпераментом, але безмірно грубий — аж до вульгарності. Українська революція не знайшла свого історика в особі знаменитого нашого романіста . . .

В кінці року з'явилася книжка І. П. Бочковського »Національна справа« (статті про національні питання в звязку з сучасною війною). Відень, 1920, накладом видавництва »Вістник Життя«. Ст. 187, ч. 8.

Щоб закінчити наші замітки, мусимо згадати ще за кілька підручників — так потрібної тепер галузі пісеменства, — що вийшли в 1920 році. У Відні вийшли два підручники проф. М. Грушевського: »Історія України. Підручник для середніх і вищих початкових шкіл.« Вид. »Дніпророюза«, Київ - Відень, 1920, ст 216, 8⁰, і »Всесвітня історія, приладжена до програми вищих початкових школ і низких класів школ середніх.« Вид. »Дніпророюза«, Київ, 1920, ст. 202 (з ілюстраціями). Обидві книги дуже гарні для самоосвіти, для читання, але зовсім не придатні через свій сухий абстрактний виклад як підручники, та ще для молодшого віку. Далеко краща з педагогічного погляду книга М. О. Ковалевського »Історія Греції та Риму, для школи й самонауки. З 46 малюнками й 3 картами.« Вид. »Укр. вид. в Катеринославі«. 1920. Катеринослав - Камянець - Лайциг. Ст. 114, 8⁰. Країна вона і своїм зверхнім виглядом. Помічена 1919-м вийшла фактично в 1920 році 6-м виданням відома популярна історія України проф. М. Грушевського »Про старі часи на Україні« (вид. Дніпророюза, помічено: Київ, 1919, ст. 120, 8⁰, з малюнками), видана також інший підручник (підзаголовок: »для першого початку«), але так само як і вище згадані книги проф. Грушевського — дуже гарна для читання і дуже мало придатна для початкової науки в школі через свій загально-синтетичний характер.

Т-во «Давін» видало О. М. Коваленка «Практичну геометрію», кн. III, Відень, 1920, ст. 96, і Юр. Сирого «Про світ Божий» бесіди про природознавство, Вид. 3-тя, Віден, 1920, ст. 104.

Т-во »Вернігора« випустило в своїй »Шкільній секції« під ч. 24 »Науку природи« Поля Бера, в пер. Т. Губенка, як підручник для 1-ої класи гімназій та для народніх шкіл, з численними малюнками (Київ - Відень, 1920, ст. 128, ч. 8⁰). »Укр. вид. т-во в Катеринославі« видало в Камянці »Аритметичний задачник, курс після дробів«, Камянець, 1920, ст. 86, ч. 8, и. 150 грив.

В Камянці ж вийшли накладом видавничого т-ва »Дієстер« в 1920 році підручники: 1) О. Дробцюн »Арифметика. Післядробова частина«; 2) Н. Григорій »Всесвітня історія. Стародавній світ«; 3) І. Трояновський »Курс природознавства«, ч. I, переклад В. Шаравського; 4) І. Трояновський »Оповідання з природознавства«, пер. В. Шаравського, і 5) І. Трояновський »Ботаніка«, пер. О. Ватич, — але мені цих книжок не довелось бачити.

Говорячи про підручники та про популярні книжки не можна не згадати дуже цікавого видання: »Книжка про Німеччину. Німецький край. Німецька праця. Німецька культура.« Берлін, 1920. Накладня Німецько-Українського Товариства. Ст. 61 + 65 табл. малюнків, вел. 8⁰. Книга складається з статей таких авторів як А. Вебер, М. Зерінг, П. Рорбах, Р. Ойкен та ін., але на жаль переложено її таким крутим галицьким діялектом, що це може послужити немалою перешкодою для зрозуміння книжки простим читачем з Наддніпрянщини.

Ми не вазнаємо тут ріжких метеликів партійного й аїтаційного характеру, тим більше, що скоро має вийти спеціальний покажчик «соціалістичної й комуністичної» літератури д. Ів. Калиновича, де напевно всі вони будуть дуже пільно вичислені.

М. Жученко.

Літературне життя на Україні Наддніпрянській в 1919 році.

Тільки тепер, в кінці 1920 р. пощастило мені ознайомитись з комплектом київського часопису «Книгарь» за 1919 рік, де, як і в попередні роки видання цього дуже цінного для української бібліографії часопису (1917—1918), ведено докладний літопис нашого письменства. Вважаючи на нашу повну одрізаність тут на еміграції від лукового життя далеского рідного краю, гадаю, що читачам нашим шікаво буде хоч в загальніх рисах ознайомитись з літературним рухом на Україні протягом 1919 року — на підставі відомостей «Книгаря», тим більше, що цей комплект «Книгаря», здається, одинокий, який попав сюди, по сей бік нової «політичної прізвіс».

Літературне життя на протязі 1919 р. скупчувалось переважно в Київі. По-за Київом українські видання виходили тільки з рідка у Харкові, Катеринославі, Чернігові, Камянці та деяких інших містах. У Київі виходили далі «Літературно-Науковий Вістник», якого вийшло 3 книги; вийшло дві (№ 3 за 1918-й та № 1—2 за 1919-й рік) книжки журналу «Наше Мініule», вийшло 6 випусків «Мистецтва» — «літературно-мистецького тижневика Української секції Всеукрліткома», що ставив собі завданням культивувати ідею «пролетарського мистецтва»; 3 випуски апальготичного по своїм завданням місячника «Музагет», де писали молоді поети (П. Тичина, В. Ярошенко, К. Попліщук, М. Терещенко, О. Слісаренко, П. Филипович, Д. Загул, В. Кобилянський та інш.); кілька чисел місячника «Вільна Українська школа»; одно число «Книжного Вістника», видання Всесвітньої (Національної) Бібліотеки в м. Київі під ред. Гн. Житецького. У Катеринославі вийшла одна книжка журналу «Січ». Оце — все, про що дає звідомлення або звістки «Книгарь». Крім того на окладинках його чисел містилися оповістки про передплату на такі видання у Київі — на щоденну газету «Слово» (мала виходити з 8-го серпня 1919 р.), щоденну газету «Промінь» (редактор-видавець Ю. Авдіїв); двохтижневий часопис сільсько-господарської кооперації «Сільський Господар»; тижневик «Кооперативний Кредит» (Комашня), ред. Ів. Прихоженко; місячник «Українська кооперація»; двохмісячник «Труди Метеорологічної секції С.-Г. Вченого Комітета України»; орган Українського Наукового Т-ва «Україна»; громадсько-кооперативний і літературний журнал «Громада», та такий-же «Кооперативна Зоря», вид. «Дніпророюза»; двохтижневий часопис «Закон і Право», вид. «Часу», редактор Ів. Оппоков. В Ромнах мав виходити тижневий журнал «Просвітянин-Кооператор», а в

Житомирі »Світесь«, щомісячник культурно-освітньої праці на Волині, під ред. К. Абрамовича. Сам »Книгарь«, з якого зачерпнємо всі наші відомості, виходив під ред. М. Зерова і крім великої сили бібліографічного матеріалу подав ряд цінних статей історично-літературного змісту: проф. В. Данилевича, В. Дурдуковського, П. Зайцева, Гн. Житецького, С. Єфремова, проф. А. Лободи, В. Міяковського, А. Ніковського, В. Романовського, проф. Н. Сагарди, Ол. Саліковського, П. Стебницького та інш.

Що до книжок, які вийшли в 1919 році, то просто подаємо їх реєстр, поділивши на групи. З поля красного письменства вийшли такі книжки:*)

Амічіс Е. Серце. Книга для дітей, З італійської мін перекл. Б. та М. Гріченки. В-че т-во „Поступ“, Київ. Ст. 285.

Амічіс Е. За рідний край. Перекл. Ол. Діхтири. В-во „Рух“. Харків. Ст. 80.

Влукович Т. та М. Недоля. Акти рдн. П-з. Вид. Відділу Радянської Пропаганди. Олександрія. Ст. 32.

Богацький П. Камелії. Психольотичні арабески. В-во „Грунт“. К. Ст. 159.

Богданов А. Червоні Зоря. Утопія. Пер. О. Нітка. Серія белетристична. Н. 1. В-во „Космос“. Київ. Ст. 174.

Бордуляк Т. Оповідання. Ч II. В-ня Полтава. Спільні споживчих т-в. Полтава. Ст. 132

„Весняники“. Збірка. Свято пролетаріату. Вид. Всеукр. Лігер. Комітету. Київ. Ст. 14.

Васильченко С. Оповідання. Вид. „Дніпрозоюза“. К. Ст. 20

Васильченко С. Дві казки. В-во „Національна освіта в Україні. Н.-рдн. Армії“. Винница. Ст. 31.

Васильченко С. Куди вітер віє. Малюнки на 1 дію. Вид. газети „Україна“. Камянець. Ст. 47.

Винниченко В. Голод. Оповідання. Вид. Культурно-про вітного відділу при губ. коміт. Катеринославщини. Катеринослав. Ст. 16

Винниченко В. Темна сила. Оповідання. Ibid. Ст. 16.

Вовчок Марко. Сестра і інші оповідання. В-во „Криниця“. К. Ст. 75.

Верн Жюль. За 80 день кругом світу. Перекл. з французької. В-че т-во „Час“. К. Ст. 250.

Гайнє Г. Книга пісень. Том. I, ч. 2. Переклах Д. Загуда й В. Кобилянського. В-во „Серп і Молот“. Київ. Ст. 132.

Гайнє Г. Нові поезії. Т. II, кн. 1. Перше повне видання в перекл. Д. Загуда й В. Кобилянського. В-во „Серп і Молот“. К. Ст. 180.

Гінтер Й. Маг. Фантазія на 1 дію. Пер. В. Вільшанська. В-во „Світло“. К. Ст. 32.

Гоголь М. Заворожене місце. Пер. К. Дубняка. Полтава. Ст. 15.

Голонко А. С-монівці. Поезії. В-во „Молодик“. Кременчуг. Ст. 32.

Грінченко Б. Під тихими вербами. Повість. Вид. 5-е. В-во „Книгоспілка“. К. Ст. 276.

Дніпровська Чайка. Твори. Кн. I. В-во „Дзвін“. К. Ст. 126. Книга II-га. Ст. 194.

Івченко М. Шуми веснянні. Збірка новел Кн. I. В-во „Світло“. К. Ст. 102.

Загул Д. Н. грани. Поезії. В-во „Світло“. Київ. Ст. 45.

Заливчий Ан. З літ дитинства. Новелі. В-ня Укр. Партиї Соціалістів-Революціонерів. К. Ст. 32.

Земля. Альманах. Кн. I. Видання Відділу Преси. Ц. К. У. П. С.-Р. Київ. Ст. 128.

Кашенко А. Дніпрові пороги. Катеринослав. Ст. 120.

Кашенко А. У запалі боротьби. Історична повість. Вид. 4-те. „Укр. В-во в Січеславі“. Н. 43. Катеринослав. Ст. 116.

Квітка Гр. Твори. Т. I. Видавничє т-во „Криниця“. Київ. Ст. LXXVI + 118 + XXIX.

Котляревський Іван Енсіда. З промітками та критичними статтями. Шкільна Бібліотека під ред. Ол. Дорошевича. Н. 1. В-во „Криниця“. Київ, Ст. XXIII + 224 + LVI.

*) Ми не зазначаємо тих Камянецьких видань, що були вже згадані в нашому огляді »Укр. видавн. рух« в 1919 році в кн. I »Хл. Укр.«, і вносимо деякі додатки по тих виданнях, що були у нас під рукою.

Котляревський Ів. Енсіда. В-во Е. Череповського. К. Ст. 252.

Кониський Ол. Оповідання. Т. II. Вид. Полт. Спілки Спож. т-в. Полтава. Ст. 92.

Коренецький П. Вечерниці та ін. твори. З переднім словом проф. М. Сумцова. В-во „Рух“. Хмільків. Ст. 60.

Кримський А. Повістки та ескізи з українського життя (1890—1894). 5-те видання, повне й переглянуте автором. Київ. Ст. 352.

Куліш П. Чорна Рада. З передмовою В. Шепетєва. Вид. Полт. С-ки сп. т-в. Полтава. Ст. 270.

Левченко Г. Смерть, фантастична п'єса на дві картини. Вид. 2-ге. Р-ктина. Ст. 32.

Лебединець М. Пасма життя. Но- вельки. К. 1919. Ст. 46.

Літературно-критичний альманах. Кн. I. В-во „Грунт“. К. Ст. 75.

Мандес К. Зі збірки „Rouge l'île au concert“. Перекл В. Самійленко. В-во „Шлях“. N. 29. Київ. Ст. 31.

Метерлінк М. Чудо св. Антонія. Сатирична лісеньда на дві дії. Пер. П. Долини і В. Міляєва. В-во „Свійво“. К. Ст. 32.

Мирний Панас. Цирківна-Полуничка. Дитяча п'єса на 3 справи. Вид-во „Зірка“. Полтава. Ст. 24.

Маковей О. Ярошенко. Іст. повість. Вид. 2-ге т-ва „Криниця“. К. Ст. 284.

Мамін-Сібіряк Д. Оленчині казки. Пер. М. Зінченко. В-во „Всесвіт“ К. Ст. 54.

Маркович Д.м. Твори. Кн. II. В-во „Дзвін“. К. Ст. 160.

Мопассан Г. Аллюма й інші новелі. Пер. з фрнц. мови К. Шміговського. Вид. „Криниця“. К. Ст. 200

Нечуй-Левіцький Ів. Рибалка Панас Круті і чи, оповідання. В-во „Криниця“. К. Ст. 114.

Павлюк А. Сумна радість. Поезій. Том. I. В-во „Будуччина“. М. Остріг на Волині. Ст. 143.

Поліщук К. Поезій. Книжка Перша. Накладом М. Гуцало. К. Ст. 68.

Поліщук К. На Порозі. Оповідання. Вид. „Всеукраїнського Видавництва“. Ст. 40.

Поліщук Т. Тіні минулого. Волинські легенди. В-во „Свійво“. К. Ст. 136.

Пачковський В. Побіг трьох братів із язикою неволі. Накладом Селянсько-Робітничого Союза Наддніпрянщини. Камянець. Ст. 20.

Петрик І. Батькове свято. Ред. П. Мирний. Шкільна п'єса в 2-х картинах до святкування 150-х р. народження Ів. Котляревського. В-во „Зірка“. Полтава. Ст. 48.

Ремізов О. Ясна. (Руслія на 3 дії.) Переклала В. Вільшанська. В-во „Свійво“. К. Ст. 16.

Слісаренко О. На березі Кастальському. В-во „Свійво“. К. Ст. 80.

Скріб Е. Як роблять революцію. Комедія на 5 дій. Перекл. В. Самійленко. В-во „Свійво“. К. Ст. 138.

Старницький М. Облога Буші. Іст. повість. Вид. 2-ге „Часу“. К. Ст. 85.

Стороженко О. Гумористичні оповідання. Вуси. В-во „Народня книжка“. К. Ст. 32.

Стороженко О. Не в добрий час. В-во „Народня книж-а“. К. Ст. 16.

Стороженко Ол. Історичні оповідання. Кн. II. В-во „Серп і Молот“. К. Ст. 150

Стороженко О. Марко Проклятий. Іст. повість. В-во „Криниця“. К. Ст. 110.

Стебницький П. (П. Смуток). Ріг Вернігори. Вид. Т-во „Сіверянська думка“. Чернівці. Ст. 31.

Семенюк М. Дні поезофільми. В-во „Всеукрлітком“. К. Ст. 36.

Семенюк М. „Тов. Сонце“ Ревфут-посем. В-ня Бюро пропаганди „Всеукрліткома“. К. Ст. 16.

Тичина П. Соняні чарноти. Поезій. В-во „Свійво“. Київ. Ст. 62.

Тарноградський В. Боянові струни. Поезій. „Всеукраїнське Видавництво“. К. Ст. 32.

Франс Анатоль. Пророчий сон Іпполіта Дюффена про колективізм. Пер. О. Нитки. В-во „Космос“. Київ. Ст. 56.

Франс Анатоль. Пророчі сон. Перекл. О. Нитка. В-во „Космос“. К. Ст. 60.

Франс Анатоль. Повстання Анголів. Пер. О. Нитки. „Світова Бібліотека“. В-во „Криниця“. К. Ст. 278 + IV.

Червоний Вінок*. Збірник творів новітніх українських письменників. В-ня Окруж. Комітета Херсонщини. У. П. С.-Р. К. Одеса. Ст. 100.

Ярошенко Володимир. Світотінь. Поезій. Книга перша. В-во „Свійво“. К. Ст. 48.

Яновська Л. Жертви (в підвальні). Драма на 5 дій. Т-во „Криниця“. Ст. 76.

Ярош Д. Збірник творів. Нариси й оповідання. „Укр. В-во в Січеславі“. N. 53. Катеринослав. Ст. 172.

З обсягу історії, історії літератури, біографії, етнографії й історії мистецтва вийшли такі книги:

Грушевський Ол. Історичні твори Шевченка на лексіях історії. Шкільна бібліотека імені Г. З. Грушевської. Н. 1. К. Ст. 32.

Грушевський Ол. Життє і творчість Т. Шевченка Ibid. Н. 2. К. Ст. 32.

Грунькій Н. Хрестоматія нової української літератури. В-во „Голос“. К. Ст. 147.

Донцов Д. д-р. Мазепа і Мазепинці. В-во „Січ“. Черкаси-Київ. Ст. 34.

Доманицький В. Смерть за правду. Пам'яті Івана Гуса. Вид. 3-е „Благодійного Т-ва“ Н. 50. К. Ст. 32.

Дорошенко Л. Як відкрито новий світ. (Про Христофора Колумба.) Вид. 2-е, виправлене і доповнене. Видання „Благодійного Т-ва“. К. Ст. 64.

Дорошенко Д. По рідному краю. (Дорожні враження з замітки.) В-во „Благодійне Товариство“. Київ. Ст. 96.

Дорошенко Д. Адам Міцкевич, його життя і твори. В-ня „Благодійного Товариства“. Київ. Ст. 48.

Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1761—1880). Видання друге „Криниця“. К. Ст. 154.

Сфремов С. Коротка історія українського письменства. В-во „Криниця“, К. Ст. 212.

Сфремов С. Борис Грінченко. Вид. 2-ге в додатками. Вид. „Благодійного Т-ва“. К. Ст. 62.

Сфремов С. Шевченкова могила. Вид. т-ва „Просвіта“ у Київі Н. 39. К. Ст. 48.

Житецький П. Епіода Котляревського в звязку з оглядом української літератури XVIII ст. Вид. Всеукр. Кооперат. Союзу. Київ. Ст. 120.

Задорожний Гр. Під ляцьким яром. Вид. „Стріхи“, органу Галицької Армії. Казянець. Ст. 28.

Збірник найкращих українських пісень. Вид. Катеринослав. скопу епохів. т-в. Катерин. Ст. 167 + VIII.

З обсягу політичної економії, соціальогії, кооперації видано:

Барановський Хр. З кооперацівного життя. В-во Всеукр кооперації. Вид. Союз. Київ. Ст. 153 + 7.

Берtrand Л. Що повинен знати кожний споживач. Шість лекцій про кооперацію. Вид. 2-ге. В-во „Дніпро-союз“. К. Ст. 32.

Коряк В. Тарас Шевченко. У.С.С.Р. Видання Всеукраїн. Літературного Комітета. Харків. Ст. 24.

Кашенко А. Оповідання про славне військо запорожське низове (Коротка історія війська запорожськ.). Катеринослав. Ст. 360.

Кленатський П. прив.-доц. П'ятнадцять лекцій з історії України. Видавничє т-во „Друкарь“. Київ. Ст. 64.

Лисон Г. Метод в історії літератури. В-во Всеукр. Кооп. Вид. Союз. Київ. Ст. 48.

Могиллянський Мих. М. Коцюбинський (До біографії письменника). В-во „Десенські Хвилі“ Н. 1. Чернігів. Ст. 18.

Могиллянський М. Іван Франко. Відділ губ. Наросвіти. Чернігів. Ст. 9.

Ніковський Ан. Як повстала Скоропадщина на Україні. В-во „Дніпро-союз“. Київ Ст. 24.

Науменко В. Нові матеріали для історії української літератури XIX в. Випуск I-й. Київ. Ст. 111 + 81.

Перетць В. М. проф. Вступ до вивчення літератури (Лекції по методі лопі історії літератури) Видання студентського Видавничого Комітету. Кам'янець. Ст. 77.

Ревузький Д. Українські думи та пісні історичні. Вид. т-во „Час“. К. Ст. 300.

Різаниченко В. Батуринські свічки. К. Ст. 16.

Різаниченко В. Про гетьмана Пилипа Орлика та його діяльність. К. Ст. 32.

Різаниченко В. Матеріали до біографії Батурина. Доповнення. К. Ст. 32.

Суцилов М. проф. Слобожане. Історично-етнографічне розвідка. Культурно-історична бібліотека під ред проф. Д. Багалі. В-во „Союз“. Харків. Ст. 240.

Христофор Антонович Барановський. Біографічний нарис. До 25-літнього ювілею його громадсько-кооперативної діяльності. Вид. Всеукр Видавн. Союза. К. Ст. 32.

Яворницький Д. Ів. проф. Українсько-руське козацтво перед судом історії. Катеринослав. Ст. 24.

Вульф Г. Капіталізм, кооперація і питання коопераційного виробництва. Переклад О. Варави. В-во „Дніпро-союз“. К. Ст. 64.

Драгоманів С. Кооперація і житлове питання. В-во „Оселя“. Київ. Ст. 24.

Герє П. Робітнича кооперація в Німеччині. Переклав В. Ілюченко. Вид. „Дніпро-союз“. К. Ст. 88.

Жід Шарль Про кооперацію ї про зміни, які вона викликала в економічному житті. В-во „Дніпро-союз“. К. Ст. 48.

Жід Шарль Влада споживача. Ibid. К. Ст. 32.

Жід Шарль. Вороги кооперації. Ibid. К. Ст. 32.

Кутауський К. Діктатура пролетаріату. Перекл. з нім. В-че т-во „Робітнича Книгарня“. К. Ст. 124.

Кутауський К. Класові інтереси. Вид. „Серп і Молот“. К. Ст. 32.

Касау О. Організація та практика споживчої кооперації в Англії. Вид. „Дніпро-союз“. К. Ст. 108.

Крапоткін П. Комунізм і анархія. Перекл. С. Пеліщенка. К. Ст. 18.

Ленінський З. По кооперативній Европі. Подорожній нарис. Переклад О. Варави. Вид. „Дніпро-союз“. Київ. Ст. 142 + II.

Мартос Б. Лист до земляків-кооператів. В-во „Дніпро-союз“. К. Ст. 20.

Національне відродження і кооперація. Збірник статей. Вид. „Дніпро-союз“. Київ. Ст. 48.

З книжок іншого змісту, — зазначимо тут тільки більші, проминаючи дрібні публікації та метелишки:

Байков Л. Підготовка народу та війська до захисту батьківщини. Під редакцією і з передмовою С. Петлюри. Вид. т-ва „Час“. Київ. Ст. 225.

Баранов П. Початкова фізика. Підручник для вищих початкових шкіл. Переклав з Москов. П. Шахрай. В-во „Весувіто“. К. Ст. 172.

Верховинець В. (Костів). Українська хреографія. Теорія українського народного танка. Вид. „Плях“. Київ Ст 46.

Григоріїв - Наш. Історія українського народу. Підручник для вищих початкових шкіл та перших класів лінназії. Вид. т-во „Час“. Київ. Ст. 340.

Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Київі. Вид. Укр. Ак. Наук. Епів. Ст. 86 + 30.

М. скінсько - український правничий словник. Склади „Леонтович та О. Ефімов. Вид. т-ва „Друкарь“. К. Ст. 141 + III.

Мукало М. Географія для початкових шкіл. Вид. т-ва „Друкарь“. К. Ст. 64.

Панченко Г. Р. Диктанти для середніх, вищих початкових та народніх шкіл. Ч. I. В-во „Каменяр“. Катеринослав. Ст. 134.

Пожарський П. Нариси з історії укр. кооперації. В-во „Укр. Кооперація“. N. 1. К. Ст. 80.

Приходенко Ів. Про споживче товариство. Вид. „Дніпро-союз“. К. Ст. 40.

Ращевський М. Про становище робітників на цукронавіях Вид. Укр. Робітн. Клубу. Київ. Сг 32.

Реже пельський Б. Кооперація і школа. Бердичів на Київщині. Вид. Бердичівського районного союзу кооперативів. Ст. 78.

Стопінський Б. Споживча кооперація на Україні. Спроба історико-статистичного начерку. В-во Полтав. спілки спож. т-в. Полтава. Ст. 112.

Туган-Барановський М. проф. Потічна економія. З орініналу перекл. О. Варава. Вид. „Дніпро-союз“. К. Ст. 106.

Туган-Барановський М. Шукання нового світу. Перекл. О. Варави. Вид. „Дніпро-союз“. Київ. Ст. 56.

Хейсін М. Що таке споживче товариство. Пер. з рос. Вид. спілки спож. т-в півдня Росії. Харків. Ст. 40.

Фабриціус д-р. Боротьба між союзою народів та держав і кооперативна самооборона. Вид. „Дніпро-союз“. К. Ст. 24.

Юркевич О. Кооперативні оповідання. Вид. „Дніпро-союз“. К. Ст. 32.

беручи на увагу її підручники та словники — зазначимо тут тільки більші, проминаючи дрібні публікації та метелишки:

Панкух Е. Боротьба і порозуміння між релігією та природничими науками. Історична розвідка. Пер. з другого нім. видання Вид. всеукр. видавн. Союзу. К. Ст. 128.

Перший піврік існування Української Академії Наук у Київі та начерк її праці до кінця 1919 року. Вид. Україн. Академії Наук. Київ. Ст. 25.

Протоколи засідань фізично-математичного відділу Української Академії Наук. I. Київ. Ст. 78.

Р-ський В. Од Київа до Канева. Історичні місцевості. Вид. т-ва „Просвіта“ у Київі. N. 40. Ст. 32.

Фещенко-Чопівський І. Природні багатства України. Ч. II. Сільське господарство та сільсько-господарська промисловість. Епід. Всеукр. Кооперат. Вид. Союза. Київ. Ст. 152.

Чирвинський В. проф. Головні корисні копалини України в зв'язку з її геологічною минулишною. Науково-популярний нарис. К. Ст. 64.

Шарко В. Аритметика. Систематичний курс. Вид. 2-ге Всеукр. Кооп. Видав. Союза. К. Ст. 92.

Усього по «Книгарю» можна нарахувати 226 видань (крім періодичних), що вийшли українською мовою в 1919 році на території України Наддніпрянської. Ми мусимо з подивом та щирою подякою поставитись до праці наших земляків, що при найтяжчих умовах, які тільки можна собі уявити, не згорнули прапора української культурної праці і видали таке показне число українських книжок, серед яких, як бачимо, є чимало дуже солідних і цінних. Цікаво при тім зауважити, що видання ріжників «Пролеткультів» та «Всеукрліткомів» становлять мізерну долю того що видано: майже вся культурна праця по-прежньому виконувалась старими видавництвами, старими культистами робітниками, що виносили на своїх плечах весь тягар праці серед невдачних, несприятливих обставин.

Цікаво порівняти підсумок книжкої продукції на Україні Наддніпрянській в 1919 році з поперіодичними двома роками. В 1917 році по відомостях Книжної Палати у Київ вийшло всього українських книжок — пеперіодичних 572 і періодичних 95. З реєстру укр видань за 1918 рік, зробленого в статті д. Паночіні («Книгарь», ч. 20), видно, що в цьому році вийшло 673 книжки, не рахуючи періодичних видань (їх число повинно було дуже арости, бо стало виходити багато видань офіційних) Д-р Паночін вважає, що «українська книжкова продукція за рік 1918 виглядає не бідно, навіть зовсім, як у людей». Він каже, що цей рік «надовго може бути незрівняним, недосяжним по кількості виданий і накладів». Від себе додамо, що цей близкучий розміток української книжкової продукції припадає як раз на місяці істинування Української Держави, з учащком якої змінились на гірше умови для української культурної праці.

М. Ж

Нові книжки і рецензії.

Незабаром накладом «Дніпро союза» вийде з друку нова книга Вячеслава Липинського: «Україна на Переломі» (1657–1659). Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-му століттю. Частина перша.

Готується до друку праця І. Дорошенка «Славянський світ» — популярна енциклопедія славіанознавства; етнографічне розселення, історія, письменство, наука і мистецтво славянських народів: білорусів, болгар, великорусів, лужичан, поляків, словаків, словінців, сербо-хорватів, чехів та українців. Книга обійтиме по-наль 25 аркушів друку і вийде накладом видавничого товариства «Книгоспілка».

Друкується у Відні накладом «Дніпро союза» нове видання «Ілюстрованої Історії України» проф. Мих. Грушевського.

У Варшаві має бути відновлене видання місячника «Наше Мінule» під редакцією П. І. Зайнцева. Цей журнал почав виходити у Київ в 1918 році; усього вийшло три книги за 1918-й рік та одна книга за 1919-й рік.

«Українське видавництво в Катеринославі» друкує в Липську повне народне видання «Кобзаря» Т. Шевченка з поясненнями, примітками та під редакцією д-ра В. Сімовича, з портретом і біографією поета.

Видавниче товариство «Вернігера» приступило до друку у Відні «Курса української історії» для старших класів середніх шкіл, написаного Д. Дорошенком.

Вийшов у Львові календар Т-ва «Просвіта» на 1921-й рік. Цей календар, як звичайно, окрім інформаційної частини містить частину літературну під загальною назвою «На ріках вавилонських», де є кілька цікавих статей, але взагалі календар на 1921 рік дуже усугубає обсягом, ріжнородністю й цікавостю змісту та й самим зверхнім виглядом календарю з попереднього року.

Walter Jäger: Weissruthenien. Land. Bewohner. Geschichte. Volkswirtschaft. Kultur. Dichtung. Mit 93 Abbildungen und einer Karte. Berlin. Стор. 143, цна і рік видання не зазначені.

К. Езовитовъ: Бѣлоруссы и Поляки. Документы и факты изъ истории оккупации поляками въ 1918 и 1919 годахъ. Переводъ съ бѣлорусскаго. Ковна 1919. Стор. 124. Цѣна 10 марок.

Прафэсар М. В. Доунар-Запольскі: Асновы дзяржаунасціі Беларусі. Выданыне Міністэрства Беларускіх спраў. Горадно 1919. Ст. 16.

Д-ръ А. Цвікевичъ: Беларусь. Издание Чрезвычайной Дипломатической Миссии Бѣлорусской Национальной Республики. Берлинъ. 1919. Ст. 29.

Aus alten Zeiten. Graf Kirill Grigoriewitsch Rosumowsky. 1728—1803. Ein Gedenkblatt für den letzten Hetman der Ukraine. Halle a. d. S. 1913. Ст. 71 + 21 тав., вел. 8°.

Gregor Graf Rosumowsky. 1757—1837. Eine tragische Episode der Familiengeschichte von C. v. R. Halle a. d. S. 1915. Ст. 64

»Die Reste der russischen Volkswirtschaft.«

Von Dr. Bernhard Treuenfels. Berlin 1920.

Це книжка, в якій автор на ста сторінках намагається «безпартійно» зясувати внутрішні й зовнішні причини російської революції, намалювати поступовий її розвиток перед і при большовиках, дати нарис ролі і «співіпраці» центральних держав в господарському і політичному життю України, зясувати німецькому читачеві «російську господарську єдність» і шкодливість «політики окраїнних держав», розвязати сільсько-господарське й земельне, фінансове й валютове питання для більшого й далішого майбутнього, виявити характер і організаційні методи большовицького господарства та господарства в небольшовицьких частинах Росії і нарешті накрасити шляхи майбутнього розвитку «щасливої Росії» і ролі в цьому західніх держав.

Ми сказали »нарешті«, — це не зовсім відповідає дійсності, бо у автора крім того трапляються короткі, але характерні й «авторитетні» екскурси в область лінгвістики і глибокодумні товмачення революційної психольоґії славетного »руssкагo мужика« і навіть аналіз релігійного почуття цього »мужика«. Але й це ще не вичерпує багатого змісту твору — в ньому обиваються і внутрішні терти поміж Німеччиною та Австрією, і жага за франко-германо-російським порозумінням, і побоювання за долю централізованої Німеччини, в якій збуджуються сепаратистичні тенденції, і спроби характеристики українського партійного життя, і аналіз помилок німецького командування на Україні і т. д. і т. д. — і все це в сорокатій мішанині дійсних і фальсифікованих автором фактів, оздоблених подекуди статистичними наведеннями та сугубо-науковою критикою одних джерел, при замовчуванню, або безоглядній довірливості до інших.

Книжка обрахована на середнього німецького читача, який трохи орієнтується в російській справі, але не настільки, щоб одразу помітити насилування й пізні неспідоме спрятне під часовування фактів »правдивим і непартійним« автором, і то найбільше в тих місцях, де трактуються українські справи.

Наприклад, питання про те, як ставилось українське громадянство до Німців, п. Трейсіфельс освітлює (полемізуючи з Рорбахом) в той спосіб, що »натовп санкіонічних політиків« (ст. 42) України прихильні до Німеччини лише тому, що Німеччина в той час була переможцем, а »в 1917 р. і в кінці 1918 р., після розвалу Німеччини, національно-українські кола перетрактували з Антантою, а з окрема — з Францією. В 1917 р. український міністр закордонного торгу Олександр Шульгин обіцяв Франції концесію на заснування українського національного банку з умовою, що все господарське, фінансове й індустріяльне життя України мусить бути в залежності від Франції. В кінці 1918 р. хотіли воїни (українські націоналісти) їм (французам) заставити всі українські залізниці на таких самих умовах.« (Ст. 43.)

Ніби-то досить поважні, хоч і не вичерпуючі аргументи для »обвинувачення« »українських національних кол« в антантофільстві, але — 1) О. Шульгин ніколи міністром закордонного торгу не був, і це авторові, що пише з таким ап'юлом, напевно мусіло би бути відоме, — а особисті спинатії п. Шульгина й змагання до »передачі всього українського господарського, фінансового й індустріяльного життя в залежність од Франції«, — дунустивши навіть, що воїни так гостро проявлялись — у всякім разі не заслуговують на те, щоб по ним судити про орієнтацію українських національних кол.

Так само і з заставом залізниць: чому так добре поінформованій автор не називає, хто і кому хотів їх заставити, і від кого мав на це уповноваження — так само невідомо.

Знаючи близько подій кінця 1918 р., можемо робити згодди про »евентуальні вибрани« в цьому напрямку одного з »одесських миротворців«, але з певністю можемо сказати, що подібного пляну в »українських національних колах« не було і бути не могло, тим часом як п.

Трейенфельс оповідає про це тоном, не допускаючим жадного сумніву. Український читач одразу помітить, де тут фальсифікація, але для середнього німецького читача це майже неможливе.

Для виявлення авторового методу «безпартійно» трактувати українські справи і користуватись для того всякими «обертонаами» та «недоговорностями» візьмемо з багатого матеріалу ще пару прикладів.

Характеризуючи (ст. 61) зовнішню політику України, завдяки якій вона «скоро побачила себе самітою не тільки супроти ворожої Сovітської Росії, але також і супроти Дону та Польщі й Румунії (через Бесарабію)», — він обвинувачує в цьому нездібність українського уряду. Авторові ніби-то зовсім не було відомо, що саме в той період, який він тут обговорює (часи мирових переговорів з большовиками за Гетьмана) — між Україною й Доном не тільки не було ворожих відносин, а навпаки — був офіційний оборонний союз, — відносини з Румунією та Польщею — по меншій мірі добросусідські, а з Кубанню — інтимно-близькі й побратимські.

Зфальсифікувалиши загальне тло, на якім відографувались події мирних переговорів, п. Трейенфельс іде в цьому напрямкові й далі. Безрезультатність цих переговорів він пояснює просто тим, що вони *nicht von verständigeren „Föderalisten“, sondern von den verbohrten „Samostijniku, („Unabhängigen“) geführt würden* — забуваючи, своїм злічаем, що сенатор С. П. Щегляхін, який вів ці переговори, і є як раз один з видатніших членів партії *verständigeren Föderalisten*, а не *verbohrten Samostijniku* і ніби то не розуміючи, що передаючи слово *Самостійники* у відношенню до політичної партії словом *unabhängig*, яке для німецького читача має цілком певне значення — німецький большовик, — він ще більше затемнює зміст і без того сфальшованого ним ходу подій і громадських настроїв на Україні. А що це було зроблено навмисне, відно хоч би з того, що в інших місцях книжки автор в розумінні *Самостійники* вживав виразу *selbständige*, як і виразу *Ukrainisch-nationale*.

Пояснившись (на ст. 63) неуспіх переговорів виключно нездібністю *Самостійників* автор мабуть ще сам не знов, що на стор. 79 він мусить, в звязку з іншими обставинами, констатувати, що *Die Sowjetregierung hat bisher noch niemals ein Abkommen getreu gehalten* — а це треба було б йому мати на увазі і при оцінці кіївських переговорів.

Всі тертя і нелад в управлінні молодої Української Держави автор мудро пояснює (ст. 60) тим, що Україна «не розрахувала, що перш ніж відокремлюватись (від Росії) треба навчитись управляти державою» — сентенція, яка луже нагадує мені наказ одного з наших старих повітових ісправників, що забороняв в межах свого повіту всякий автомобільний рух «вперед до того времени, коли лошади привыкнуть и перестануть пугаться самодвижущихся екіпажей».

Та цим автор це не обмежується. Не менш інтересні спостереження робить він і про залізничне господарство на Україні. На його думку (ст. 59) «в залізничній справі підтримуваний буржуазним українським урядом парткуляристичний шовінізм наробив шкоди ще більше, ніж большовізм». Річ в тім (ст. 58), що «в управліннях розмовляли ще

по російському, всі акти натурально писали цією мовою, але лінія, яка тепер сама собою управлялась, писала й телеграфувала по українському, що навіть на лінії було зрозумілім лише для небагатьох. Бо ніби на сміх над здоровим людським розумом було введено саме в області транспорту, на залізницях, божевілля якої ново-вінайденої державної мови, що походила з Східної Галичини — не мови Шевченка, малоросійського народного поета».

Колиб ці слова (та і всю книжку) писав не бувши секретарем барона Мума, — себ-то один з інспіраторів і провідників німецької політики на Україні, — нам було б соромно цитувати такі давно відживші й поховані в могилу забуття аргументи — передрукі з бульварних російських газет — яких нині не вживають навіть їх автори, але тут все ж доводиться запитати п. Трейенфельса — невже він в Німеччині бачив накази по залізничним управлінням, писані мовою поета Іете? (Те, що Шевченка він не читав — ясно само собою) і невже відповідальному німецькому урядовцеві в економічній розвідці дозволено серйозно вживати такого роду аргументації?

Ми розуміємо й поділяємо погляд автора, що на Україні є за багато »leidenschaftliche Parteipolitiker« і за мало »geschulte Facharbeiter«, але такий спосіб економічної аргументації п. Трейенфельса примушує нас думати, що і в Німеччині багато шкоди робить це саме лихом і що справді (ст. 55) »спливаюча кровлю на всіх місцях світових боїв Німеччина не була в стані настарчити потрібої великої кількості фаховців для України«.

Це характернішою для глибини аналізу й чесності освітлення п. Трейенфельсом обставин українського життя є його оцінка політики гірнопромислових кол. На ст. 60 він пише: »З безсилим обуреням поборювали провідники вугляніх та гірничих організацій Східної України кіївське залізничне господарювання; стара суперечність поміж промисловістю й міністерством шляхів відродилася знову й стала ще гострішою з того часу коли українська важка індустрія, свідома господарського зв'язку (з Росією), рішуче відкинула думку про самостійність України, як взагалі продукційний український схід мав дуже мало спільногого з кіївськими націоналістичними партійними політиками.«

Те, що автор на ст. 71-й з іншого приводу виявив, що вождем цієї східно-української промисловості був француз Pierre Dargy — голова »Донець—Юрьевка«, »Providience Russe«, »Oural—Wolga« і т. д. і що від імені українського скопу говорили майже виключно представники антанцького капіталу, — зовсім не пошкодило йому говорити про них на ст. 60-й, як про українських противників державної самостійності України.

Обґрунтування господарської звязаності України з Росією (ст. 60) по дитячому слабке, не вичерпуюче й тенденційне — »без притоку небагатого надважкого населення з бідних губерній центральної Росії, без цих дужих, витривалих людей, які між іншим постачають найкращих лъокаїв світу, нема й також у майбутньому не буде можливості існування для південно-російської гірничої й залізної промисловості, так само, як вона не обійтеться без північно-російського дерева й шмаро-

видла з Баку, Ірозного та Кубані». Автор ніби не знає, що з центральної Росії надвишок населення останніми роками приходить зовсім не в образі «найкращих лъкаїв світу», а лише в образі червоноармейців, або большовицьких агітаторів; що Баку, Ірозний та Кубань до центральної Росії не належать і, нарешті, що ліс з північної Росії ніколи для потреб Донецького басейну не достарчався.

Такий спосіб викладу проблеми й аргументації виключає можливість серйозної полеміки з п. Трейсенфельсом. Справді не можна полемізувати з тим, хто маже на кожній сторінці свідомо, або з недосвіченості фальшує факти; та натомість варто простежити за мотивами цих вчинників.

Для цього зупинимось ще на хвилину на мріях автора про майбутнє цієї так «захищаємої» й «улюбленої» ним Єдиної Великої Росії. Вони сформульовані найясніше на ст. 89 та наст.: «Коли французько-німецько-російське господарське порозуміння не лишилось, на жаль, утопією ще на багато літ, — то можна було б саме тут, в південній Росії, в співробітництві цих трьох націй, зробити початок. Перед війною, навіть після Марроканської афери, французькі індустріяльні й фінансові кола, працюючі в Росії, не одмовлялись від співробітництва з німецькою індустрією й її представниками в Росії, бо вони мали спільно вирішувати спільні завдання, — як боротьба за ціни проти російського скарбу, найбільшого споживача, і як також робітниче та соціальне питання. Ale позаяк подібне порозуміння при сучасній ситуації ще є виключене на довший час, то можливо, що злагатиши на війні нейтральні держави та Америка могли-б розвязати французький капітал. Франція, мабуть, була-б рада знов стягти свої великі позики, що її винна російська держава, й не дуже сперечалася б про гон зменшення своєї заангажованості в російській індустрії. Англія йтиме далі тим пляхом, який недавно намітила, а саме — торгу на Балтійському та Чорному морі, експлоатації дерева в Архангельську й нафти в Баку». Всю решту, звичайно, мала б узяти Німеччина, яка «природно» для того призначена. І п. Трейсенфельс вже плячує відповідну організацію й вирішає земельне та фінансове питання. А дехто Росія? Яку вона участь братиме в цьому «співробітництві трьох націй?... Про це говориться на ст. напр. 99 й 100. «Проценти по закордонним боргам буде збирати не важко і „пла-ваючий борг“ — паперові гроші будуть до значної міри анульовані російськими селянами в той спосіб, що вони їх віддають в державну касу, як платню за купівлю землі, яка раніше належала державі, церкві й поміщицям. Ale поміщицям буде виплачено відшкодування заставними листами, відсотки та сплати по яким будуть знов зібрані ціляхом податків. Головний тягар „віддачі маїна“ нестиме в Росії, згідно стану справи, не мобільний капітал, але імобільний — велика земельна власність. Прості податки платитиме індустрія, посередині — селянин, в той-же спосіб, як він робив це досі (горілчана монополія). Цей щастливий для Росії час прийде. Коли? Цього ніхто не може пророкувати. Росія вічна й може чекати!» — закінчує свою книжку автор.

До цього абзацу коментарій зайві. Є на світі багато всяких докторів і їм вільно писати все, що їм забажається.

Та коли під виснівом їх бреду робиться політика великої й культурної держави, то немає чому дивуватись, що такий державі доводиться підписувати договори, подібні до Версальського.

Справді, — хіба можна вигадати кращий спосіб для розвитку германофобства, як спроби малюнками таких «щасливих» перспектив здобути собі союзників на сході Європи? ...

Наслідком впливу п. п. Трейєнфельсьів на політику німецького командування на Україні було те, що вихід п'ятисоттисячної німецької армії з України був, як висловлюється автор: «мало приємним» — хоч спочатку всі кола українського населення щиро вітали українсько-німецький союз, а стара спільність економічних, культурних та політичних інтересів давала надію на те, що цей союз буде трівким і корисним для обох сторін. Ці надії розбились об безмежну самовпевненість і ... «сангвінічність» закулисних німецьких «політків», які, маючи задалеко-сяглі пляни, не дали нам збудувати власної армії й міцю державності.

Економічні наслідки одрізаності від України Німеччина тепер дуже добре відчуває. Чи навчить цей досвід, не панів Трейєнфельсьів — це справа безнадійна — але виних і (треба думаги) розумніших провідників німецького народу, чи Німеччина змушеня буде і в Росії зазнати ще в гострішій формі того, чого вже раз зазнала на Україні? Поживемо — побачимо.

М. Тимофіїв.

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ.

Барон Казимир Гужковський.

Після відходу за Збруч Галицької Армії і окупації Галичини польськими та румунськими військами номер у своєму маєтку на Галицькім Покуттю Казимир Гужковський Недуга, яка прикувала його до ліжка, не дала йому зможи піти разом з укоханою ним Галицькою Армією на її тяжкий, хрестиний путь. Окупації чужими військами рідної землі і руїни своїх мрій пережити він не зміг

Небіжчик народився в 1864 році. Походив зі шляхецького українського роду, який у XVIII ст. з Наддніпрянщини перебрався в Галичину і який, поділяючи долю майже всієї правобічної шляхти, привів був під впливом польської державності зверхні ознаки польської культури, отже польську інтелігенцію мову, яко мову сальнову в першій мірі. Але як більшість наших глибоко привязаних до своєї рідної землі і не здекласованих хліборобів, Казимир Гужковський змаєтку володів прекрасно і мовою українською і до української справи культурно-національної, як до справи своїх сусідів селян, ставився все дуже уважно, бо з цими селянами ввязали його давні, традиційні добрі відносини і такі патріярхальні форми співжиття, при яких «національної боротьби» між »двором і селом«, »шляхтичем і хлопом« бути не могло і не було. Примітивне етнографічне українство, властиве всій країні, аристократичній частині шляхецького стану, прибрали у Казимира Гужковського форми нової національної свідомості під впливом держави в іого відродження Української Нації, під впливом ідеї української державності, що саме тоді обіймала чим раз ширші круги галицького громадянства. Ідея України, як Держави великої і могутньої Нації, захопила Небіжчика своюю красою, своюю силою. Атавістичні державні інстинкти, вироблені рядом поколінь, що несли службу державній ідеї в тій чи іншій формі, знайшли для себе вихід у відродженні традиції власної Української Держави. З цілою своюю енергією, з'цілим своїм живим темпераментом став з того часу Казимир Гужковський служити ідеї, яку покохав, в яку повірив і яку по лицарські прийняв за ідею свого життя, за свою ідею провідну.

Було це ще за довго до світової війни. Щоб зазнайомитись більше з вищими формами української культури, павязув Небіжчик широкі знання в кругах галицької інтелігенції. Шукає знайомства з Наддніпрянцями, між іншим приїжджав зумисне до Законаного, щоб познайомитись з Василем Доманицьким і Вячеславом Липинським, тоді, коли вони лікувались там у 1908 р. Слідкує уважно за розвитком українського національного руху в Наддніпрянщині і особливо захоплюється ідеєю національного відродження спольщеної української шляхти, бувши одним з найцініших приятелів органу, що виходив у Києві в 1910—1911 р. р. під назвою «Przeglad Krajowy» та ставив

своєю метою ширення української національно-державної свідомості серед цих спольщених українських кругів.

Коли почалась світова війна — зразу як майор уланів австрійської стражби, як стаційний комендант Самбора і Неремиця, врешті як староста в Сокалі і Дрогобичі — Казимир Гужковський, з властивою йому відвагою і рішучістю, скрізь і все боронити українську справу, особливо в часах паністраційних та терговських переслідувань Українців австрійською державністю. Його заходами головним чином було усунуто ворожого Українцям галицького намісника Дікера. Всі свої широкі звязки в урядових сферах старої Австрійської Монархії і звязки при Цісарськім Дворі віддавав Казимир Гужковський сиріві обороні і поширення української національної і державної ідеї.

З особливою любовю і з якимсь надзвичайним пієтизмом відносився Небіжчик до справи організації завязків будучої Української Армії, до справи Українських Січових Стрільців. І коли повстал, розгинувся і зацівів цей справжній Цвіт нашої Нації — то в це вложено багато, може мало помітної, але великої праці Казимира Гужковського, і в цім одна з його найбільших заслуг.

По установленню З. О. У. Н. Р. Небіжчик вступив зразу на службу в Галицьку Армію і брав діяльну участь в її організації, виступаючи теж і на ширшій політичній арені, наприклад, як член місії в переговорах з антанським представником ген. Бертелемі. Невдач так рідної йому і укоханої Армії, в якій він бачив силу і підставу Української Держави, його ослаблений організм перенести не зміг...

Земля Рідна нером Лицарю, що по предківському звичаю був до самої смерті вірний Прапорові, на який добровільно присягнув.*)

В. П. Науменко.

8-го липня 1919 р. в Київі розстріляно Володимира Павловича Науменка. Тяжко зображені, за що саме можна було вбивати 68-літню хвору людину, яка останні місяці свого життя не брала жадної участі в політичному житті а працювала виключно в сфері української культури (обробляючи з доручення Української Академії Наук матеріали до історії українського письменства); думаємо, що підставою для такого потогого вчинку були нападки з боку самих же Українців, які почались зараз по приході Директорії до Києва на сторінках «Нової Ради» в статтях д. Андрія Ніковського, статтях, які на мою думку залишаються безумовно одною з найбридніших сторінок в історії української преси...

В. П. Науменко родився 7 липня 1852 р. в Новгородсіверську, де його батько був директором гімназії. Батько В. П.-ча походив з лубенських козаків і мав великі симпатії до українського письменства,

*) Подаючи оцю коротку посмертну згадку, прохаемо віх, хто близче знає Небіжчу, особливо в часах світової війни, прислати нам свої згадки про Нього, для ширшої біографії, яку маємо намір видати.

про що свідчать його спроби перекладів з Міцкевича на українську мову, зроблені ще 1830 року. В. Н. вчився в Новгород-Сіверській гімназії, потім у Білоцерківській і докінчив середню освіту в Київській 2-й гімназії. Року 1873 він скінчив Київський університет по історично-філологічному відділу і віддався педагогічній діяльності: до 1903 р. він вчив по різних середніх школах Київа, тоді вийшов на пенсію, але р. 1905 знов був повернутий до педагогії, яко директор заснованої ним приватної гімназії, де працював до 1914 року. Як педагог придбав собі широку славу в Київі і вдячу пам'ять численних своїх учнів та вихованців.

Але крім педагогії небіжчик працював іще на полі Громадського та літературного українського життя. Ще студентом здійснив з «старою» Київською Громадою, а з р. 1875 був уже її скарбником, належачи до лівого, радикального крила Громади, яке вириєло в 1876 р. М. Драгоманова для організації там політичної української роботи. Всі зносини між Громадою та Драгомановим, коли той осівся в Женеві, велися головним робом через В. Н-ча; він був одним з вірніших прихильників Драгоманова та його ідей на Україні Наддніпрянській в часи глухого лихоліття 80-х років.

З фаху філолог В. Н. працював в обсягу історії українського письменства: з самого початку виходу «Кіевской Старины» (в 1882 р.) він зробився її діяльним співробітником і містив велику кількість розвідок, біографічних нарисів, критичних оцінок і заміток по українській літературі, а з р. 1893 зробився і редактором журналу, який з 1891 р. перебрала на себе Київська «Громада». Під його редакцією «Кіевская Старина» зробилась за кілька років головним органом українського літературного та культурно-національного життя на Україні і до самого розкрайнення українського слова в Росії в 1905 році служила, по словам самого небіжчика »одиноким українським національним прапором, одверто розгорнутим на широких стенах України«. Коли настала доба цьогоувільнення українського слова, В. Н. переймінив »Кіевскую Старину« в чисто український місячник і видавав його протягом 1907 р. під назвою »Україна«. По закінченні року він припинив його видання, маючи на увазі вихід органу »Українського Наукового Товариства в Київі«, якого він був ініціатором і головним фундатором, а в роках 1914—1917 і головою. На сторінках »Кіевской Старины« уміщено кілька десятків його більших статей, не рахуючи великої сили менших, заміток, рецензій та ін. З цих статей згадаємо тільки важніші: »Происхождение малорусской думы о Самійлѣ Кінинѣ« (1883, VI); »Новелла Бокаччо въ южно-русскомъ пересказѣ XVII в.« (1885, VI); »Н. Костомаровъ какъ этнографъ« (1885, V); »Къ литературѣ рождественскихъ и насхальныхъ вирѣй« (1885, I—III); »Къ 50-лѣтію со дня смерти И. Котляревскаго« (1888, XI); »А. А Корсунъ« (1891, XII); »Гр. Квитка-Основьяненко« (1893, VIII); »Л. Глинковъ« (1893, XII); »Слово о полку Игоревѣ какъ памятникъ дружинной поэзіи древней Руси« (1895, XIII); »П. Морачевскій и его литературная деятельность« (1902, XI—XII). Окрім того кілька розвідок про М. Максимовича, Ол. Кістяковського та ін. Окрім треба згадати його граматику української мови, видану з огляду на цензуру під замаскованою назвою: »Обзоръ фонетическихъ особенностей малорусской

рбчи» (К.. 1559). окрім І. Ст.« писав В. П. на сторінках «Української Жизні», в «Укр. Наук. Збірнику» та ін. виданнях.

З початком конституційної ери в Росії В. П. вступив до російської «конституційно-демократичної» партії і тільки в 1917 р. перейшов до заснованої при його найближчій участі «Української демократично-федеративної» партії. Весною 1917 р., як почалась Революція, В. П.-ча призначено помішником куратора Київської Шкільної Округи, а трохи згодом і куратором. На цім посту він пробув до кінця року, коли покинув його через незгоду з Генеральним Секретаріатом Освіти в справі звільнення з посад бувших окружних інспекторів. Нід час суперечки і полеміки в цій справі він викликав велике незадоволення до себе з боку національно-демократичних українських кол., яке набільшилося їще, коли він вступив до останнього гетьманського кабінету міністрів в надолієті 1918 р., як міністр народної освіти. Це повело до страшного роздратування проти нього, яке не припинилося й тоді, коли він зійшов з політичної арени, що, як ми вже вище сказали, спричинилося згодом і до його загину. Як справедливо зауважив автор одного з некрольогів Небіжчика (П. Зайцев у ч. 25—26 «Лінітарія» 1919 р.), люди забували, що «це був старий семидесятичний, діяльність якого промінула в умовах цілком одмінних від умов сучасних, — обережний, лагідний і далекий від революційної психології».

Останньою працею В. П.-ча була книжка, видана ним за кілька місяців до смерті вже під большевицьким режимом: »Нові матеріали для історії української літератури ХІХ століття«, випуск I-й (Київ, 1919). Ще перед тим вийшли його дві праці: »Загальний принципи українського правопису« (К.. 1917) та »Руководство для изученія українського языка въ русскихъ школахъ« (К.. 1918). Він загинув на своїм посту українського културного робітника

Д. Д.—ко.

Вадим Модзалевський.

До нас дійшла звістка, що в Київі номер в осені 1920 р. од якоєві пошеної хвороби Вадим Львович Модзалевський, відомий український архієвіст, археолог і історик мистецтва. Небіжчик походив з дуже культурної сім'ї старого козацького роду. Здобувши вищу освіту в Петербурзі, був якнайчась учителем в кадетському корпусі, але покинув педагогію і в початку 900-х років переселився до Чернігова, де знайшов посаду секретаря дворянських зборів і місцевої Архівної Комісії. Ще на сторінках »Кіевской Старины« друкував небіжчик свої розвідки по історії старих українських родів, про громадсько-побутові відносини старої Гетьманщини та ін. В »Грудахъ« Полтавської й Чернігівської архівних комісій надруковано також цілий ряд його статей, а в додатах — кілька томів старих актових книг (міських урядів та судів) на Лівобережжю в XVII—XVIII в. в.). Під його редакцією Наукове Товариство ім. Шевченка видало в Київі 1903 р. 4-іт том »Дніпрових Записок« Якова Марковича. Найбільш важними пра-

цями небіжчика був «Малоросійський родословник», виданий в двох томах у Київі коштом братів А. та М. Стороженків і »Малоросійський Гербовник«, виданий з малюнками також уже цебіжчика Юрія Нарбута в Чернігові 1913 року. Взагалі В. І. Модзалевський був одним з найкращих знавців української геральдики. В 1917 р. вийшла в Чернігові російською й українською мовами дуже гарна книжечка цебіжчика про українське мистецтво (»Основні риси українського мистецтва«). Він співробітничав крім згаданих видань ще в різких публікаціях Укр. Наукового Т-ва в Києві, в »Книгарі« 1917—1918 років і в »Нашому Минулому«. В 1918 р. В. І. переїхав до Києва на посаду директора одного з відділів Головного Управління в справах Мистецтва і Національної Культури. Була це дуже гарна, делікатна, лагідна людина, надзвичайно мила в особистих зносинах і глибоко віддана українській нації та мистецтву.

Наталія Кобринська.

22 січня 1920 р. померла в Болехові (в Галичині) відома українська письменниця Наталія Кобринська, уродженка Озаркевич. Родилася вона в тому самому Болехові в 1885 році і виросла в культурній та патріотичній сім'ї. Небіжчиця має застуги перші за все як одна з пionerok еманципаційного жіночого руху в Галичині: вона працювала над організацією жіночтва, над прищеплюванням йому понять про громадські обов'язки, над доцузеням жінок до виної науки. Її заходами р. 1884 засновано в Станиславові перше жіноче товариство. Думки про піднесення становища жінки проводила вона в своїх відчitах і статтях (напр. про »Нору« Ібсена) і в літературних творах, в яких також залишки малювали становище жінки в сім'ї і в громаді. Вкуні з Оленою Пчілкою видала вона в 1887 р. жіночий альманах »Наша Доля«, де взяли участь українки з обох боків тодішнього кордону. Р. 1899 вийшла перша збірка її творів »Дух часу«, потім »Язви та Картичка« (1904), »Казки« (1904) та інш. Найбільш відоме її оповідання »Виборець«, перекладене її на чужі мови. Останні твори Кобринської, її »Казки«, де вона пробує писати в дусі народньої фантастики сполученої з туманним модернізмом, виявили вже упадок її таланту. Найбільша заслуга Кобринської в поширенню словом і пером передових ідей нашого віку серед галицько-українського громадянства.

Христя Алчевська.

В осені 1920 р. померла в Харкові відома українська поетка Христина Олексіївна Алчевська. Небіжчиця родилася 1882 р. в сім'ї дуже заможного її культурного промисловця: мати її, Христина Даниловна Алчевська, відома в російській літературі своїми педагогічно-просвітницькими творами і культурною діяльністю серед селян на Харь-

ківщині, як це не дивно — в російському дусі. Паслідком фінансового краху батько скінчив життя самогубством, і родина лишилася без засобів до існування. З того часу і до кінця віку наша поетка мусила заробляти на хліб лекціями французької мови. До національної свідомості небіжчика дійшла під впливом Б. Грінченка, що вчителював на селі, в маєтку Алчевських. Вона вчилилась і на свого брата, світової слави снівака Івана А-го (також уже небіжчика), і він в останні роки перед Революцією дуже енергійно працював в музично-артистичному гуртку «Кобзарь» у Москві.

Писати почала Хр. Алчевська на початку 900-х років. В 1907 році вийшла її перша збірка «Туга за сонцем», яка виявила неабиякій талант поетичний, добірну форму і гарну літературу мову. Ті самі прикмети належать і до її пізніших творів, друкованих по різних українських журналах і окремими томиками («Виннений цвіт», 1912; «Шіснадцять і просторів», 1914 та ін.). Не маючи сил Олеся або Лесі Українки, не одкриваючи нових поетичних горизонтів, покійна письменниця уміла проте знайти власні фарби, змалювати оригінальними образами мотиви тутні за красою в житті, любові до рідного краю, жалю над його недолею (особливо гарні її поезії з приводу галицької руйни 1914—1915 років). В її особі українське письменство втратило корисну й симпатичну силу.

Станіслава Корвін-Павловська.

До нас дійшла звістка, що в Київі чрезвичайкою розстріляна після нелюдських знищень секретарка української видавничої спілки «Книгозбірня», Станіслава Корвін-Павловська.

Станіслава Корвін-Павловська, уродженка Філіпповська, походила з спольщеної української шляхецької родини. Народившись і живучи на Україні, вона стихійно лицупла завжди душою до рідного народу. Працювала як учителька в польських народніх школах на Поділлі, звідкіль була видалена за «україніфільство». Після того, як секретарка працювала в редакції журналу «Лад Воžу». Революція і змагання українського народу до утворення власної держави одвергли Небіжці очі на її приналежність національну і вона з налом неофіткі приступила до культурної української роботи. Бувши талановитою ілюстраторкою, дала цілий ряд прекрасних ілюстрацій до українських національних підручників і дитячих книжок. Видала першу частину своїх «Казок баби Оксани» з власними малюнками. Ця книжка стала дорогою і улюбленою книжкою всіх українських дітей.

Високоталановита, новна енергії і шляхетного замалу нала жертвою болячовицького терору під час праці під московською опунациєю на рідній ниві, оставляючи в серіях близьких співробітників і дітей, яких так любила Небіжка, щирій жаль за загинувшою молодою і дорогою культурною силою і людиною.

Додаток.

ОФІЦІЙНИЙ ВІДДІЛ У. С. Х. Д.

Статут і Реглямент Українського Союза Хліборобів Державників.

СТАТУТ.**I.**

Українська Нація не може існувати без своєї власної, незалежної і сувереної Держави. А без існування Української Нації не може бути організованого громадського життя, ладу і спокою на Українській землі.

Тому Український Союз Хліборобів Державників ставить своїм завданням організацію тих сил, що хочуть збудувати незалежну і суверену Українську Державу на всіх землях, заселених українською етнографічною масою.

II.

Будова Української Держави накладає на всіх, хто цій будові віддає свою працю, відновідальність не тільки перед теперішніми, але і перед будучими поколіннями Української Нації, що живимуть на Українській Землі.

Тому У. С. Х. Д. ставить своїм завданням:

а) оперти українську державно-творчу політичну працю виключно на власних стаїх силах Української Нації, а не на випадковій і змінливій чужій сторонній допомозі;

б) утворити таку форму Держави, яка була-б винਾਵਾ від дотеперішніх форм державності на Україні, більше відновідала потребам Української Нації і тому могла-б забезпечити Українській Державі не ефемерне, а трівке існування на цій ріді поколінь.

III.

Винਾਵਾ і трівка форма державності на Україні зможе бути збудована власними силами Української Нації тільки тоді, коли вона вновні відновідатиме пе тимчасовим, випадковим або фіктивним, а виробленим історією традиційним, природнім і стаїм взаємовідносинам внутрі тієї людської громади, що живе на Українській Землі.

Тому У. С. Х. Д. хоче утворити таку форму Держави:

а) яка-б спіралась на природні і статі угрупування людей внутрі Нациї: — на матеріально продуктивні, трудові класи;

б) яка-б забезпечувала кожному класові максимум його культурного і економічного розвитку і гарантувала кожному класові участь в правлінні Державою, пропорціональну до ступеня його розвитку і таку, що відновідала-б кождочасовим, все змінливим взаємовідносинам сил між поодинокими класами;

в) яка-б давала право якнайширшого самоврядування поодиноким українським Землям, розмежованим на підставі природних, історичних, економічних та географічних умов.

IV.

Вища і трівка форма державності оперта на статії її природній силі автономних класів і автономних Земель, може бути збудована при умові: а) самоорганізації кожного класу і кожної Землі в одні сучасній і здоровий політично-економічний організм; б) при об'єднанні всіх класів і всіх Земель статим і єдиним принципом національної і державної єдності, персоніфікованим в особі незмінного і невибраного Голови Національної Держави. Такою формою державності є Трудова Монархія. Стоючи понад всіма класами і не будучи диктаторюю одної партії чи касти, вона заінтересована в тому, щоб забезпечити кожному класові можність самоорганізації і якнайширшого розвитку всіх його продуктивних здібностей. Вона персоніфікує в особі дідичного і незмінного Монарха принцип національної та державної єдності і сталості національної традиції, та зв'язує таким чином цей принцип з поняттям непорушного, єдного для всіх і новажканого всіми Мажестату Нациї і Держави. Тільки одна Трудова Монархія в стані довести до компромісу між класами і Землями во імя єдності та силиности Нациї і Держави: об'єднати в одній органічній, національній і державній цілісті всі поодинокі автономні класи і автономні Землі та своюю сталістю і непорушністю забезпечити Нацию та Державу од періодичних рухів і розкладового виливу сторонніх сил.

Тому У. С. Х. Д., розпочинаючи державно-творчу працю сам від себе, змагає до самоорганізації свого хліборобського класу з метою:

а) забезпечити своєму класові якнайширший розвиток усіх його продуктивних здібностей і оборону його власних класових потреб та інтересів;

б) виконати свій національний і державний обов'язок об'єднання всіх українських класів і всіх українських Земель біля особи — проголошеного представниками всіх українських класів під час урочистого призначення Трудової Монархії, яко форми української державності — єдиного, національного, понадкласового, непартійного і дідичного Гетьмана, що персоніфікував би свою особою, яко Монарх, Український, принципі тенерінної і традиційної єдності цілої Української Нациї і цілої Української Землі і тому носив би титул «Гетьмана Всієї України: Правобічної, Лівобічної, Сіверської, Слобідської, Кубанської, Вітчизні: Запорожських і Чорноморських та Великого Князя Київського, Галицького і Володимирського, Подільського, Волинського, Холмського, Берестейського, Турово-Пинського, Чернігівського і Всєя Малія Русі».

V.

Самоорганізація хліборобського класу на Україні можлива тільки тоді, коли він буде об'єднаний. Коли всі, хто до хліборобського класу органічно належить, не будуть з нього на підставі зовнішніх випадкових прикмет виділятись, а з другого боку ті, що стратили свій органічний зв'язок з ним, зможуть без перешкод з нього вийти і пристати до того класу, з яким вони більше звязані.

Тому У. С. Х. Д., маючи на меті самоорганізацію свого хліборобського класу, змагає до об'єднання всіх хліборобських елементів на Україні. Усуваючи всі витворені в минувшині політичні, економічні і національні перегороди між українськими хліборобами і усуваючи установи, які закріплювали цей штучний поділ хліборобського класу, або задержували в ньому насильно елементи, що вже од нього одійшли — У. С. Х. Д. хоче об'єднати в одній класовій хліборобській організації всіх хліборобів на Україні:

а) як »дворянство« так »казацтво« і »крестянство« — змагаючи до усунення дотеперінніх політичних перегород між українськими хліборобами, шляхом природної селекції найкращих і найздібніших хліборобських елементів з посеред цілого хліборобського класу, а не тільки з посеред самого »дворянства«, »казацтва« чи тільки з посеред самого »крестянства«, бо поділ на стани (»сословія«) повинен бути на Україні скасований;

б) як великих, так середніх і дрібних хліборобів — змагаючи до усунення дотеперінніх шкідливих маєткових ріжниць між поодинокими частинами хліборобського класу, шляхом земельної реформи, проведеної на підставі історично витвореної на Україні індивідуальної земельної власності, во ім'я державних інтересів, на місцях, органами самого і цілого хліборобського класу;

в) як українських (національно свідомих), так піномосковлених і спольщених хліборобів — змагаючи до усунення шляхом співпраці на рідній Українській Землі дотеперінніх ріжниць національних, витворених в часах нашої національної Руйни перед єдиного українського хліборобського класу.

VI.

Органи класової хліборобської організації мусять бути перві за все органами господарчими, які організують і захищають економічну продукцію цілого класу і які здобувають собі вилів на адміністративне і політичне життя Держави, відповідно до свого значення і свого становища внутрі самого хліборобського класу.

Тому У. С. Х. Д. змагає до того, щоб органами класової хліборобської організації стали Хліборобські Ради — сільські, волоські, повітові, земельні — здатні перейняти на себе функцію організації економічного життя і оборони інтересів цілого об'єднаного хліборобського класу та здатні виконувати функції державні: адміністративні і політичні, спільно з анальгічними класовими органами інших не хліборобських класів.

VII.

При сучаснім розвитку і розширенню українського хліборобського класу його обєднання і організація в своїх власних Хліборобських Радах можливі тільки тоді, коли наш клас виділить зо всіх своїх тенерішніх розділів частину найбільші активні елементи, які, самі об'єднавшись, зорганізувавши і якнайсильніше виконуючи свої національно-державні і класові обов'язки, здобудуть собі серед цілого свого класу авторитет, необхідний для його організації і об'єднання.

Тому У. С. Х. Д. першою метою своєї політичної діяльності ставить об'єднання тих елементів зо всіх частин хліборобського класу, що бажають відновідальній громадської праці в таких формах організацій, які-би допомогли розвиткові організаторських і громадсько-творчих здібностей своїх членів і які-бі дали їм змогу, сильно і організовано виконати якнайкраще свої обов'язки супроти свого класу, своєї Землі, своєї Нації і своєї Держави, відповідно до прийнятих свідомо основ цього статута.

VIII.

Організація, яка-б змогла допомогти розвиткові організаторських і громадсько-творчих здібностей своїх членів і яка-б змогла сильно та зорганізовано виконати якнайкраще свої обов'язки супроти свого Класу, своєї Землі, своєї Нації і своєї Держави — не може спиратись на принципах демагогічної партійності, безвідновідальності, розбіжності і розривання, а мусить поставити себе в такі умови, які-б природно сприяли зростові її внутрішньої сили, та органічної єдності, почуття відновідальності і дисциплінованості її членів.

Тому У. С. Х. Д. уважає потрібним берегти між членами своєї організації природну єдність їхніх спільніх економічних інтересів і єдність сильної хліборобської традиції та спільній хліборобської культури. І тому в своїм Регламенті він відкидає принципи партійності, голосування, виборів і т. д., бо це веде виціті самі организації до розвитку карієризму, демагогії, безвідновідальності, самооборювання, саморозсідання і самоостаблювання. Натомість У. С. Х. Д. буде свою організацію на підставах селекції, стажу, добору, солідарності і дисципліни, при яких більше відновідальних членів організації, працюючи солідарно, наділяють членськими правами і збільшують права інших, менше відновідальних членів, приймаючи на увагу їх громадські прикмети і заслуги, покладені для справи цілої організації.

РЕГЛЯМЕНТ.

I.

Мета і завдання У. С. Х. Д.

§ 1. У. С. Х. Д. ставить свою метою переведення в життя основ, окреслених його статутом і підготовку кадра робітників для організації хліборобського класу на Україні.

§ 2. У. С. Х. Д. уважатиме своє завдання виконаним, коли його співробітники складуть в Українській Столиці законну присягу «Гетьману Всієї України і Великому Князю Всея Малої Русі», яко дідичному Голові Незалежної і Суверенної Української Держави, проголошенному Гетьманом представниками всіх українських класів під час урочистого признання Трудової Монархії, яко форми української державності.

II.

Співробітники У. С. Х. Д.

§ 1. Члени У. С. Х. Д. посіть називати співробітників. Число співробітників У. С. Х. Д., не посідаючих власної землі та не звязаних персонально з землею хліборобською працею, але посідаючих хліборобську родинну традицію та хліборобську культуру, не повинно перевищати четвертини всієї кількості його співробітників.

§ 2. Жінки можуть бути новоправними співробітницями У. С. Х. Д., коли вони являються головами родин і керовниками власного хліборобського підприємства. Дружини, повнолітні доньки і сестри співробітників У. С. Х. Д. мають право брати участь в зібраннях і в праці У. С. Х. Д. на правах співробітників Однодумців (див. Розд. VII) під відповідальністю голови родини, який один тільки вважається новоправним і відповідальним співробітником У. С. Х. Д.

III.

Степені У. С. Х. Д.

§ 1. У. С. Х. Д. творить одну і неподільну організацію. Права і обовязки його співробітників пропорціональні до взятої гими на себе відповідальності і тому У. С. Х. Д. має в собі три ступені, які звуться:

1. Співробітники Присяжні (Рада Присяжних),
2. Співробітники Дійсні,
3. Співробітники Однодумці.

§ 2. Всі три ступені У. С. Х. Д. знаходяться між собою у відношенню тісної залежності і дисципліни. Переїзд від однієї ступені до другої опреділяється: а) бажанням співробітника У. С. Х. Д. взяти на себе більшу відповідальність; б) його здатністю до цієї відповідальності, моральною вартостю і заслугами покладеними для цілей організації, про що рішують найбільше відповідальні співробітники організації, тобто Рада Присяжних.

IV.

Рада Присяжних.

§ 1. Рада Присяжних несе всю відповідальність за всі вчинки У. С. Х. Д., стоїть на його чолі і кермує всюю його діяльністю.

§ 2. Рада Присяжних складається з членів Ініціативної Групи У. С. Х. Д., що підписали Статут і Регламент та склали Заприсяження, і поповнюється безпереривно новими членами, які входять до неї з посеред співробітників Дійсних, що вже пройшли певний (окреслений)

для кожного зокрема Радою Присяжних) стаж, поклали дійсні заслуги для цілей організації і заявили про своє бажання війти в Раду Присяжних.

§ 3. Співробітник Дієсний приймається до Ради Присяжних за підставі представлення свого Старшого Товариша (див. Розд. VI, § 3) і по однодушній постанові всієї Ради. Коли-б по першім представленню кандидатури проти неї виступило менше четвертини всіх членів Ради, то для докладного вияснення причин незгоди складається Суд з Головою Ради і двох членів по черзі в порядку їхніх номерів, який вислухує закиди і вирішує справу. Не прийняття кандидатури означає продовження стажу.

§ 4. Кожний Присяжний по прийняттю до Ради підписує власною рукою Статут і Регламент і на зібранню Ради складав Записяження власною його рукою написане і підписане в такій формі:

Записяження.

Приймаю свідомо Статут і Регламент У. С. Х. Д. і кладучи під ними мій власноручний підпис, стверджую цим урочисто, що цей Статут і Регламент, у всіх своїх чинках, вповні відповідають моїму власному духові і моїй власній волі. І в знак моого власного продуманого та непорушного рішення взяти на себе всю відповідальність і всі обовязки, які несуть супроти Рідної Української Землі, супроти Української Нації та Української Держави, супроти свого хліборобського класу та супроти самих себе Присяжні співробітники У. С. Х. Д., я (імя рек), вступаючи до Ради Присяжних, свою честю і честю попередніх поколінь, що полягли в обороні Рідної Землі і в обороні своєї Незалежності та Суверенної Держави — заприсягаюсь, що:

1) Буду вірно і до кінця моого життя служити ідеї Української Трудової Монархії, побудованої на співідповідності і співдружності автономних і самозорганізованих українських класів і українських Земель, обєднаних в одну Націю і в одну Державу принципом національної та державної єдності, персоніфікованої в Особі невибраного і дідичного Гетьмана Всієї України та Великого Князя Всея Малия Руси, бо тільки така форма державності в стані забезпечить незалежність і суверенність Української Держави та оберегти честь; достойність і національні права всіх громадян Української Землі од чужинецьких руйнуючих виливів та від рабської залежності од чужинців.

2) Буду проводити цю ідею в життя в рядах організацій У. С. Х. Д., віддаючи її всі мої сили та збільшуючи їх почуттям єдності і братерства, спільнотою ідей та спільнотою праці. Для того буду дисциплі-

новано виконувати всі постанови У. С. Х. Д., постулювшись, коли він того вимагатиме, моїми особистими інтересами. Буду все і скрізь піддержувати і зміцнювати його авторитет, ставлячи перш за все сворівимоги в виконуванню своїх обов'язків до самого себе, а також вимагаючи від інших співробітників якнайпильнішого виконування прийнятих ними на себе обов'язків. Буду працювати над зміцненям нашої внутрішньої єдності через взаємну пошану, братерську любов, чесні і прості взаємовідносини і піддержування рівності авторитету.

3) Буду поборювати всякі чужі форми державності на Україні, як не відповідаючі потребі ладу і спокою для моєї Рідної Української Землі, як принижуючі честь і достойність Української Нації; як виховуючі серед нас почуття погорди до самих себе, почуття нашої низькоти супроти чужинців та нашої нездатності до незалежного життя і як підводячуочі нас до взаємного винищування себе во ім'я інтересів чужих націй і чужих держав; і буду боротись за всякими внутрішніми руйницичкими течіями, що деморалізують нас систематичним розвалом релігії, моральности, національної самоповаги і національної єдності та, ослаблюючи таким чином нашу внутрішню силу, ведуть нас свідомо або не-свідомо під панування чужих націй, чужих інтересів та чужих держав.

4) Не буду ні тепер, ні до кінця моого життя належати до яких би то не було політичних партій та вживати партійної політики досягнення моїх іперсональних цілей і не буду без згоди Ради Присяжних брати участі в яких би то не було тайних та явних товариствах, братствах і організаціях. І це мое добровільне Заприсяження, моїм власноручним підписом скріплene, буде мати право замінити тільки Присягою всенародною, зложену в Українській Столиці Гетьманові Всієї України і Великому Князю Всея Малия Руси, проголошенному по збудованю суверенної і незалежної Української Держави в формі Української Трудової Монархії.

§ 5. Члени Ради присяжних не мають права добровільного виходу з У. С. Х. Д. За преступні вчинки член Ради Присяжних може бути виключений після суду постановою Ради при чим його призвище публікується в пресі У. С. Х. Д. і всі співробітники У. С. Х. Д. обов'язані порвати з ним не тільки громадські, але і особисті зносини.

§ 6. Вся Рада Присяжних несе відповідальність за кожного свого члена. Кожний член Ради несе відповідальність за піду Раду.

§ 7. Всі постанови Ради Присяжних обовязкові для цілого У. С. Х. Д. Вони ухваляються не більшістю і не голосуванням, а згодою цілої Ради. Коли по якому небудь питанню нема однодушної згоди, воно, після того, як всі засоби примирення протилежних поглядів вичерпані, вирішується Головою Ради, і це рішення безапеляційне і обовязкове для цілої Ради.

§ 8. На всіх засіданнях Ради Присяжних обовязкова присутність всіх членів Ради або особисто, або через повні уповноваження, видані неприсутніми членами — членам присутнім. Число уповноважень в руках одного члена не має ніякого впливу на збільшення або зменшення значення його голосу. Члени присутні мають обовязок про всі рішення Ради зараз повідомляти своїх довірителів.

§ 9. Засідання Ради і ухвалені на них постанови правомочні тільки тоді, коли засідання відбувається в присутності Голови, або призначеної під Замісителя.

§ 10. Співробітники Присяжні вносять в касу У. С. Х. Д. щомісячну добровільну вкладку.

V.

Голова Ради Присяжних і адміністративні та судові органи.

§ 1. Голова Ради Присяжних настановлюється однодушною постановою Ради.

§ 2. Обовязок Голови обеднувати всю працю Ради Присяжних і дбати про її найбільшу продуктивність. Обовязок всіх членів Ради допомогти Голові якнайкраще виконати свій обовязок.

§ 3. Голова Ради Присяжних не несе ніяких репрезентативних функцій. Він не президує на засіданнях Ради, які відбуваються в його присутності під головуванням членів Ради по черзі, але він призначає строк, місце і характер (якні чи закриті) засідань Ради, може перервати засідання, коли уважає це потрібним і розрішає своїм голосом протилежності в поглядах між членами Ради згідно з Розд. IV-м, § 7-м. Яко Голова на зовні він не виступає, переговорів зі сторонніми яко Голова не веде, панерів яко Голова не підписує і т. д. Вся його праця мусить бути звернена на збільшення внутрішньої єдності і внустрічної сили У. С. Х. Д.

§ 4. В разі недуги чи виїзду, Голова Ради Присяжних передав всі свої права і обовязки одному з членів Ради по свому вибору.

§ 5. Адміністративні і судові органи: Писарь, Скарбник, Судді, Голови Відділів і т. д. настановлюються на засіданнях Ради Присяжних. Строк і способ їх урядування окреслюється окремими інструкціями, виробленими Радою Присяжних. Такі інструкції впроваджуються у всіх випадках, не окреслених точно Регламентом і мають силу Регламенту, входячи до нього як складова частина.

§ 6. Кожному членові Ради можуть бути доручені Радою, або Головою Ради, окрім функцій, за виконання яких він відповідає перед Радою.

VI.

Співробітники Дійсні.

§ 1. Співробітником Дійсним У. С. Х. Д. може стати кожний, хто бажає активно працювати для здійснення цілей Союза і хто проїшов певний (окреслений для кожного окрема Радою Присяжних) стаж, якщо співробітник Однодумець.

§ 2. Співробітник Однодумець, що бажає бути прийнятим в число співробітників Дійсних, складає про це писану заяву на руки свого Старшого Товарини (співробітника Дійсного, згідно § 2. Розд. VII), який робить про це представлення в Раді Присяжних. Коли це представлення Радою Присяжних приймається, то його Старший Товарин передає свого кандидата під патронат свого Старшого Товарини-Присяжного, який з цього моменту переймає на себе супроти кандидата обовязки Старшого Товарини.

§ 3. Старший Товарин-Присяжний має обовязок: познайомити додзядко кандидата в співробітники Дійсні з цілями, тактикою і внутрішнім розпорядком У. С. Х. Д.; провіріти пільно цирість його бажання працювати в рядах У. С. Х. Д.; довідатись від його попереднього Старшого Товарини і провіріти самому дані про минулу громадську діяльність і індивідуальні прикмети кандидата. Старший Товарин-Присяжний несе відповідальність за прийняття кандидата в число співробітників Дійсних і по прийняттю відповідає за всю його працю в рядах У. С. Х. Д. до хвилини його вступу в Раду Присяжних, або виходу з Союза.

§ 4. Новий співробітник Дійсний приймається Радою Присяжних на представлення свого Старшого Товарини-Присяжного так само, як нові члени Ради Присяжних, згідно § 3. Розд. IV, і приймаючи на увагу Розділ II цього Регламенту. По прийняттю в число співробітників Дійсних він має обовязок прибути на засідання Ради Присяжних і, передавши з наміти Статут У. С. Х. Д., скласти таку, особисто писану і підписану Урочисту Обітницю:

Урочиста Обітниця.

Приймаю свідомо Статут і Регламент У. С. Х. Д. і стверджую словом своєї чести, що цей Статут і Регламент, у всіх своїх пунктах, вповні відповідають моєму власному духові і моїй власній волі. І в знак моєго власного рішення взяти на себе всю відповідальність і всі обовязки, які несуть супроти Рідної Української Землі, супроти Української Держави, супроти свого хліборобського класу та супроти самих себе співробітники Дійсні У. С. Х. Д., я — ім'я, рек — вступаючи в ряди співробітників Дійсних, урочисто обіцюю, що за весь час моєї праці і перебування в У. С. Х. Д.:

1) Буду вірно служити ідеї Української Трудової Монархії, побудованої на співираці і спів-

дружності автономних і самозорганізованих українських класів і українських Земель, обєднаних в одну Націю і одну Державу на принципом національної єдності, персоніфікованої в Особі невибраного і дідичного Гетьмана Всієї України і Великого Князя Всея Малиї Русі, бо тільки така форма державності в стані забезпечити незалежність і суверенітет Української Держави та оберегти честь, достойність і національні права всіх громадян Української Землі од чужинецьких руйнуючих впливів та від рабської залежності од чужинців.

2) Буду проводити цю ідею в життя в рядах організацій У. С. Х. Д., віддаючи їй всі мої сили та зоцілюючи їх почуттям єдності та братерства, спільної ідеї та спільної праці. Для того буду дисципліновано виконувати всі постанови У. С. Х. Д., ухвалені керуючою ним Радою Присяжних, поступаючись, коли У. С. Х. Д. того вимагатиме, моїми особистими інтересами. Буду все і скрізь піддержувати і зміцнювати його авторитет, ставлячи перш за все суворі вимоги в виконуванні своїх обов'язків до самого себе, а також вимагаючи від інших співробітників якнайсильнішого виконування прийнятих ними на себе обов'язків. Буду працювати над зміцненням нашої внутрішньої єдності через взаємну іонану, братерську любов, чесні і прості взаємовідносини і піддержування дисципліни та авторитету.

3) Буду поборювати всякі чужі форми державності на Україні, як не відповідаючі потребі люду і спокою для Моєї Рідної Української Землі; як приижуючі честь і достойність Української Нації; як виховуючі серед нас почуття погорди до самих себе, почуття нашої низочості супроти чужинців та нашої нездатності до незалежного життя і як підводячі нас до взаємного винищування себе во ім'я інтересів чужих націй і чужих держав. І буду боротись за всякими внутрішніми руйницеькими течіями, що деморалізують нас систематичним розвалом релігії, моральності, національної самоповаги і національної єдності та, ослаблюючи таким чином нашу внутрішню силу, ведуть нас свідомо або не-свідомо під нацування чужих націй, чужих інтересів та чужих держав.

4) Не буду, поки працюватиму і перебуватиму в рядах У. С. Х. Д., належати до яких би то не було політичних партій і вживати партійної політики досягнення моїх особистих цілей і не буду без згоди Ради Присяжних брати участі в яких би то не було

тайних та явних товариствах, братствах і організаціях. І цю мою Урочисту Обітницю, моїм власно-ручним підписом скрізену, буду мати право або замінити добровільним Заприєзжим по прийняттю мене до Ради Присяжних, або анулювати її свою заявкою про вихід з У. С. Х. Д.

§ 5. Співробітники Дійсні обов'язані або особисто, або через свого Старшого Товариша брати участь у всіх засіданнях Ради Присяжних, окрім тих, які Головою Ради Присяжних будуть оновлені закритими. Співробітники Дійсні, беручи участь в засіданнях Ради Присяжних, мають рівний голос з Присяжними, можуть бути настановлені на всякі адміністративні і судові уряди Союза, але, не несучи нової і досмертної відповідальності за діяльність У. С. Х. Д., мають право виступати на зовні в усіх справах У. С. Х. Д. тільки в порозумінні і спільно зі своїм Старшим Товарищем, або на підставі інсаних уповноважень, виданих їм Радою Присяжних.

§ 6. Співробітники Дійсні вносять в касу У. С. Х. Д. щомісячну добровільну вкладку.

VII.

Співробітники Однодумці.

§ 1. Співробітником Однодумцем У. С. Х. Д. може бути кожний громадянин України, звязаний з хліборобською працею, традицією і культурою, який спочуває цілям Союза і бажає працювати для їх здійснення.

§ 2. Бажаючий бути прийнятим в число співробітників Однодумців складає про це заяву і свій короткий життєпис на руки вибраного ним самим співробітника Дійсного, який з того моменту приймає на себе супроти кандидата обов'язок Старшого Товариша.

§ 3. Старший Товариши має обов'язок, познайомити докладно кандидата з цілями У. С. Х. Д., перевіратись чи кандидат їх свідомо приймає і пізнати всю минулу громадську діяльність та індивідуальні прикмети кандидата. Старший Товариши несе відповідальність за прийняття кандидата в число співробітників Однодумців У. С. Х. Д. і має обов'язок, після прийняття кандидата до У. С. Х. Д. держати його в курсі праці і діяльності Союза.

§ 4. Нові співробітники Однодумці приймаються Радою Присяжних на представлення своїх Старших Товаришин так само як і співробітники Дійсні, згідно з § 4-м. Розділу VI-го цього Регламенту. По прийняттю до У. С. Х. Д. новий співробітник Однодумець складає особисто, або через свого Старшого Товариша таку, власноручно ним написану і підписану Декларацію:

Декларація.

Приймаю свідомо Статут і Регламент У. С. Х. Д. і стверджую оцею моєю Декларацією, що цей Статут і Регламент у всіх своїх пунктах виовні відповідають моїому власному духові і моїй власній волі.

Обіцюю, що за весь час моєго перебування в рядах співробітників Однодумців У. С. Х. Д. буду дисципліновано підлягати ухвалам кермуючої ним Ради Присяжних, буду, по моїй змозі, допомагати здійсненю цілей У. С. Х. Д., не буду в тім часі належати без відома і згоди Ради Присяжних до яких би то не було політичних партій, і все вищесказане моїм власнопоручним підписом скріплюю.

§ 5. Співробітники Однодумці мають право на запрошення Ради Присяжних братці участь в її засіданнях з правом дорадчого голосу. Виступати на зовні в імені У. С. Х. Д. вони права не мають, крім виняткових випадків по окремій постанові Ради Присяжних доручений їм на цисьмі.

§ 6. Співробітники Однодумці вносять в касу У. С. Х. Д. цомісячу добровільну вкладку.

VIII.

Місцеві Громади У. С. Х. Д.

§ 1. У. С. Х. Д. творить одну і неподільну організацію (Розділ III цього Регламенту). Однаке для улекшення праці членів У. С. Х. Д., що живуть в одній місцевості, можуть об'єднатись в одну Місцеву Громаду У. С. Х. Д.

§ 2. Коли в якій небудь місцевості заснувається Місцева Громада У. С. Х. Д., то до неї обовязково входять всі співробітники У. С. Х. Д., що живуть в даній місцевості.

§ 3. Для виконування об'єднуючих функцій Рада Присяжних настановлює Наказним Головою Місцевої Громади одного з співробітників Присяжних, або як їх в даній місцевості нема, то одного з співробітників Дійсних, який має обовязок підтримувати постійний зв'язок з Радою Присяжних і у відношенню до Місцевої Громади користується тими самими правами і виконує ті самі обовязки, що Голова Ради Присяжних у відношенню до Ради Присяжних. У відношенню до Ради Присяжних Наказні Голови Місцевих Громад ніякими обмежувальними правами і привileями не користуються.

§ 4. В місцевостях, де не живе і один співробітник Присяжний або співробітник Дійсний і де з технічних причин зносин з Радою Присяжних неможливі, громадяне, які співчують цілям Союза і бажають працювати для їх здійснення, мають право і обовязок, заснувати Тимчасову Місцеву Громаду У. С. Х. Д., настановити собі Голову і повести якнайнергійнішу діяльність для поширення ідеї Союза усюди, в цисьмі і власним прикладом: заснувати однодумців для Союза і постаратись якнайшивидше піnavязати зносини з Радою Присяжних для того, щоб члені Тимчасової Місцевої Громади могли вйти в У. С. Х. Д. на загальних основах цього Регламенту.

Ухвалено на Зборах У. С. Х. Д.
16/29 Грудня 1920 року.

**Заява Сергія Шемета і Вячеслава Липинського Загальним
Зборам Української Демократично-Хліборобської Партиї, пере-
слана на руки Закордонного Комітету цієї Партиї в Тарнові.**

Війшовши до Українського Союза Хліборобів Державників, ми низкиніднісані вважаємо своїм обов'язком скласти Загальним Зборам Української Демократично-Хліборобської Партиї слідчуу заяву, яку пересиламо на руки Закордонного Комітету Партиї в Тарнові.

Партія Хліборобів Демократів, в якої основано ми обидва прий-
мати участь, постала на весні 1917 р., тоді, коли Україна переживала
добу демократично-ресурського державного будівництва з демо-
кратичним народнім представництвом — «Центральною Радою» — на
чолі. Незадоволені політикою Центральної Ради національно свідомі
хліборобські елементи, бажаючи брати активну участь в тодінній по-
літичній життю і впливати на діяльність законодавчих державних
органів мусіли: 1) обєднатись в політичну партію, 2) виставити ви-
борчу програму, що, як усіка виборча програма яри п'ятівності, мусіла
бути демократичною і 3) признати існуючу форму ресурського
державного ладу. В той спосіб постала демократично-ресурські
ресурська програма Української Демократично-Хліборобської Партиї,
яка обєднувала власне оці незадоволені демократично-ресурським
державним будівництвом Центральної Ради українські хлібо-
робські кола.

Гетьмансько-монархічна і класова течія партії, що хотіла одвер-
того виставлення в програмі принципу Гетьманства, а в тактиці стояла
на класовій, а не ці партійно-демократичній точці погляду, мусіла
супроти вимог тодіннього політичного життя і во імя принципу націо-
нальної єдності, репрезентованого тоді Центральною Радою, пійти на
уступки та погодитись на введення в програму ресурськанства і на
прийняття партійно-демократичної виборчої тактики.

Але по духу свому Партия за весь період свого існування була
гетьманською і класовою. Як не намагались провідні кола партії при-
мирити во імя принципу національної єдності хліборобські селянські
маси з демократичною політикою Центральної Ради, ці маси ставились
до цієї політики крайнє вороже і весь час треба було їх адеркувати од
різких активних ворожих виступів проти Ц. Р. та представників тоді-
ннього Ресурського Уряду. І коли настав квітневий переворот,
Партія Хліборобів Демократів зразу ж визнала владу Гетьмана і була
єдиною партією, яка не з тактичних причин, а з мотивів національно-
державного характеру за цю владу стояла. Під напором своїх хлібо-
робських, селянських елементів Партия до Національного Союзу не
вийшла і в повстанні проти Гетьмана участі не брала. При Уряді
Директорії Української Радянської Республіки партія перейшла на
нелегальний стан і в такому стані перебував на території України й
досі. Її члени, розшорені новою українською руною, втратили кон-
такт між собою і тим пеяснюється факт, що політичну еволюцію, вп-
лину зміною політичної ситуації, партія не могла переходити як
цілістю, нормально, а переходили її окремо, кожна по своєму, ті ча-
стини партії, що завдяки тим чи іншим причинам не втратили звязку
між собою.

Ідеологія Українського Союза Хліборобів Державників, висловлена в його Статуті і в його видавництвах, отже викладати тут її не будемо. Вважаємо тільки потрібним пояснити Членам Партиї Хліборобів Демократів, з якими ми спільно перед тим працювали, ці засадничі мотиви, які привели нас до вступлення в ряди У. С. Х. Д. і до прийняття його ідеології і тактики.

Становище на Україні сьогодні, в порівнянню з тим становищем, яке було під час укладання програми Укр. Дем. Хліб. Партиї, радикально перемінилось. Момент єдиного демократично-ресурсійського національного фронту, що був головною причиною політичного опортузму Партиї за часів Центральної Ради, сьогодні не існує. Українська демократія не тільки зруйнувала кругом себе все, що тільки можна було зруйнувати, але й зиниціала саму себе. Сьогодні нема і може не бути єдиного національного демократичного фронту. Між демократами-московіфілами (ліві есери, комуністи, федерацісти з парижського Укр. Нац. Комітету і т. д.), демократами-польно-офілами (партиї Укр. Нар. Республіки) і демократами-самостійниками не може вже бути демократичної національної єдності, бо до неї не тільки не допустається внутрішній партійний протилежності між цими демократичними групами, але й ті зовнішні, ворожі до України спіли, в руках яких ці групи опинились. Вирівнювання себе на демократію і викликаний оцім вирівнюванням ресурсійсько-демократичний політичний опортузм, що багато допинив Партиї вже за часів демократичної Центральної Ради, тепер, коли демократія виказала свою нову нездатність до провідної ролі в Нації і до державного будівництва, втратив єдине оправдання його національну причину свого існування. Сьогодні прикривати гетьмансько-монархічну і класову суть хліборобського руху зовнішнім «програмним» ресурсійством і партійно-демократичною тактикою — це значить одінатись од свого класу, ділити долю всєї інтелігентської української демократії разом з нею продовжувати діло національного руйництва.

Тільки клас, во ім'я забезпечення свого існування, здатний на жертви, без яких не можна номісанті або збудування Української Держави або зорганізування Української Нації. Партия, побудована на демократично-ресурсійських основах, підійде єдності класу і підійде в корінь його здатності на жертви, бо щоб придбати собі членів, вона мусить їм обіцювати реальні користі, а не ставити перспективу жертв: мусить потурати ухилянню від національних і класових обов'язків, а не кликати до якнайнигільнішого їх виконування.

Приймаючи на увагу все вищесказане і з огляду на нашу пропалежність до У. С. Х. Д., ми визначенішеані просимо Українську Демократично-Хліборобську Партию не рахувати нас надалі своїми членами, як що Партия вважає потрібним задержувати її опортуністичний ресурсійсько-демократичний і партійний характер своїх програм.

Коли-як Партия Хліборобів-Демократів виставить виразно ідею Гетьманства, стане на класовий, а не на партійний ґрунт. Її подібно як У. С. Х. Д. буде себе вважати не парламентською партією, а організацією, що має підготовити кадри будучих організаторів свого класу.

то У. С. Х. Д., стоячи твердо на принципі класової єдності, все готовий буде вийти з Хліборобами-Демократами (коли вони вважатимуть потрібним задержати свою окрему організацію) в пайтісній контакт. Головна Хліборобська Рада, як орган об'єднуючий всіх хліборобських організацій, функціонуючий в формі періодичних з'їздів представників цих організацій, і Хліборобська Служба Зв'язку, в якій члени одних хліборобських організацій входять для постійного контакту в кермуючі органи інших хліборобських організацій — ось основи проекту хліборобського об'єднання, який розробляється тепер нашою організацією і який буде незабаром представлений Українським Союзом Хліборобів Державників на розгляд всім іншим хліборобським організаціям, в тім числі і Хліборобам-Демократам.

Отже не партійне сектантство, а тим менше якісь мотиви особистого характеру кермують нашими відносинами до Партиї Хліборобів-Демократів. Ми невіні, що гіркий і тяжкий досвід постійних літ не минув безслідно для всіх Членів Демократично-Хліборобської Партії, так само, як не минув він безслідно і для нас. І ми певні, що визволившись від опортунізму, і виставивши наші спільні, класові хліборобські гасла: монархічного Гетьманства і пісартийності — ми, навіть заховавши ріжкі організаційні форми, пійдемо спільно з нашими Братами Хліборобами-Демократами і далі тим шляхом по якому-нібудь досі — шляхом до збудування Сильної і Великої, Вільної і Незалежної Української Держави, опертої на самоорганізованих і об'єднаних в одну Націю українських продукуючих класах.

В Січні 1921 року.

Сергій Шемет.

Вячеслав Ліпінський.

Просьмо приступаючи до читання виправити попереду ось ці важніші друкарські помилки:

Строч. Рядок	Надруковано:	Має бути:
2	5 зн.	відповідальність
7	16 зн.	соціальні? Які
9	21 зг.	групи
14	13 зн.	об'єднана і зорганізована
19	21 зн.	що всю реальну
26	23 і 24 зн.	Ці рядки, надруковані помилково двічі, вичеркнути обидва, як зовсім зайві.
31	3 зг.	Треба уже серйозно
34	11 зн.	поруч з такою-ж
112	5 зн.	сповідаємося
169	24 зн.	роєція о можновладziwie
187	1 зн.	укр. демократичну

ЗМІСТ:

1. Вячеслав Липинський: Писти до Братів-Хліборобів.		
ІІ. Наша «орієнтація»		3
2. Дмитро Дорошенко: Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році		49
3. Михайло Тимофійв: До наших економічних перспектив. Майбутнє нашої грошової системи		63
4. Микола Кочубей: Чумки Гетьманця.		
І. Трудова Монархія як завершення радянської системи		122
ІІ. Про те, як можна було-би вирішити земельні питання		134
5. Дмитро Дорошенко: De profundis. Памяти І. Л. Шрага, Ф. П. Матушевського й А. Г. Вязлова		140
6. Гюстав Ле Бон: Французька Революція та психология революції (Уривок). Переклада В. Скоропис-Йолтуховська .		146
7. В. Правобережець: Замітки на полях демократичної преси .		166
8. Біжучі вісти:		
Розмова в Гетьманом Павлом Скоропадським		182
Заходи Гетьмана Павла Скоропадського про ційняття України до Міги Націй		184
Лист Українського Союза Хліборобів Державників до Старшин і Козаків Української Армії		185
Чому Український Союз Хліборобів Державників не війшов у «Всеукраїнську Національну Раду» в Відні		186
9. З минулого. Олекс. Скоропис-Йолтуховський: Мої «злочини»		191
10. Літературна хроніка:		
Українське письменство в 1920 році		238
Літературне життя на Україні Наддніпрянській в 1919 році .		243
Нові книжки і рецензії		246
11. Посмертні згадки:		
Барон Казимир Іужковський		255
В. П. Науменко		256
Вадим Модзалевський		258
Наталя Кобринська		259
Христя Алчевська		259
Станіслава Корвін-Павловська		260
Додаток. Офіційний відділ У. С. Х. Д.:		
Статут і Регламент Українського Союза Хліборобів Державників		261
Заява Сергія Шемета і Вячеслава Липинського Загальним Зборам Української Демократично-Хліборобської Партиї, передслана на руки Закордонного Комітету цієї Партиї в Тарнові		273

Читайте українську безпартійну часопись

»Українське Слово«

виходить що вітірка й п'яниці

Адреса: Redaktion der Zeitung „Ukrainske Slowo“, Berlin
W 62, Bayreutherstrasse 1 (Tel. Stenplatz 5372).

Передплата в Німеччині: на місяць 6 марок; чвертьрічно 18 марок; поодиноке
число 1 марку — Оповістки по 2 марки за 6-стовп. петітову стрічку.

»Український Голос«

Галицька безпартійна політично-економічна часопись.

Адреса: ПЕРЕМИШЛЬ, вулиця Косцюшки, ч. 3.

Передплата в Галичині і Польщі: чвертьрічно 70 польських марок; поодиноке
число 5 п. м. — Закордоном: чвертьрічно 120 п. м.; поодиноке число 9 п. м.

Оголошення: 15 п. м. за один петітовий рядок. — Дрібні оголошення по 2 п. м. за
слово. — Хто шукає праці, платить по 1 п. м. від слова.

„Український Прапор“

виходить раз на тиждень.

Передплата в Австрії місячно без дост.
К 10; з пересилкою К. 18.
В Чехії чвертьрічно К. 20, річно 40
в Юго Славії „ Д. 28, „ 56
в Німеччині „ Mk. 12, „ 24
в Країн лат. Унії „ Fr. 5, „ 10
в Англії „ sh. 4, „ 8
в Америці „ дол. 1, „ 2
Ціна одного прим К. 4.

ВИДАННЯ „УКРАЇНСЬКОГО ПРАПОРУ“:

1. Кривава Книга, ч 1, 8°, ст. 100. Віден 1919.
2. Dr. O Назарух: Рік на Великій Україні.
3. Dr. L. Мишук: Похід українських війск
на Київ. В. 1920, ст. 27, 10°.
4. Михаїла Євшан: Великі Роковини. В. 1920.
5. О. Левицький: Галицька Армія на Вел Укр
6. Документи українськ. мучеництва. В. 1921
і багато інших книжок.

АДРЕСА: WIEN VIII., LANGEGASSE No. 5 (PARTERRE).

Українці в Німеччині 1915—1918.

ТОМ I.

Історія української громади в Раціаті.

Написав: Омелян Терлецький.

Українська Накладня, Київ—Лейпциг 1919.

Можна дістати в Книгарні Ладижікова, Berlin W 50, Rankestrasse 33,
і по більших книгарнях інших місць.

Незабаром накладом «Дніпроюза» вийде з друку НОВА КНИГА

ВЯЧЕСЛАВА ЛИПИНСЬКОГО

Україна на Переломі

(1657—1659)

Замітки до історії українського державного будівництва
в XVII столітті.

— ЧАСТИНА ПЕРША. —

ЗМІСТ:

Присвята. — Передис слово.

Розділ I: Два документи.

Розділ II: Політика козацького автономізму від початку повстання 1648 р. до Переяславської Умови.

Розділ III: Кінець автономізму. — Унезадежнення України. — Переяславська Умова і Переяславська Легенда. — Перші реальні наслідки Умови.

Розділ IV: Військовий мир між Москвою і Польщею. — Великий Сойм в Чигирині в Жовтні 1656 р. — Зворот а під царської протекції. — Унезадежнення козацької Держави та її участі в міжнародній європейській політиці.

Розділ V: Внутрішня політика Богдана Хмельницького в добі автономізму. — Військо Запорожське. — Міщанство. — Духовенство. — Селянство. — Непоколачена шляхта.

Розділ VI: Основні зміни у внутрішній структурі Війська Запорожського під впливом революції. — Європеїзація козаччини, як головна причина перемоги українського державного сепаратизму і як підстава українського державного будівництва. — Взаємовідносини між козацькою державністю і українською непокозаченою шляхтою. — Форма правління в Українській Державі за Гетьмана Богдана Хмельницького. — Переміна внутрішньої політики гетьманської під впливом державного унезалежнення України по Переяславській Умові. — Не в боротьбі Москви з Польщею на українській Території, а в сполученню зі східних і західних цивілізаційних пливів у незалежній Українській Державі формується Українська Нация. — Видатні представники нової української аристократії.

Розділ VII: Нова українська аристократія, об'єднавши коло особи «одно-владного» Гетьмана, намагається об'єднати всі українські землі в одній Державі Війська Запорожського. — 1-о Втручання Москви в українську державну політику не помагає, а стає на першкоді такому об'єднанню. — 2-о Без визволення з під влади польської Річносполітії всіх південно-західних українських земель не може бути еманципації України з під руйнувачами візітів Москви. — На цих двох, стверджених досвідом тезах спирається зовнішня і внутрішня політика Богдана Хмельницького в послідній добі його гетьманування. — Становище шляхти в північно-західних українських землях. — Переміна у взаємовідносинах між нею і Гетьманом та Військом Запорожським під впливом монархічних тенденцій Богдана Хмельницького і європеїзації південної козацької України. — Голова шляхти водинської Степана кн. Четвертинського і його листування з «Ячовельмою Великим Гетьманом». — Військо Запорожське прилучає до козацької України некозацькі «руські землі». Річносполітія: Русь Червону, Поділія, Волинь, Полісся і південну Білорусь. — Юрій Немиріч та інша шляхта цих «руських земель», що державну владу Українського Гетьмана і Війська Запорожського приймає.

Розділ VIII: Присяга шляхти юписького повіту на вірність Гетьману Війська Запорожського і Україні. — Забезпечення, видане цій шляхті Богданом Хмельницьким. — Завершені будови Української Держави. — Перші виступи грядучої руїни. — Смерть Великого Гетьмана Богдана Хмельницького.

Примітки. — Кінець першої частини.

Книга має більше 16 аркушів друку. Замовляти можна у видавців: Wien IV., Faveritenstrasse 41/11, або в бюро Укр. Союза Хліборобів Державників: Wien III., Erdbergerlände 6/11.